

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S.D.P.

Coll. No. 519

Title Nirayamata

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 519. Subject : Dharma śāstra.

Title : Nirṇyāmula

Author : Sūryasena Scribe : yāgnaka Narada.

Date of the work : — Date of the Ms. : v.s. 8445

Place of the work : — Place of the Ms. : Bhāugulīkacha

Size : 10.2" by 4.2" Extent : 221 foll.

Language : Sanskrit Script : Devanagari

Remarks :

॥ श्रीनिर्णयामृतग्रंथसंसारप्रवृत्तिपत्र ॥ पत्र १॥

निर्णयामृत

मदेवा ॥ ननेवा
प्रतिमूर्ति
नचाविकस
कागणयो
मधुकरा
सांदर्य
वृत्त्यकि
दिकल्पा
प्रसन्न
मलोत्ता
सुंदरं वर

श्रीविष्णुसिनेनमः॥ श्रीनारसीत्यांनमः॥ निरुध्याः मृतः॥ कारण
 ननुमोक्षार्थं॥ श्रीविष्णुसिनेनमः॥ श्रीनारसीत्यांनमः॥ निरुध्याः मृतः॥ कारण
 ननुमोक्षार्थं॥ श्रीविष्णुसिनेनमः॥ श्रीनारसीत्यांनमः॥ निरुध्याः मृतः॥ कारण

[illegible]

स्पेवतूरिसुंदरमंदिरं॥ इयस्योपकंठेति कंठकं वस्पदिप्रना नानुसुतावदंती
 तडुवदधनिसन्निकर्षा दन्तस्य तीवाखिलपावनम्॥१३॥ यत्रानिशं सनिष्ठत
 विन्नः सत्रांसगोत्रेष्टिणो वसंति॥ यद्यो मधुमं कुरुते विधुमा घनाघनेमं पुरमंतरि
 दि॥१४॥ यः सौधजालेषु निवेशपरात्रोतदामधुपेः पृथुलीकतांगाः॥ निवर्णयत्रेण तथा
 जं तोनीलाः बुदानीलशिला विलासाः॥१५॥ यडुवसौधधुजवेलजाता निलो लिहा
 तः सद्दतः सलीलं विभ्रांति मश्रांतमिताः श्रयंताः॥ ऊतो पितत्रांति मवाप्नुवति॥१६॥ प्र
 यरो मा पुरितयावकाशं॥ मान्यं वदान्याः प्रयतः प्रतीक्ष्य वृंदारिकाणां त्रिदिवे पि
 वृंदमंदारकाणां वसति विभीताः॥१७॥ पुरंशसासेव पुरंदरा नद्यादे कचकारव्यम
 नेकचक्राः असंख्यसंख्या रिजयाजितारव्याः॥ तिख्या सुयेनोद्धरणः॥ हिती शः॥१८॥ २
 समुद्रे विचरः सप्तसमुद्रैः संयुतां महोपालयं सन्मदीपालः॥ पुरालं कुरुते पुरं
 गुणैः कराराश्च संनम्रवतो नवतममहामहादेवस्पशालि मोलिविचरणः॥१९॥

स्यावश्चोपकाराय सुदामथ घते करे सशंकेततः श्रैरंचकंपेनकाचलः॥२०॥ अमा
 नो वृत्रिगम्येनयस्य दानेनदीनता॥ अथिप्रयथि नोपफेः प्रापुरेवंतदुर्गतिः॥२१॥ इयस्य
 घाटी उघो वनां प्रखुरंखुरं रजः॥ चकाराछादगगनं दुर्दिनं रिपुमंदिरं॥२२॥ इयस्यावि
 श्राणयस्योद्यैः श्रवणेन तवतस्य चासुराः॥ सुरालयं सल्यमनरं ल्यमेति जैरे॥२३॥ तस्या
 त्तोत्रचरिताः रथिना॥ श्रीसुरसेनो जयति हिती प्रः॥ सुदर्शनेन विविन्नत्रिगो
 पी नारायणं विबुधियः प्रसिद्धाः॥२४॥ संतानशो नमानक विचित्रमंगलेः सदिताः॥२५॥
 डिभुयैव यत्कं प्रितरा कोवि सुधर्माद्याः॥२६॥ यस्मिन् चारयति होणी ईदृक् चित्तदा
 रिणी॥ शेषे फणीनामीशेन विशेषेण धियोदयं॥२७॥ ददतायस्य पाणि सुपरिहाय
 खलुकलां॥ मारोती तिसत तं राजा वितरती तिमा॥२८॥ द्विषोऽस्य पत्रवलिनिः परिधनं प्र
 कुर्वतो तद्योषितां ततो मन्ये तद्व्यास्तानमंडलाः॥२९॥ विबुधनां दयस्सवायत्रा दसुनि
 प्रजितः॥ कथमो लोमदशानो नपदं कुरुते सदा॥३०॥ निदयशत्रुनिखिलां सदीयाने

सा सदा वयं दृष्टिन् दोषाः। सुदृगनां प्रनता दयुः केनेत्राः क्रतियेन हताः सव
 प्रणि। सुमुद्यतेयस्य करः पदावुमालो कतेमद्वि विं। वनीपकानामवनीप
 तिवं वनीपक वं वनीक पानां॥ ३३ जलेन दिद्यो न सदा निषिक्ताः सिंहासनं स्था
 यिणो निरघ्नाः। श्रिया समुच्छेन वने पिरात्र्यां। कांतातपत्राः प्रतयं यमित्राः॥ ३४ य
 कीर्तिश्चिकत्रिके करदृशां वेणीवमणीदृशां। ध्रुवः सग्रमत्रवुः कस्यशदिमु
 ख्यायतः। केलाशंतिनगावलंति मनुजाः दीरा सर्वे यमवाः। श्रुक्रागंतिखगाद
 रंतिचमुराः शेषांतिसर्वे दया। ३५ चकाश्रियम्या निलवतु प्रतापः प्रतापसेनो वर
 जप्रसिद्धः। लक्ष्म्या निरामस्य सदा यजस्य यालक्ष्मणा कारमुपेति जडः॥ ३६ अग ३
 र्यसौंदर्यदयानया द्वा विज्ञानशोः आदिमुणे पुनान्यो प्रतापसेनस्य समं स मं ता
 ३७ विलाकेऽत्र विवित्रलोकेः॥ ४० श्रीदेवसेनस्य नयोऽपि योगी नारायणस्य
 ४१ प्रसादे नमः श्वरस्य रामारतिस्तुष्टिमुपेति यज्ञः॥ ४२ देवसेन

गुणः शकः

मानति

कुमारस्य कुमारस्येव तारकं। चायानंदं लुदो नित्यं वित्राणं शक्तिमुत्तमां॥ ४३ श्री
 हृयसेनः। पुरमेकचक्रं वरांगमस्याः स्य जघन्यजस्रं यमेशकांतं निजनाककांतं य
 वायमुवीचसदोर्वरास्ये॥ ४४ विद्वत्सुसस्त्रपिमहत्सुसमाश्रितेऽशु। श्रीसिद्धिलक्ष्मण
 सुतः सुतराममुष्यः। श्रीसूर्यसेन नृपतेनियतेजसो नृदक्ष्णा उनाथमतिमानपात्रं॥
 ४५ एनंदकदाचि सुमनाः सुमतिः सुनाम्नाश्रोतादिकर्म सुसकालविनिर्लयाया
 ४६ आदि पयवसानिशातशस्त्राहता हितशतशतमकुकल्यः॥ ४७ अगाधयथ
 पथो धिमथातोऽग्रमयाधिया। समुद्रतं नृपादेशात्तेन दं निष्पियाः मृतं॥ ४८ मनु
 स्मृतिविष्णुपराशरापस्तंबस्मृतीवीक्ष्यमिताह्वरांचा तथापराशराः सवपारिजा
 तान् स्मृत्यर्थसारं स्मृतिचंद्रिकां॥ ४९ मास्त्र्यं कौमं वरादं च दृष्ट्वा वैलववामने। ना
 ५० र्कडेयपुराणानि जविष्णोत्ररत्नारतोऽध्वं वलपुराणसमुच्चय इग्री सवरा मकोउ
 ५१ ति तथा सवसरप्रदीपं मनोजराजीय देवदामीय॥ ५२ रूपनारायणीयं वि

धामद्वपदतिविचित्रां। वीक्ष्यमहादेवीयंश्रुतंनिमेषेविश्वरूपज्ञतां॥५१॥ श्रीसूर्यस
 निनृपतेरादेशासिद्धलक्ष्मणतनुजः॥ अत्राउनाथसूरिःसंग्रहमिदकातनिस्य
 जतवान्॥५२॥ इतिग्रन्थावतारः॥॥ अथाऽनुक्रमणी॥ ग्रंथे श्रीसूर्यसेनस्यनिस्यःसूत
 संज्ञिके। आदावस्मिन्नुदाहारंकथितःप्रथितःक्रमः॥५३॥ एकनृकादिकानांउवतानां
 तदनंतरंनिरूपितंस्वरूपवत्तृतीयांनानिस्यः॥५४॥ साधारणोद्वितीयादियुग्मा
 नामथनिस्यः। प्रतिपन्निस्यश्चाऽथसामान्यःसमुदाहृतः॥५५॥ तत्रात्रप्रतिप
 दिहृद्ययाऽतंगपूजनांमोतवत्प्रतिपदोनिर्णयस्यद्विधिसूयाऽपिदीपोश्चवप्रतिप
 दोनिर्णयः। अथमत्रच। अथशुद्धविरुद्धादियोगाःप्रतिपदीरिताः॥५६॥ तत्रकार्यवि
 वक्षादिप्रतिपन्नस्विलासुचिवक्त्रेःपूजातिकथिताःप्रतिपन्निस्यःक्रमात्॥५७॥
 अथद्वितीयासामान्यनिस्यःसमुदाहृतः। अथन्यशयनारख्यचद्वितीयानिस्यः४
 व्रतो॥५८॥ चैत्रशुक्लतृतीयायांउमेशाभिप्रपूजनांअथयमद्वितीयांचयमपूजादिकः

क्रमः॥५९॥ अथशुद्धविरुद्धादियोगोयोवेद्वितीयया। तत्रकायाणिवयाणिवेधसश्च
 प्रपूजनां। ततस्तृतीयासामान्यनिस्यस्यदनंतरं। आंदोलनस्तृतीयायाविधिश्चैत्र
 प्रकाशितः॥६०॥ सोनायशयनारख्यचवतंतत्रैवकीर्तितं। मद्यादिकीर्तिकथनंवर्त्तनं
 तदनंतरं॥६१॥ अथाक्षयतृतीयायांनिस्यः। अथमत्रयतुयुगादिवर्त्तनंवाचश्च
 द्वधमनातिवर्त्तनं॥६२॥ अत्रैवलक्ष्मीसहिताविष्णुःपूज्यस्ततःपरं। ज्येष्ठेष्टंनारुतीयायांनि
 स्यस्यद्विधिसूयाः॥६३॥ नाइपदेष्टुक्लृतीयायां। हर्मगौरीप्रपूजनांमाघशुक्लतृतीयायां
 शुद्धदानादिकंतथा॥६४॥ तथासर्वतृतीयायांगौरीपूजाप्रकीर्तिताः। गणनाथचतुर्थ्या
 चनिस्यस्यदनंतरं॥६५॥ चित्रेगणेशपूजावचतुर्थ्या। ज्येष्ठमासिचतुर्मापूजानाप्रप
 दगणेशाद्यर्थनेविधिः॥६६॥ चंद्रदर्शनदोषश्चतत्रतुहांतिरेक्वा। अथाऽश्विनचतु
 र्थां। उदवीकेशप्रसाधनं॥६७॥ माघकुंदचतुर्थां। कुंदपुष्पैःशिवाज्जिनं। तत्रैवपार्व
 तीपूजाविधिदानफलादिकं॥६८॥ तथासिद्धविरुद्धादिकार्यकार्यनिरूपणांपंचम्या

५
 सूथसामान्यनिस्यः कथितोऽत्र॥ १॥ अथ पंचम्यां नागपूजनं तथा
 श्रावणपंचम्यां नागलेखप्रपूजनं ॥ २॥ तत्रैव च विपूजादिपंचम्यामाश्विनस्य ३। नाग
 पूजामहेशाणां देव्याश्च स्तनपनक्रिया ॥ ३॥ माघस्य शुक्लपंचम्यां कामपूजा अवादि
 कोपंचमी पुष्यसर्वसु फणी च प्रपूजनं ॥ ४॥ तथा सिद्धविरुद्धादिकार्यकार्यादिनिर्ण
 यः ॥ अथ सामान्यतः षष्ठीनिस्यः समुदाहृतः ॥ ५॥ आषाढशुक्लषष्ठा च कार्तिके
 यस्य पूजनं नाद्रषष्ठां पश्चानादिकार्यकार्ये यावत् लोकनं ॥ ६॥ तत्रैव सूर्यपूजादि
 कपिलाषष्ठातः परं तत्तत्पक्षे तथा चैव च षष्ठीव्रतं शुभं ॥ ७॥ आश्विने शुक्लषष्ठी
 उबिद्यां वृहनिमंत्रणां कार्तिके शुक्लषष्ठा उप्रोक्तो वक्रिमहोऽवः ॥ ८॥ माघशुभ
 स्पषष्ठां उक्ते दपूजाः प्रकीर्तिताः ॥ सर्वसुचिवषष्ठीपुकार्तिके यस्य पूजनं ॥ ९॥ तथा
 सिद्धविरुद्धादिहयाद्यविनिर्णयः ॥ अथ सामान्यतः प्राक्तः सप्तम्या सुविनिर्णयः
 ॥ १०॥ वेत्रे तत्र रवेः पूजा विशाखेऽनंगसप्तमी ॥ तथा वाषाढसप्तम्यां विवस्वतु पूजनं व्रतं ॥

सप्तम्यामाश्विने मासि पत्रिकायाः प्रवेशनं मार्गशर्षे तथा मित्रसप्तम्यां रविपूजनं
 ॥ ११॥ अथैवलासप्तमीमाघयोगः पक्षकसंज्ञकः ॥ सप्तमी पुष्यसर्वसु पूजनं नाश्वरस्य वा
 ॥ १२॥ तथा सिद्धविरुद्धादिकार्यकार्यविनिर्णयः ॥ अथाष्टम्यां तु सामान्यनिस्यः परि
 कीर्तिताः ॥ १३॥ वेत्रेशोकाष्टमी व्रतं विशाखे च षष्ठी व्रतं ॥ १४॥ आषाढम्यां तथा देवीशिवयोः
 पूजनं क्रमात् ॥ १५॥ आषाढमासि चाष्टम्यां सहिपद्मा प्रपूजनं ॥ श्रावणे च तत्तत्पक्षे
 स्पृजन्माष्टम्यां विनिर्णयः ॥ १६॥ नाद्रैव षष्ठी सुक्ता तथा षष्ठाष्टमी विधिः ॥ महालक्ष्म्या
 व्रतं तत्र महाष्टम्यां विनिर्णयः ॥ १७॥ देवीपूजा विधिश्चात्र बलिदानविनिर्णयः ॥ लोहादि
 सारिकं कर्म मंत्रकृत्वादि पूजनं ॥ १८॥ तथा पराजिता याश्च पूजा प्रोक्ताः प्रसंगतः ॥ १९॥ षष्ठा
 षम्यां शमी पूजा माघजीष्माष्टमी विधिः ॥ २०॥ फाल्गुने मासि चाष्टम्यां लक्ष्मीसीताप्रपू
 जनं ॥ २१॥ तथा सिद्धविरुद्धादिकार्यकार्यविनिर्णयः ॥ नवम्यां निर्णयः प्रोक्तः सामान्य
 ॥ २२॥ नवम्यां मासि वैशाखे चंद्रिका पूजने विधिः ॥ २३॥ षष्ठे कुमारिका पूजा आषाढे

नवमी दये। ॥ १ ॥ पूजा आवणे च को माय निवमी दये। ता देउने दानवमी शुक्ला
 ६ क्षा ना प्रक्षाला प्रवाधिनी। ॥ २ ॥ नवमी नंदिनी माय मदानंदा तपस्यथ। उक्ता सरस्वती
 पूजा सर्वासु नवमी धृषि। ॥ ३ ॥ तथा सिद्ध विरुद्धादिकाया कार्य विनिर्णय। अथ सा
 मान्यतः प्रोक्तो दशम्याः सुविनिर्णयः। ॥ ४ ॥ यमपूजा तथा च त्रेज्येष्ट दशहरा विधिः।
 विधिर्विजययात्रायां दशम्या माध्विनस्य च। ॥ ५ ॥ दशमी शुक्लसर्वसु प्रोक्ता पूजा न क
 स्य च। तथा सिद्ध विरुद्धादिकाया कार्य विनिर्णयः। ॥ ६ ॥ एकादशी निर्णयः। अत ऊ
 दाश्व प्रकीर्तिताः। व्रतानुक्तं ज्ञात्रोक्तं सूतकादौ व्रतक्रमः। ॥ ७ ॥ व्रतस्याः स्पष्टविया
 गेन करणे फलनिर्णयः। तत्रैव रुक्मिणी पूजा वा सुपूजा हरदिने। ॥ ८ ॥ आंदोलनं
 चाऽत्र विष्णो निर्जले कादशी व्रतं। आषाढ शुक्लैकादश्यां विष्णोः प्रस्थापनक्रमः। ॥ ९ ॥
 एकादश्यां नाप्रपदेत तत्पाश्चपि विवर्तने। कार्तिके मासि शुक्लायामेकादश्यां प्रवा
 धनं। ॥ १० ॥ रथयात्रोत्सवाश्चैव विष्णोः प्रोक्तं सतः परं। मार्गशीर्षादिमासेषु द्वादश्यां

दशमी शुक्ला प्रोक्तः क्रमेण धरणी व्रतदानार्चने विधिः। शिवपूजासु सर्वासु पक्ष
 योरुजयोरपि। ॥ ११ ॥ अथ सिद्ध विरुद्धादिकाया कार्य विनिर्णयः। द्वादशी निर्णयश्चाथ
 श्रवण द्वादशी व्रतं। अशुक्रध्वजोत्थापनं च द्वादश्यां वसुपूजनं। माघेति लद्वादशी
 चतुष्टयपूजा च सर्वतः। ॥ १२ ॥ तथा सिद्ध विरुद्धादिकाया कार्य विनिर्णयः। त्रयोदशी निर्
 णयः। अतः तथा नंगत्रयोदशी। ॥ १३ ॥ त्रयोदशी गङ्गा स्नानं। अथ चतुर्दशी निर्णयः। पूजा
 शनित्रयोदश्यां प्रदोषशंकरस्य च। ॥ १४ ॥ तथा सिद्ध विरुद्धादिकाया कार्य विनिर्णयः।
 सामान्ये चतुर्दश्यां निर्णयश्चैव मासि च। शिवपूजा चतुर्दश्यां दमनं तथा च
 चो कामनिर्वापणविधिः कथितः क्रीडनावधिः। ॥ १५ ॥ दमधनुप्रदानं च ज्येष्ठे चैव बुधपुष्ये। त
 थानंत व्रतस्यापि निर्णयः परिकीर्तितः। ॥ १६ ॥ तथा प्रतुष्टदश्यां आरट्या अथैव च। शिव
 रात्रिचतुर्दश्यां सर्वासु शिवपूजेन। ॥ १७ ॥ तथा सिद्ध विरुद्धादिकाया कार्य विनिर्णयः। सा
 मान्येन विधिर्दृष्टः। पोर्णिमास्या विनिर्णयः। ॥ १८ ॥ अथ चैत्रावेष्टुर्णिमायां वेशाख्यां तदनं

तरे ज्योष्ट्यायां जयमाघाद्यां श्रावण्यां जयमत्रच ॥ ३ ॥ उपाकर्मविधिश्चात्र सप्रपं ।
 चो निरूपितः । ताप्रपद्यां प्रसिमास्यासावित्र्याः पूजनक्रमः ॥ ४ ॥ तत्रैव लोकपाला
 नां पूजनं परिकीर्तितं । आश्विन्यां च निरारोधे पञ्चवशांतिरुच्यते ॥ ५ ॥ कोमाद्याख्यात
 त्रलक्ष्मीपूजादानं घृतस्य च । कार्तिक्यामथ कुम्भश्रिदानं दामोदराचने ॥ ६ ॥ तुषा
 आगमिदानीं लघुषष्ठ्यर्गमत्रच । मार्गशीर्ष्यां च प्रसूताप्रदानं लवणस्य च ॥ ७ ॥ अ
 लक्ष्मीनाशनं स्नानादिकं पोष्ण्यां प्रकीर्तितं । माघ्यां च तिलपात्रादिदानं श्राद्धं ति
 लेष्टथा ॥ ८ ॥ दालिकानिर्लस्यश्चाथ प्रसिमा लक्ष्म्या गता । स्नानं तीर्थविशेषाणां मन्त्रा
 आदिपूजितं ॥ ९ ॥ चंद्रपूजा च सर्वासु प्रसिमा सुमरीरिता ॥ तथा सिद्धविमुखादिकाया
 कार्यविनिर्लस्यः ॥ १० ॥ मघायां ब्रह्मपूजा च लक्ष्म्या योगाश्रित्यादिता ॥ अर्घ्यदयविधिश्चात्र
 कालनागश्चतः परं ॥ शयोगावृष्टानसिद्धार्थं पर्वदायविनिर्लस्यः ॥ निश्चयश्चाप्यनर्घस
 यमासन्नश्चान्ततः परं ॥ ११ ॥ योगावृष्टानसिद्धार्थं अगस्त्यां च विधिश्चात्र चान्तमस्य ॥ १२ ॥

व्रतानि च । निर्लस्यो व्रतबंधस्य विवादस्य तथैव च ॥ १३ ॥ वरागमनकालश्च प्रोक्तः प्र
 करणे विदुः ॥ १४ ॥ इति श्रीतिथिव्रतनिर्लस्यस्याऽध्यायः ॥ १५ ॥ अथ द्विती
 यस्य आध्यायप्रकरणाऽवृत्तमणिकालिष्यते ॥ तत्रादौ श्राद्धविषया अमावास्यानि
 र्लस्यः सतः । श्राद्धसूत्रपंतद्रदाः श्राद्धकालश्चतः परं ॥ अष्टकानिर्लस्यश्चात्र मृताद
 स्य च निर्लस्यः । श्राद्धदेशा अनेकेषां श्राद्धानां करणक्रमः ॥ अत्राद्याशौचांतरितो श्रा
 द्धकालांतरक्रमः ॥ आमश्राद्धविधिश्चाथ तत्कालाः परिकीर्तिताः ॥ ३ ॥ श्राद्धकालश्च
 जीवतृपिठकस्यैव कीर्तितः । जीवतृपितामहादेश्च प्रोक्तश्चाध्वविस्तरः । धृततो अदरक
 श्राद्धमहालयविनिर्लस्यः । काम्यश्राद्धततः प्रोक्तं नवश्राद्धाद्यतः परं ॥ ५ ॥ निर्लस्यो मासि
 कानां च सपिंडीकरणं ततः । सपिंडीकरणं स्त्रीणां पतिवस्त्रादिति क्रमः । सापिंड्यं दक्षि
 यादीनां सांकल्यं श्राद्धमेव च । तथा ह्यदधिकं श्राद्धं जीवतृपिठकस्य ततः परं संक्रांतिनिर्ल
 यशेषां मलमांसविनिर्लस्यः । अक्रयुर्वैद्यथा मोघं यदणस्याऽथ निर्लस्यः ॥ १६ ॥ इति तिथि

निरुद्धाः मृते द्वितीयसुखाद्वप्रकरणस्यानुक्रमणिका॥७॥ ॥द्वयप्रकरणं चादौ
 आधीयद्रव्यसंयुक्तं॥ ततो निषिद्धद्रव्याणि द्वयसुद्धिस्तः परं॥ सुद्धिरत्र प्रथमं पात्र
 सुद्धिस्तः परं॥ ततो धन्यादि सुद्धिस्तः जलसुद्धिस्तथैव च॥ वस्त्रादि सुद्धिस्तः क्रम
 परिकीर्तिताः॥ अष्टद्वयवादे स्याद्रव्याणां कथितस्ततः॥ ॥७॥ इति द्वयसुद्धिप्रकरण
 स्यानुक्रमणिका॥७॥ आवाशो चंचलतादोपाताशौचं ततः परं॥ ततश्च जनिताशौचं
 षष्ठ्यादिविधिरत्र चोपयोक्ताः जतं शौचं सर्वधौ साधारणं ततः॥ यज्ञादिकेषु संस्का
 रेषु अधिकारिकमस्ततः॥ नारायणवलिस्ततः अर्पणं प्रजाक्रमस्ततः॥ यथा वै चारोदणविधिः
 संघातमरणविधिः॥ प्रेयवायोदीनवर्षसंस्कारेषु त्रयमस्ततः॥ वीजिद्वारे विवेकश्चाने
 कप्रक्रियाक्रमः॥ रजसुलासूतिकयो मृतयोः सुद्धिरप्यथो रजसुलायाः सुद्धिश्च
 कालानेदास्तथोदिताः॥ पंचकेषु मृतानां च दोषशान्तिरतः परं॥ कालमथां स्पृशश्च
 दृश्यते चक्रियाक्रमः॥ पुनः संस्कारकालश्च कथितस्तदन्तरं॥ तथा नैवि विज्ञेयं

७

विशेषः मृतकस्य चोदशाहादिकं संख्यादिदिनरात्रिविनागताः दशनेदास्तथाशौ
 चे सद्यः शौचादिकं ततः॥ अनुलोमविज्ञानीयसपिंडाशौचमिथ्यं॥ तथा मातामहा
 चायाद्याशौचनियतिस्ततः॥ अनौरसादिकं शौचं मृताशौचमतः परं॥ सद्यः शौचं रजः
 लिप्रभृतीनां सुकर्मसुदेशांतरमृते शौचं तद्देशांतरलक्षणं॥ अस्ति पल्लवादेशसं
 स्कारविधिरीरिता॥ प्रोक्षितस्य तथा जीवघातनाकलने विधिः॥ अथानुगमनाशौचं प्रा
 यश्चित्तं च तत्रयत्॥ ७७॥ आशौचसन्निपातस्य निरुद्धस्य दनंतरं॥ आशौचे कार्यवज्पा
 दिकर्मणो निरुद्धस्ततः॥ ७८॥ इति श्रीसूर्यसंनमदोऽविरचिते श्रीनिरुद्धाः मृतेयथाऽनुक्र
 मः॥७८॥ अथ तिथयो विधुक्तकमनुष्ठानफलसिद्ध्यर्थं तदंगतयानि लीयन्ते॥ अथ
 ताप्रापणं हि विधिः॥ विधिरयं तमप्राप्तौ नियमः पादिके सति तत्रावाच्यं त्रैप्राप्तौ यं च
 रिसंख्येति गीयते॥ इति सच विधिर्वेदवाक्यं॥ तस्य प्रामाण्यं सिद्धमेवातन्मूलं वा तूस्मृति
 पुराणानामपि विधितत्त्वं न स्त्रामाण्यमेवैसिद्धमेव सधिविधिः॥ प्रवर्तको निवर्तकश्चिती

प्र३

प्रा

विधय

प्रवर्तको यथा। अमावास्यायामपराह्णे पिंडपिंडयज्ञेन चरंति तथा। दशैस्त्रिंशत्पि
 ण्डो यदघातल्लतिलोदकोऽन्नं च विधिवद्वा संततिस्तेन वर्द्धता इति। निवर्तको
 यथा। अमावास्यायां नाधीयीत नाधमपयेदिति न चिंघादाईदाफूणिनाघादनेप
 रस्यवेति तथा। अमावास्यायां न गच्छेत्प्राप्तकालमपि स्त्रियां ते लं च न स्पृशेदामृत
 दादीश्च न छेदयेत्। एवमुनयविधकृत्कर्मणोऽधिकरणवेनेति शोभते पुक्तं। कालेदि
 कर्मवो घतो न कर्मणि काल इति। तासां मंगत्रमपि विधिसिद्धमेवा तथा च विधिः। पौर्ण
 मास्यां पौर्णमास्यां यजेता अमावास्यायां अमावास्यायां यजेतेति। गार्ग्येणाप्युक्तं। ति
 थिनक्षत्रवारादिसाधनं पुण्यपापयोः। प्रथमनृणानां वेन न स्यात्तत्रेण ते दमा इति
 अतश्च तिथयो विधंगचे निसे नव्याः। ननु तिथयो निसे नव्या इत्युक्तं। काष्ठा स्त्रियथा
 इति। वाच्यं। सद्यं। प्रतिपदाघाः षोडशतिथयः प्रसिद्धा इति। ननु त्रिंशत्सु कृत्वात्मके
 नादोरात्रेण रविमंडलात्सकाशाब्दस्य प्रथमकलाविनिगमिष्युक्तं प्रतिपद्वति।

७

प्र २

या ५

द्वितीया दोरात्रेण द्वितीयकलानिगमिष्यतीत्युक्तं। एवं च तीयादयो दृष्टव्याः। एवं क्रमेण पंच
 च दशेनादोरात्रेण पंच दश्याः कलानिगमिष्युर्वचमसोरयंतं विकषात्सिमा नवति एवम
 स्यात्पुलिमायां संपूर्णस्योदो मंडलस्य षोडशेनादोरात्रेण या कलाया रविमंडलप्रवेशेन
 स प्रतिपद्वति एव प्रवेशक्रमेण द्वितीया। एवं क्रमेण त्रिंशत्तमेनादोरात्रेण पंच दश्याः
 कलाः प्रवेशसूर्या चंद्रमसोरयंतं सनिकषादिमावास्या नवति तदुक्तं गोतिलेनयः परो वि
 प्रकर्षः सूर्या चंद्रमसोः सापुलिमासी। यः परः सनिकषः सा अमावास्याति अतिरथाह। अदोरा
 त्राणि विषेदध्वं द्विष्यमिष नो वशी। सूर्या चंद्रमसो धृता यथा पूर्वमकल्ययदिति। ननु त्रिंश
 त्कृत्वात्मिकेनादोरात्रेण एककोतसु रुरुत्तं च द्रुपं निरूपणीयं। सद्यं। लोकप्रसिद्धोदो नि
 मेषो बुद्धिः नो दोलवः। नो दोलवः। तिदशकाष्टाः। त्रिंशकाष्टाः कलाः। तास्त्रिंशत्सु रुरुत्तं इति।
 यथा। गार्ग्यः। अदिपद्वति विदो यो निमेषः परिकीर्तितः। नो निमेषो बुद्धिनिमेषो बुद्धिबलक
 स्मृतः। दोलवो द्वाष्टकं काष्टा उक्ता दश द्वाष्टाः। त्रिंशकाष्टाः कलाः प्रोक्ताः कलास्त्रिं

लो २

वेधना इनेन रंत सा त्रैमिदं संशोधयति इतर ता स र्य मो ले ने ल्प र्थः त घारे ले ति पाठः ४

पु. वि. नि. ५
पु. वि. नि. ५
६ ति पाठः

शान्मु क्तकः। तत्र त्रिदं दोरा त्रमिथा द न ग वा न द रि रि ति॥ १ अथ प्राणं प्राकां नरे
ण म हा तार ते नि रु पितं क षि णा प्य धि किः पृ ष्ठीः प ले म्ना म्प स्य ना ज नो त्रिं श दं यु लं
वि स्म रं त्रु त्तं च त्रं यु लं अ स मा षे ण क र्त्त व्यं च त्रं यु लं के षि को म ध्य ना गे त या वि द्यं
ना डिका घटिका स्मृ ता॥ त द्र वे णां न सा पा त्रं या व क्ता ले त प्र य तै। स का लो ना डिका त
स्याः पृ ष्ठी नो गे च ना डिका॥ ना डी द्र यं मु क्त कं स्मृ त पं व द श वा स रं। ए वं रा त्रि स्र था
पे ष्ठ क म्। त्रि य न व स रं। इ ति ध्रु व मा षा दि मा नं या ग स्ये नो कं। य वं स्या त्स र्ष पेः प
ड्मि युं ज्ञा चो स्या त्रि नि य वे। युं ज्ञा निः पं च जि थ्य को मा ष कः प रि की र्ति तः। न वे व षो ड श
जि म षिः सु व स रं मु पु नः स्मृ ता। प लं सु व स रं अ चारः पं च त्वे व प्र की र्ति तं। क षं सु प ल स्य
च त्थो ना गः स ए व सु व स रं पि त ड कं। अ म र को श। मा नं त्र लं यु नि प्र सृ ष्टं युं ज्ञा पं चा
थ मा ष कः। तेषो ड श क षो ष्ठी प लं क षं च त्रं य मि ति। न चै व म पि ति थि नां वि थ्यं ग
त्रे न वि धि ने व सि ध्वा त स नि स स्याः प्र यो ज क व या ना रं त णी य मि ति चे तु। त्रिं श मु क्त क १०

५९

का हो रा त्रे क ला व षि न्ना नां ति थि नां संपू र्ण चे न नि णी य चे पि ट्ठ णां ध मा धि म न्ति यां य त्र वृ
क्षि णा सो न व तः। त त्रे क स्या पि मि थि र्दि न द्र य या पि चे न स न धि मे वि दि तं। क र्म प्र व र्त्त य मि
ति सं दे दे व थं नि स र्यः क र्त्त व्य इ ति सि द्धं। ध मा धि म व श त्रि थ्ये वृ क्षि णा सो गो नि ले नो क्तो
ख वे द प ष्ठ था दि सा त्रि वि धं ति थि ल द्वा णां ध मा धि म व श त्रि थ्ये वृ क्षि णा सो गो नि ले नो क्तो
ति थिः। य द्वा ए का ति थिः पू र्व दि ने म ध्य म न्ना व्या पि नी। अ न्य स्मि दि ने ता व च्य वे ति द पो वि
धिः। त द्यो गा ति थि र पि द प ष्ठ प च पा। य था ए का पू र्व दि ने म ध्य म न्ना द धि का व द्ध ते। अ न्य
प्य स्मि दि ने त थ्ये व पू र्व ति थि र धि का। हिं सा ह्यः त द्यो गा ति थि र पि दि से ष्ठ प चारः। य
था ए का पू र्व दि ने म ध्य म न्ना न्मु ना अ न्य स्मि थ्ये व पू र्व ति थि न्मु ने ति न नु त था पि दि ती
या दि ति थो वि दि त स्य क र्म ण पू र्व दि ने पर दि ने वा द्वि ती या दि ता ग ए व वि ध न ना निः प्र यो
ज क इ ति च तु। ति ला न्ग गा दि नि षे ध वि ष य स्या पू र्व ति थि ना ग मा त्र सि द्धा व पि नि य ने
मि त्रि क का म्य रू पा वि धि ज न्य स्या पू र्वे स्य वि धिः पू र्व वि थ्ये न पर वि थ्ये न वा पू र्वा था

मेवतिथिर्नवति तथा चोक्तं। दृष्ट्वाग्येण। निमित्तं कालमादाय वृद्धिं तिथिनिषेधयोः। वि
धिः प्रत्यतिथौ तत्र निषेधः कालमात्रको तिथीनां नामकमाऽनुष्ठानं नामता। निषेधस्य नि
वृत्त्यात्मा कालमात्रमपेक्षत इति। ननु पूर्वविधेन पूज्यायां तिथाविच्छेदं। सवेधा कीदृ
श इति चेत्। उच्यते। सर्वास्तिथयः पक्षद्वये पिसामाच्ये न पूर्वया परया वेतिथ्यास्त्रिभिर्भू
तैर्विधाः स्युः। तदादापदीनसिः। पक्षद्वये पित्तिथयः तिथ्यां पूर्वा मथोत्तरां। त्रिभिर्भू
तैः सामान्या यं विधिः स्मृत इति। अत्र ये पक्षिसामाच्यविषयो न संभवति। तदुक्तं
श्रुदुत्तराणां नागो द्वादशनाडी निर्दिष्टा दशति स्यात्। वृत्ताः द्वादशनाडी निर्दिष्टा
यं कर्त्तरं तिथिरिति स्यात्। अयं विशेष उच्यते तिथिविषयः। सामान्यविदितसु त्रिभूत
ते विधाः। पूर्वा तिथिविषयः। तदुक्तं कर्मपुराणे। चतुर्दशी पंचमी च तिथिः पूर्वा तिथिं ह
षयं तिथिर्निरवसृष्टि कै रिति। दशमी पंचनाडी निरकादशो विध्यतीत्युक्तं। तदु
त्तराणां दयकाल उदशमी यदि दृश्यते। पापघ्नं तदाज्ञेयामेकादशा सुपोषणां तथा। ११

कलार्धे नापि विधा स्यादशमेकादशीयदा। तदाज्ञेयकादशीयवैकादशी ससु
पोषयेत्तु इति। न विषयत्तु पुराणस्मृतिवाक्याभ्यां विरुद्धमिव दृश्यते स्यात्। अरुणोद
यादिसर्वप्रकारवेधस्यैवोसर्वोपवासविषयः। यदुक्तं तिगमेन। सर्वप्रकारवेधेयस्य
पवासस्य इष्टकः। साध्यः सप्तभूतसु वेधेयं बाधतामिति। ननु त्रवाक्ये वेधवत्प्रत
व्यतिरिक्ते यदाश्रवणात्पंचदशनाडीवेधस्य तद्विषयं च कृतो गम्यत इति चेत्। स्यात्।
प्रदोषव्यापिनीयाद्यासदाने कर्त्तव्येतिथिः। उदयस्त्रासदा पूज्यादारनं कर्त्तव्येति रिति।
श्रुदुत्तराणां वचनेन सर्वनक्तव्रतानां प्रदोषव्यापिनीयावेव विदितचेपि हरिनक्तव्रत
स्य अदधिकतिथावेव विधनेन पूज्यचमतिदितं। किमु तोपवासादीनामिति। अ
यंच त्रिभूतनादिवेध उदयाद्वै पूर्वया तिथ्या अस्ममयात् प्राकृतिथ्यावेद्यवगम्य
ते। कृतः वचनसामर्थ्यात्। सातिथिप्रदोरात्रयस्यामन्तदिनोरविः। वर्द्धमानस्य
पक्षस्य रासं चर्द्धमयोऽस्ति तोयां तिथिं समनुप्राप्य उदयं यांतिनाश्रु री सातिथिः।

ति

सकलाज्ञेयास्नानजप्पादिकर्मसु। उदयनोवसवितायां तिथिं प्रतिपद्यते। सा
 तिथिः सकलाज्ञेयास्नानजप्पादिकर्मसु। उदिते देवतं तानोपि च वासंगनेरवौ। द्विष्टि
 वृत्तमज्ञेयासा तिथिर्देवकवायोरिति। अस्यायमर्थः। उदयान्मुक्तं त्रयापि त्रयां
 दिवतं कर्म। अमुमयत्रिमुक्तं त्रयापि त्रयां पित्र्यं कर्म कार्यमिति। एवं ज्ञावा निविष्टु
 धर्मसु मंत्रं वचनं रुदयाश्च मय व्यापिनी नाम प्रतिष्ठा। नां साम श्रौत प्रशस्त्रानि धनना
 त्पूर्वपरवेधे एकदयाश्च मय काली नतये च मवसीयते। एवं पूर्वपरवेधे न प्रशस्त्रासु
 तिथिषु विहितकर्मणाः फलातिशयप्रकरं च दर्थं तिथ्यावश्यं निर्वर्तयति। इति
 सिद्धं। इत्युदाहरणं॥ श्रीसूर्यसेन उवाच। द्धिमलयशः। हीरसागरादुदिते॥ इति निर्व
 यासृतेऽस्मिन् आद्य उदाहरणं निर्वर्तयति॥ १ श्रीमत्पंडित सिद्धलक्ष्मण सुवः
 श्रीसिद्धलक्ष्मीपदा। द्धसाधने सुप्रसिद्धमदिमायः सिद्धसारसुता। आदेशादज्ञत
 प्रसूर्यमदसा श्रीसूर्यसेन प्रनो। विधेकर्मलिकालनिसंयमसावज्ञाउनाथः सुधीः॥ १

१२

॥ ७ ॥ एवं तिथिनां निर्वर्तये सिद्धतासां तिथिनां एकनक्तं दिवनां गवादेकनक्तं दिवतानां सुरुपं क
 लयनिष्पद्यते। तत्र त्रयानि त्रयानां एकनक्तं नक्तं कालाया विताः पवासां न देन च उद्दिनवृत्ति। तत्र एक
 नक्तं नाम दिनादधमं कालादुपरि नियमनं ज्ञानं तदुक्तं। दिनादधमं यतीते सुव्यते तिथिमेन
 यतु। एकनक्तं मिति प्राक्तनं तस्माद्दिविवदि। इति। एतच्च। एकनक्तं त्रयं मध्यमं कथापिन्यां ति
 थ्यो कर्तव्यं। तदुक्तं। सृष्टिसंयदे। मध्यमं कथापिनीयस्यादेकनक्तं सदा तिथिः। इति बोधायनो
 पि। उदयनो वसस्य नक्तस्याधमयेतिथिः। मध्यमं कथापिनीयात्प्राएकनक्तं त्रयेतिथिरिति।
 अत्र मध्यमं कालात्पंचमविनक्तं स्यात्। तत्राप्फत्तरस्मिन् घटिकात्रये एकनक्तं कर्तव्यं। अन्य
 थादिनादधमं यतीते इति वचनस्थानर्थकं प्रसज्यते। एतस्यां च एकनक्तं तिथो। पूर्वदिने मध्यम
 कथापिन्यां सत्यां द्वितीयदिने मध्यमं कथापि त्रयं प्रसज्यते। तथा पूर्वदिने मध्यमं कालादुपरि त्रयं
 संयोगेन द्वितीयदिने पि मध्यमं कथापि त्रयं प्रसज्यते। तथा पूर्वदिने मध्यमं कालादुपरि त्रयं
 यां द्वितीयदिने दयवशात् मध्यमं कथापि त्रयं प्रसज्यते। तथा परमध्यमं कालादुपरि त्रयं
 अपि कालासनादिकाद्वियोगेन मध्यमं कथापि त्रयं प्रसज्यते। तदा दलोगादिः॥ तिथिपरस्य

घटिकाश्च यास्तु नृनामथावा न्यधिकाश्च तासां। अर्धं विद्योऽर्धं च तथा प्रयोऽर्धं क्रामे
 वष्टौ प्रथमे दिने स्यादिति एवं कृत्वा नक्तं व्रतमिति चेत्। स अर्धं तस्यामेव मध्यमं कृत्वा
 पितृनामैकं नक्तं कर्त्तव्यं। अत्र तिथिर्ग्रहं विन्यासात् स वृद्धिर्ग्रहप्रयोगकवात्। तथा चो
 क्तं। कर्मणो यस्य यः कालश्च कालव्यापिनी तिथिः। तथा कर्मणि कर्त्तव्यं तस्मात् स वृद्धिर्निका
 रणमिति यदा उ पूर्वदिनाद्येति रघटिका त्रयस्य लघुदृष्ट्या परदिने मध्यमं कृत्वा इह अथ
 कतिथिर्व्याप्नोति तदा द्वितीय एव दिने एकं नक्तं कार्यं मध्यमं कृत्वा पितृनामैव एकं नक्तं
 विधनानां ब्रह्ममुख्यकर्म कालव्यापि त्रिधा तिथिर्ग्रहमदपवात्रात्रा तथा चोक्तं। खर्वदपौ
 पारो पूज्यो हि सा स्यात् पूर्वकालिकी तिथिः यो यस्य विहितः कालः कर्मणः स्रष्टुपक्रमो वि
 द्यमानो न वेदं नो जिडितोपक्रमेण उ। इति वचनात्। यदा पुनर्दिनद्वये पितृमुख्यकर्म का
 लेकदशमपिन व्याप्नोति तदा पूर्वव्याख्या। मुख्यकालव्यापि त्रिगोणकामैककर्म
 स्पर्शनात्। तिथिद्वयेण द्विसचात्र। हि सा स्यात् पूर्वकालिकी वचनात्। पुनरेकस्मिन् दिने

१२

मध्यमं न व्याप्नोति किं उ पूर्वस्मिन् दिने स्रष्टुं मध्यमं स्रष्टुं शति उत्तरस्मिन् पि दिने
 तावन्तमेव तदा तिथिः सा स्येत् खर्वदपौ तत्रैव व्याख्या। खर्वदपौ पारो पूज्या विद्युक्तवात्
 यदा पुनर्दिनद्वये पितृमुख्यकर्म व्यापिनी। तदा सुगमवाक्येन निरूप्यते। तदुक्तं मोक्षसूत्रे। व्या
 प्नाति कर्म कालं या तिथिर्न वदिनद्वयो। वधवाक्येन निरूप्यते। यथा व्याख्या पूर्वपरापिवेति। अ
 यंच निरूप्यते। अतः त्रैक नक्त विषयः। अथ व्रतांगव्रतमेकं नक्तं तत्र तिथावेव कार्यं तिथि
 र्वाचोपवासे स्यादेकं नक्तं पितृनामिति। तत्र उपवास उल्लेखेन विधीयमाना एकं नक्तं
 विषयमिति गम्यते। अथ यास्तु नृनामथावा न्यधिकाश्च तासां मध्यमं कृत्वा पितृनामैव एकं नक्तं
 विधनानां विरोधः स्यात्। अस्यां चोपवासात् उक्तं लघुमेकादशी विषयदर्शितं यथा। ए
 कं नक्तं न वक्तुं नदी गङ्गा उरः। हि पे त्। इत्येकं नक्तं तिथिर्निरूप्यते। अथ नक्तं ति
 थिर्निरूप्यते। नक्तं नामादरशनं वज्रयिवारात्रौ नोक्तव्यमिति। नियमाद्विवारात्रिव्रतं।
 तदेतद्विवारात्रिव्यापित्यामेव कर्त्तव्यं तदुक्तं स्कंदपुराणे। दिवारात्रिव्रतं यच्च एकमेव

तिथौ स्मृतौ तस्यामुनयव्यापिन्यां कुर्यादिकव्रतं व्रतीति। अत्रो नयव्यापिन्यामेवेद्य
 चयः। कर्मपुराणेऽपि प्रदोषव्यापिनीयत्रिमुक्तौ दिवायदिनदानकव्रतं कुर्यात्त्रि
 धमयस्पनिषेधवदिति। प्रदोषनक्षत्रं नत्रैवोक्तं। उदयात् प्राक् नी संधमघटिकात्रयं
 मिष्यते। सायं संधमत्रिघटिकात्रयं प्रादुपरिनाश्रयतः। प्रदोषस्त्रिमुक्तं तस्याद्वावस्रं
 गतेततइति। अथयदिकश्चित्ब्रूयात्। षट्घटिकात्मके प्रदोषे आद्यघटिकात्रयं संध
 मकालः। तदनिकम्यत्र तारस्मिन्घटिकात्रयनक्तव्रतनिमित्तं नोजनं कार्यं। संधमयां
 नोजननिषेधमत्तु। तथास्मृतिः। चवारीमानिकमणिसंधमयां परिवर्जयेत्। आह
 रं नैथुनं निश्राधमयंचवचयकमिति। तत्प्रत्यक्षेण नोजननिषेधस्य मुख्यसंब
 धेनैव वक्तुं शक्यं। आतुंगोलात्रिघटिकात्मकसंधमत्रयणकारणानावात्। संधमना
 मदिवा रात्रेः संधौ विहितसंधमपासनादिक्रियाः। सर्वे विश्वमात्रेण डखंडलापलक्षि
 समयः। तस्याल्पवात्क्रियायाश्च वितवेन तावतिकाले मे कर्तुमशक्यं। आतुंगुख्या

१४

शिवाधेरुतिसंधमशब्देन संबधिसंबंधपूर्वः परावा क्रियापयाप्तः कालोपलक्ष्यते। अतश्च
 षंडमात्रेण डखंडलोपलक्ष्यादिस्वारकोदयानोमुख्याः। सायं संधमकालः। तथाचोक्तं याज्ञवल्क्ये
 न प्रातः संधमस नक्षत्रां सायं संधमस नक्षत्रां इति। प्रक्रम्याजपनासी तमावित्री प्रशुगा
 तारकोदयात्। संधमप्राक् प्रातः एवं हिति षेदास्य दर्शनादिति। त्रिंशद्घटिकात्मकः संध
 मकालः। सुबुधकाले देवादत्ततानां संधमपासनादीनां घटिकात्रयपर्यंतं कर्तव्यता
 र्थं अनुज्ञानार्थं। संधमगर्जितादिविहितदिनां नाधमयादिपरश्च नक्तव्रतविहितना
 जतं नुनक्षत्रदर्शनैव कर्तव्यं। नक्त नोजनस्पनक्षत्रदर्शने विधमनो न विष्यत्पुराण
 निहितमिति। आमुक्तौ नंदिनं नक्त प्रवदंति मनीषिणः। नक्षत्रदर्शनात् नक्तमहं
 त्यगणाधिपेति। अत्र वनेन नक्षत्रदर्शनादिति ल्यबलोपपत्तमि। अतश्च नक्षत्रदर्शने
 प्राप्य नक्तविहितनोजनं विधेयमिच्छा। नक्तस्य पूर्वार्धे नैव विधमनात्। ननु पातिथि
 द्विधमत्रिमुक्तं व्यापिनी प्रदोषव्यापिनीति। तस्यां नक्तव्रतं कार्यमिच्छुर्कोयदाउ

ननक्तितिथिः पूर्वादिने प्रदोषव्यापिनी प्रोतिपरदिने समयादवचीनं त्रिसुहृत्तं व्या
 प्रोतिविधिं वस्मिंशति तदा कृत्रनक्तव्रतं कार्यमिति चेत् पूर्वात्रैव कार्यं प्रदोषव्यापि
 वात् तदुक्तं जाबालिना प्रातस्सुस्मिथयः प्राणाः कर्मनिष्ठानतो दिवानक्तव्रतेषु स
 र्वत्रान्नियोगः प्रशस्यत इति एवमकादशी नक्तव्रतोऽपि प्रसक्तौ व्यासनाक्तं प्रदो
 षव्यापिनी ग्राह्या सदानक्तव्रते तिथिः एकादशी विना सवः शुक्लसंज्ञेऽपि वासमे
 तियदानक्ततिथिः पूर्वपरयोः प्रदोषव्यापिनी तदा पारव्याह्या दिवारात्रिव्यापिवा
 त्तदुक्तं जाबालिना यास्यादुनययोरक्तो प्रदोषव्यापिनी तिथिः तत्रोत्ररत्रनक्तं स्या
 तत्रत्यत्रापिमायति तत्रत्यत्रापि दिवारात्रावपीत्यर्थः यदानक्ततिथिः पूर्वपर
 योः प्रदोषनव्यापिनी तदा पारव्याह्या किं वा विवात्मनश्चाद्याद्युपेनक्तं कार्यं तदु
 क्तं द्वापुराणौ प्रदोषव्यापिनी नस्यादिवानक्तं विधीयते आत्मनो द्वियुगी छाया मति
 कामतिनाम्नरातन्नक्तं नक्तमिव्याकुर्नक्तं निशि नो जने न च नक्तव्रते न स्परात्रो

दि

१५

[अनेकवचनविहितं आत्मनश्चाद्याद्युपेनो ननेतद्विरोध इति चेत् न विषय
 विशेषवचनेन सामान्यवचनानां बाध इति विरोधः यदानक्ततिथिः पूर्वादिने प्रदोष
 मधिस्मृशति परदिने सुखं स्मृशति तदा पुनरेव नक्तस्य दिवारात्रिव्रतव्रतं दिवारा
 त्रिस्मृशत तत्रिथा विधेयवात् सौरनक्तव्रतं प्रदोषव्यापिनीति मेवातिथौ दिवा
 नक्तं कार्यं तदा ह सुमंतुः त्रिसुहृत्तं स्पृगेवाक्ति निशि वातावती तिथिः तस्यां सौरव्र
 ते नक्तमद्वये वृत्तं न ज्ञानमिति कर्मपुराणपुक्तं नरस्य द्वियुगां गायामतिकाम
 द्यदारविः तदा सौरचरे नक्तं नक्तं निशि नो जने न च नक्तव्रतं कार्यं यदा अथ
 संगान्तद्वत्रकाल उच्यते सूर्याश्च मयथापि निनहन्ते न ह व्रतं कार्यं यदा अथ
 तद्यगाग्निनहन्ते दिनद्वयेऽप्यसमयकाल व्यापिनतवति तदा द्विरात्रादवक्त्रिचंद्र
 णयुक्तेन नक्षत्रं कार्यं तदुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे उपोषितव्यं नहन्तं यस्मि नक्षत्रमियाद्विः
 युत्पतयत्र वारात्रिनिशीथे शिनिना सहति अत्र निशीथशब्देनाद्विरात्रादवचीनः कालो

लक्ष्मणोऽन्यथासुमंतुवनेनविरोधस्यात्तुयुक्तं॥यत्रारात्रादवाक्रिनक्षत्रं प्राप्य
तत्तथो॥तन्नक्षत्रेवतुंयदितीतपारणंतथेति॥नक्षत्रोपवासेयानिधिःसेवनक्षत्र
विदितनक्षत्रेकनक्षत्रोरपिग्राह्याः॥तुंयुक्तंक्षेत्रेवराणे॥नक्षत्रोपवासेनक्षत्रोनिशाथा
दध्मेनवेतोउपवासयप्रहंस्यातथातनक्षत्रेकनक्षत्रोरिति॥इतिनक्षत्रव्रतनिधिसि
या॥॥अथायाचितव्रतनिधिः॥नविद्यतेयाचितंयस्मिन्नन्यवहारएतदयाचितंन
मानुएकनक्षत्रेननक्षत्रेनतथेवायाचितेनवेत्यादिवचनेष्वयाचितस्यान्यवहारश्चन
क्षत्रोऽप्येदयेयचोष्यादिनेदनपंचविधः॥तत्रदंतोपवषंडावरवैद्ययन्त्रिगीर्यते
तद्वृत्तं॥दंतोवषंडमतारणेवमुपवापारणेवयन्त्रिगीर्यतेतद्वृत्तं॥लेह्यंतामजिकया
युद्धीवायदंतगिल्यते॥तद्वृत्तं॥पेयंप्रसिद्धं॥होरादिवाष्पंनामप्रयातगतिसारसं
मुखवापारणेदंतवापारणवायुद्धीवायन्त्रिगीर्यते॥असारमन्ययज्ञतुयया
प्रफलेहृदं॥अतश्चायाचितमेवान्यत्रतार्थंअनयाश्चवदरिष्यामेवतिप्रातः

संकल्पतथाविधमश्वदरणमयाचितं॥व्रतं॥अश्वचसामान्यतएकनक्षत्ररूपवा
तुंएकनक्षत्रवन्मध्यमक्षत्रादिन्यामेवतित्योसतिसंनवेविधेयचोदिवसेपरिप्राथनया
तोऽनासंतवेत्तीरात्रिवाथप्राथन्यालोक्तं॥नवैतुअयाचितस्यएकनक्षत्रउल्ल
वनिनक्षत्रकालेकविधनाक्षत्रासंनवेतनक्षत्रियतएवइतिचेतुनकालस्यांगचेनांग
भूतस्यकालस्यलोपंगिनांव्रतस्यलोपसंतवातुननुयक्रमयस्मिन्कालेविदितं॥तस्या
प्राप्तोतनक्षत्रियतएवेति॥प्रसिद्धोविरोधइतिचेतु॥सद्योश्चतंत्रकर्मविषयवातुप्रसिद्धः॥अ
याचितस्यपराधीनवातुकिंचोदेवदंतरितास्योपासनस्यदिनांतरविधनदेशनातु
तथातन्मासल्लेकादशांकुयादिद्वयपिचव्यतीतकालस्यप्रयाद्विकादपरपित्त
ल्लेकादशांकालांतरविधनानातु॥अथैतथादिवादेतरेतस्योपासनादिरपिकाजातारवि
धनायोग्यवादकारणंप्रसज्येत॥क्रियतवकालांतरइतिविष्टाचारप्राप्तसिद्धिस
जावाचनप्रसिद्धविरोधइति॥नकिंचित्कष्टं॥एषामेकनक्षत्रवनादिषंडतिथिविदु
यारवंडतिथावेवापक्रमसप्तम्याविदितवातुखंडाखंडतिथिश्चरूपंनिरूप्यवेतनिष

धविधीअनिधीयतो यातिथिरुदयादारभ्यदिनाद्व्यापिनी साचषंडा तस्यां
 तानामारंजसमात्रिकयति तदादृष्टवशिष्टः खंडविधिर्मात्रं डायघसंखंडा
 नवेतिथिः व्रतप्रारंभं तस्यामनिष्ठं युक्तं युगिति तत्रवचनमात्रिपदा
 अवृणादत्रसमात्रिः कर्तव्येति कुतो वागम्य न इति चेत् सद्यो खंडतिथौ निषधव
 लादे वा खंडतिथौ विधेः प्राप्ता तावानावा विधेयस्त्री तृतीया वस्त्रायाः कचिद
 र्शनात् इति श्रीसूर्यसेनविरचिते निरुपया मृगे एकनकादितिथिनिर्णयप्रक
 रणं श्रीसूर्यसेनविरचितं हिमनयशः दीरमागरा दुदिने इति निरुपया मृगे स्मि
 न्नुनकनकादि निरुपया जातौ श्रीमत्पंडितवणाभा अथापवासाव्रतसाधार
 युगमतिथिनिर्णयः प्रसूयते तत्र शुक्लपक्षे द्वितीया तृतीया युक्ता ग्राह्या तृ
 तीया च द्वितीया युक्ता चतुर्थी पंचम्या पंचमी च तृतीया षष्ठी सप्तम्या सप्तमी ष
 ष्ठा अष्टमी नवम्या नवम्या अष्टम्या दशमी एकादश्या एकादशी द्वादश्या द्वाद

हा ५

१७

त्रयेकादश्या चतुर्दशी पौर्णिमा स्यात्मावास्या पौर्णिमा सी चतुर्दश्या अमावा प्रतिप
 दा प्रतिपदमावा स्येति तदुक्तं निगमे युगमात्रि युगं तानिषण्णुनी वसुरंध्रके रु
 द्रेण द्वादशी युक्ता चतुर्दश्या च पौर्णिमा प्रतिपदमावा स्येति थो युगं मंदाफलं व
 प्रमत्तमदा दोषं प्रवर्तते मनीषिण इति युगं द्वितीया अग्निस्मृतीया युगं चतुर्थी
 नूतं पंचमी षष्ठ्या मृनिः सप्तमी वसुरष्टमी रं धनं वमी रुद्र एकादशी न वृत्रवाक्य
 कपक्षेति विशेषेण अवृणादितानि शुक्लपक्षयुतातीति कथं ज्ञायते अत्राच्यते च
 दश्या च पौर्णिमेति प्रतिपदमावा स्येति चतुर्दशी पौर्णिमा युगं सादवयति एतयोः क
 ल्पक्षे अस्मत्तवात् दशमी एकादशी युतावानवमी युताकाया तदुक्तं संप्रसदिशमी
 कायानिष्ठिता पूर्व्याथवेति अथ संप्रसिनिष्ठ कपक्षे संबंधिनी यथी संप्रसिप्रसंबंध
 पूर्व्याथवेति पक्षांतरस्त्री कार एकादशी त्रतांगं तदशमी नियमे पु एकादशी युताका
 या तदसंभवनवमी युताकार्ये यथी केवलं दशमी संबंधं व्रते पु प्रायेण नवमी युताका

येत्यर्थः। तदुक्तमायं बनेनादशमीचप्रकर्तव्यासङ्गाद्विजसन्नमिति। सङ्गानिवमीयु
ताश्चुक्तत्रयोदशीत्रयोदशीयुताकायातिदाहसुमंउ। त्रयोदशीचकर्तव्याधा
शीरुहितामुनेरिति। ननुयुग्मवाक्येएकादशीद्वादशपारवयुग्मवसुक्ताएवधक्तं। महादे
वत्रयकथनंएकादशीद्वादशीविहितकर्मनिप्रायेण। ननुदशमीत्रयोदशीविहितकर्मनि
प्रायेण। इदंउवचनंद्वादशीत्रयोदशोविहितं कर्मनिप्रेत्यप्रवृत्तमिति। नावेपरीशं। अक्त
पक्षयुग्मानि॥ अथलक्षपक्षयुग्मानि। तत्रप्रतिपदादिकाविषमतिथिपरयुताकायाः।
द्वितीयादिसमतिथिः। पूर्वयुताकायाः। प्रतिपद्युद्वितीयास्यात्तद्वितीयाप्रतिपद्युवाचउत्तर
संयुतायाचसाटतीयाफलेप्रक्षापंचमीचप्रकर्तव्याषष्ट्यायुक्ताउनारदात्रलपक्षेष्टमीच
वत्तलपक्षेचउदशी। पूर्वाविद्याचकर्तव्यापरविधानकत्रचित्। दशमीत्वेवकर्तव्यासङ्गा
द्विजसन्नमोषष्ट्याष्टमीअमावास्यात्तलपक्षेत्रयोदशी। एताःपयुताःपूर्व्यापराःपूर्वेणसं
युताइति। अत्रतलपक्षेत्रयोदशीत्तलपक्षसंबंधस्त्रयोदशपारवनउषष्ट्याष्टम्यानयो

पूर्वमुत्तयोरववचनसामर्थ्येनोपादानात्त्वचनोपचरमीवप्रकर्तव्याषष्ट्यायुक्ताउत्तारदा
तल्लपदेऽष्टमीयादिवाएकादशीलक्षणेवैवदादशीयुतैवकायाः। रुद्रेणदादशीयुक्ते
यायुगमवचनविरोधनांतरात्तावाताएवंनिशीनांयुगमवेनप्राशपष्ट्येसति एकस्मिन्दिनेद्विती
यादितिषिष्यसंनवेद्वितीयादिविहितकमीद्वितीयादिविनागएवकर्तव्यं। नष्टतीयादि
विनागपीतिकेचित्तानतिषिष्यनागपिकर्तव्यां। सामाद्यवेधस्यत्रिसूक्तान्तिकवाता
त्रिसूक्तान्तिकालौ। इतरतरव्रतानांशक्यविधमनवेपिनक्तोपवासयोः कर्तुमशक्यवा
त्। ननुष्टतीयादिविहितनक्तोपवासादावपिद्वितीयादिनागावतिक्रम्यष्टतीयादि
नागप्रवेशमारक्रियातामितिचेत्। मैवां व्रतप्रातारवोपक्रम्यकर्तव्यताविधनात्।
तदाहदक्षः। प्रातरारभ्यमतिमान्नक्तव्रतादिकं। नापराहूनमध्याह्नेपित्र्यकालौदि
तोस्मृतौ। इति। अत्रप्रारंभश्चसंकल्प्यरूपः। उक्तंवाप्रारंभोवरणंयज्ञेसंकल्पोव्रत
सत्रयोः। नांदीमुखविवाहादौ। आहपाकपरिक्रिययाइति। नचैवंयुगलूतानीतिवक्तव्यं।

परविधावेवै प्रत्यक्षां पंचम्याः परविधवेन प्रत्यक्षां। अतश्च उच्यते विहितं कर्म पंचमी विध
नित्यो प्रसक्तो एवं सति वृद्धयस्यैक स्मिन् दिने कर्तव्यं चेद्वाप्येकं कथं विधानं। एकेन प्रातस्
रत्येकनक्तादिरूपव्रतद्वयस्यैकं कर्तुं मशक्यं वा त्रा उतरं कर्तुं न देन कर्तुं शक्यं वा न्नानुपप
त्तिः। एकं नारक्षेत्रतद्वयतद्वितरस्यैकं कर्तुं वा नावात् कर्तुं न देन कर्तुं शक्यं वा न्नानुपप
त्तिमिति चेत्। कार्ये धर्मपत्नी वा पुत्रं वा वितया त्रितमिति विधानादकनकने कौनको
पवासादिषु नारायणिनि यागादिभ्यः नमुपपद्यते। अथाह नादिनियमश्च रूपवातादि
ष्वेकेनैव कर्तुं शक्यं वा न्नानुपपत्तिः। नन्वेवं तिथिद्वयविहितस्तानाद्याह्निकस्यापि
द्विविधमनंप्रसज्येत्। तिथिद्वयविहितं तामेकेन कर्तुं मशक्यं व्रतद्वयमेव पृथक् कुर्यात्।
स्तानादिकं उक्तं देवकुर्यात्। तदुक्तं मरीचिना। तिथिद्वयोदितं यत्तु व्रतं तत्तत्तत् पृथ
गाचरेत्। तिथौ द्वैधे उस्तानादिसप्तदाह्निकमाचारता इति। अतस्तिथिद्वयभागे
पिनक्तादि व्रतं कुर्यादिति सिद्धं। नन्वेवं युग्मतिथीनां मव पूर्वपराविधतया प्राश

ष्णसति। वद्धमानस्य पक्षस्य सो दयापृथ्यते तिथिः॥ यदा पक्षः कथं याति तदा स्यादपरा
 क्लिकी तथा। त्रिमुक्तिके कर्त्तव्या याति तिथिर्वृद्धगामिनी॥ षण्मुक्तनिकर्त्तव्या याति तिथि
 दायगामिनी॥ बौद्धायनः। पद्मिंशमतवाक्यान्तिथीनां दयवृद्धिः। पुण्यवमुक्तं। शुक्ल
 पक्षे तिथिर्ग्राह्याय स्यामद्युदितोरविः। तल्लपक्षे तिथिर्ग्राह्याय स्यामद्युदितोरविः। इति।
 अत्रापि वाक्ये शुक्लपक्षे तल्लपक्षे दयायां वृद्धिद्वयायेव लक्ष्येते। शुक्लपक्षे हि वंद्यस्य
 वृद्धिर्नवतिनां स्फुरात्। तल्लपक्षे यस्यायां तिथीनां सप्ततिनां खलु इति। अतश्च शुक्लपक्षे
 तल्लपक्षयोः वृद्धिद्वयोपलक्षितत्वात्। अनेन शंखवचनेनापि वृद्धिद्वयाभ्यामेव तिथी
 नां पञ्चवमुक्तं। तत्र व्यर्थं स्यादिति चेत्। विषयनेदादुपपत्तेः। युग्मादिवाक्यस्य व्रतादिवि
 षयत्रा वृद्धिज्ञासयोः प्रत्याष्टविषयत्वात्। तथा चोक्तं निगमे। द्वितीयादिषु युग्मानां प्र
 त्युपेतनियमादिषु। एकोद्दिष्टाद्दृष्ट्यादौ वृद्धिज्ञासादिवादनैः। नियमादिषु व्रतादि
 श्रित्यर्थः। ब्रह्मवैवर्तेष्विति तिथिज्ञासादियुग्मानां वृद्धिज्ञासविधिः सदा। व्रतश्चाद्यविनागेन

विज्ञानव्यो व्यवस्थिताविति। अतश्च द्वितीयादिकं युग्मनाद्या पूज्या सुतिथिषु
 व्रतादिकं कर्तव्यं। तिथिरूपवृद्धिर्न्या पूज्या श्रेकोदिष्टादिकादिकं कर्तव्यमिति व्यवस्था
 मुच्छा। इति श्रीनिसर्ग्यामुने सामान्यनिधिनिर्णयप्रकरणं॥ श्रीसूर्योत्तिथिसामान्य
 नियमनिर्णयमन्त्रः॥ श्रीमत्पण्डितः॥ अथ प्रतिपदादिविशेषनिधिः प्रारभ्यते। अथ
 निर्णयः। नामविप्रतिपन्नानां वाक्यानां परस्परं विरोधपरिहारः। न देवतवदशनिमुद्य
 तानुत्तकं। न च विप्रतिपन्नानां वाक्यानां मितारतं विरोधपरिहारः। न निर्णयस्य द
 शनिमिति। अत्र प्रथमं प्रतिपदनिर्णयतो। अस्याश्चनामनिरुक्तिं कर्तव्यात्तरा
 क्ता। यथा। तिथीनां प्रवरायस्माद्गणनासमुदाहृता। प्रतिपद्यापदे पूर्वा प्रतिपत्तेन
 सोऽयत इति। अत्र प्रतिपदमावास्यायुतेव कायात्तदुक्तं युग्मवाक्ये। प्रतिपदमावा
 स्यतिपेरीनसिनाप्यक्तं। पंचमी दशमी चैव षष्ठी चैव त्रयोदशी। प्रतिपन्नवमी चैव कर्त्त
 व्यामनुषीतिथिः। इति सन्तुषी। साया क्रियापिनी। दृष्टवशिष्टोऽपि द्विधोऽपि पंचमी
 ती१

२०

वेधदशमी च त्रयोदशी। च त्रयोदशः। च वेधदशमी च त्रयोदशी। अथ। एतेन प्रतिपत्तृतीया च द्वितीया विरुद्धा
 हन्तुः। सप्तमी च वेधदशमी च त्रयोदशी। एतेन प्रतिपत्तृतीया च द्वितीया विरुद्धा
 नापोष्यत इति लक्ष्यते। एवं च त्रयोदशी पंचमी युतानां पोष्यते। नवम्येकादशी दशमी यु
 तानां पोष्यते। द्वादशी च त्रयोदशी युतेनां पोष्यते। न च वेधदशमी च त्रयोदशी युतेनां पोष्यते।
 दिष्ट्यापसंबवचनविरोधः स्यादिति चेत्। न। आपसंबवचनस्य तिलकाशोककरवीरव
 तविषयत्वात्। न च त्रयोदशी पंचमी वेधनिषेधपि युगवृत्तानीति निगमवचनवि
 रोध इति चेत्। न। युग्मवचनस्य गणेशचतुर्थीव्यतिरिक्तचतुर्थीव्रतविषयत्वात्। प
 चमी वेधस्य गणेशव्रतविषयत्वादिविरोधः। न च त्रयोदशी च त्रयोदशी युतेनां पोष्यते।
 शी पंचमी वेधस्य गणेशव्रतविषयत्वादिविरोधः। न च त्रयोदशी च त्रयोदशी युतेनां पोष्यते।
 वयुताः पूज्याः पराः पूर्वोक्तं युताः इत्यापसंबवचनेन च त्रयोदशी च त्रयोदशी युतेनां पोष्यते।
 नन विरुद्धा इति चेत्। न। आपसंबवचनस्य तिलकाशोककरवीरव

वा

धस्यञ्जकत्रयोदशविषयवादिश्चविरोधः॥युगमवाक्यस्यवटसावित्रीव्रतविषयवात्
निषधवादेवस्यवटसावित्रीव्रतव्यतिरिक्तव्रतविषयवादिश्चविरोधः॥ननुसप्तमीविष
यवाताएववृद्धवशिष्टवाक्यस्यनिगमादिवाक्यविरोधपरिहृतः॥अन्याय्येवंविरुद्ध
वाक्यामुक्तविषयेवस्थापनीयानि।प्रकृतिप्रतिपत्तामायानिर्णयः॥३॥अथविशेष
नंतरं कर्तव्यं तोहो लिकाश्च पूर्वविद्याया एव प्रशस्तवाता एतदपि पूर्वविद्यायामेव श्रव
शीयते।अत्र प्रतिपदि प्रातरुवाययं श्रुत्वा स्नानं कुर्यात्।ततो होलिकाविरूतिं व
दिनागोमदिषीबालकादीनलं च अतोरणा धमेन येन तातु कं न विष्णो ज्ञे।चैत्रे मासि
महाबाहोपुण्यप्रतिपदा पराशरस्य श्रुत्वा स्नानं कुर्यात्।नरोत्तमो न तस्य हरि
नं किंचिन्नाधयो व्याधयस्तथा।अवति क्रुशा ईल तस्मात् स्नानं समाचरेत्।दिव्यं नीराज
नंतर्हि सवरीगविनाशनमिति।तथा।प्रवृत्ते मधुमासे च प्रतिपदं दिने नैवै।तवावाव

२१

रूपकार्याणि संतर्प्य पितृदेवताः॥वंदये होलिकाविरूतिं।सर्वदोषोपशान्तये।विरूतिवंदन
मंत्रः॥वदितासि सुरेण ब्रह्मणा शंकारेण च।अतस्त्वं पादिनो देवि विरूतिर्विरूतिस्तानवेदिति
ओमो मुदिष्यादिय किंचित्तसर्वं प्रयच्छेत्।चिलवस्त्रादिभिः सर्वैः शौरणा धृतो न
येत्।अत्रैव तस्यां तरमाह॥गोमयेनोपलिप्ते च ववाक्षे श्रुतिं त्वांगणो।अलवस्त्रोत्तर
वदेष्टु नेत्रासने प्राङ्मुखो विष्टो ब्राह्मणोऽतस्तु लक्षणाया सुवासिन्या ततश्चंदु नति
लकनी राजनादी निमंगलसचंदनमाश्रुमुकुलं प्राश्नीयात्।एव होलिकापूजा तत्तुक्तं।
युधिष्ठिरं प्रति ज्ञेनाये प्रिवंति वसंता घृतपुष्पसचंदनं।सद्यं रुष्टशुकामश्रु
जयं कियते जनेरिति वसंता घृतैव तत्तु प्रतिपदा यथा।पुराणसमुच्चये कृतं।वृत्ते
पारसमये सितपंचदश्यां प्रातर्वसंतसमये समुपस्थिते।संप्राश्य वृत्तं सुमंसं रुचं
दनेन सद्यं हि पार्थिवरुषोऽसमां ह्यस्मात्।समांसं पूर्य संवत्सर इत्यथा।काला
नोरयंत संयोगादिति द्वितीया।प्राशनमंत्रश्च।इतमयं वसंतशुकामदं कस्य।ति

विज्ञेयमुक्तं सायं संध्यासमेयं

३२

माकंद १ पाठ

सचंदनं पिबाम्यद्य सर्वकामार्थसिद्धये निततः प्रातर्द्वितीयायां पुत्रमित्रादि
 नृपतिर्विततोद्देशे दस्यप्रवशो नितो सर्वतश्च समाप्ती रत्नकं वलशो नितो उक्तं
 श्यामनेरश्वोपोरजानपादः सदा सिद्धं रत्नं कर्म दपटवासः सचंदने ॥ विकीर्य लोका
 स्मां बालः सम्प्रीमान् च पृथक् पृथक् नृयगीतवितो देशकृत्या क्राममदोसवी एवं क
 र्त्तव्यं प्रोतिया वसंवशं सुखं इति ॥ इति च प्रतिपत्तिस्थितिः ॥ अथ नाष्टकप्र
 तिपत्तिः तत्र मदनमारुख्यं शिवव्रतं कार्यं न देवमौनव्रतमिच्छुः यतो तदुक्तं दपुराणे ॥ न
 दिके श्वर उवाच ॥ देवकेन विधमनेन व्रतं प्रणमं दत्तमं कस्यां तिथौ प्रकृत्तं विधमनं तद्व
 दस्यमौक्तं उवाच ॥ मासि नाष्टकप्रदं च प्रतिपत्तिथौ निवेद्य पचमौना तपोऽश
 त्रिगुणानि वा फलानि पिष्टपक्वानि दद्याद्विप्राय षोडश ॥ दवाय षोडशैतानि दातव्यानि
 प्रयत्नतः ॥ सुदंते षोडशतथा व्रतस्य नियमाश्च यादित्यादि ॥ इदं व्रतं पूर्वविद्यायां नवक
 र्त्तव्यं रुद्रव्रतवात् तदुक्तं ब्रह्मवैवर्ते ॥ रुद्रव्रतेषु सर्वेषु कर्त्तव्यास्तु पीतिथिरिति

इति नाष्टकप्रतिपत्तिस्थितिः ॥ अथ कार्तिकशुक्ल प्रतिपत्तिः ॥ सावतिथि दये गो क्रीडा
 दो पूर्वयुता कार्या ॥ तिथि वृद्धौ ददयथा पिनीयास्या ॥ तदुक्तं च दपुराणसमुच्चये ॥ व
 र्धमान तिथौ नंदाय दसाष्टत्रियामिका ॥ द्वितीया वृद्धिगामिवा इतरा तत्र वा यत् इति
 तथा चोक्तं ॥ त्रियामिका दश तिथिर्न वै ब्रह्माष्टत्रियामा प्रतिपत्ति वृद्धौ ॥ दीपोऽभवते
 सुनिजिः प्रदिष्टे अतो न्यथा सर्वा सुते विधेय इति ननु ॥ पूर्वविद्या प्रकृत्या शिवरात्रि
 व्रतेर्दिनं तथा च ॥ कर्त्तुः प्रतिपत्तिः ॥ तत्र गौः पूजयेन्मृगं पूजना त्रीणि वर्धते प्र
 जागवो मही पतिरिति ॥ पूर्वयुताया एव विधना तं तथा च नंदाया दशनेरक्षा बलि
 दानं दशास्तु च ॥ न जाया गो कुलौ क्रीडा स देशो विविनश्यतीति ॥ न जायां द्वितीयायां
 देवलो ग्नि प्रतिपदं शंभुयोगे क्रीडनं नृगवां मतं ॥ परविद्धे पुत्रः कृत्या त्रिपुत्रदारध
 नं च य इति ॥ प्रतिपद्यत्तिकरणं द्वितीयायां च गोर्धनं ॥ नृपदे कर्षयेत्तं विप्रनाशं कुल
 दयमिति ॥ दिवाक्येः परविधानिषधमं वर्धमान तिथौ नंदेति त्रियामिका दशतिथिः

मपिकार्यं तदुक्तमादिप्रमाणे। उशकाशमयं नत्रहृष्टिकां सुदृढां नवां। तामेक तोरा
 जमुत्रादीनवसंस्थिताय ता। यदा वा प्रियुष्मा यथा सारं सुकुमुकु। जयोऽत्रदीनजातीनां ज
 योराज्ञस्त्रुवसरं। जयविह्वलमिदं राजा विदधीत प्रयत्नतः। राजरात्रौ सदनस्यातः पंचरंगके
 वक्ष्यमाणलक्षणं बलिसमालिख्य सपरिवारः। त्वाडशोपचारैः बलिं पूजयित्वा तत्प्रीत्यर्थं य
 थाशक्त्वा दानं दद्यात्। तद्दानमक्षयफलं नवति। पोरश्च घृष्टशय्यायां तंदुर्लेबलिमालि
 ख्य पूजयेत्। तदुक्तं चंदपुराणे॥ तत्रैतत्पूर्वमेव दरात्रौ दद्यात्तिबलि। पूजां च चातनः
 साक्षात्तुष्टमामंडनकेशुने। बलिमालिख्य देयं प्रवर्षकैः पंचरंगकैः। सवानिरासं पूजं वि
 धमवत्प्राप्तुं सितं। कृष्णं डवाणं नो रुमयदानवसंवृतं। संपूर्णं हृष्टवदनं किरीटकटका
 कुलं द्विजं दिव्यराजानं कारयित्वा वृषाभयं। यदस्य मथ्यशालायां विशालायां ततोऽर्च
 येत। तौ कश्चापि दृष्ट्वा तं ज्ञायायां शुक्तं तंदुर्ले। संस्थाप्य बलिराजानं फलेः पुष्पैश्च पूज
 येत्। तौ बलिमुद्दिश्य दीयं तददानं निःकुरु नंदनीयानि तान्। नृक्षयान्याङ्गोर्मयैवं संपदंति।

यदस्यां दीयते दानं चालं वायदिवा बहू॥ तदक्षयं न वेत्तव्यं विप्रोऽप्रीतिकरं परो॥ इति
 दीपासवप्रतिपत्तिस्तिका॥ ७॥ अथ मासप्रतिपत्तुकश्चिह्नतादिविशेषो न प्रसिद्धः। यदि
 क्वचिज्ज्ञातं तदा सोपियुग्मवाक्येन पूर्वीविज्ञाया मेव कार्यं। नक्तादिव्रतविशेषे तत्काले
 व्यापिनीयास्तिसिद्धांतः। अत्र प्रासंगिकं किंचिद्विज्ञेयं। इयं प्रतिपत्तुकवारोण शु
 क्रासिद्धोच्यते। तदुक्तं। शुक्लेण प्रतिपत्तुषष्टी एकादशी त्रयोदशी सिद्धा। नाग्योत्तराष्टा
 ढादशश्रवणारवतीति। अत्र सवर्णिशुभकर्मणि कार्यं। इयं नौमवारोण बुधवा
 रोणविरुद्धा तदुक्तं। वरुणं वा सुदेवं च पूज्यं शुभं वर्जयेदिति। तथा बुधनिष्ठानरणीदाश्व
 लसमन्विता तृतीयानवमी प्रतिपदवतीति वर्जयेदिति। सामान्येन सवर्णिप्रतिप
 दातिथिष्वैवाद्यसिथिपास्तिसिद्धाः। तिथिपाश्चरत्तमालायास्तुक्ताः। वकिर्वि
 चागिरिजागणेशफलविशाखादिनक्षत्रमदेशः। दुर्गांतको विष्णुदरिस्मराश्चरुवी
 शीचेतिपुराणदृष्ट्या। इति कानादर्शे। अग्निविरुधिगोरी च गणेशफलिनं युद्धं। सूर्य

शंभुं सरस्वतीयममीशं हरिं स्मरं शिवं चंद्रं प्रतिपदाद्या सु तिथि शुक्रमातु शुक्ले
 तले पिवापद्म विधिवत् पूजयेदिति रत्नमालायां एकादशी द्वादशो विष्णु रवदेवता
 प्रोक्ता ॥ अत्र च कादश्याः शिवो द्वादश्या विष्णुरिति इयान्नेदः अतश्च सर्वमायपद्म
 गता सुचतुर्विंशतिसंख्या अपि प्रतिपत्सु तिथिप्रतिपत्तु नव क्लिप्तासवोपि चारे रव
 श्यां कायति तदुक्तं वक्रि उराणे प्रतिपद्यमि पूजाया द्वितीयायां च वैधसः दशम्यामंत
 कस्यापि षष्ठां पूजा युदस्पचा एकादश्यां च द्वादश्यां हारश्च मदनस्य च शेषादीनां
 कर्णीनां च द्वादश्याः पूजनं नवतु पर्वणां दो श्रिथिषा सुपक्ष दयगताः सुपीति प्रति
 पदादीनां पंचदशतिथीनां त्रिराद्या नंदा न प्राजया प्रसेति संज्ञा नवति तदुक्तं रत्न
 मालायां नंदा च न प्राजया च रिक्ता प्रसेति सर्वाश्चिथयः क्रमास्युः कनिष्ठमध्य
 फलास्तु शुक्ले तले नवं युतममध्यदीना इति अथ प्रतिपत्तु चतुर्थी सवसुप्र
 तिपत्तु विवाह चैत्रवा सुचित्रा सवारणं कार्यं तथा दनादः विवाहं प्रतिपत्तु पद्मोः द्वे

वास्तु तथा सवमिति नाश्वरोपि नंदा सुनंदं दोत्रे वास्तुवित्रं तथा सवमिति मंदा प्रतिपत्तु
 षष्ठ्या कादश्यः अत्र प्रतिपदि दंतकाष्टं पूर्व दिगमनं च वल्लयितु तदुक्तं नष्टं दुष्टी प्रतिप
 सुधीमान्न जातु दंतोक्तं षष्ठ्या विदध्यमत्तु इति तथा च क्रमात्पूर्वोत्तराग्नेयानेर्जतेया
 म्यपश्चिमो वायव्ये शानयो योगिन्याः प्रतिपदादिषु अयमर्थः प्रतिपदि नवम्यां पूर्वस्यां
 योगिनी द्वितीयायां दशम्यां उत्तरस्यां योगिनी तृतीयायां मेकादश्यां आग्नेयां चतुर्थी
 द्वादश्यां नेर्ज्यां पंचमी त्रयोदश्यां दक्षिणस्यां षष्ठी चतुर्दश्यां पश्चिमायां सप्तमी
 पौर्णमास्यां वार्यया अष्टम्यां वास्यां योरीशान्या योगिन्याः प्रतिवसति अतस्मा
 सां च मुखेन यात्रा निषिद्धेयं रक्तौमशनी नाम न्यतमं क्रूरयदमेष्टमति प्रतिपत्तु पंच
 मी पुष्टा नवति तदुक्तं आद्याश्च तस्य क्रयपूर्वकाणां एषां चतुस्रमपि पंचमी स्यात् पराः परे
 षां परतस्तथे सा क्रूरराशेरशुनातिथि स्यात् इति अयमर्थः प्रतिपदाद्याश्च तस्य स्थितयो मे
 प्रादीनां चतुस्रसि बंधिषु पंचमी प्रत्येकं चतुस्रसि बंधिनी अतश्च रवि नौमशनी नाम न्यतम

क्रूरग्रहेमेष्टे सति प्रतिपत्तपंचमी च षष्ठे मति द्वितीया पंचमी च षष्ठे मिथुन चैव तृतीया
 या पंचमी च कर्कशे च तृतीया पंचमी च परा षष्ठादयश्च तस्मिन् स्थितयोः दशमी च सिंहादीनां
 च षष्ठसं संबंधिभ्यः अतश्च क्रूरगविष्टितौ षष्ठ्यदेषष्टी दशमी च षष्ठे कन्यास्ये सप्तमी दश
 मी तुलास्ये अष्टमी दशमी वृश्चिकस्ये नवमी दशमी च परत एकादश्यादयश्चियाः पुर्णिमा
 चैवं धनुरादीनां च तृप्तसं संबंधिभ्यः अतश्च धनुस्ये क्रूरग्रहे एकादशी पुर्णिमा च षष्ठे मकरस्ये
 द्वादशी पुर्णिमा च कुंभस्ये त्रयोदशी पुर्णिमा च मीनस्ये चतुर्दशी चैव पुर्णिमा च इत्यर्थः ॥ इ
 ति तिथिः पृथक् प्रतिपत्तिः स्यात् ॥ श्री सूर्यसिंहः ॥ श्री मत्तं विनः ॥ अथ द्वितीया तिथिरुपवासा
 दिष्टु तृतीया युते वयाद्या ॥ तदुक्तं निगमे सुग्मासीति तथा एकादश्यष्टमी षष्ठी द्वितीया च
 चतुर्दशी त्रयोदशी अमावास्या च पोष्यास्युः परा चिता इति ॥ अत्राष्टमी चतुर्दशी च
 क्रो त्रयोदशी च सा अमावास्या च त्रिरात्रवत् प्रतिपत्तिः क्रान्तु प्रतिपत्तु द्वितीया स्याद्वितीया
 प्रतिपद्युते वाक्येन प्रतिपद्युक्ताया द्वितीया एव विधमना तृतीया एकादशी षष्ठी तथा ॥ २६ ॥
 ति १

दश्याष्टमी षष्ठी पोर्णिमासी चतुर्दशी ॥ अमावास्या तृतीया चतुर्दशी पोष्यास्युः परा चिता ॥
 इति मनुना सुग्मासीति वाक्ये तृतीया द्वितीया युक्ता या चैव कर्कशं तन विरोध इति
 चतुर्न युग्मवा कस्यां न विषय वातु तदुक्तं ब्रह्मवैवर्ते रं नाख्यां वर्जयित्वा तृतीया यौ
 द्विजोत्तमा अथ पुनर्वकार्येषु गणयुक्ता प्रशस्यते ति तथा अतंग त्रयोदशी उपोष्याः
 पूर्वसंयुते ति सुंदरगणे पि कलाष्टमी च तृतीया च सा वित्री चटपैत्रिकी ॥ सुक्त त्रयोदशी
 रं नापोष्याः परसंयुते ति अतश्च रं ना तृतीया पूर्वयुते वकाया अन्या परयुते वारं ना
 वनादयश्च द्वितीया युता यौ प्रयुवा यौ पिशूयते तदुक्तं ब्रह्मवैवर्ते तृतीया तदुक्तं त्रि
 व्या द्वितीया पदिता विना द्वितीया पदिता तां उयः करोति न राधम संवत्सरं तेने दन
 रोधमेण स्युत इति ॥ पुराणसुब्रह्मणे पि द्वितीया शेषस्युक्तां च तृतीयां कुरुते उयः ॥ स
 याति नरकं घोरं कालसूत्रं नयं करोति तथा च द्वितीया शेषसंयुक्तां या करोति विमोहि
 ना सत्वध्वमवा प्रातिप्रवदंति मनीषिणः ॥ इति ॥ एवं च स्त्रीणां द्वितीया सुक्त तृतीया क

रले दोषं प्रदश्य च उच्यते सुनायां फलाधिकं च प्रद्विर्तिं तथा च उच्यते सदिनाया
 उसाहतीया फलप्रदा अवधय करी श्रीणां पुत्रापोत्र प्रवर्द्धनीति एवं सामान्येपि
 पूर्वविद्या प्रतिपादक वाक्यानि रं नात्र न विषये यो जनीयानीति सिद्धान्तः ॥ इति उच्यते
 यासां मास्य निरूपः ॥ ३ ॥ अथ विप्रश्न उच्यते तीयायां आदौ च उच्यते यद्युच्यते तत्र पा
 वतीमीश्वरं च संप्रज्ञां दोलयन् गत्रो जगत्तदक्षिणा दानं कुर्यात् तत्तु कौदवी पुराणा
 उच्यते यायां जयदेवी शंकर एण समन्वितां कुं कुमारं गरक पुरमलिवस्त्र सुगंधाकेः स
 गंधधूपदीपैश्च दमनेन विवृषितां आंदोलयेत्ततो वस्त्रां शिवो मातुष्टये सदा रात्रौ जग
 रणं कुर्यात् प्रातर्दया च दक्षिणा देवं मवस्त्रान्न पानानि तां ब्रूतानि स्रजं सथा शंकरो
 मामृते श्रमरूपं च तत्रैवोक्तं सो वस्त्रं उच्यते माकाय शिखतः शंकरश्च यथा च उच्यते तत्र
 तद्वशादिबुद्धा उच्यते मा नवेदिति ॥ ३ ॥ अथैव सो माशय न व्रतं न च कर्म मय्यपुत्रा
 णो वसंतं तत्र मासाद्य उच्यते तीयायां जनप्रियो सो नायाय सदा स्त्रीतिः कार्यं पुत्रसुखं

२७

दिवा न के २

३

निषेधवाको विप्रश्नः सदा सदा

निवाष्मतीति धिः विप्रश्न दधस्त्रा उच्यते निधिः शिमा इति वाको न उच्यते तीयायां सुनानि
 प्रधमं विरोध इति चेत् पूर्वविद्या विधानं परविधानिषेधस्य च नियम द्वितीयायां
 यद्यत्र न विषयश्चादिद्य विरोधः यमद्वितीयायां न गिनीति तत्रोक्तं न
 पवासादिक्रियत इति अत्र न शयन व्रतस्य च प्रोक्तं यत्र तत्र काल तिथा वैवर्कत्वं यत्
 युक्तं तत्रैव उक्तं एक न के निशिवं प्रोक्तं यत्र तत्र तिथिमा कालिकीया पारण उपरातिथिरिति सं
 वत्तोपि तस्मात्तमी हृदबुद्ध्या सावित्री पटपैट्टिकी कामत्रयो दश रंता उपोश्याः पूर्व सं
 वृता इति हृदबुद्ध्या अत्र न शयन द्वितीया उपोष्ये च पवामशो व्रतपरं यत्तु च उ
 च्यते सितपक्षे पुमासे पुत्रावणादिषु अत्र न्यायं व्रतं कुर्यात् जययातु फलाधिकमिति
 उच्यते तीयायां प्राशपशु विधानं न हि न द्रये परमद्वयमवप्रोक्तं यथापि न तिथिर्द्विधा त
 तद्विषयो खर्वदपैपिरो ह्यविनिदपतिथिः पर्युताया एव पूज्यव विधानादि विरोधः
 इति द्वितीयायां सामान्य निरूपः ॥ ३ ॥ अथ विप्रश्न निरूपः तिथ्यतो तत्रैव उच्यते त्रितीयायां

परं लोको न्ये
 संज्ञनया वि
 शोधः प
 दिहः स्या
 २४

३५४

उमापूजाशिवपूजाचकार्यात्तदुक्तं न विष्णोः तरेऽपि त्र्यम्बक द्वितीयायां उमापूजा फला
 र्थिनिः। शिवपूजापि पूजावृत्तव्यामुनिसत्तमेति देवीपुराणे। उमां शिवं कृताशं च द्विती
 यायां प्रपूजयेत्तद्विष्णुमन्त्रे निवेद्या देवं धर्मवर्धनां फलमाप्नोति विष्णुसर्वकृतसु
 क्तवमिति। इति त्रैलोक्ये द्वितीया निरूपिता। ॥ ७ ॥ आवणादिवा उमस्य द्वितीया सुतान् द्वितीया सु
 चतसृष्वंशशयनं व्रतं कुर्यात्। चतुर्ध्वं सितपद्मे विद्युत्कमेव। अस्पृशतस्य प्रसिद्धिर्वा नृदिधि
 लिख्यते। ॥ ८ ॥ कार्त्तिकशुक्लद्वितीया च यमद्वितीया। अस्यां यमुनायां स्नानं तवायमं पूजये
 दपयिष्य। नगिनीति त्रितरोजो जनीया। ब्राह्मनिश्च नगिनो वस्त्रालंकारादिभिः स्रक्कायः। त
 दुक्तं चंदपुराणे। कर्त्तुं शुक्लद्वितीयायां पूजितं स्रपितो यमः। मदिषामनमाहूढो दंडमुज
 रधरिक्त्वा। वदितः। किं कारुडस्यैव स्मेयं तु निवांछितं। कार्त्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां उ
 नारदाय मोयमुनया पूर्वो जितः। शृष्टदुर्बिता। द्वितीयायां मदीयं नारकीया सुतपिता।
 पापेनो विप्रसुरायां सुकृताः सर्वनिर्वोधनात्। अस्यां निजशृष्टे विप्रनो कृत्यं ततो बुधाः स्म

२५

का
 ऊर्जे शुक्लद्वितीयायां मपरा क्रेचये धर्मः। स्नानं कृत्वा नाशुजायां यमलोकां प्रपश्यति। तथा ४
 ते कामोऽश्वो दत्तो यमदीक्षु रवाच हः। अतो यमद्वितीयेन निधुलो केषु विश्रुता ॥ १ ॥

३५५

हेननगिनी दद्यात्तु कृत्वां पुत्रवर्धनो दाना निवप्रदेशानि नगिनीनो विधमनतः। सर्वान
 गिन्याः संपूज्याः अनावे प्रतिपन्नका इति। इति श्रीयमद्वितीया निरूपिता। ॥ ८ ॥ अन्यमा
 सिद्धितीया सुकश्चिद्व्रतविशेषः प्रसिद्धो नास्ति। यदि क्वचिद्व्याकृमवाक्येन परविदाया
 मेव कार्या। नक्तव्रतविशेषस्तु तत्कालव्यापि व्यामेवेति सिद्धांतः। पक्षद्वयगता सुचतुर्वि
 द्वातिसंख्या अपि द्वितीया सुनिर्दिष्टा वेधः सर्वोपचारः सूर्याष्टतदुक्तो द्वितीयायां उवे
 धस इति। अथ द्वितीया सिद्धि विरुद्धादिकमुच्यते। द्वितीया बुधवारणा सिद्धानवति। तदु
 क्तं। बुधवार द्वितीयाया द्वादशी सप्तमी पुनः। मृगोऽनुराधदस्य च त्रिका सिद्धिदा
 यकेति। अत्र सर्वत्र कार्या रिनः सिद्धो नवति। श्रीपतिना शुक्लं। सोमपुत्रे च नंदे कृत्वा
 वा सर्वारं नेष्टेव तिथिः सिद्धास्यादिति। अथ शुक्लवारणा विरुद्धा। अत्र शुक्लकर्मन कार्या
 तदुक्तं। नागवैरोहिणी ज्येष्ठा द्वितीया सप्तमी पुनः। शुषो मघा तथा ज्येष्ठा सर्वकार्ये
 विवर्जितेति। द्वितीयायां वेवाहिकं कर्म रथदृष्ट्यादिना मार्गमनं व्रतारं न पौष्टिकं

कर्मविवेकीति। पदद्वयदशम्यनकटयानातिकर्माणि। इति। द्वितीयायां ब्राह्मणव्यतिरि-
क्तास्त्रयो वसामिलापदस्नानं न कुर्वन्। तत्र स्नानात् पुत्रार्थनाशो न वेदिति। तदुक्तं भास्करेण।
त्रयोदश्यां द्वितीयायां दशम्यां च विशेषतः। मृद्विद्वद्भ्यास्नानं चारमुनकथं च न स्नानं च
ब्रह्मन् दशमी त्रयोदश्यां द्वितीया द्वितयं विदंति। मिलापदस्नाननिषेध एव न निश्चयेनैव निमित्तिक
काम्यबाध इति। अत्र अत्र रस्यां दिशि योगिनी सन्धुखाया ब्रानकाया क्रमात् पूर्ववतिथीयो
गिनी सां मुखं प्रागेवाकं धवुमी न स्मरवा द्वितीयादद्यात्। तदुक्तं। एकांतरा दिनकरोतिथयो
विदद्यात् पूर्वधिवुः शफरयोर्दृष्टं नयोः। कर्काजयोश्च मिथुनावलयोर्भृगोऽंकपोमिला
मकरयोश्च तवंतिदद्यादिति। ब्राह्मणेन। अत्रोमेषा। अबलाकन्या। मृगोऽंकसिंहः। कौपी
वृश्चिकः। क्रूरयदे वृषस्त्रिते द्वितीयादद्यात् न वेति। आद्यातं च तस्य इत्युक्तमेव। श्रीमत्पुत्रं वा।
श्रीमत्पुत्रं वा। इति श्रीनिर्णयाः मृतद्वितीयानिर्णयः॥ ७॥ अथ वृत्तीयानिर्णयः। तत्र
स्नानाद्यतिरिक्ता वृत्तीया वृत्तीया न वेति। आद्यातं च तस्य इत्युक्तमेव। श्रीमत्पुत्रं वा।
स्नानाद्यतिरिक्ता वृत्तीया वृत्तीया न वेति। आद्यातं च तस्य इत्युक्तमेव। श्रीमत्पुत्रं वा।

निः। इति अथ विधि मन्त्र्य पुराणे एव दृष्टं व्यः॥ विततत्रादस्मानिनी लिखितः। इयम
द्यादिरपि तदुक्तं मन्त्र्य पुराणे अथ शुक्ल शुक्ल नवमी द्वादशी। कार्तिके सिता। तृतीया
चैथं त्रमास स्यात्तथा नाष्टपदस्य चोच्चावणे चाष्टमी लक्ष्मणोपेवोकां दशी तथा। सिता
षाठ्शु दशी माघमास प्रथमा। आवणे वा षष्पमावास्या अष्टमं च दशी तथा। आषा
ढी। कार्तिकी माघी चैत्री चिव विशेषतः। एतामत्रादयः प्रोक्ता मुनिभिः पूर्व दर्शितः॥ इ
ति चैत्र तृतीयानिर्णयः॥ ७॥ अथावशा षष्पुक्ल तृतीयायां गौरी पूजां लवाजल प्रसं
कलशं दद्यात्। तदुक्तं देवी पुराणे गौरी पूजा प्रक्रमे। तृतीयायां रोहिण्यर्चनं मां देवी प्रपूज्य
त्वा उदङ्कनं प्रहनेन शिवलोके महीयत इति। विशाष शुक्ल तृतीया त्रेता युगे अक्षय तृती
य शुभे। तदुक्तं रत्नमालायां। माघपंचदशी लक्ष्मण नम्य च त्रयोदशी। तृतीया माधव शुक्ला
नवम्युज्जै युगादयः॥ नविष्णोत्तरादि नवम्यां शुक्ल पक्षे स्य कार्तिके निरगात्तत्तां त्रतासि
त तृतीयायां विशाष समपद्यत। दर्श त्रिमाघमासस्य प्रवृत्तं द्वापरं शुभां कलिः ललत्र

योदशपांननस्येमासिनिर्गतइति। ब्रह्मपुराणे। विशाषेमासिश्चुक्तायां देवतीयायां जना
 दना ब्रह्मलोकात्रिपथगां पृथिव्यामवतारयत्तायवानुत्पादयामास युगं वारश्च वा
 नरुतं इति। अतश्चुगादिरिच्युक्तं। तच्चुत्पन्ने देवव्यवस्थायां। इयंचविष्णुप्रजादोमदाना
 दिषु पूर्वक्रियापिनीयाह्या। तदुक्तं न विष्णोः। द्वयुक्ते दत्तथा च न युगादीकवयो
 विडुः। युक्ते पूर्वक्रिके कार्ये तेषां त्वेवापरा क्रिके। इति नारदीयः। पितृवशिष्ट उवाच।
 विशाषे युक्ते पदे उच्यतीया रोहिणी युता। इति नारदीयः। बुधवार एव सोमना प्रियुता तथा। रो
 हिणी बुधसंयुक्ता प्रिपूर्वविद्याविवर्जिता। न क्वाच ता युगादीनां पुण्यं दंति उरा रतं।
 गोरी विनायकोपेतारोहिणी बुधसंयुता। विनापि रोहिणी योगात् पुण्यकोटिफलप्र
 दा। इति गोरी उच्यतीया। विनायक उच्यतीया। यच्चुक्ता दशपि। अमावास्या दंति सधि
 श्रद्धः। अमावास्या परा क्लीकीया। अथैकं। एवं मन्त्रं तारादीनां युगादीनां विनिर्ण
 यः। महालयस्य पक्षस्याः षट्कादीनामपि स्मृत इति युगादीनामपि सर्वेषां अप

३०

राहू व्यापिनी न प्राशस्य उक्तं। ननु तत्र विदित आद्यादिविषयी। तत्र आद्यं विष्णुराणे प्रो
 क्तं। पानीयमप्यत्र तिले विमिश्रं दद्यात् प्रिद्वैद्यः प्रयतो मनुष्यः। आद्यं च तत्तन
 समाः सरस्वरदस्य मेतन्मुनयो वदेति। मन्त्रपुराणे। आद्यं च तत्तं विधनेन मन्त्रादि
 शुभयुगादिषु। हायनां निहिता दस्यं पिट्टां। इति दं न वेत्ता महा नारते पियामया घात
 गा घातैति थय स्यात्मानवः। स्नात्वा दद्यात्तत्र वाचतः। अयं तत्फलं न वेदिति। अत
 शुभयुगादिषु युक्तं विदित आद्यविषये अमावास्या दावपरा क्लीकीयाह्या। विशाषस्य
 उच्यतीयायां श्रीसमेतं तं गुरुं। नारायणं पूजयथा पुष्पधूपविलेपनैरिति। विशेषांत
 स्वातनैवोक्तं। विशाषे युक्ते पदे उच्यतीयायां तथैव वारंगंगा तोयनरः स्नात्वा सुयते स
 र्वकिञ्चिद्विगतिं। तस्यां कार्ये षावेदे मोयावेर्विष्णुं समोच्चयेत्। यवान् दद्यात्। छिजति
 व्यः प्रयतः प्राशयेद्यवान्। अक्षयं द्वैतीया निसर्गोऽयं। अथैकं उच्यतीयायां पतिषु
 त्रफलाधिनी। नारी सूर्योदये स्नात्वा सती व्रतनियमं गृहीत्वा च तमृषु दिङ्मूकं देवसं

डिलेपुचाग्निं संस्थाप्य पंचमो नाकरुति। पंचाग्निमध्ये वेदिकायां रंतां नोपशोक्ति
 तायां सुष्यमंडपिकां च तत्र शक्तिमयी देवी मावाह्यतस्याः ससुषी पूर्वनिमुखी स
 मुषविश्वसर्वोपचारदेवी। नमो ते नमि मंत्रैः संप्रज्य मुषाक्षमय पर्यंतं स्त्रियेता ब्राह्मणाश्च
 प्रणवाश्चिते नमो ते नमि मंत्रैः सुनाय प्रव्याणि तस्मिन्नुज्जु कथुं। तता द्विजदं पथं
 च त्रथं त्रिजयिवा यथा शक्ता आचारयिष्य ददानादिकं दद्यात्। इदं न विष्णोत्रे
 प्रोक्तं यथा ज्येष्ठशुक्ल तृतीयायां स्नातानियमतन्यरा कुरुपाश्चैषं वाग्निहोत्र
 मानं कुता कृता कृतिं गार्दपथं दक्षिणाग्निं संध्यां वा दवनीयकां पंचमं नाकरं ज्येतेज
 इत्येवं पंचवक्रया। एतेषां मध्यागात्रातिष्ठन पूर्वमुखी स्थिता चतुर्जं ध्यानपरां पंक
 जोपरिसंछितां। मृगाजिनं च नक्तरीं जटावच्छलधरिणीं। सवनिरण संसृक्तां देवी
 मलिमुखीं कुरुमहा लक्ष्मीं महाकीलीं महा मायामहा मदीं गंगात्रय सुनामिधुः
 ब्रातद्वर्नमिदामही सरस्वती वितरणीं संधवाक्तामदानदीं सप्तासीं विनमो ते श्रुता।

मलिः पूजनं न वेत्ता चतुर्थी सदिते शैवश्चाहं ते हेमि इष्यते। तदा स्य प्रक्षालन परान
 वत न वेत्ता विता। दामं कथुर्जितात्मानो ब्राह्मणाश्च वतो दिशो। देव्याः पूजा प्रक
 त्रव्या सुष्य धृपा दिनानत। बह्वप्रकारं न वेद्यं दातव्यं मृतपाचितं। स्थापयेदग्रतो
 देव्याः सौभाग्याष्टकमेव च। जीरकं धान्यकं चैव कसुमं कंकुमं तथा। निष्पावाः
 पावनतिलालवणं शर्करा युड। तिः पावाः त्रिं विधं न्यानि पावनतिलाः प्रव्रष्टुति
 लाः। शर्करा युडमिति शर्करा युडो वेद्यथी। पुष्पमंडपिका काय रंतां नोपशोपे
 तिता। तत्र संप्रज्य देवी शक्ता सुसीदिनिर्मिता। पद्मासने नर्मति घ्रावतूपरिणतोर
 विः। ततः प्रणम्य रुद्राणीं मंत्रमेतददीर्यतां सेवेदं सर्वशास्त्रेषु दिविष्टमो रसात
 लोऽश्रुतो दृष्टश्च बह्वशो न शक्ता रदितः शिवः। वंशकिं सुधमश्चाहं सावित्री सरस्व
 ती। पतिरहिमुतां देहिं गृहं देहि नमो सुतो एवं क्षमापये देवी प्रणिपत्य पुनः पुनः। दे
 हिन क्पाष्टं रम्ये विचित्रं बह्वमिकं गृह दान विधनेन ब्राह्मणाय तपस्विने स

पत्नी कायसंभूज्यसवेपिस्करसंयुतां निवर्त्य विधिनानेन ततः पश्चात्समापयेत्तादृ-
 यं चान्वितोऽपानिवत्तुथामिधुरेभ्यः सैः॥ इत्युक्तं यो मया च। संहरं नावतं तथा॥ व्रता-
 नेगस्य सुनयेदन्तं वरदं युतां॥ इदं व्रतं मया प्रोक्तं याश्चिष्यंति योषिताकां ताथ पु-
 षोवापि रव्यातं न आवतं विभ्रायां पुत्रदं नो गाः॥ कुलदृष्टिर्न विष्याति॥ स्त्री चावतं
 नुसौतां यं गादृष्ट्यां सार्वकामिकं॥ सपत्नी दर्पदलनं वशीकरणमुत्तमं॥ मृताशि-
 वपुरं याति ततो विष्णुपुरं व्रजेत्॥ इति श्रीरं नावतीयाव्रतं॥ ७॥ अथ नाद्रपदसुक्त-
 व्रतीयायां कांचनी गौरी लवामं पूज्य युडप्रपान्दद्यात्तातडुकं न विष्णोत्तारां युडाप्र-
 पासुदातया मासि नाद्रपदे तथा॥ व्रतीयाश्च क्लृप्तस्य सर्वपापहरास्मृतेति॥ इति
 नाद्रपदव्रतीया॥ ७॥ अथ माघशुक्लव्रतीयां यां उमामहेश्वरप्रीत्यर्थं युडलवणदा-
 नं कुर्यात्तातडुकं न विष्णोत्तारां माघशुक्लव्रतीयां यां युडस्य लवणस्पृश्यादा नं श्रेय-
 स्करं राजे नूस्त्रीणां उडपुरुषस्य चायुडे न उष्पते लवणेने॥ इति प्रचुरिती एवमन्या न्य

पि तृतीया ब्रतानि च तृतीयाया मेव कार्याणि च यथा ॥ सिद्धांतः ॥ पञ्चदशयुगता सुस
वास्तुपितृतीया सुविधिषु गौरीयनेन पूज्या ॥ तदुक्तं ॥ चतुर्थी गणनाथस्य गौरीय
तु पूर्ववासरो चतुर्थी पूर्वदिने तृतीयायानि च यथा ॥ अथ सिद्धविरुद्धादिकं लिख्यते ॥ त
तीया नौमवारणसिद्धा ॥ तदुक्तं ॥ नौमेषष्टी तृतीया स्यादष्टमी सत्रयो दशी ॥ मूलाश्चि
न्यामृगो ह्येषा सिद्धिरुत्तरनादगे सति ॥ तृतीया बुधवारणविरुद्धा ॥ बुधधनिष्टानरणी
दास्त्रमूलसमन्विता ॥ तृतीयानवमी प्रतिपदेवती निर्विजितेति ॥ विरुद्धयोगे शुभ
कर्मनकार्या ॥ अध्यात्रज्यमादा ॥ तृतीयादिज्यातिथिषु संग्रामोपयोगिबलोपयोगि
च कर्मतंतं सिध्यति ॥ तदुक्तं ॥ रत्नमालायां जयासु संग्रामबलोपयोगिकायाणि सिध्यं
ति विनिर्मितानि ॥ इति राक्षसरोपि जयासु विदधीता जिवलकार्याणि निश्चितमिति ॥ इयं
तृतीयारविनामकरगृहे मिथुनराशिस्थे तदुष्टानवेति ॥ आधाश्च तस्य इथा फल
मवा ॥ तृतीयायामाग्नेयां दिशि योगिभ्युप्रतिवसंति ॥ अतस्तत्रयात्रानकार्या क्रमात्

पूर्वोत्तराग्रेयेत्याद्यक्तमेव॥ श्रीसूर्य॥ श्रीमत्पंडित॥ इति श्री निरुपमाऽमृत
 तीयानिरुपमाऽमृत॥ अथ चतुर्थः॥ अथोपवासादिषु चतुर्थः निरुपमाऽमृत॥ चतुर्थः ति
 थिगणेशव्रतकंदचतुर्थः व्रतवकुलाचतुर्थः व्रतवतिरिक्तेषु पंचमीसुतेवयाद्या
 तदुक्तं निगमेषु युगवृत्तानीति विष्णुधर्मोत्तरा॥ एकादशी तथा षष्ठी च मावास्या च
 चतुर्थिका उपोष्याः परसंयुक्तापराः पूर्वेण संयुक्ता इति गणेशचतुर्थी द्वितीयासुतेवो
 पोष्या॥ चतुर्थी गणनाथस्य मातृविद्याप्रशस्यते इति ब्रह्मविवर्त्ते पि चतुर्थीसदि
 तायावसावृतीयाफलप्रदा॥ चतुर्थी चटतीयायां महापुण्यफलप्रदाकर्तव्याव
 त्तिनिर्वन्नागणनाथस्य तोषणीति गणनाथसुतरांतापयंतीति गणेशचतुर्थीया
 थः॥ तथा वसुंधरापुराणेषु पित्राष्टमी चतुर्थी च सावित्री वटापेविकी॥ अलक्ष्म्या
 रंजानोपोष्याः परसंयुक्तेति अत्रापि चतुर्थी गणेशचतुर्थीविवेदितव्या॥ अथथा
 युगवृत्तानीति वाक्यविरोधाः स्यात्॥ एवं माघशुक्लपक्षे गौरीचतुर्थी कंदचतुर्थी प्र

३३

सिद्धसाववकुलाचतुर्थी द्वितीयासुतेवोपोष्या॥ तदुक्तं पुराणसंयुक्तयोगोयश्चतुर्थीव
 दधेनुपजाड्यभिर्नंदुर्जरहोलिकेवावस्यपूजाशिवरात्रिरतापरावनिर्घृतिपुंमराष्ट्रं
 अत्रधेनुचतुर्थी वकुलाचतुर्थी विदितेतादीपोऽप्रवप्रतिपदिदितावाधनुपूजानिगद्यं
 तोवस्यपूजेति वसधादशविदिताधनुपूजायाः पुष्ट्युपादानात्॥ इति चतुर्थीसामा
 न्यनिरुपमाऽमृत॥ अथ विशेषनिरुपमाऽमृत॥ चतुर्थीशुक्लचतुर्थी लडुकादिनिर्गणेशमर्चयिवा
 सर्वकामानवाप्नुयात् तदुक्तं देवीपुराणे॥ गणेशं गकारयत्पूजालडुकादिनिरादरा
 त्वाचतुर्थीं थं विघ्ननाशाय सर्वकामसमृद्धये इति॥ ज्येष्ठशुक्लचतुर्थी स्त्रीलिकुमा
 रपूजा॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे॥ ज्येष्ठशुक्लचतुर्थी पुजाता पूर्वसुमासती॥ तस्मात्सामान्यं
 पूजास्त्रीलिः संपूजासौ नाय्यदृश्ये॥ उपकारश्च विविधिर्गतिरुच्योऽसवादिनिः॥ हामे
 पयानिर्वन्नापत्रपुष्पगंधिभिरिति॥ इति ज्येष्ठचतुर्थी॥ अथ नाद्रपदचतुर्थी शि
 वारव्या॥ तत्र गणेशपूजनं स्नानदानादिकं वा नंत्युपलवति॥ तदुक्तं नविष्णोत्तराशिवारां

गराणेष्टैवर्यमारोपयेत्तामिति। ५ व्याश्विनवचुथी॥ ७॥ माघशुक्लचतुर्थीवरदाख्या
 तत्रकुंदपुष्पः सदाशिवः। संपूजायादिनकाशीसप्राप्नोतिप्रियनराइयमेवकुंदवचु
 थीप्रसिद्धा। तत्रैवब्रह्मपुराणविशेषउक्तः। उमाचतुर्थ्यांविमाघशुक्लायांयोगिनीगण॥
 प्रनक्षयिवाष्टपाराः। त्रयः स्वांगाश्चतुर्ः। सहितायस्यतस्मात्प्रोक्तासतीह्युमा। त
 स्मात्तत्रसंपूजागैनास्त्रीनिविशोषतः। कुंदपुष्पः प्रयत्नेनसम्पन्नकनकिसमादि
 ति। कुंकुमालककात्यां चरकभूतः सकंकणः। अर्घ्यः पुष्पैश्चधाधूपैर्देहपेवीलिनिर
 ववा। गुडाईकात्यां पयसा लवणेनाथपालकिः। प्रहृष्टयश्चाविधवा तथा विप्राश्चानना॥
 सोतायवृक्षेपश्चात्प्रोक्तव्यं वधुनिःसदति। देवीपुराणे। कुंदवचुथीक्रा। यथा। माघमा
 सेवसंप्राप्तेचतुर्थ्यां कुंदसंज्ञता। सा उपोष्या सुखं भुज्जनाता राज्ञं विधत्ति॥ इति प्राचवचु
 थ्याप्रथा। न्यचतुष्टयसाध्यं वरचतुर्थ्याख्यं व्रतमस्मि। तत्रकुंदपुराणे। वचुथ्यां शुक्ल
 पक्षे उमायशोधं नृपात्मनो प्रारभ्य प्रतिमासं चतुर्थ्या गणनायक। संपूज्य विधिना कया ३५

५
 तदकनकं समाहितः। अक्षारालवणं चैवं पूज्यं संवसारततः। द्वितीये वज्रारवातेथनकं प्र
 तिवचुथीकां। कयातिगणेनामन्यचितीययाचितंतथा। एवमेव प्रकवी तचतुर्थी स्यादप्यो
 षण्णं। ततश्चतुर्थेसंपूर्णतस्योपैद्यापनमाचारदिति। इदं वरचतुर्थ्याख्यं व्रतं सर्वाथिमाध
 कां इति वरचतुर्थी॥ ७॥ अथ फाल्गुनादिमासचतुष्टयसाध्यं गणेशचतुर्थी व्रतं। तत्रकुं
 वारादपुराणे व्रतविघ्नव्रतं राज्ञं कथयामि शृणुध्वतू। चतुर्थ्या फाल्गुने मासि श्रुतीत
 व्यं व्रतं विदो न कैदा एण राज्ञं इति लानं पाराणं स्मृतं। तदवाप्तौ च दो तव्यं तदयं ब्राह्मण
 पुत्रावाउमास्मि व्रतं चैवं च त्रैवं पंचमेतथा। सो वसंगजवक्रं उल्लासविप्रायदापयेतु।
 त्रायसिः पंचतिः पात्रैः पूजितं न वनिस्तथा। एवं च वा व्रतं चैव सर्वा विघ्नैर्विधुयता इति प्र
 ज्ञा होमादिमंत्राश्चादिव्यायश्चराय गजाननाय लंबोदरायैकदंता निभया नगात्मजादे
 दसमुद्रवायकुठारदंष्ट्राय नमो वगत्या। अनेन मंत्रेण पूजां लब्ध्वा ह्योत न तिलानं
 कुचा बालाण्योदशाश्च यमपि तदवनक्तमस्मीयातु। एवं मासचतुष्टयं व्रतं च वा प्राप्ता

दृष्टुं लवचुथ्यां सोवर्ष विनायक दानं समं वं कया दिति प्रयोगः। न विष्णो नरे विशे
ष उक्तः। चतुर्थे ययदा ज्ञानता वा व्रता चितः। दद्यात्तिलान्तं विप्राय स्वयं बुक्ते तिलो दनं।
वर्षत्रय समन्निहि व्रतस्य चतुर्थे दान वेत्ता विनायक सदा उष्टो ददाति फल वां वितमि
ति। गामस्य पुराणं। चतुर्थ्यां निक्ते बुद्ध्या ददं नेद पारगी। एतं व्रतं विनायकं नाम
शिवलोक फल प्रदमिति। इदं व्रतं विशेषान निधमना तद्वा दशमा सेषु नय चतुर्थ्या
विधेयं कं मिति गम्यतो एवं मनोरथ विनायक चतुर्थ्या विधिना विनायकं तानि कुं द ३६
चतुर्थ्यादि। गोरी व्रतानि तृतीया युक्ते चतुर्थ्या मिव कायलि। अन्त्या निनाग चतुर्थ्या
हीति व्रतानि पंचमी युक्ता यां चतुर्थ्या मिति सिद्धांतः। केचु चिद्वेशे शुभमथ म कया पि न्या
सुपोषा नागान् द्वा रणा प्या उपपंचम्यां पारणं कयुः। तड कं पुराण समुच्चये। युग
मध्यदिने यत्र तत्रा पोष्य फणी श्वरान्। द्वा रणा प्याय पंचम्यां पारयेत् प्रयतो नरः।
विष्णो तस्य नश्यंति नहि संति वप नगः। इति सुग चतुर्थ्या। कर्म पुराणे। तिथौ ३६

युगा कया यां वस सुपोष्य यथा विधिः। जंष पाला दिनागानां दोष स्या च मदात्मनः।
प्रजाकाय छिद्य गंध द्वा रा उपर्युक्तं किति। कार्त्तिक शुक्ल चतुर्थ्यां नाग व्रतमिति। का
लादशे पिपह द्यगता सुसर्वा छिद्य चतुर्थ्यां पुनिथ्या धिपा गणेशः। पूज्यः। चतुर्थ्या
गणनाथस्यैक कत्वा तु। ग। अथ सिद्ध विरुद्धादिको दं लिप्यं तो तद्यथा। चतुर्थ्या श
निवारण सिद्धा नवति। तड कं। शानो चतुर्थ्या नवमी चतुर्दश पथरो दिनी। शानतारा
स्यातिम दाना यंचैव चतुर्थ्यां ति चतुर्थ्यां गुरुवारण विरुद्धा। तड कं। जीवेष्टमा चतु
र्थ्या च अत्रा चित्र फाल्गुनी। रादिणी वारुणं चैव विरुद्धं शार्षकमिति। अत्र तद्य
चतुर्थ्यां शत्रु वध घनि विष प्रयोगा घनिष्ट कर्म चतुर्थ्यादिरिक्ता तिथि शुकायं तड कं
ताम्ररे। चतुर्थ्यां उचुर्दश्यां नवम्यां वारिम दनं। दमनं बंधनं नेद मत्तियोगा निवा
रिकां विषाग्नि संप्रयोगं वक्तुं वीत क घटां निवेति। चतुर्थ्यां निसेय योगि न्याः प्रवसंति।
अतस्तस्य सुखा तत्र यात्रा नकाय। क्रमात् पूर्वोत्तरा मेयाने ज्ञेयाम्फ कत्वा तु। रविने
रुतिर

मशनीनामन्यतमकरयदेकमसतिचउथीसुनकार्येषुवर्जिता।आद्याथतस्व
 इत्युक्तवातासुर्येष्टपुंनसिनेसतिचउथीदद्या।नवति।एकातवाधिसत्पादिवि
 तीयानिर्मयवोक्तं॥आसुर्येष्ट॥आमताडितगाइतिश्रीनिसिथासुतेवउथीनिसिथाः॥
 छ।अथपंचमीनिर्णीयतोपंचमीतिथिरुपवासादिषुचउथीसुतिवग्राह्यातदुक्तंनिग
 मोजाबालिरणिप्रतिपत्पंचमीचैवोपोष्यापूर्वसंयुतेति।पैत्रीनसिरणिपंचमीसप्तमी
 चैवदशमीचत्रयोदशी।प्रतिपन्नवमीचैवकर्त्तव्यासन्धुषीतिथिरिति।सन्धुषीसायाज्ञ
 व्यापिनी।अत्रत्रयोदशीशुक्लाएकादशीतथाषष्ठीत्रमावास्याचउथीकोउपोष्या
 परसंयुक्ता।परापूर्वोणसंयुताइति।चउथीपरापंचमीपूर्वयुताचउथीसुतोपोष्या
 अथी।एतेवाक्येपंचम्याचउथीसुक्तायाविधानात्।ब्रह्मपुराणे।चउनेनपरविधानि
 सिद्धाचयथा।प्रतिपत्पंचमीइतसावित्रीवटपुष्पिमा।नवमीदशमीसिवनापोष्यापर
 संयुताइति।यदुब्रह्मवैवर्तवचनं।पंचमीउप्रकर्त्तव्याषष्ठीसुक्ताचनारदानदिष

ष्टीनागविष्ठाकर्त्तव्याचकदावनेति।तत्रशुं दोपवासविषयंनगप्रताविषयैव।ननु
 नर्त्ताष्टमीशुं दपष्टीविष्ठाविष्ठाचउथी।एतापूर्वयुताकायास्थिथुंनेपारणंवेदि
 ति।शुं दोपवासमपष्ट्याविधानात्पंचम्याषष्ठीसुतचैवप्रशस्तानिधनंशुं दोपवास
 विषयमिति विरुद्धमितिचेतामयं।दशनेदेनव्यवसायवसाकल्पनीया।कचुविदश
 पंचम्यासुपोष्याप्रष्ट्याशुं दप्रत्युति।तदुक्तं वाराहपुराणे।आषाढे शुक्लषष्ठीतिथिः
 कोमारिकास्मृता।कुमारमर्चयेत्तत्रपूर्वत्रोपोष्यावेदिनमिति।पूर्वीदिनेपंचम्यादिन
 अथी।शुं दपुराणे।शुं दोपवासश्चीकायपंचमीपरसंयुतायाउपोष्यावविधानादशने
 देनव्यवसायश्चीकुर्वताशुं दोपवासविषयमिच्छाविशोः।अतश्चशुं दोपवासवतिरिक्तो
 पवासादिषुचउथीसुतोवतिसिद्धांता।चत्रशुक्लपंचम्यांउत्तरादीन्नागधिपान्सं
 हन्तीरघुनानेवेद्यं दद्यात्।तदुक्तं देवीपुराणे।चत्रमासतिथिक्रमोपंचम्यांप्रत्येनागा
 न्नाहीरंरुपिषुनेवेद्यं देयं सर्वसुखावहमिति।मन्मथपुराणे॥

दशव?

नागमृत्तिश्च पृथक्। यथा। नागमृत्तिश्च कर्तव्यारवद्राखेटकधूमरिणः। अथ सपत्ति
तिष्ठेयं नमो पौरुषाः फणाश्च मृत्तिकर्तव्या चेत्तद्वद्वो समा इति समाहृतिविधमसे
ख्याकाः॥७॥ अत्रिचैत्रपंचमीति स्मृत्यः॥ अथ आवणशुक्लपंचम्यां द्वारस्योनयोः पाश्चात्
गोमयेन नागान् तलेष्वदधि हवीं कुरुष्वोपहारादिभिः संपूज्य तन्मूर्त्तये ब्राह्मणा
नोजयेत्। एतेन सपत्न्यं कुरुचिन्तनवती तदुक्तं। न विष्णोत्रारा। आवणे मासि पंचम्या
शुक्लपक्षे न राधिकां द्वारस्योन्ये तलेष्वगोमयेन विष्णो ब्राह्मणाः पूजयेद्विधिवद्दीपाद
धि हवीं कुरुः सदा। गंधपुष्पोपहाराश्च ब्राह्मणस्य च तर्पणः। येन संपूजयेत्तीदनगान्
नक्तिपुगः सरा। न तेषां सर्वतो वीरनयं न वति कुरुचिन्त॥ इति आवणपंचमी॥७॥ अथ
नादशुक्लपंचम्यां जपि पंचमी त्रतो तत्र प्रायेण नारायणकश्यपादीन् सप्तजघीन् स
पूज्य तलेष्वप्युपैष्य नशाकाद्वारेणोपोष्य सवन् कान्मानुनवाप्य सर्वापापविनिर्मुक्ता
न वंति तदुक्तं ब्रह्मपुराणे। रुषिरुवाच॥ सुशीलेष्टुपतसम्यक् कुरुतानां सुत्तमं वतो च

३८

यिदा न वति पंचमी इति गृहणात् तिथिद्वये वदुर्ध्वं युते वयासोत्पथः॥

३२
नमो भगवते
वासुदेवाय

नचोत्तेन सह सा पा पा तस्माद्विमुच्यते। खत्रया निघातश्च जायते नाः। त्रुसंशयः। क
त्याणानीति वदन्ति संपदश्च निरापदः। न न स्ये शुक्लपक्षे उयदानवति पंचमी न घा
दिके तदा स्नात्वा नियमपूर्वमेवा ब्राह्मणी हस्त्रियावेश्याश्च प्रावापिवरान् नोत्तवा
निमित्तिकं कर्मणि जगदुत्तुन। विदिं सद्यः कुरुवी तगा मयेनो पलेपितो रंगवति
समाशुक्तां नाना पुष्पोपशोभितां तत्र सप्तजघीन् दिव्यान् नक्तियुक्तां प्रपूजयेत्।
गंधश्च विविधैः पुष्पैर्हृषीयैः सुशोभितैः। ततो नो वद्य संपन्नमर्चं देया बुभुक्षुः फलैः।
अर्घ्यमंत्राश्च। कश्यपायाः विनिरुद्धा जौ विश्वामित्रौ। थगौ तमः। जमदग्निर्वसिष्ठश्च स
मेतैः प्रयः स्मृताः। श्रद्धावर्धमया दत्तं उष्टानवति सर्वदा इति। एवं पूजां विनिर्वह्य
जघीन् धूमयेत् समादिता। अनेन विधिना सप्तवर्षाणि वसुधा चरन्ती तथा च आदा
मर्थे तथा चाने कुर्याद्विघ्नानं बुद्धिः। आचार्यान्वरये सप्तवद्वेदांगपारगान्। प्रति
मासं पूजयेत्। तस्मात्सर्वं न च शक्तिः। जटिला सा हस्तपुत्राश्च कर्मजनुसमं चिताः संस्थाप्य

कलशेष्टतानुमृत्तयेष्टवर्णेषुवा स्नापयेद्विधिवत्क्रयापंचामृतेयथाविधि॥ एवं
 पुजांविनिर्वर्त्यअर्घ्यं देद्या यथापुरा॥ आवायन्मृजयेत्क्रयावस्थानंकारुषण॥ अ
 नुज्ञाप्यपुरोःपश्चाद्बालेनानि वदयेत्॥ प्रतिमावस्त्रसंयुक्तालो जयिवायथावि
 धिः॥ स्नानविधिना सम्यक्व्रतमतस्माच्चारत्॥ सर्वव्रतेषुयत्तु पुण्यं सर्वती
 र्थेषुयत्तु फलं सर्वदानेषु दत्तं पुनरदत्त इतध्मरिणः॥ इति स्त्रिपंचमीव्रतं॥ अथा
 श्वनश्चक्रपंचम्यांशवीसद्वितं कुशमयनागं घृतक्षीरसलिलैः स्नापयिवास्म
 पृथ्वीक्षीरसुक्तगोधूमानंदघातु॥ तदुक्तं न विष्णुत्रया॥ अथाश्वसुक्तमासिपंच
 म्यां कुरुनंदनी सत्रां कुशमयं नागं मिद्राण्याः सदृष्टयेत्॥ घृतादकाभ्यां पय
 सा स्नापयिवाविशांपते गोधूमेः पयसा शिके नक्षेत्रविधिं स्रथा पुजयेन्नर
 शाईलं स्रस्त्रोपादयो नृप॥ ना नैगाः प्रीतानवन्तीह शांतिमाप्नोति विविना॥
 इति॥ अत्रिवचुथां प्रशोधितकेशायादव्यापृवस्नानं कारयेत्॥ तदुक्तं देवी ३९

पुशणे॥ प्रातारवद्विपंचम्यां स्नापयेत्सलिलैः शुभैः॥ इत्याश्विनपंचमी॥ ७॥ मा
 घशुक्लपंचमी श्रीपंचमी॥ तत्रमदनसंप्रत्यवसंतो सवारं नः कार्यः॥ तदुक्तं पुरा
 णसमुच्चये॥ माघमासे नृपश्रेष्ठशुक्लायापंचमी तिथिः॥ रतिकामोचुसंप्रत्यकर्त
 व्यः सुमहासवः॥ दानानि च प्रदेयानि तनुष्यतिमाधक॥ इति श्रीपंचमी॥ ८॥ प
 चमन्या न्यपि कंदोपवासनागपूजा व्यतिरिक्तानि पंचमीव्रतानि चतुर्थीशुक्लप
 चम्यामेव कार्याणि तिस्रिं॥ अथ सिद्धविरुद्धादिकं लिख्यते॥ पंचमीयुरुवारण
 सिद्धा॥ तदुक्तं॥ युरोदशमी पंचम्यापोर्लमासी विशाखिका॥ तार्गातुराधमसि
 द्वास्तुः स्रथा पुष्यपुनर्वसु॥ इयं शनिवारणनिषिद्धा॥ तदुक्तं॥ सोमरदशोत्तराषा
 ढारवती चित्रया सुहा॥ पंचमी च वषट्ठी चार्यमण सहवर्जितेति॥ अयं स्ना उत्राफा
 लुन्या॥ अथात्र हसुच्यते पंचम्यादिष्टसति थिषु मांगल्यविवाहयात्रां शान्ति
 कष्टसिद्धिकर्मणि कार्याणि॥ अमावास्यायां पूर्णिमायामपि पिटौ कर्मसुक्ताना

न्यतश्चनकर्मनकायं तडकं नाकारण विवादयात्राशांतिक कमणि प्रसुकाय
 एपापिष्टिकानि इति श्रीपतिरपि प्रसुमांगल्यविवादयात्रासापोष्टिकशांतिक
 कर्मकायं सादेवदशेष्टिककर्मसुक्ता नान्यदिदधमत्सुनमंगलानि सुमंशांति
 कादि मंगलं विवाददि इयं पंचमी रवित्रोमशनी नामन्यतमे क्रूरयमेष्टादिरा
 शिचतुष्टये स्थातसति पुष्टाजवति इयं पंचमी रवित्रोमेषांच त्रुष्टमिष्टिपंचमी
 स्यादियुक्तवाता अत्र दक्षिणस्यां दिशो गिमी सन्मुषायात्रातकाया निरुच्यया
 म्पश्चिमे इत्याद्यं कमेवापक्षदयगता सुसर्वस्त्रिपिपंचतिथिपतिवेन शेषादयो
 नागाः पूज्याः उक्तं च शेषादीश्च फणीनां च पंचम्या पूजनं न वेदिति श्रीसूर्यश्रीम
 त्पंडितगो इति श्रीनिसिधामृतपेवमी निष्यः ॥ ७ ॥ अथ षष्ठी तिथीयते षष्ठी तिथिरूप
 वा सादिष्ट सप्तमी शुते व कायामिष्टु न्योरिति वृहस्पतिना प्यक्तं ॥ एकादशपष्टमी
 षष्ठी पोस्मिमासी चतुर्दशी ॥ अमावास्या तृतीया च त्रयोप्या च पराश्रिता ॥ इति ष ४०

द्या सप्तमी युता या पूज्यं विधनना ता तथा च नागविद्या उया षष्ठी तां विधामदे
 श्वर चतुर्दशी कामविद्या सुमं निमनि प्रतिपन्नथा चानदिषष्टिनागविद्या कर्तव्या तु क
 दाचनो नागविद्या उया षष्ठी शिवविद्या उ सप्तमी दशम्येकादशी विद्या नोपोष्या स्याक
 थंचनेति तथा द्वितीया पंचमी विद्येत्यादि निःकावालिः ब्रह्मविवर्ती सौरपुराण वृहद्
 शिष्टवाक्ये पंचमी युक्ताया निषेधश्च सप्तमी युते वोपोष्या ॥ स्कंद षष्ठी उ सप्तमी युते वो
 पोष्या ॥ तडकं ॥ त्रयोप्या ॥ स्कंद षष्ठी शिवरात्रिश्च त्रुर्दशी एतां पूर्वयुताः कार्यानिश्चिंत्या
 रणं न वेतौ अस्या न्यपि पूर्वविद्या विधायक वाक्यानि स्कंद षष्ठी विषयवेन योजनीयानीति सि
 द्धांतः ॥ इति सामान्य षष्ठी निष्यः ॥ ७ ॥ आषाढ षष्ठी ॥ तत्र पंचम्या सुपोष्य षष्ठां ॥ स्कंदे
 जयेत तडकं वाराहपुराणे आषाढ शुक्ल षष्ठी तिथिः कौमारिका स्मृता कुमारमर्ज
 यत्र पूर्वत्रोपोष्या विदित इति नात्र पदश्च लषष्ट्या मपि दक्षिणापथसंकारिकेयं
 दृष्ट्वा ब्रह्मदत्तादिपापैश्च यतो तत्र स्नानदानादिकं ततमक्षयं न वति तडकं न विष्यात्तरे

येयं नाद्रपदमासिषष्ठी स्याद्गुरुतर्पणं। इयं पापहरा उपाशिवशी ताश्च तावुपास्तान्
दानादिकं सर्वतस्यां अक्षयमुच्यते। यस्यां पश्यंति गांगेयं दक्षिणापथमाश्रितौ ब्रह्मरूप
दिपापैश्च मुच्यंते नात्र संशयः॥ इति कंदर्पश्री॥ अत्र स्नात्वा तां स्मरं संपूज्य पंचगव्यप्राशनं
हा मलाफलमिति तदुक्तं। आक्तं नाद्रपदेषु षष्ठी स्नानं नास्ति रज्जुनां प्राशनं पंचगव्यस्यां च
श्वमेधफलं लभेत्। नाद्रपदेषु षष्ठी नोमवारणारादिणी नक्षत्रेण युक्ता व्यतीपातयो
गेन युक्ता कपिलाषष्ठी युच्यते। तत्र व्रतापवासादिनिर्नास्ति रज्जुनां प्राशनं पंचगव्यस्यां च
लां दद्यात्। तदुक्तं वाराहपुराणे॥ न न स्य नक्षत्रपक्षे या रादिणी व्यतिपातको नोमेषष्ठी
पुराणैकपिलापरिकीर्तिता। व्रतोपवासनियमैर्नास्ति तत्र पूजयेत्। कपिलावद्वि
जाय्याय दवा कउ फलं लभेत्। इति पुराणसमुच्चये उविशेष उक्तः। नाद्रमास्यसित
पक्षे नावेव स्थवकरश्छिती पातकुले चरादिणां साषष्ठी कपिला न वेदिति अत्र ना
द्रषष्ठी उच्यं प्रमाति प्रायणोक्ता। अतश्चापरयक्षकपिलाषष्ठी न वति। अथ नाद्रपद

मासे नक्षत्रपक्षे यदा रादिणी नक्षत्रे नोमवारव्यतीपातयोगयोगे च उर्सायोगे नैव प्रा
शस्यं न केवलं षष्ठादीनां तदुक्तं संयोगं च उच्यते। निर्दिष्टापरमेष्ठिनेति सूर्यदक्षि
तवं सति संनवे फलानि शयप्रदमिति। अतश्च यं षष्ठी पूर्वादिने नैव। यत्रैव योगवद्वयसं
नवः सित्याद्या। नाद्रपदेषु षष्ठी च षष्ठी चोद्यते सा च प्रादयव्यापि त्रैमै पूर्वविष्ट
वप्रशस्यते तदुक्तं। तदुक्तं नाद्रपदमासिषष्ठी पक्षे सिते। रावंध्रषष्ठी व्रतं केयिष्टविविधः
प्रशस्यते इति चंद्रोदये यदा षष्ठी पूर्वाह्ने वापारदनि चंद्रषष्ठी सिते पक्षे सैवोपाख्या
प्रयत्नत इति। इति नाद्रपदेषु षष्ठी॥ ७॥ अथाऽश्विनशुक्लपंचम्यां स्नात्वा पिताया दद्यात्
सम्यां पूजार्थं षष्ठां ज्येष्ठानक्षत्रसंयुक्तायां असंनवे केवलायां विष्णुवृहनिमंत्रणं
याति तत्रायं मंत्रकौः। रावणस्य वधयथिरामस्यानुग्रहाय च। अकाले ब्रह्मणा दद्याद्देव्या
स्रवंगतः पुरा। श्रीशैलशिखरे जातः सुफलं श्रीनिकेतनीनेतव्यामिमया गुरुपूजोऽयं विदु
पतः। इत्याश्च न षष्ठी॥ ८॥ कार्तिकशुक्लषष्ठां नोमवारयुक्तायां वक्रिपूजा वक्रिदोमोऽस

वं कुयति तडकं मध्यपुराणे। वृश्चिकार्धे शुक्लपक्षे नौमवारपयवस्थिते महापक्षे
 नित्याप्रोक्ता सर्वपापहरातिथिः॥ नम्यांश्च पितिवेवक्तिः पूर्वतो पोष्यवेदिनो पष्ट्यां वक्ति
 समं यथैक्या द्विक्लिमहो अवसिति॥ वृश्चिकार्धे कार्तिके मासेति कालादृशे। इति कार्त्तिक
 कपष्टी॥ ७॥ अथ मायशेषशुक्लपष्ट्यां सुंदर्यारकं हतवान्। अतस्तत्र सुंदरं संपुष्टं
 स्नानदानादि हतमदयं नवति। तडकं न विष्णो नारायणं मायशेषे मासि पष्टी नरत
 सत्तम। पुण्यापापहरा धन्या विवाशांतायुदप्रिया। निदयतारकं पष्ट्यां सुंदर्यारक
 राजवतु। राजतेतनसा पष्टी कार्तिके यस्य सातिथिः॥ स्नानदानादिकं कर्म तस्यामदय
 मुच्यते। इति मायशेषपष्टी॥ पक्षद्वयगतसुतिथिषु सवधिष्वपि पष्टी सुतिथिपतिवेन
 सुंदं प्रपूजयेत्। तडकं। पष्ट्यां पूजायुदस्य चेति। अथ सिद्धि विरुद्धादिका। तडकं प्रति
 पत्तिरथि॥ शुक्लेण प्रतिपत्तु पष्टीयादिनो मेनापि सिद्धा। नौमे पष्टी तृतीया स्यात् इति
 चाक्तमेव पष्टी शनिवारण विरुद्धा। तडकं। सोरदस्योत्तराषाढा एव तीथेतया सहोप

४२

चित्रमासः

पि

वमीचे वषष्टी चामया सद्वर्जितेति। पष्टी शनिवारण क्रकवानिधनो योगा। तडकं रत्नमाला
 यां। तिथेश्वारश्च यत्र संख्यया त्रयोदशसु मिलने जते सति। स्मृतः सयोगः क्रकवानिधनको
 विवर्जनीयः शुभकर्म सुकृवं॥ अत्रां प्रतिपद्विदितमेव विवाहं प्रतिपत्तु पष्टीरिथा धक्तमेव कर्म
 कार्यं। अत्र दंतकाष्टतेलाद्यंगनिषिद्धं। यथा॥ दंतकाष्टे कुलप्रयज्ञातिना ज्ञोयथाक्रमं ज्ञायते
 पष्ट्यामावास्या प्रतिपत्तु जते सतीति। रत्नमालायां। पष्टी सुते लंपतमष्टमी पुद्गुराधै क्रियां
 त्वत्तु च दंती। स्त्री सवनं नष्टकला सुपुंसामयुः क्षयार्थं न यो वदति॥ अथ दंतकाष्टादि
 निषेधश्चाकालिक तिथावेवा तडकं॥ स्नाने चाद्यं जने चैव दंतधरं वनमेशुने। तिथिष्वकालिकी
 याद्या। तथा मरणं नमोरिति॥ अत्र पष्टी सुते लमित्कत्वात् तिलते लस्नानमेव निषिद्धं। न
 तु सवीते लस्नानं। तडकं स्मृतिसमुच्चये॥ यत्र तेलनिषेधस्यात्रिलेते लं निषिध्यते। अद्यंगस्य नि
 षेधे तु सध्यापादरपीष्यते। इति। रवीन्तो मशनीनामद्यतमे क्रूरग्रहे सिंह राशि स्थिते पष्टी
 दुष्टा नवीति। पराः पूर्वामिथा धक्तवान्। तथा चार्धे मेघसु सूर्ये पष्टी दुष्टा नवति। तत्र

शुभकर्मनकार्यं॥ तच्च द्वितीया निसर्ग्यैकांतरादिनकरद्वयकं॥ षष्ठां पश्चिमे योगिनी सन्धु
 षायात्रानकार्यं॥ याम्या पश्चिमा इत्याद्यं कर्त्तव्यं॥ श्रीसूर्य॥ श्रीमत्पंडित॥ इति श्री निसर्ग्य
 मृतपक्षी निसर्ग्यः॥ ७॥ अथ सप्तमी निसर्ग्यते॥ सप्तमी तिथिरुपवासादिषु षष्ठी सुतेव्याद्या॥
 तदुक्तं॥ षष्ठी पारितोषावा॥ षष्ठी मीत्रमावा स्यात्तद्वत्पक्षे त्रयोदशी एताः परसुताः प्रयाः
 पराः पूर्वैरसंयुता इति॥ षष्ठी पराः सप्तमी सा पूर्व संयुता पूत्येव्याद्याः पितृन सिरपि॥ पंचमी स
 प्तमी चिति॥ एतिर्वचनैः सप्तम्या पूर्वविद्यायाः निधनना ता तथावा॥ नागविद्या उपाषष्ठी र्द्वि
 द्वादिवाकरः॥ कामविद्या नवे द्विषु न्याद्या स्येव वासरो॥ इति॥ अत्र नाग पंचमी रुद्रः अष्ट
 मी दिवाकरः॥ सप्तमी कामत्रयोदशी॥ विष्णु द्वाविंश॥ तथावा॥ सप्तमी वाचमी सुक्ता न सप्तम्या
 युताष्टमी तथावा॥ सप्तमी नापोष्याया दिवचनैः पंचमी विचनियध्वं सप्तमी षष्ठी सुतेवो
 पोष्येति सिद्धं॥ इति सप्तमी सामान्य निसर्ग्यः॥ अत्र चैत्र्यं लक्ष्मणं दमनकादिनिः
 सर्वप्रजाकर्त्तव्या॥ तदुक्तं देवी पुराणे॥ चित्रमास तिथिप्रक्रमो नास्ति सप्तम्यां प्रजादम

४३

निषिद्धा इति॥ सप्तम्यां च द्वितीयायां व्रतपोषिकादिकं कर्मकार्यं व्रतपोषिके द्वितीयाद्वा दशास
 त्मा शुक्लवीते कर्त्तव्या॥ सप्तम्यामा मूलकर्मनानं लक्ष्मी नाशकरं॥ तदुक्तं॥ सप्तम्यां नंदनवमी शु
 चसंपदिसुस्तावाकदा विदपिनामलकैर्मनुष्यः॥ रक्तेनोमशनीनामन्य तमेकैरयदकन्या
 राशिस्तु सप्तमी शुभकर्म सुनिषिद्धा॥ तदुक्तं पराः पारषामिद्यादि॥ सप्तम्यां वायव्यां दिशि यो
 गिनी सन्धु षायात्रानकार्यं॥ वायव्येशानयो रिक्त कर्त्तव्यं॥ श्रीसूर्य॥ श्रीमत्पंडित॥ इति
 श्री निसर्ग्यः मृतसप्तमी निसर्ग्यः॥ ७॥ अथाष्टमी निसर्ग्यते॥ तत्र सुक्ताष्टमी नवमी सदितया
 द्या तदुक्तं वसुंधरा पारितोषि वै ब्रह्मवैवर्त्त पिनवम्या सदकायस्या दष्टमी सर्वथा बुधेरिति स्मृ
 तिरपि शुक्लपक्षे षष्ठी च वसुंधरा पक्षे तदुक्तं॥ पूर्वविधान कर्त्तव्या कर्त्तव्या परसंयुतेति
 उपवासेषु कार्ये एषधर्मः सनातन इति॥ बृहस्पतिरपि॥ एकादश्याष्टमी षष्ठी पूषिमासी च
 बुधश्च॥ अमावास्या तृतीया च ताजपोष्याः परा चिता इति॥ निगमेषु॥ षष्ठी षष्ठी त्रमावास्या
 ति॥ एषु वाकेषु अष्टमी च तदुक्तं॥ शुक्लपक्षे तदुक्तं॥ इत्यादि निवर्त्तयेः परविद्या विधना

४४

नक्षत्रं प्रत्यये च दिवा करमिति उन्नयणो माधमा सो पुनानाम नक्षत्रं दशमैत्रघथा पुष्यो मृगशी
षष्ठुनर्वसु। पुनानामधेय नक्षत्राण्येताद्या क्रमदर्शकाः इति। अथ्यापि सप्तमी नानुवारणसु
क्तामहाफलप्रदा। तदुक्तं। सामवारवमावास्या नानुवारणसप्तमी॥ अत्रैकारकं दिने प्राप्त
चतुर्थः। वाचतुर्दश॥ षष्ठिर्वर्षसदस्याणि तत्कर्ता विंदते फलं। षष्ठीरविवारान्यां शुक्लाया
मप्तम्यां पञ्चकारयोगो नवति। तदुक्तं। षष्ठीमप्तमी सयौगिवारश्च दृश्यमानिना। योगोयं प
ञ्चको नाम सदस्यार्कयादेः समाः इति। पक्षद्वयगता सर्वमासप्तमी। पुतिथिपुनतिवेनादि
त्रः प्रत्ययः। तदुक्तं। मप्तम्यां नाक्षरस्यवेति॥ ७॥ अथ सिद्ध विरुद्धादिकं लिख्यते। सप्तमी बुधवा
रणसिद्धानवति। बुधवारणष्टतीया च द्वादशी सप्तमी पुनरिति। सप्तम्यां रविवारणसंवत्त
र्यो विरुद्धो योगो नवति। तदुक्तं। सप्तम्यां दिनकरासरोयदि स्यात्। वारश्च प्रतिपदि चंडनं
दनश्च। संवत्तपुनितिरुदीरितः सद्याज्यः शुभफलकांक्षितः प्रयत्नात्। इति। यथा। विरुद्धयो
गातिथिवारज्ञातानक्षत्रवारप्रतवाचैश्च यथा कोणं पुर्वंगं पुखलेषु वक्ष्यामि। षष्ठुदशपुनत

कुर्यान्नितमोस्नावाजपेद्भवि। नानाकुसुमसंनारेनहि पिष्टमयैः शुभैः। मधुना प्रवृत्तेन
 सोऽन्नजप्यमयेऽथ। ब्राह्मणान्नतो जयेत्पश्चात् दीनानाथांश्च मानवान्। अष्टम्यां संविन
 ज्याथ तथा नटकनर्तकान्। दिनद्वये च नोक्तं पिष्टमन्मधुप्लुतमिति। दिनद्वयसप्तम्यामष्ट
 म्यां। इति॥ ७॥ माघशुक्लसप्तमी। अवला सप्तमी। जयंती बोध्यते। साधूर्ययदेण उल्पा। तस्या
 मरुणोदयव्यापिन्यां स्नावा सूर्याया दर्घदद्यात्। तदुक्तं न विष्णोत्रे। माघशुक्लपक्षे
 उ। सप्तमीयात्रिजोचना। जयंती नाम साधोक्ता सर्वपापहरातिथिरिति। स्मृतिवंप्रिकामामपि।
 सूर्यग्रहण उल्पा उशुक्ता माघसप्तम्यां। अरुणोदयवेलायां। तत्र स्नानं महाफलमि
 ति॥ तथा च॥ माघे मासि सिते पक्षे सप्तम्यामरुणोदयो स्नानमिति बोधः। कुर्यान्नितोर्घदा
 नान्यामायुगाराद्यसंपद इति। अर्घदानमंत्रः। यद्यज्ञं नृकृतं पापं मया जन्म सुमप्तम्।
 तन्मे रोगं वशो कं वमाकरादं उ सप्तमी। इयमेवर विवारण उन्ना मनश्च त्रेण शुक्ता मदती प्रो
 क्ता। तत्र सूर्यमर्चयेत्। तदुक्तं गार्ग्येण। रविवारण शुक्तायां सप्तम्या सुते रायने। पुन्नामधेय

नकादिनि। ह्यप्राप्तेति नोगा दीनविगतारिर्मदानपाइति॥ वैशाखे शुक्लसप्तम्यां निवसन्
 मां कुर्यात् तदुक्तं नविष्णोत्रा॥ सप्तमीप्रकरणे॥ तृतीयां सप्तमीं वीरतत्त्वं शृणुध्याग्रतामम
 निवपत्रेः स्मृता वीरसप्तमी शाकुनाशनीति आषाढे शुक्लसप्तम्यां विवस्त्रान्नामकस्य पा
 त्रास्यजितः तस्मात्त्रयोपोष्यजयेन्नयेन्नदो रथकैवक्रांतोरम्ये मंडले सर्वकामदं नह
 तोत्थे स्रष्टापेयः पुष्पधूपैर्विलेपनेः॥ इति॥ का॥ आश्विनशुक्लसप्तम्यां मूलसुक्तायां वा पूर्व
 निमंत्रेतां फलद्वयसुक्तां बिल्वपत्रिकामानीय तत्र स्थाप्यं पंचम्यां स्थापितां देवीं पूजयेत्॥ तदुक्तं लि
 गपुराणे॥ मूला नावतु सप्तम्यां केवलायां प्रवेशयेत् तद्युग्मनिन्नां च विश्वस्य फलान्यां स्वास्वि
 कातयाः॥ तत्र प्रतिमां देव्याः स्नात्वा कुरु प्रवेशयेदिति॥ पूजाय बिल्वपत्रैरवकायः॥ तदुक्तं ब्रह्म
 पुराणे॥ यद्विष्णोर्दक्षिणे नेत्रे तदेव तत्तमिष्टुता अदितिः कश्यपाङ्गुले मित्रो नाम दिवाकरः॥
 सप्तम्यां तेन साख्याता लोके स्मिन्मित्रसप्तमी॥ षष्ठ्यां स्नापनं कार्या तस्मै मित्राय नमो वाक्त्रो
 यवासः॥ कर्त्तव्यो नक्ष्याः फलानि वागत्रो जागरणं कार्यं गीतं च यत्पुस्तकं तं सप्तम्यां स्नापनं

तां तथा च॥ नाष्टमी सप्तमी युक्ता सप्तमी नाष्टमी युतेः ति॥ तथा सप्तम्यां त्रि॥ तथा ष्मि रिति॥ त
 था नावविद्यो मदेश्वर इति॥ तथा उपवासं तु सप्तमीवक्ष्यं च त्रयं त्रिभिः मित्रादिनिर्विक
 पूर्वविधानिषेधश्च शुक्लाष्टमी नवमी युते वोपोष्येति सिद्धांतः॥ इवाष्टीसुक्तापि पूर्ववोपो
 ष्यत्तल्लपक्षाष्टमी वसामान्यतः पूर्वयुतेव ग्राह्या॥ तदुक्तं ब्रह्मपदेः ष्मि चैव शुक्लपक्षे
 चतुर्दशी॥ पूर्वाह्णविधातुकर्त्तव्या परविधानकुरेविताननु॥ अष्टमी नवमी युग्मे मदेश्वरादे
 मदेश्वराः॥ शिवनक्त्याः शिवक्षेत्रे पक्षयो रुनयोरपि॥ इति वाक्येन पक्षद्वयगतयो रष्टम्या
 नवमी युक्ते न प्राशस्यमतिदितो ब्रह्मपदेः ष्मि चैति वाक्येन पूर्वविद्योः प्राशस्यं यु
 कमिति विरोध इति चेत् सद्यः नवमी युक्त्यष्टम्या अर्द्धनारीश्वररूपवाडुमामदेश्वरप्रज्ञा
 विषये ब्रह्माष्टमी नवमी युतेव ग्राह्या॥ अथ ब्रह्मव्रतव्रतेशु सामान्यतः सप्तमी युतावेव विरोधः॥
 तदुक्तं अष्टमी नवमी विधानवमी वाष्टमी तथा अर्द्धनारीश्वरप्राया उमामदेश्वरीतिथिः॥ अष्ट
 मी नवमी योगमदेश्वरप्रज्ञानां जराजीयप्रोक्ता यथा॥ अष्टम्यां पूज्यते रुद्रो नवम्यां शक्तिरर्थ

तो द्योयेगि सुसंप्राप्ते पूजायां सुमहाफल इति। योगो ह्यमी नवम्यो द्योः शक्तिरुदयोः पूजायां
 महाफलमिति। अतश्चामामदेशर पूजायां सुमहाफलमिति नवमीयुक्तायामेव कार्येति सिद्धं
 ना। इत्यहमी सामान्यनित्यः॥७॥ अत्र चैत्राष्टमीशोकाष्टमी॥ तस्यां पुनर्वसुतक्षत्रयुक्ताया
 मष्टावशोककलिकाः प्राश्याः॥ तदुक्तं लिङ्गपुराणे। अशोककलिकाश्चाष्टौ ये चाश्रंति पुनर्वसौ।
 चैत्रमासमिताष्टम्यां न तेशोकमवाप्नुयात्॥ इति। प्राशनमंत्रश्च। अशोकमधुमाससमुद्भू
 तः। अश्विनामिशोकसंतप्तो मामशोकं सदा कुर्विति। तथा। आश्विनयुक्ताष्टम्यां देव्या
 महापूजा कार्या। तदुक्तं मार्कंडेयपुराणे। शरकाले महापूजा क्रियते या च वार्षिकी। तस्यां
 ममेवमाहात्म्यं श्रुत्वा तत्क्रियमात्रेण इति। अत्र ये च वार्षिकी अत्र संवत्सरस्या दोषे च
 क प्रतिपद्य क म्याः। अष्टमी पर्यंतं क्रियमाणा पूजानिधीयते। अतश्च शरदसंततो सुत्य
 एव इत्येव कार्यः॥ इति चैत्राष्टमी॥ अथ केषां च शुक्लाष्टम्यामुपोषितः। आश्विनफल
 सेनतामपराजिताख्यां देवीमांसीवालकरिनिःस्नापयिष्यामं प्रज्जरा र्क्षराहीरनेवेधं क

न्याविप्रे सुतो ज नो। आत्मनः पारणंतद्वृत्तिं। शांतिरुददेतु। सर्वतीर्थानिषेकं च अने
 न प्राप्नोति तां गतिं॥ इति वेशाष्टमी॥८॥ अथ शुक्लाष्टम्यां शुक्लां देवीं पूजयेत्। तदु
 क्तं ब्रह्मपुराणे। शुक्लाष्टम्यां पूजा तां शुक्लां देवीं महाशानिः। विधाय दानवैराणां सु
 कपहंतो यजेत्। इति। अथ शुक्लाष्टम्यां शिवपूजा कार्या। तदुक्तं नविष्णो नारायणेष्टमा
 सिद्धिस्तथा। अष्टम्यां त्रिलोचनो यः पूजयति देवेशं। इदं लोकं वसेन्नरः॥ इति वेशाष्ट
 मी॥९॥ आषाढशुक्लाष्टम्यामुपोषिता दरिद्रा तोयनं स्नापयेत्। स्वयं स्ना
 पयिष्यात्। पूजयेत्। तदुक्तं देवीपुराणे। अष्टम्यां उतथाषाढमिता तोयनं स्नापयेत्। स्वयं स्ना
 पाव कर्षणं शं दानेन विनयेत्। धूपश्चंदनकूर्पूरैर्वलिः। सितमिल्कीं लोकोत्तमानं
 शक्तिरया पूजानुष्ठानकानिष्ठानि च। दापयेत्। कन्यका विप्रताज नचात्मनः प्रथा। शक्तिरुद
 हिरां दद्यात्। तमहिषघ्नीं च कीर्तयेत्। दीपमालाधूतानेवं सर्वं क्रियमाणा प्रयच्छतीति॥ इति आषा
 ढाष्टमी॥१०॥ अथ आषाढमासि श्रीमहाविष्णो रवतारस्य श्रीनक्षत्रदेवस्य जन्माष्टमी नित्यं

यतो॥ तत्र सकामिनिःकामैः सर्वथोपवासः कर्तव्यः॥ अकरणे प्रयवाय श्रवणात् नया॥ शु
 ध्रमां सवरुक्तं त्रपे न वासु नि सत्तमा॥ मां सवा द्विपदां वुक्तं न वृत्तमाष्टमीदिने॥ वुक्तमिति
 शेषः॥ तथा॥ जन्माष्टमीदिने प्राप्ते येन वुक्तं द्विजोत्तमा॥ त्रैलोक्यजनि तपापं॥ वुक्तं नेन न संशयः॥
 ब्रह्मद्यश्च सुरा पश्चगावधस्त्रीवधाः पिवा न लोके सु निशा हल जयांती वि सुखस्य च॥ य न क्व
 ति जानंति॥ जन्माष्टमी व्रतं॥ तजवंति महा प्राज्ञ व्या ला वै द तिका नने॥ श्रावण वृक्ष ले प ५५
 जन्माष्टमी व्रतं॥ न करोति नराय सु जवति क्रूर ग द स॥॥ न करोति यं विस्मो ज्यंती सं न वं
 व्रतं॥ यमस्य वश्यमापन्नः स ह ते नार की यथा॥ अती ताना ग तं तेन॥ कुल मे को त्रं शतं॥ पाति
 तं नर के घोर या वुं के जन्म वा सर॥ इत्यादि वाक्ये जन्माष्टम्यां नो जने महा दोष श्रयते उपवा ५६
 न संमदा फल संबंधश्च॥ तडुक्तं विष्णु र द स्य॥ प्राजापत्यं हं संयुक्ता जन्मान न सिवाष्टमी॥ सुहृत्
 सार मपिले यत्त सो पो ष्या च महा फल ती न विष्णो वर पि॥ प्रति वर्षं विधा ने न मरु को धर्म नं
 नो नरो वा प्यथ वानारी यथा॥ क फल माप्नुयात्॥ पुत्र संतान मारो यं सो नाय म उलं न वेत् ५७

- पशुपतिं ४
 इदं धर्ममतिरूपा मृतो वे कं व माप्नुयात्॥ तत्रा दिव्य विमाने न वष लं युधिष्ठिरा नो गान्ना
 ना विधम नु च्छा पुण्य शोषा दिहा गत॥ सर्व काम स मृदु उ स व सि ष विवर्जिते॥ सर्व धर्म हिते ५८
 पार्थसर्वांगे कुल संयुते॥ कुल वृ प वार जाणा जायत त्रि द शो पमः॥ यस्मि न स देव गे दे उ
 लिखि त्वा पि सर्वदा म म जन्म दिन पुण्यं स वालं कार शान्तिं॥ पुण्ये तो पांडु वा श्रष्टा न रुक्म
 व संयुतिः॥ परचक्र नय तत्र न क दा चि ज्वे नृपो प र्जन्यः॥ काम वधी स्या दी पि न्यो न जयं न वेत् ५९
 शुद्धे पुण्य तय स्मि न देव क्वा श्रुति ममा तत्र सर्व स मृदु स्थानो पमर्गा दि कं जयं तथा ६०
 द पुराणे॥ व्रते नारा थ्य देव शं देव क्वाः स हितं दर्शि य च्छा य म प थं घोरं याति विष्णोः परं पदं
 जन्माष्टमी व्रत यच्च प्रकुर्वीति नरो ब्रह्मा॥ कारय न स च ता न लोका न ले ह्नी षे पां स दा क्षि रा
 स्मरणं वा सु देव स्य॥ अंत काले न व त्मुने॥ सि धांति सर्व कायाणि जने जन्माष्टमी व्रतं॥ इत्या
 दि वाक्ये रुप वा स व्रत करणे रे दिका सु भिका दि म दा फल श्रवणा च सर्व र वा व श्यं व्रतं
 कार्यं तच्च व्रतं॥ की दृश्य दम्यां क्रिय त इती दानीं विचार्य तो सा च जन्माष्टमी शुद्धा विधा

द्विविधा शुद्धाधिका च पूर्वदिने एव रोहिणी संहिता परदिने एव रोहिणी संहिता उच्यते तत्र रोहिणी र हितो चेति २
 = पूर्वदिने एव रोहिणी संहिता परदिने एव रोहिणी संहिता ३ = शुद्धाधिका ३ = दिवाधिका ३
 दिने दनषोडश प्रकाराः । तथा शुद्धायां द्यौर्ने दा ॥ यथा शुद्धा समाप्ता नानाधिका चेति त्रिविधा वि
 एवं विधापि समाप्ता नानाधिका चेति त्रिविधा । तत्र शुद्धा समाप्ता रोहिणी संहिता द्रुहिता चेति विधा । तत्र
 शुद्धा नानापि रोहिणी संहिता चेति त्रिविधा । उच्यते तत्र रोहिणी संहिता चेति विधा । एवं शुद्धा
 ए विधा एवं विधा समाप्ता रोहिणी संहिता । तद्रुहिता चेति द्विविधा । विद्वन्मनापि रोहिणी संहिता
 तौ उच्यते तत्र रोहिणी र हितेति त्रिविधा । एवं विधा ए विधा । उच्यते तत्र शुद्धा विधा दिने दनषो
 लषोडश प्रकारा नवति । द्वावन्पाववां तत्र ने दा यथा । अक्षरं त्रयोदिनी सुक्ताः प्रमा जयंती ये
 को द्वितीयानवम्यारो दिनी बुधवारसो मवारयोरन्यतारण सुक्ता एव मष्टादश प्रकारा च
 जन्माष्टमी । तत्र शुद्धा समाप्ता शुद्धा नाना विधा समा विद्वन्मनावा रोहिणी संहिता या द्वि
 तीयादिने अष्टम्यावा ता एते घटसु जे दे घट विवादः । तत्र रोहिणी संहिता च सुक्ता त्रमात्रे
 लापि ग्राह्या प्राजापत्यर्क्षं युक्ता च क्षान्तं न सिवाष्टमी । सुक्ता त्रमात्रे पिल न्येत सोपोष्यासा
 मक्षाफलेति । न तमीयमावास्यांतमासाति प्रायेण शुद्धाधिका वियो जयत्रो दिनी र हि ४८

ता । तस्यां संप्रसाध्या सुपवा संज्ञा द्वितीयदिने तिथिं ने पारणं कर्तव्यं । तदुक्तं । तिथिं न च
 त्रनियमो तिथिं तांते च पारणं । अतो न्यथा पारणं उच्यते तं गमवा सुयात् । अथ या शुद्धाधिका
 पूर्वदिने परस्मिन् वारो दिनी सुक्ता सैवो पोष्या । तदुक्तं विष्णु रदस्यो सुक्ता त्रमात्रे
 यस्मिन् सुक्ता उच्यते । अष्टम्यारो दिनी सुक्ता सुपुण्यां ता सुपा वसेदिति । या शुद्धाधिका
 जयत्रो दिनी सुक्ता तां संप्रसाध्या सुपोष्या द्वितीयदिने तिथिं न च त्रवियोगे पारणं कर्तव्यं । त
 दुक्तं । रोहिणी संयुता चैव विद्वन्मना सुपोषिता । त्रियोगे पारणं च कुर्वन्मना सुपोषिता चैव विद्वन्मना
 ति । तथा । संयोगिके व्रते यत्रैकोपि विद्युज्यते न तत्र पारणं कर्तव्यं । विद्वन्मना विद्वन्मना विद्वन्मना
 थात्वा । तांते कर्तव्यं त्रियेवा पिश सं नारत पारणमिति । अथ विरुद्धाधिका यो जयत्रो
 दिनी र हिता । तस्यां विरुद्धाध्यामेवो पोष्या तिथिं ने पारणं कर्तव्यं । तदुक्तं । तस्मात् प्रमा
 दषष्टी शिवरात्रिश्च दृशा । एताः पूर्वसुताः कार्या तिथिं ने पारणं न वेदिति । निगमेषि ।
 एव विपोष्या सुतिथिं सुप्रा वणां विना उपोष्या विधिं वत् कर्तव्यं तदेते पारणं न वेत्ता विधा

धिकाष्टर्वदिनेपरदिनेवायस्मिन्नेदिणीसहितासेवोपोष्यात्तदुक्तं। सुकृत्तमप्यहोरात्रे तस्मि
 न्युक्तं उल्लङ्घ्यते। अष्टम्यारोहिणीसहसं तां सुषुप्तां सुपावसेदिति॥ या पुनर्विधमधिकाग्रनय
 त्ररोहिणीसहितातां पूर्वा सुपोष्यतिथ्यंते पारणं कुर्यात्। तदुक्तं ब्रह्म विवर्त्ते॥ कायविद्यापि
 सप्तम्यारोहिणीसहिताष्टमी। अष्टम्यंते पारणं कार्यं। रोहिण्यंते नपेक्षितं। नांते पारणविध
 नांरोहिणीअवण व्यतिरिक्तं नक्षत्रविषयविघातात्तदुक्तं। याः काश्चिन्निथयः प्राक्कापुण्या
 नक्षत्रसंयुता। अष्टम्यंते पारणं कुर्याद्विना अवणारोहिणी। इति। ननु यदा पूर्वाविद्योपवासे
 परदिनेऽर्द्धरात्रे तद्विषयं तो नवति। तदा मदानिशायां नोजननिषेधमवतितीत्यदिनेष्व
 पवासः प्रसज्येतां युक्तः पारणस्य पारदनिदिवसं कर्मक्षतवसमाप्त्यर्थं तदनावेपूर्वव्रतस्या
 परिसमाप्तिस्मादिति चेत्। सद्योतिथिनांतकालः पारणस्यांगं पारणं चांगि। नक्षत्राणां
 वंनेवैरेलोपप्रतिप्रसिद्धिरस्मिन्नव्रततिथ्यं तानावेपि दिविवपारणं कार्यं तदुक्तं। तिथ्य
 क्षयायदा छेदानक्षत्रांतमवाप्नुयात्। अथरात्रेथवा कुर्यात्परणं वपारदनिदिव

सवनं ४ पापि १ वपारयते यमि ४ ४ रा ४

४९

स एव पारणं कुर्यात्। दिवसे पारणं सर्वेपि वासे साधरणं। सर्वेष्टेवोपवासेषु दिवा पारण
 मिष्यते। इति। तिथ्यं तो चोअवेवापि वती कुवी तपारणमिति। अतश्च यदा नोजनानिषिद्ध
 कालेतिथिनांतो नवति। तदा तत्रैव पारणं कार्यं। अथ योअवांते दिवस एव पारणं कार्यमि
 त्यलमतिप्रसंगेन। तां ननु सप्तमीविद्यायां अष्टम्या सुतय त्ररोहिणीयुक्तायां द्वितीयाष्ट
 म्या एवाष्टम्यामिकचेन प्रशस्यति धननात्। पूर्वाविद्योपवासविरोध इति चेत्। तथा। सप्तमीसं
 युताष्टम्यां चारिं अष्टम्यं द्विजोत्तमा प्राजापत्यं द्वितीये क्रिमुक्तं तद्विधेन वेद्यदितदाष्टम्यामि
 कं ज्ञेयं प्रोक्तं व्यासादिभिः पुराणि। एतद्वचनं नोपवासादिविषयं। उपवासशब्दात्तावान् पूर्
 वविद्याया सुपोष्यद्वितीयादिने विदितस्य पारणस्यांगं चेन विधीयमानं ब्राह्मण नोजनं
 दक्षिणादिकं रोहिण्यष्टम्यतिक्रमेणापि संश्लेषा निधननात्। रोहिण्यष्टम्योरेव व्रतं
 स्यादिति। महाफलवंधो धयति। अथ शुद्धाविद्याया अष्टमी अर्द्धरात्रे रोहिणीयुक्ता सा
 जयंती कथ्यते तदुक्तं। अर्द्धरात्रे रोहिण्यां यदा ब्रह्माष्टमी नवेता तस्यामच्यर्चनं

शोऽस्ति पापं त्रिजन्मजं। सोऽप्यस्ति दण्डः पूजां च या तत्र न सीदति। तथा चोरो हिणी स
 हितात्तस्मात्सिना प्रपदेष्टमी। अदरा वा वधः सा हि कलामात्राय दामवेत्। तत्र जातो
 जगन्नाथः कौस्तुभो हरिश्चयः। तमेवोपवसे कालं कुर्यात् तत्रैव जागरे। अदरा त्रययोगो
 यं तारा पद दये सति। जयंती नाम सारा त्रिभुज जातो लना दमः। नित्यतात्मा शुचि स्नाया
 पूजां तत्र प्रवर्तयेत्। इति अत्र नाप्रपद सत्प्रतिपदा निप्रार्थं। मार्कंडेया पि। प्राजापये
 न संयुक्तात्तस्मान्नं सिवाष्टमी। जयंती नाम सा प्राक्ता सा ह्युपोष्या मुदा फलेति। इयं पू
 र्वदिने परदिने वा यत्रैवा दरा त्रयो हिणी योगाः सवोपोष्या यदा उतिष्ठिष्वसदिनद्वये
 धरात्रयोगश्च दोत्रोपोष्या। तदुक्तं वर्जनीया प्रयत्नेन सप्तमी संयुताष्टमी। स
 रक्षापिन कर्तव्या सप्तमी संयुताष्टमी। यदा सूर्योदये स्यात्प्रायष्टमी सर्वो हिणी।
 संयुक्ता उपरि सकलानवमी बुधवारणास्मा मवारणसिना नवति। सा मुक्तिदा। सु
 क्ता। संप्रसाष्टमी परिच्यते सवस्त्रा सुपोष्या। तदुक्तं पद्मपुराणे। उदये वाष्ट

५०

६२

मी किं विनवमी सकला यदा नवे बुध संयुक्ता प्राजापय दसि संयुता। अपि वर्षातेना
 पिलयते वानवा विनो। इति तथा चो प्रतयो निगता नां च। तत्रैव नाशित नारायणः रता आ
 वणमासि अष्टमी रादिणी सुता। किं पुनर्बुधवारण सोमेनापि विशेषतः। किं पुनर्नव
 मी युक्ता कुलको द्यु सुक्तिदा। इति श्री रत्नजन्माष्टमी निरुपः॥ ७॥ अथ नाप्रप
 दशुक्ताष्टमी निरुपः। सवद्वर्षाष्टमी। शुक्लोपि सा पूर्वविद्वेव ग्राह्या। आवणा पुत्र
 नवमी। इव चैव कुताशनी। पूर्वविद्वेव कर्तव्या शिवरात्रि बले दिनिमिति। अस्या पूर्व
 विद्वेयां ज्येष्ठा मूल नक्षत्रं रदितायाः सिंह स्थिते सवितर्यगि स्यानुदये इवमि श्रुत्वा
 पक्षमन्त्रं नो कर्तव्यं। एवं च तेनारी सप्तजन्म निपति पुत्र विरदं नाशु याता उक्तो वैपरीच
 महादोषः। तदुक्तं पुराण समुच्चये। शुक्ताष्टमी तिथि यत्तु मासि नाप्रपदे नवेत्। इव
 ष्मि वंसाज्ञेयानो जरा सान्निध्यतो इति तथा। प्राप्ते नाप्रपदे मासि शुक्ताष्टम्या च ना
 रता। तै इवमि श्रुत्वा ज्येष्ठा मूलं च वर्जयेदिति तथा ज्येष्ठायां सप्तजने दोषश्चापि

प्रह्वं प्रजिताह्वं दिव्यपद्यानि नाद्यथेति। अथ ह्वयि अह्वने दोषश्च पुराणसमुच्चये एवा
 क्तः। यान् प्रजयते ह्वं मोहादिद्वयथाविधि। त्रीणि जन्मानि वेधव्यं लततनात्र संशयः। तस्मा
 अह्वं नीयामा प्रतिवर्षं प्रजते। सुप्रसन्नान् जननी तद्विः सोऽयं करी सदा इति श्रुत्वा दपुराण
 युक्तेनाह्वं पदमासि ह्वं मंजा तथा घृमा। सिंहा ह्वं साच कर्तव्या न कन्या ह्वं कदाचनति। शि
 द्धे सो त्रमा। मृये नृदिने मुनिमत्तमा इति। अंगस्योदये प्रजायां दोषश्च तत्रैवोक्तः। अंगस्य
 उदये तात। प्रजयेदमृतो ह्वं। वेधव्यं पुत्रशोकं च दशजन्मानि पंचचो तथा ह्वं घृमा स
 दाया ज्ञा ज्ञेष्टुलक्ष्यं सुता। परविद्या तथा तस्मा मुनिः ज्ञाता तपो ब्रवीता इति। ननु।
 यान् प्रजयते ह्वं मोहादिद्वयथाविधि। इत्यादिना प्रतिवर्षं ह्वयि अह्वने वेधव्यादि
 दाषो निहितं यदा पुनर्ज्येष्ठादिरदितान् संनवृत्तिं तदा किं कार्यमिति चेत्। सद्यं तदा
 ह्वं मत्तज्ये कलकं कार्यं। कर्तव्या वै कनकेन ज्येष्ठा मृतं यदा लवेता ह्वं मि न्यर्थयेत्
 त्पानवंधं दिवसं नयेदिति। अतएव यदा ज्येष्ठा मृजेन तवतां सदा अग्निपक्वं नाश्विया

पृष्ठ २

दितिगम्यते। पूर्वा पूजावमध्याह्नपरिकर्तव्या। तदुक्तं। सुरुत्रेण दिनेष्टमां प्रवविद्यदिवाप
राहृवष्टमीसदाकायाज्येष्टाभूलं च वर्जयेदिति। राहिणेन वमोसुरुत्रीपरविधानिषधप्रियदि
वापरेतिपरविधाविधानं पूर्वस्यां ज्येष्टाभूलदुक्तायां परस्यां कर्मकालव्यापिन्यां परापिकायेति
ज्ञापनार्थं॥ इतिहृवष्टमीनिसिद्धिः॥ तादृपदशुक्लाष्टमां मेव ज्येष्ठानक्षत्रशुक्लायात्रमन
वकेवलाज्येष्टाः शुक्लाकथ्यते। अत्र ज्येष्ठां देवीपूजयेत्। तदुक्तं कालादशो नाक्षत्रशुक्लाष्टमी
ज्येष्ठानक्षत्रेण समन्विता। महती कीर्तिता तस्यां ज्येष्ठां देवीपूजयेत्। उपहारैर्वज्रविधे
रलक्ष्मीविनिवृत्तये॥ इति लिंगपुराणे कन्याकथाष्टमीशुक्लाज्येष्ठां किं महती स्मृता। अ
लक्ष्मीपरिहाराया ज्येष्ठां तत्र प्रपूजयेदिति। पूजामंत्रेण ज्येष्ठायेतेन मसुखा। ज्येष्ठायेत
नमोनमः। शवायितेन मसुखांशं कराय नमोनमः। इति प्रतिवर्षं क्रियमाणं ज्येष्ठाव्रतं न
क्षत्राभावेतिथावेव कार्या। अन्यस्यां ज्येष्ठानक्षत्रशुक्लायां यस्यां कस्यां विनिश्चयनं न
त्रप्राधान्येन व्रतं क्रियते। तत्केवलं नक्षत्रेणैव कार्या तदुक्तं। मत्स्यपुराणे। प्रत्याधिक

३४ दिति

तिथ्यावुक्तं यज्ञेष्ट्यादिचव्रतं प्रतिष्ठाप्य व्रतं यज्ञविहितं केवलं दुर्गाति तथा त्वेवायं दाय
द्वितीयं केवलं कृतं। इति। नक्षत्रं। नक्षत्रं। इति। अथाश्विने मासि दक्ष
पक्षाष्टम्यां दोषचतुष्टयरहितायां महालक्ष्मीव्रतं कार्यात्तत्र द्रोदयकालव्यापि न्यामेवा
चंद्रोदये एव पूजाविधौ विधानात्। दक्षप्रांतदलस्थे सूर्ये तद्व्रतं न समापयेत्। तदुक्तं।
पुराणसमुच्चये। कन्यागतेर्ध्वं प्रारभ्य कर्त्तव्यं तद्व्रतं योर्ध्वे। दक्षप्रांतदलस्थे केतुद्वते
न समापयेदिति। ब्रह्मांडपुराणेऽपि सप्तमीपुष्पसंयुक्ता कर्त्तव्या चाश्वनाष्टमी।
द्वयोश्च वेसिते पक्षे नक्षत्राश्रीव्रते शुभे। इति। अथ सप्तमीपुष्पसंयुक्तेऽपि तिवक्तु
लाष्टम्याविशेषणं। सिताष्टम्यां पुष्पं नक्षत्रासंनवात्। आश्वनसिताष्टम्यां द्वयो
श्चकार्यं। इत्येतावन्मात्रमत्र विधीयते। तथा च अर्धरात्रमतिक्रम्य वृद्धतया त्र
रातिषिः। तदा तस्यां तिथौ कार्यं महालक्ष्मीव्रतं शुभमिति। दोषचतुष्टयवर्जनं
पुराणसमुच्चये प्रोक्तं। पूजनीया प्रयत्नेन गृहस्थेनाष्टमी प्रादृषिस्त्रिंश्रिया। दा

42

वासयेत्

विश्ववर्तिः सायका सर्वसंपत्करीतिथिरिति। दोषाश्च तत्रैवोक्ताः। पुत्रसौनाश्वराद्या
युनशनीसाप्रकीर्तिता। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन न्यायाकन्यागतेरवौ। विशेषेण परित्या
ज्यानवमीहृषितायदीति। तत्र कन्यागतेरवौ निषेधमेव तारं न विषयः। तथाच। त्रिदिने
चावमदिने अष्टमीनां परमावसेतो पुत्रदानवमीविद्याष्टमीदृष्टाद्विगैरवौ। धर्मद्विषयि त्रि
दिनेत्याद्या प्रोक्ता वैवावसेमेति। अष्टम्यां दंतीति अष्टमी। नवमीवेधा। रवेर्दशोत्तरदल
गतत्वां त्रिदिनं अवमदिनं चेति दोषचतुष्टयं त्रिदिनाऽवमदिनयोर्लक्षणं रत्नमाला
यासुक्तं। यत्रैकस्मृशतितिथिष्वयावसानं वारश्चैदवमदिनं द्वयंच नष्टमिति। एतदोष
वर्जनि सुपक्रमोद्यापनयो एव प्रायेण ज्ञेयं। अथथाषोडशवर्षसाध्याव्रतस्यांतरा
दोषसेनवे अकरणं प्रसज्येतो अन्यदा सति संनवे दोषवर्जितं चो ननु नियमादुक्तमव
धः। यः स्पशद्वि तितिथि त्रयश्च साक्षात् त्रिपुनरिदं तथा चोक्तं। श्रियाचं न ता प्रपदेसिता
समोपारम्भकन्याद्विगतेन सूर्यो समापयेत्तत्र तिथौ च यावत्सूर्यस्तु प्रवर्द्धिगतो युर्वोदसा
तदुक्तमाद्यै। यस्परिज्ञात् नवति तिथि त्रयस्य साक्षात् त्रिचक स्मृक् सपुनरिदं यत्क

三

हि नवमीवेधनिषेधोपि परदिने चंद्रोदयादवाक्येयः। चंद्रोदयाद्द्वैविभुक्तव्यापि
 न्यक्तारेव नवमीविधाप्रिकाया तदुक्तं। पूर्वविपरविधावायाया चंद्रोदये सदा। त्रि
 भुक्तपिसाप्रयापरनशोधगामिनी। चंद्रोदयाद्द्वैविभुक्तव्यापि चेत्तत
 दापराकायनिचेत् पूर्ववैव्यर्थी। इति श्रीमदालम्बनीनिस्यः॥ ७॥ अथाश्विनेमासि
 शुक्लाष्टमीनिसीयते। सावनवमीशुक्ले वडयेसिवोपवासादिप्रयाया। तदुक्तं। व
 सुरंधयोरिति। तथाचाष्टमीसप्तमीशुक्लासप्तमीनाष्टमीयुता। नवम्यासदकार्याया
 दष्टमीसर्वतो बुधेरिति। तथाचाष्टमीनवमीशुक्लेमदोआदेमदोश्वइति। तथाचो
 अष्टम्यां च नवम्यां च जगन्मातरमंबिकां। पूजयिवाश्विनेमासिविशोको जायते नराः। इत्यार्षे
 व्यादितिवक्त्ये। नवमीशुक्लायां प्राशस्यातिधननात्। सप्तमीशुक्लाउमतीति संनवेसर्व
 थावर्जनीया। तत्रोषश्रवणात्। तथा। पुरंदरतिपश्यन् दतिदतिराष्टसराजकं। इति
 जातान् अजातांश्च सप्तमीसहिताष्टमी। नस्मात्सर्वप्रयत्नेन सप्तमीवेधसंयुता। व

६ तिथाव। अष्टमीसप्तमीशुक्लासप्तमीनाष्टमीयुता। नवम्यासदकार्याया

ति

र्जनीचाष्टमीचाथनुवोराज्यमनी शुनिरिति। तथाच। सप्तमीशान्यसंविधावर्जनी
 यासदाष्टमी। शोकापिसांशिः पूजायस्यां सूर्योदये न वेदिति। नो जराजीयनी मपरा
 क्रमेपि। नदिवा ननिशापि दिविष्टिदिता। नवसप्तमिशाल्यसमोपिदिता। यदिवाष्ट
 मिशो घनवानवमीअमारेपि पूज्यतमानवमीति। इयं नवमी नोमवारणचयुक्ताप्र
 शस्ततरा। तदुक्तं। अष्टम्याशुदिने सूर्यदिनां तेनवमीनवेत्तुक्तवारो नवेत्तुष्टजनी
 याप्रयत्नतइति। इयमष्टमीमूलनक्षत्रेण पूर्वधादयावासुक्तामदानवमीपोक्ता।
 तयोक्तं। अथयुक्कलेपक्षेय्याष्टमीमूलसंयुता। पूर्वधादयासाईमृद्वययु
 तातथा। सामदानवमीपोक्तात्रे लोकेपि सुडलं। तथाचो कन्यागते सवितरि शु
 क्लेपक्षेष्टमीयुता। मूलनक्षत्रसंयुक्तासामदानमीमृतेति। मूलनक्षत्रसंयुक्तापि
 सप्तमीलेशसहिता चंद्रोदयेयुक्तं। इयं सिवोमूलनापि वसंयुक्तासदायायाष्ट
 मीयुक्ते। लेशमात्रेण सप्तम्यासायदिहृषितेति। नवमीशुक्लायां प्राशस्यादेवीउ

स्वा

राणेप्रोक्तं। संतुष्टिं तीर्तुं कारेः स्वज्ञेऽस्या न परापरा न वम्यां प्रतिता देवी दद्यान्मानं
 दत्तं फलं। सा उपलब्धा सा पवित्रा च सा धर्मसिखदायिनी। तस्यां संप्रज्ञाया उवाच। सुं
 इमालिनीति। तथा च। मूलपूर्वाष्टादयो रवपूजा प्रशस्या। उत्तराष्टादायां तु निषिद्धा।
 तदुक्तं। ह्यपनारायणीये। मूलेन पूजयेद्देवी तथा सलिलदेवते। विश्वादेव न ह्यत्र
 जिताः। स्वदानवेदिति। उत्तराष्टादतिषेधश्च सति संनवेद्ये। तदुक्तं। इत्येव
 मूलानावेव कर्तव्या अष्टमी तोयसंयुता। विश्वसुता उक्तव्या अष्टमी न वमीयुते
 ति। तथा च। प्रतिपद्याह रतुषु द्वितीयायां धृतं धनुः। तृतीयायां कारवक्रं च चतुर्थ्यां
 मनिर्मलं। पंचम्यां बुद्धारुलं षष्ठ्यां उपरसुंतया। गदां च वित्रस्रम्यां अष्टम्यां
 प्रै किमुत्तमां। न वम्यां च सदा देव्या मूर्तिद्वयविनाशिनी। अतएव हि सा प्रज्या।
 अष्टमी न वमीयुतेति। अत्रैव यथांतरविशेष उक्तः। यथा। मूलेन गमने देव्याः प्र
 वधिषासु पूजनां उत्तरायां बलिं दद्यात्पुन चापराजिता एव न वमीयुक्ताः अष्टम्यां ५४

देवी संप्रज्ञोदयव्यापित्या बलिं दद्यात्। तदुक्तं देवीपुराणे। सूर्योदये परं रिक्ता
 सस्यादपराय हि। बलिदानं प्रकर्तव्यं न त्रदेशः। शुभा वदः। बलिदाने ह्यष्टम्यां पु
 ज्ञात्ता वा न वेत्तुपेति। तथा। अष्टम्यामुदिते सूर्ये दिनांत न वमी न वेत्तु। प्रजाते बलि
 दाने च कियन्मात्रापि न अतो न वमी तत्र संप्रज्ञादुग्रडिग्रार्तिना शनीति। ननु तत्रा
 पि विरुद्धं। न वाक्यानि श्रूयंते। यथा। अदं रुद्रा च न द्वादं नावयो रंतरं क्वचित्। सर्व
 सिद्धिं प्रदा स्यामि न द्वायामविति। पदं। न द्वायान द्वाका ल्याश्च मध्यस्था दृष्टिं क्रिया।
 तस्मात्स देव सप्तमी विद्या काया। इयाष्टमी बुधेरिति। विष्टिं यक्ता म द्वाष्टम्यां म
 पूजां करोति। तस्य पूजा फलं न स्यात्। ननु नाहमवमानि तेति वाक्यः सप्तमी विद्या
 यामेव दुयोऽवविधनात् विरोध इति चेत्। सद्यः। यदि चाष्टमी सप्तमी विद्या सती
 द्वितीयादिति शिष्यवशान्तवर्द्धने तद्विषये चानुपूर्वी विद्या विधायकवाक्यानां त
 दुक्तं। सृष्टिसंयदे। यदा सूर्योदयेन स्यान्न वमी वा परेदिति। तदाऽष्टमी प्रकृती तस

प्रमासदितां नृपेति तथा वा इयोऽसि वे उत्तरा स्थियो यत्र च यं तिनराधिपः प्रविष्टमा
 वेदाक्यादिन्यथा वृत्तं न वेदिति या निष्ठुतः स प्रमा सुदिते सूर्ये परतो वा प्रमी न वे
 तो तत्र इयोऽसि वे क्यन्ति क्यदि पारदनि यदा प्रमी बु संप्राप्याऽसि वे याति दिवा क
 रः तत्र वै इयोऽसि वे क्यन्ति क्यदि पारदनि दुनि हं तत्र गानी या न्न व म्या यत्र प्रज्य
 ता इति आदि न वमी युक्ताऽप्रमी निषेधक वाक्या नि ता नि सप्त पक्षे न व म्या विदिते
 दिवा प्रबोधत रंग वेन सप्ताष्टम्या क्रियमाणे दवी प्रजा विषयाणि सप्त पक्षे प्रमी च
 व सप्त पक्षे व उ दशी आदि वाक्ये सप्ताष्टम्या पूर्व विज्ञाया एव प्राशस्त्य विधना
 त्वा सप्त पक्षे न व म्या दवी प्रबोधनं अष्टम्यां च प्रजनां दवी प्रजाण्य यो कं यथा क
 न्यायां सप्त पक्षे च प्रजयि वा प्रने पि वा न व म्या बोधयेद्वी गी त वादि त्र निष्ठ निरिति
 तत्र प्रजयि चेति प्रज न क्रियायाः समान कर्तृकयोः पूर्वका ल इति च का प्रथयस्य न
 व म्या बोधयेदिति बोधनं क्रिया कालान्न वमी ह्यप्रातः पूर्व कालेऽप्रमी रूपे विधनात्

५५

आर्द्रनेपि देव्याऽनि ह्वये म ह्ये गानि सन

क्वा प्रथयसामथ्यादिवा प्रमां प्रजा निश्चीयते किं चो एव मुन्या न्यपेवं विधत् निवाक्या
 नि उक्त विषय एव या जनी यामी अ विरोधः किं चो अष्टमी ह्यपि देवी प्रजनं अविशेषण
 देवी माहात्म्य प्रोक्तं यथा अष्टम्यां च उ दशी न व म्यां चैक वेतसः सौ चं ति चैव यज क्य
 मम मा हात्म्य मुत्तमं इति अत्राष्टम्या मित्य विशेषः प्रमा सुपादानात् सौ च पाठस्य
 प्रजा पूर्वकं वा त सप्ताष्टम्या मव देवी माहात्म्य सौ च पाठः अतश्च विरुद्ध वाक्या नि सप्ता
 प्रमी विषया एव विचल मति प्रपे इयोऽसि वे रूप नारायण प्रोजराजी यादिति नि सयि
 ग्रंथ एता चंतरा लिङ्ग ता निवाक्या नि स्थिति विरुद्ध इत्यादि नारायणी या नि महा प्रमाधि
 ने मा सि शुक्ला कल्या णकारिणी सप्त म्या सुता काया श्रु लेन उ विशेष त इति मूल यो
 वि शिष्टा विधिरिति इत्यसप्त म्या पि शुक्ला कार्ये ति निषिधापि सप्त मी सुता चैतु कार्ये
 नि मूल योगावेशिष्टा विधिरथ वाद रूप मिति अपि श शान् प्रतीयते यथा वि श्वादेवे उ
 न ह त्रे प्रजिताऽऽय दान वेदिति उत्तरा षाढ योग निषिध विश्व शुक्लापि कर्त्तव्या अष्ट

तु आर्द्रा न
 सप्त स्य वत्त
 प्रमां मव
 अज्जता त अष्ट
 म्या प्रजा न व
 म्या प्रजा प्रवा
 ४५ अष्टमि
 श्रुत नरति

मानवमायुतेतिनवमायुतावधेः प्रशंसार्थं पुनर्विधिः। एवमत्रापि सप्तमीशल्पसंविदाव-
 क्तिनीयामहाष्टमीतिसप्तमीविद्यायानिषधमः पिबूलायोगविधेः प्रशंसार्थं पुनर्विधिः।
 किं। तिसप्तमीविद्याविधिस्तत्पक्षे सिद्धत्वादनुवाद्योमूलयोगप्राशस्त्यविधेः सार्थं स्पष्ट-
 धर्थे उपदिश्यत इत्यर्थः। तथाचोक्तं। मीमांसेकदेशिना। वृत्तनवसमुच्चारेण वृत्तनवोप-
 दिश्यत इति। वृत्तमनुवाद्यं नवमांसाद्यं। तयोः समुच्चारेण सहा निधने वृत्तं नवमि-
 थं उपदिश्यत इत्यर्थः। तथाचोक्तं परः। त्रयः। त्रयार्थ इति अनुवाद्यस्य विधेयप्रायतात्-
 यालिधनात्। सप्तमीविद्याविधेरूलयोगविशिष्टेष्टविधिपरत्रमेव न्यायः। न सप्तमी-
 विद्याविधनावचनं। महाष्टम्यां न गवती न प्रायामपि पूजिता ददाति वायुरारोहं।
 यतो न प्राश्नुपिणी। अत्र न प्राश्नादौ न सप्तमीवचनः। किं त्रयं विष्टिकरणवचनं। तत्र संप्र-
 स्मिष्टम्यां दिवा विष्टि संनवादि वारात्रिविहिते पूजादये दिवा पूजा सकलकार्यविरुद्ध-
 पिविष्टिकरणकार्येयथः। तदतिक्रमणे प्रत्यवायश्च वणात्। यथा। विष्टयचक्रमहाष्ट-

धृ ३

पद

एषाममपूजां करोति तियः। तस्य पूजाफलं न स्यात्तेनाहमवमानिता इति। पूजादय विधे-
 नं च पुराणेषु सिद्धं। यथा। न विष्णोत्रारायत्रयस्यां न प्रकालादक्षयं विनाशनी। प्राञ्च-
 तामहाधारायोगिनीकोटिसेविता इति निःसर्गः। अतोऽर्थं पूजनीयासा तस्मिन् न निमान-
 वैरिति। अत्रादनीतिश्रवणादूर्वा पूजा प्रतीयते तथा। निशायां पूजिता देवी त्वेसवी पाप-
 नाशनी। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन अष्टम्यां निशि पूजयेदिति। यत्तु नोत्तराडीयवचनं। न दि-
 वान निशापि च विष्टिदितान च सप्तमीशल्पसमोपदत्ता इदं न सप्तमीशल्पनिषधपरं।
 सप्तमीविद्याया एव दिवारात्रौ च विष्टिदत च संनवात्। न केवलं दिवा विष्टिदता यावदात्रा-
 वपि विष्टिदतान कार्येयथः। इदं च संनवानि प्रायः। त्वदित्यं। अतश्च यान्यान्यप्येवं वि-
 धनिवाक्यानि तान्यप्यक्तविषयघेव योजनीयानि। न किं विष्टिश्च रूपवाक्यानां
 त्वेति ध्येष्टं। रूपनारायणादि निरष्ट निरष्टमीसामान्यनिर्णयवाक्यान्धवल्लिखित-
 निनमहाष्टमीविशेषनिर्णयवाक्यानीति च नाशंकनीया। यतः। अध्वयुक्कपक्षे

५५
 उयाष्टमीमूलसंयुता इति। कन्यागते सवितरि च मप ह्येष्टमी उया इति तथा मूलनाचि
 संयुक्ता सदा तथाष्टमी बुधे। लेशमात्रेण सप्तम्या अपि स्याद्यदि इष्टितेति। इत्यादि
 वाक्यानि तत्रैव लिखितानि। तानि न सामान्यनिरूपणानि। आद्य युजीतिकन्यागत
 ति। मूलसुक्रत्यादिविशेषलिङ्गमहाष्टम्या एव प्रतिपदविधानात्। अतथा अनन्तरं द्वा
 दिष्टमहाष्टम्यादिविशेषनिरूपणं निरुत इति वशं कनीया। तेषां यथिक र्त्तणामियं शैली।
 यत्र सामान्यनिरूपणं निरूपणं विशेषनिरूपणं दोषाः अवमहाष्टम्यादिषु सत्रं प्रपठितं। इ
 ति। अतश्च तदुक्तं कश्चिद्विशेषो नाधुनिकनिबंधकारेण इति संतर्प्य। एवं च सति चि
 रंतनां नंतरं जेदा निरूपणानां स्मृतिमूलं वा तद्विरुद्धनिरूपणं स्यात्। एवमपि उपलब्धं
 इति। अलमतिविस्मरणं। ॥ ७॥ इति। अथात्रैव कश्चिद्विशेषो लिख्यते। यदुक्तं विश्वरूप
 निबंधे। आश्विनस्यासिते पक्षे प्रारभ्य नवरात्रके। शिवसूते सप्तसुत्पन्ने क्रियाः कार्याः क
 थं बुधेरिति प्रश्नो। सूतकं वर्त्तमाने वेतत्रोत्पन्नं यदा न वेत्त। देवी पूजा प्रकृत्या पश्य ५७

इति विधानं। तत्र नवरात्रे वर्त्तमाने सूतकं यदेत्यन्नं तवेदित्युच्यते। तथा। सूतके पूजनं
 प्रोक्तं दानं च विशेषतः। देवीसुहृद्विषयं कर्त्तव्यं तत्र दोषो न विद्यते इति। अत्र च प्रारभ्य
 देवी पूजादिके सूतकादि पाते सति। अथ मेव पूजादि कुर्यादिति विधानेन प्रारभ्य नास्ति
 दोषादिव कारयिव्यमिति। ॥ ७॥ अथ नवरात्रे शुद्धे देवी पूजाविधिः क्रिया लिख्यते। यथा।
 अथ नवरात्रे प्रतिपदि सतस्मान् एकनकादि नो धर्मं द्वावानवमीयावद्धमाणलक्षणे मं
 उपेव रूपमाणलक्षणां देवी संस्थाप्य वक्ष्यमाणविधिना दद्यात्सदाष्टजां कुर्यात्। तन्मंडपल
 क्षणं न विष्णोत्रारप्रोक्तं। दुर्गायिदं प्रकृत्यं वक्ष्यस्व सुशोभनं। रदसं स्रष्टिका धैश्चर्वि
 तं वस्त्रमंडितं गौरमृजो मयाभ्यां बलिं शशस्त्रसमन्वितं। तन्मये विदिका कार्या सुदृष्टावस्मा
 शुता। तस्यां सिद्धासने होमकं बलाजिनसंयुतां। तत्र द्वाप्रातिष्ठाप्य सर्वलक्षणसंयुतां
 सर्वदेवमयीं प्रोक्तं यो वनो नमदशानिनी। सुजैश्च त्रिंशु शिरैर्दशनिर्वविष्टितां। तत्र द्वा
 टकवर्षां त्रिनेत्रां शिशिशेषां। पीतांबरधरी पीतां नीलकौशेयसंयुतां। त्रैवेयहारके।

युरवृषा नरणाचितां। नानारत्न विचित्रेण मुकुटेन विराजतां। अनेककसुमाकीर्णकि
 पदेन सुशोभितां। नितंबनटसंबद्धकिंकिणी कणनादिनी। हूलपाशदंडशक्तिवद्वापासिध
 रितां। घंडौटाक्षमालाकरकपानपात्रलसकरां। तद्वेष्टितशिरसं मदिषं रुधिराश्रुतं।
 निष्ठुतास्तुं कंठनालाज्जमासिधरणी। देवीकरधृत्यवैश्रलेनोरसितादितां। महाक
 रालदंष्ट्रास्यं विधक्कपिषासूक्ष्मं। नागपाशेन विद्धिप्रहयं घेणापि विद्धुतं। वमदुधिरवक्त्रे
 पाधुचूतापुरुषारुपा। उद्धूलंशुलदंडेन। दद्याधिशान्नोन्नतं। सर्वतो मातृवक्त्रेण सेव्य
 मानां सुरेस्यथा। प्रजयेतु प्रयतो देवीनरो नियममाश्रितः। इति। अथ नियमा। आदि वैदेवीचो
 क्ता। कन्यासंस्तेरावो ज्ञातुं शुक्लमारुतं नंदिकां। अयाची चयविकाशी नक्ताशी वायव्यत
 शक्ति। नंदिकां प्रतिपदं। मार्कंडेयपुराणेपि। निरादारा जितात्माना विशुक्तवाता। राक्षोस
 द्यां निरादारा वास्याता। विधाय तं च पुत्रो भवेत्प्रोक्तं। मोक्षीयतां कुमारी नोजयेन्मुदा व
 श्रालंकारदानैश्च संतोष्य प्रतिवासरं बलिं च प्रयदं दद्याद्दोदानं मांसमद्यवतुत्रिका

५२

नवमी

लं प्रजयेद्देवीं जयस्योत्रपरायण इति। जपोयुरुपदिष्टविधिना मंत्रस्योत्रं सप्तशतिका
 दि। तत्र सप्तशतिकापाठविधिर्भवेत्प्रोक्तः। यथा। सुस्नानः प्रक्षालितवस्त्रापरिधनय
 चंदनमृगमदकुसुमैः सर्वांगैश्च नुलिप्य त्रिभुंजं वा प्रवालिसुरवो देवीं मुषो वा ससु
 पविश्य उपग्रहपाणि राचम्या निमतकामना प्राप्स्यथ सप्तशतिकायाः पाठं करिष्ये इति।
 संकल्पकायमानसंतापणादिपरिहार्यदिशो नवलोकयेद्देवीं मनसा ध्यात्वा संस्पृ
 वस्पर्शित्वा रणतत्परः पदमात्रादिना क्तिविवेकज्ञानवान् पवेदिति। नवरात्रेषु शुक्ल
 प्रतिपदमारुतं नवमीपर्यंतं प्रतिदिनमेकैकं कुमारीं एकोत्तरवृद्धमाद्युणवृद्धमवात्रि
 युणवृद्धमवा प्रतिदिनं नवनवापि च कोनुवा विनवसा रणसंपूज्य नोजयेत्। तत्र कंठं
 वपुराणे। एकैकां नोजयेत्कन्यामेकवृद्धमतथैव वा द्वियुणं वा त्रियुणं वा प्रत्येकं नवकं
 तथा। नवान्निमित्तं नृमिश्रयां द्वियुणं नवा एकवृद्धमभजेत्। लूहमेकै नम्रियं लनेता ए
 कवर्षा उया कन्या पूजार्थं तां विवर्जयेत्। गंधपुष्पफलादीनां प्रतिष्ठां स्या न विद्यते।

५४

लज्ज

के२

स्यार

कृष्णना

काविराविका

ज

वर्षासंन्यदशवर्षविधिः क्रमात् पूजयेत् सर्वकार्येषु यथाविधं क्रमात् यत्नोऽनुमायिका
द्विषष्टिस्त्रिष्टिश्च कथ्यते चतुर्वर्षिकल्याणीष्ववर्षात्राहिणीषड्वर्षात्रिंशद्वे
कालीसप्तवर्षात्रिंशद्विको अष्टवर्षात्रिंशद्वीचतुर्वर्षात्रिंशद्विः स्मृताः दशवर्षात्रिंशद्वे
तिनामनिःपरिकीर्तिताः अत ऊर्ध्वं त्रिंशद्व्याकन्यासर्वकार्येषु वर्जिताः दुखदार्ष्टानाशा
यशत्राणां नाशनायकाः आयुष्यवलवृद्धार्थं क्रमारी पूजयेन्नराः आसुकामास्तुत्रिंश
त्रिंशुत्रिवर्गस्य फलान्नयेत् अपष्टक्याधिपीडादुःखानामनुपेक्षयोः सोऽस्वधमन्यारो
र्यार्थं पुत्रपौत्रप्रवृद्धये कल्याणं पूजयेद्दीमान्निधं कल्याणवृद्धये आरायसुख
कामीपुत्रयमेश्वर्यमेष च यशः कामीनरो निधं राहिणीपति पूजयेत् विद्याधीवान
याथी वराज्ञाथी च विशेषतः शत्रूणां विनाशार्थं कालिकां पूजयेन्नराः ऐश्वर्यशुन
कामी वृषत्रकामी च यो नराः सयामजयकामी च चंडिकां परिपूजयेत् दुखदार्ष्टाना
शायनृषिसंमोदनाय च महोपायविनाशाय चानवी च प्रपूजयेत् सर्वलोकस्पर्शहृ

त्रिंश

५९

णां पुत्रसाधनकर्मणिः पुत्रां विप्रतिनाशार्थं पूजयेत् न तो बुधाः सोऽनायधनधन्यादिवां
नृथ फलान्नयेत् पुनरां पूजयेत् न तो दासी दासविद्वयो वशार्थं सर्वशत्रूणां पुत्रसाधन
कर्मणिः पूजामंत्राश्च तत्रैवोक्तः प्रातः प्रातर्विशेषणहतासंगो विशेषतः आवाहयेत्ततः कन्या
मंत्रेणानेन नायवामंत्राक्षरमयी लक्ष्मीमातृणां रूपधारिणी नवद्वयान्तिकां साक्षात्
न्यामावाहयाम्यहं आवाहनमंत्राः ततः संपूजयेद्दीमान्मंत्रैरतिः पृथक् पृथक् पूजयेत्
गअर्चमर्चशक्तिः स्वरूपिणिः पूजां यद्वाणकोमारिर्जगन्मातुर्नमोस्तुतिः इति कौमारीपूजाः
त्रिपुरात्रिपुराधरां त्रिक्यां ज्ञानरूपिणीं त्रिलोक्यवर्दितां देवीं त्रिमूर्तिपूजयाम्यहं इति त्रि
मूर्तिपूजाः कालामिका कलातीतां चारुपद्मकरां शिवां कल्याणजननीं निधं कल्याणी पूज
याम्यहं इति कल्याणी पूजाः अणिमादिद्युलाधरामकाराद्यक्षरात्मिकां अनंतशक्ति
कालक्ष्मीं राहिणीं पूजयाम्यहं इति राहिणी पूजाः कालीपूजाः चंडवीरां चंडमायां
चंडमुंडप्रभंजनीं पूजयामि च तं देवी चंडिकां चंडविक्रमां चंडिकापूजामंत्राः सदानंदकरी
कामवारीं शंकां तां कालवक्र स्वरूपिणीं कामदाकरुणेदारं कालीं संपूजयाम्यहं इति

शांतां सर्वदेवमस्तुतां सर्ववृतात्मिकां लक्ष्मीं शांतां नवी पूजया ह्यहं ॥ प्रतिशां नवी पूजा ॥
 दुर्गमेव सारकार्येन वदुःखविनाशनीं पूजयामि सदा नृक्या दुर्गा दुर्गा त्रिनाशनी ॥ इति
 दुर्गाष्टोतमंत्रः ॥ सुंदरीसुखविर्सां सुखवासो नाथदायिनीं सुनक्षत्रननी देवी सुनक्ष
 पूजया ह्यहं ॥ एवमन्यथैः कथयति कुमारीणां प्रयत्ननां कंचुकेश्च ववस्त्रैश्च गंधपुष्पा
 क्षतादिभिः नानाविधैर्नक्षत्रोत्प्रेक्षणीयाश्च नामभिः ॥ इति कुमारी पूजा ॥ अष्टपंच
 तत्रैव निरूपितं ॥ हीनाधिकं गोकुली च विलासिकलसंनतां यंथि स्फुटिकवर्णां रक्त
 पुष्पवर्णां किंवा जायं धंकेकरां काणीं कुरुपांतुरो मतां संयुज्जोगिणीं कन्यां दासी
 गर्तसमुद्रवां अरोगिणीं सुपुष्टां सुहृद्वर्णां वनितां एकतातिमसुद्रुतां कन्यां सम्य
 कप्रपूजयेत् ॥ ब्राह्मणीं सर्वकार्येषु अथार्थिन्पवंशजां लानार्थं विश्ववंशोत्तमार्थं श्व
 संनकां हारुणं चांथजातीनां पूजयेद्विधिनानरः ॥ इति नवरात्रदेवी पूजा प्रकरणसाम
 थ्यमिदं ॥ इत्यां च कथयति ॥ तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ॥ अत्राष्टम्यां नवकालीं देवयज्ञविनाशनीं प्रा ६०

दुर्गतामहाधोरायोगिनीकोटिभिः सदा अतोर्थं पूजनीया सा तस्मिन् नृनिमानवे ॥
 उपोषितेर्विभूषणं दीपमाल्यानुलेपनैः ॥ आभिषेचिविधैः शाकिंदोमैर्ब्राह्मणतर्पणैः ॥
 बिल्वपत्रैः श्रीफलैश्च चंदनेन घृतेन वा नवम्यां उद्यतस्नानैः पूज्या ब्राह्मणा इति ॥ अथा
 श्रुवद्भिर्देवैराधिनश्चुल्लप्रतिपदमारुमहानवमीयावदेव हि ॥ शांतिश्च स्यात् ॥
 कार्यं तदा तेषां दिने दिने धन्यं नष्टात्कं कष्टं कृत्वा सिद्धार्थकास्तथा ॥ पंचवर्षेन पूजयेत् ॥
 धितेषां उर्वंधयेत् वायव्यवरुणैः ॥ सोमश्चाक्षे मंत्रैः सावेष्टवे ॥ विश्वदेवेस्तथाग्नेये हविः का
 यो दिने दिने उरंगारक्षणीयास्तु पुरुषैः शास्त्रपाणिभिः ॥ रतताद्याः कवित्तत्र न च वाद्याः
 कथंचनेति तथा न विष्योत्तरेऽपि विशेष उक्तः ॥ कन्या गते सवितरि शुक्लपक्षे उयाष्टमी ॥
 मूलनक्षत्रं संपुक्ता सामहानवमी स्मृता ॥ तस्यां सदा पूजनीया चां सुंडा सुंडमालिनी ॥ त
 म्याग्रये प्रदुज्यते प्राणिनां महिषादयः ॥ सै सवैते मृग्यंतियां निनिघ्नपापं न विंदति या
 वन्नावधुते जात्रं पशुधावन हन्यते ॥ न तथा बलिदानेन पुष्पधूपविलेपनैः ॥ तथा संव

प्रतिप

व्याततेनमहिषेविंधवा सिनी॥ बलिदानंमधुमांसमाषसहितोदनेनक्रियमाणं॥
एवंचविंधवा सिन्यांनवरात्रोपवासनं॥ एकतत्केननृकेनचरात्रायाचितेनवा॥ पूजनी
याज्ञानदेवीस्थानेस्थानेपुरपुरे॥ स्नातोप्रमुदितेहृष्टि॥ ब्रह्मणेःहृत्रियेर्नृपे॥ विशेषः
त्रैलोक्येकैर्मैत्रेयैश्चमानवैः॥ स्त्रीनिश्चक्रुशाहलतद्विधनमिमंशृणु॥ जयाजिला
घानुपतिःपत्न्यैवृत्तिकमातृलोहानिसावरिकं कर्मकारयेयावदहमी॥ तिलोहादि
सारिकविधनंतत्रैवोक्तं॥ प्रायश्चक्रप्रवणेदेशेपताकानिरलेजतां॥ मंडपंकारयद्विंशं
नवमंकरपरा॥ षोडशदक्षप्रमाणमिच्छथी॥ आग्नेयांकारयेत्कुंडं॥ दक्षमात्रं सुशोभि
तमेखलात्रयसंयुक्तं॥ योन्याश्चुंदलानयोरजविज्ञानिसर्वाणिशस्त्राण्यस्त्राणिथानि
वा॥ आनीयमंडपेनानिसवस्त्राण्यतिवासयेत्ततस्तुब्राह्मणस्नातः॥ शुक्लोवरधरः॥ शुचिः॥
अकारपूर्वमंत्रेशांलिङ्गवज्जुक्रयाहवि॥ लाहनामा॥ नवतूरवदानवः॥ सुमदाबलः॥ स
देवैःसमारक्तः॥ बर्द्धधशकलीचतः॥ तदंगसंततः॥ सर्वलोदयदृश्यतेक्षितो॥ शस्त्रमं॥ ६१

त्रैस्तु होतव्यं पायसं घृतसंयुतं॥ कुतश्चोषंडुरंगाणां राजातमुपहारयेत्॥ लोहानिसारिकं
कर्मतानेन दृष्टिनिःसृतं॥ तत्प्रदक्षीशतानश्चांखसमलेजतान्॥ त्रामयेन्नगरनिशं॥
नादीघोषपुरस्त्रतानोप्रष्टुदंष्ट्रपतिस्नावांसंप्रष्टुपिष्टादवता॥ पूजयेद्वाचिप्रानिफ
लमाल्याविलेपने॥ तस्यानिसारणायचविजयः॥ सखदाहृतः॥ पूजामंत्रान्प्रवक्ष्यामि
पुराणोक्तानहंतवीयेपूजिताः॥ प्रयच्छंति कीर्तिमायुर्यशोबलं॥ अत्रादोष्ट्रमंत्रः॥ यथां
बुदाष्टादयंति शिवायैमां वसुंधरां॥ राजां बंविजयाया सुष्ठुरात्यविद्वद्यो॥ अथवामर
मंत्रः॥ शशांककरसंकाशावाधिपिंडीरपांडुरे॥ प्रोष्ठारयाश्चुडरितं॥ मरामरडुर्लभेति॥
अथाश्वमंत्रः॥ गंधर्वकलजातसुमायूयाः॥ कलहृषकः॥ ब्रह्मणः॥ सद्यवाक्येनसोमस्यवरु
णस्यचोप्रनवाष्ट्रकुताशस्यवर्धयचंडुरंगमानोतजसास्तेवसूर्यस्यमुनीनां वज्रसात
था॥ रुद्रस्यब्रह्मवीर्येणपवनस्यबलेनवा॥ स्मरचंराजपुत्रं॥ मारुतमुधेपराशुषां॥ यांग
तिब्रह्महागुह्येनाटहापि॥ दृढाक्षथा॥ भूमिहातृतवाचोचक्षुः॥ अपराशुषां॥ सूर्या

चंद्रमसौ वायुयावतुष्ठा- स्यंति दुःखं तौ वजाश्वं तांगतिं हि प्रंजयं पाप प्रवेगतां निःक्ष
 तोयदिवा उन्नोत्तु धनि उरंगमां रिप्रचिनित्र समार सदन तौ सुधी नवेः ति अथ
 तमंत्रां उक्रकेतोर्मदावीर्यपामवमर्चिया म्यहं धृजराजनमस्योः सुतथानारायणध
 जगुरुमेन्मरुतगती वयिस निदितायतः धृजत्रं शुद्धमानस्य सुहृमां च रिप्रनूददेति
 अथपताकामंत्रः हिरण्यकशिपो सुधेयुधे देवा सुत तथा काले निबधेय दूत धत्रि
 रधातने शो जिता सियथैवाधः शो नयस्मां श्रुसस्मरो प्रतनारवती नाम्ना कालरात्रि
 हया स्मृता वंदहा श्रि प्रसर्वा नृपता केचं ममाविता हस्मि मंत्रः कुसुदे रावणा यत्र
 सुष्य देतोय वामनः सुप्रती को जना नील एतद्यो विव्योनयः तेषां पुत्राश्च पोत्राश्च वन्या
 न्यष्टो समाश्रिताः मंदा नद्रा गजश्च वगजाः संकीर्त्तयोनयः वने वने प्रसृता स्नेहयानि
 सुमहांश्च थापां च बां वसवोरुद्रा आदित्याः समरुज्जगाः न त्रसिंहय नागेंद्र स्या मि व
 प्रतिपाल्यतां अथा बुद्धिजयं यद्वज्रमने स्य सिनो वजेति अथ रवज्जमंत्रः असि विंश

६२

६ वया पि स्ता रिता सि दि द्ये या नां प्रतिपादिता स्यति चांग नू ता सि स य मि नि पा रि ता
 सनः खज्ज सी क्लृधरो डरा सदाः प्राग नो विजयश्चैव धर्म धार स्यैव च एतानि तव ना
 मानि च य सुक्ता निवेधमा हिरण्यं च शरीरं ते धमा ता दे वो जना दने पिता माता महे देव
 सन्मां पालय सर्वदा इति अथ वायं मंत्रः सर्वा सुधमहा मा त्र सर्व दा अस्मि द नारवज्ज
 मां सर्वदार क सायकु सतमरिति अथ बुरिकामंत्रः सर्वा सुधम व प्रथमानि मिता विश्वकर्म
 णां श्रुला युधमर्चिनिः लय न चा मुष्टिप्रदां शुभां संडिकाये प्रदत्ता सि सर्व डष्ट निवर्हणी
 डुरिकेरक्षमां नि यं संनिधु न मो खुतो अथ कनक दंड मंत्रः प्रा ठारणा य डष्टानां सा धुसं
 वरणा य च ब्रह्म णा निमित्त आ सि च व दार प्रसि वयो यशा दे दि सुषं दे हि जय दो न वरुण
 तो ना डय श्रि प्र नू सर्वा नृयम दंड न मो खुतो अथ पुंड लि मंत्रः पुंड ले चूं स प नानां धारो
 शुदय वरुनि जव च मि प्रप्ते न्या नां तथा विजय वर्धनः यथा जी श्रुत घोषे ण प्रहृष्यंति च
 बर्हिणः तथा सुत व शष्ट न द षे स्मा क सु दा वद अथ शंष मंत्रः पुण्यं च उण्यं शंख
 नां मंगला नां च मंगलां विष्णु ना विधुतो निग्रमतः शां ति प्रदा न वेति अथ सिंहासन मंत्रः

कं ता

विजयोजय होजे तारि पुधा ती शुभं करः। दुःख दाधर्मदः शांतः सर्वा रिष्ट विनाशनः। एते
ष्टो संनिधेयस्य तव सिंहा महाबलाः। तन सिंहा सनेने ति मंत्रे वै देश गायते। नमस्ते
वतो नृप जप दोन व दृपते। त्रिलोक्य जय सर्व भू सिंहा सनन मो सुते। तथैव कर्म विज्ञा
निश्चा निष्पत्त्या निशान्तिः। लोहानि सारिकं कर्म भवेत्तु प्रपूर्वकं। नियमं कृत्वा तथाः
ष्टम्या प्रवक्षिन्मनां समाचरेत्। कुंकुम चंदन वतः। चर्चिता गात्रां। दर्वी कुसुमैरप्यर्च
येत्तव कृतिः। कुमुदिः स पुष्पैः। सह धूप दीपैः। सदाने वेद्यैर्मो। सेव्यं पुपहारैश्च मंगल शष्टैः
समु। वरिते। चिह्नं तच्छ्रेयानि स्यंदन लालकैः। निवेद्याः सर्वमिव न गवद्गुः। पूजा मंत्रः।
जयंती मंगला काली नृप काली कपालिनी। दुर्गा दमाशि वाध्वनी स्वाधौ हास्य ध्वनमोः
सुते। विष्णु पत्री मंत्रः। अमृतो जव श्री वृक्ष महाद वप्रिय सदा। विष्णु पत्रं प्रयत्ना मिप
वित्रं परमेश्वरी। दुर्गा सि पूजनीया चत दिने प्राण पुष्पकैः। सा चानी घासुरे तस्यां कृदा
यतो मृतः। ततः खड्गं नमस्कृत्य शङ्खं वध सिद्धयोऽयेत दिजयं राज्ये सुनिहं चात्मनो मृषा। ६३

[illegible]

गादशम्यामपराजितायां पूजातिथ्यतो यथादशम्यामपराजितायां मुनयो वाराजनीक
 लशंतोयमादायचतुर्गुणतथामात्राकर्तव्यसाधननवदशम्यां प्रचक्षुर्गुणान्पराजितानां
 राजनमंत्र्याव उरंगवलंमह्यनिरिष्टं व्रजनिहा विजयंममसर्वत्र अस्तु अमे प्रसादतः॥३॥
 तिद्वयसिद्धौ॥३॥ कार्तिके च कृष्णमीगोष्ट्याष्टमीकथ्यते॥ तत्रगोष्ट्याष्टमीकथ्यते॥ तत्रकर्मपु
 राणे॥ शुक्लाष्टमीकार्तिकेचतत्रागोष्ट्याष्टमीबुधे॥ तत्रपूजां कुर्याजिवां हजां गोयासंगोप्र
 दक्षिणां गवातुगमनेकायं सर्वा कामानतीप्सितेति॥३॥ अथपौष्यशुक्लाष्टमी॥ मदेध्वर
 पूजादिकं कार्यं तदुक्तं न विध्यत्पराणे पौष्यमासि जयादेवी शुक्लाष्टम्या बुधे नवतानदा
 सासुमदा पुण्यामहान्तरेति कांतिमा तस्यां स्नानं हपोहोम स्रपणं विप्रनो जने मस्यो तये
 महादेवी विधिवं कुरुवतां तदेतद्वयमेतदणीतं तत्रयोगी बुद्धयंती प्राक्ता व्यतिरिक्तं सर्वशुभ
 तो अथशुक्लाष्टमी तल्लव उदशापर्वद्यानिभनान्तं शुक्लाष्टमी तल्लव उदशापर्वद्यानिभनान्तं शुक्लाष्टमी तल्लव उदशापर्वद्यानिभनान्तं
 तो नो नो जनेति पक्षस्य स्यात्पर्यपर्वणी कृत्वा तदष्टम्योरिति पुनर्वचनोपक्षव्यगतासु स

६४

वां शुभमिति प्रिष्ठुपर्यादिव प्रजा अष्टम्यां च चतुर्दश्यामिष्ट्या कृत्तमेवां स्मृते सति शुभ
 काये विष्णुः परापरघामिष्ट्या कृत्तमेवां तथा मिथुनकन्या स्फुरवावष्टमी दद्यात् अष्टम्यां हि
 योगिप्रतिवसंति अतस्तत्रात्राकार्यं कृत्तमेवां इति श्रीसूर्यसेनविरचिते निरुद्धा मृते अष्ट
 मीनिर्णयः॥३॥ अथनवमीनिर्णयतो नवमीति धिरुपवासादिषु अष्टमीयुतवयाद्या यदु
 क्तं वसुंधयोपिरिति तथा अष्टम्या नवमीयुक्ता नवम्यावाष्टमीयुतेति तथा प्रतिपन्नव
 मीचेव कर्तव्यामनुष्ठातिथिरिति तथा ब्रह्मवैवर्ते अष्टम्या नवमीविधा कर्तव्यापारलौकि
 की इत्यष्टमीवधनता तथा कुर्यान्नवमीविधा दशम्यां वा कदाचन तथा नवमी दशमी मि
 थानोपोष्या परमं युतेति परविधानिषधमज्ञनवम्याष्टमीयुतेवोपोष्येति सिद्धांतः अ
 थावेशाघमासे उतय नवम्यारूपवासेन खंडिकां पूजयेत्तदुक्तं न विध्यो नारोवेशाघमा
 सिमं प्राप्ते नवम्यां पक्षयोर्दयो उपवासपरोक्षपूजयेत् शुचं डिकां महाकंदे डसं
 काशां जपाकुसुमसन्तिनां विमानवरमाहूढो देवलोकमदीयते इति ज्येष्ठशुक्ल नव

म्यां ब्रह्मणी नाम्नी उमां संप्रपूज्य ब्रह्मनाम कुमारश्च यथाशक्ति नो जयेत् नडकं न वि
 ष्यात्तारो उपवासपरा नक्तो नवम्यां पूजयेत्तुमां ब्रह्मणी तिथि विना सायुष्मिण विष्णु
 र्णी ज्येष्ठे मासि वृषेष्टनक्तं स्पष्टं ब्रह्मनाम विवेधि ब्रह्ममन्त्रपयसोपेतं च यं
 जीनवायसः कुमारी नो जयेत् अपि शक्त्या ब्रह्मणां यथा अथाषाढनवमी दय अष्टम्यां
 पंचगव्यस्नान उपोषिषितो ऐरावणगता देवी ऐं दीनाम्नी पूजयि ब्रह्मनाम कृत्यति नडकं
 न विष्णो तारो उपवासपरा नक्तो नवम्यां पश्योर्ध्वोः आषाढे मासि ज्येष्ठे दयः कृत्यति
 क नो जने पूजयेत् ब्रह्मणां दुयं ऐं दीनाम्ना उनामता ऐरावणगतां शुभं चैत रूपेण वि
 तां स ऐरावतमाहूय दयं दयं स्पष्टं वरो न वेदिति आ वणनवम्याः कुमारी नाम्नी दुयं
 ज्य अक्षरान्तं न चुं जीती नडकं न विष्णो तारो आ वणमासि संप्राप्ते नक्तं कृत्यति क नो जने
 क्षीरसाष्टिकं नक्तं सर्ववृत्तदितेरता उपवासपरो वीरनवम्यां पश्योर्ध्वोः कुमारी
 विनिविना सा चंडिकां पूजयेत् सदा धर्मवारकमयी पीता घोरा विपापनाशनी कर

न१

द५

वीरसद्युष्यैश्च गंधागरु तंदनैः धूपेन च दशांगे नमो दकैश्चापि नो जयेत् कुमारी नो
 जयेत् कृत्वा कार्तिक शुक्ल नवमी शुभादि तडकं नवम्युज्जै शुभादयः अथ मायुक्त
 नवमी नंदिनी कृत्यता तस्यां त्रिरात्रोपोषितो देवी संप्रपूज्याः श्वमेध फलमाप्नोति तड
 कं न विष्णो तारो मासे मायु त्रिरात्रो वीर नवम्यां पश्योर्ध्वोः नवमी पारिकर्तिना यज्ञस्यां
 पूजयेत् देवी रात्रौ वैपोषितो नरा सोऽश्वमेधमवाप्नोति किं सु लोके महीयते वा अथ
 कृमाधनवमी महानंदा प्रोक्ता तस्यां स्नानादि कृतं मस्त्यं न वति तडकं न विष्णो तारो
 माघमासे त्रयाश्रुक्ता नवमी लोक पूजिता महानंदेति सा प्रोक्ता महानंदक शैरी नृ
 णां तस्यां स्नानं तथा दानं जप होम दंड उपोषितः सर्वं तदकृत्यं प्राक्तं तस्यां यत्नं कृत्यते न
 ररिति सर्वा सु नवमी तिथि परच न सरस्वती पूज्या तडकं सरस्वत्या नवम्यां विनि अथ
 सिद्ध विरुद्धादिकं लिख्यते नवमी शनिवारण सोमवारण सिद्धा शनौ नवमी चतुर्थी चति
 सोमे नवमी पुष्य अवणोरोहिणी मृगः एतानि सर्वदा सिद्धिदा निश्चकर्म स्थिति बुधवारण

५ दशक

विरुद्धा नवमी तृतीया मेवा नवम्यां शत्रुबंधनादित्रयकर्मनकार्यचतुर्दशपां नवम्यां वारि
मर्दन इत्यादि। अथ दंतकाष्ठमपि वृद्धयितुं तदुक्तं व्यासना प्रतिपत्तु पर्वषष्ठा पुनवम्यां
दरिवा सार। दंतानां काष्ठसंयोगो ददत्या सप्तमं कुलमिति। अत्रापि प्रतिपदी वया मिनी। सं
सुषां पूर्वस्यां दिश्या त्रान का यी वृश्चिके कुरु यदेनवमी दशमी नाशुभानवति। उक्तं।
प्राः पारषामिथा दिनवम्यां त्रुवी फलं न न दयेतां इत्युक्तं मेव। श्रीसूर्यमित्रा श्रीमत्
डितपा। इति श्रीसूर्यमित्रमदी प्रविरचिते श्रीनिर्णयाष्टतनवमी ति सूर्यः॥ ७॥ अथ दशमी ति
सीयतो दशमी ति रूपवा सादि पुनवमी युतेवया ह्या न पुक्तं पेवी न सिना पेचमी सप्तमी
वेव दशमी च त्रयोदशी। प्रतिपन्नवमी प्रोक्तो प्रवकि त्रव्या ससुषी ति थिरिति। आप संव
ना पफको। अष्टमी नवमी विद्या कर्तव्या फलकां हिति। दशमी उ प्रक त्रव्या दुया विद्या
द्विज्ञोत्तमेति। यत्रुववने। संप्रसादिशमी काय पिरया पूर्वया थवा युक्तान इ पिना तस्मा
यवः सा सर्वतो मुषी ति। तत्रु पूर्वविद्याया अला ने त काल व्यापिनी या लये ये वं परा आ

नवमी

५ वैव ४

६६

७५३

अथ दशमी नवमी युतेव काय ति स्या अला ने उ नय व्या पिनी या ह्या। अथ वारका दशी
त्रतं व्रतांगवे क्रियमाणं। दशम्य क न का हिकं पर विद्या यां कार्य मिति सिद्धान्तः॥ ७॥ अथ
चे त्र दशम्यां यमपूजा काय। यथा देवी पुराणे। स्त्रमा सिति थिक मे धर्मरा जं दशम्यां च
पूजयिवा सुगंधाकः। विगतारि निरातंक इह चां ते परंपदमिति। प्रा पुया दिति शेषः॥ अ
थ ज्येष्ठ शुक्ल दशमी दशहा ए च्यते। यथा स्कंद पुराणे। ज्येष्ठ म्य शुक्ल दशमी संवत्स
रमुखी स्मृता तस्यां स्तानं प्रकवी त दानं चैव विशेषतः। यां कां चि अरितः प्राप्य दद्याद्द
निलोदकं। सुच्यते दशनिः पापैः सुमहा पातको पिचेः। ति तत्रैव व्रत पुराणे विशेष उक्तं।
ज्येष्ठ मासि सिते पक्षे दशमी शुक्ल संसुता। अह रते दश पापानि तस्माद्दशहरा स्मृतेः। ति
यथा ज्येष्ठ शुक्ल दशम्यां व नवे त्रौ मदिनं य दि। ज्येष्ठा दस्य र्त्त संसु का सर्व पाप दरा ति
थिरिति वाराह पुराणे। दशमी शुक्ल पक्षे उ ज्येष्ठ मासे कुजे दनि। अवती सयितः घृणा
दस्य देव सरिहरा। दह रते दश पापानि तस्माद्दशहरा स्मृता। इति स्कंद पुराणे दश।

नवमी उता ल...

दश्यादशयोगा उक्ताः। यथा। ज्येष्ठमासिमितेपक्षे दशम्यां बुधदशयोः। व्यतीपातेग्रा
 नंदेकन्याचंद्रोपेक्षवाविति। अत्रवागदशुराणे। ऊर्ध्ववाचेयोयैगिउक्तः। स्कंदपुराणे।
 बुधवारयोगइतिविशेषात्। सचकल्पव्यवस्थयापरिदरणीयः। यथात्रवतीसामिदरि
 तितस्यां दशम्यांगंगावतारिताकस्मिंश्चिकल्पेनैमवारसुक्तायां दशम्यांगंगावतीसा
 कस्मिंश्चिदुधवारसुक्तायामिद्विरोधः। दशपापानिचमनुनाप्रोक्तानि। परद्रव्यघ
 निधनं मनसानिष्टचितितं। वितथाविनिवेशश्चमानसं त्रिविधं स्मृतं। पारुष्यमनृतं च
 वपैश्चन्यं वाचिसर्वतः। असंबद्धप्रलापश्चवाग्नयं स्याच्चुविधं। दत्तानामनुपादानेदि
 सांचैवाविधानतः। परदारोपसेवाचकायकं त्रिविधं स्मृतं। इयं दशदशयत्रैवयोगवा
 क्तृत्वं तत्रैवकायि। इतिदशदशानिस्तथा। अस्यां दशम्यांगंगालेखिता दशदशास्त्रा
 त्रप्रवक्तृत्वात्। केकुयाति। तदुक्तं स्कंदपुराणे। तस्यां दशम्यामेतच्चोत्रंगंगाजले स्ति
 तः। यः पवेदशस्त्रवसुदस्त्रिवापि वाहमः। सोऽपितत्फलमाप्नोति गंगासंप्रक्षयनतः।

६३

उत्तरैः समाप्तः

इतिगंगायाः असंनिधानेतीर्थान्तरेष्वथनेनेवविधिनास्नानं कार्यं नद्यां नद्यंतर
 स्मृतनिषेधसुगंगाव्यतिरिक्तविषयः। यथोक्तं स्कंदपुराणे। स्नानकाले व्यतीपाते ज्य
 तेजा कवीजले विना विष्णुपदेनापिसमर्थमिदं शोभनमिति। अथमर्षणविधौ श्रुति
 रप्यादा। इमं मेगंगेय सुनेसरश्चातीत्यादि। अतश्चगंगायसुनासरश्चतीरातदूणास्मर
 णं तीर्थानिरोपिनदुप्यति। अथाग्निशुक्लदशम्यां नवमीसुक्तायायां अवणस्त्रि
 कायांचापराजितापूजां च प्राप्तां न कुंर्यात्। तदुक्तं दशम्यां चैव पूजनीयापराजिता
 रेशानीं हि शमाप्रियां पराप्रयनतः। तथायां पूजयन् नवमीसुक्तातस्यां पूज्यापराजिता
 माथं विजयायैवाप्रसिद्धविधिनानाः। नवमीशेषसुक्तां दशम्यां चापराजितां ददाति विज
 यं देवीपूजिताजयवर्धनी। तथा। आग्निशुक्लपक्षे च दशम्यां पूजयेन्नरः। एकादश्यां न कुंर्यात्
 पूजनं चापराजितं। स्कंदपुराणे। दशमीयाः ससुखं प्राप्तां न कुंरुत नृपः। तस्यां सर्व
 धराहो वसुधैव कुटुम्बकमिति। इदं वचनं दशम्यामेव प्रस्तुतं कार्यं तत्रालस्यादिना

च न क्वापि विजयो। इदं निष्कर्षमिति स्पष्टमिति संक्षिप्तं। नरा बिदुः। निषेधार्थमपि संज्ञायते। तत्रैव
 विविधो विरोधश्च उक्तमिति नियमात्। तदुक्तं स्कंदपुराणे। ननु तद्विषयं नवमीसुक्ताविधिस्तथाह।
 नवमीसुक्तादि विधिः श्रवणात् न वदति श्रवणं दशमीयां गोमात्रवत्। इति। तत्रैव यत्राभाव इति एकैकं

उक्तं। दशमीयां गोमात्रवत्। इति। तत्रैव यत्राभाव इति एकैकं

दशमी शुद्धं च एकादश्यां कार्या मुक्तिनियमार्थी नवमी युक्तं च अवणा संनवे वेदि त
 वां अवणा संनवे अवण युक्ता या दशम्यां प्रस्थापनं पराजिता पूजा चोत्तुक्तं अवणा
 र्हेतु प्रज्जोयां काकुष्ठः प्रक्षितो यतः ॥ ३ ॥ अथ यद्युक्तं न तद्दिनं ततो नरा इति तथा
 अवणा पराजितेति च अवणा नावेत्तं दशम्यामेव कार्यं तत्तुक्तं लक्ष्मणेन तिथिः प्राशस्त्यं यि
 था ॥ तिथिः शरीरं तिथि रवकारणं तिथि रवसाधनं मिनि ॥ इति विज्ञय दशमी निमित्तः ॥ ७ ॥
 पक्ष द्वयगता सुसर्वा अपि दशमी शुद्धि तिथि प्रतिवेनां नतकः पूज्यः ॥ यद्युक्तं दशम्यामंतक
 म्पापीति ॥ अथ सिद्ध विरुद्धादिकं लिख्यते ॥ यथा युरो दशमी पंचम्या वित्रि दशम्यां नौ
 मवारं क्रमं कचयोगः ॥ दशम्यां पंचम्यां मांगल्यादिकं विवादादिकं कार्यं मिश्रं क्रमेवा
 सिद्धं कन्या वृश्चिक धनुश्चिते क्रूरयद्दे दशमी अशुभानवती युक्तं मेवा सिद्ध वृश्चिक
 सूर्ये दशमी द्यूना नवती दशम्यां दोत्रयादि त्रयो वसाः अज्यंगस्नानं न कुयुः ॥ उक्तं च
 त्रयो दश्यां द्वितीया या मिथ्यादिना लाशाकं सर्वोपि नाघात् ॥ उक्तं च शीर्षकपालां

त्रालीति। दशम्यं च त्ररदि गामनं न कर्यात् ॥ श्रीसूर्यो ॥ श्रीमत्पंडितो ॥ इति श्रीनिर्णय
मृते दशमी निर्णयः ॥ ॥ ॥ अथैकादशी निर्णयः ॥ एकादशी तिथिरुपवासैरुद्देष्टा
दशी युक्तेति युग्मवाक्ये पिद्वा दशी युतेव प्रशस्ना ॥ तथा च ॥ वृद्धिज्ञासान्यां प्रपंचः दशकि
ष्यति ॥ न च त्र एकादशी ब्रतविषये निश्चयविधेयकांति वाक्यानि काम्यचविधेयकानि
वाक्यानि श्रूयंते ॥ तत्र निश्चये यथा गरुडपुराणे ॥ उपोष्यैकादशीं निश्चयं च यो रुनयो
रपि ॥ स न तु कुमारोपि ॥ एकादशी अदापोष्यापक्षयोः शुक्लक्षययोः ॥ विष्णुरक्ष्मणो
द्वादशीं प्रमोक्त्या यावदायुश्चुवर्ततेति ॥ आग्नेयपुराणे ॥ पित्रोपोष्यैकादशीं राज
न्यावदायुश्चुवर्तते ॥ कण्वोपि ॥ एकादशी उपवसेन्न कदाचिदप्यक्रमेत् ॥ इति ॥ विष्णुस्मृ
तिरपि ॥ एकादश्यां न चंडीतकदाचिदपि मानवः ॥ परमानंदमाप्नोति ॥ हर्षवासमुपस्थिते
मृतके मृतके वापि न द्वादशी ब्रतमिति ॥ अकरणे प्रथवा योपि ॥ स न तु कुमारो दशति
तः ॥ न करोति हि यो मृद एकादश्या उपोषणं ॥ स नरोत्तरकं याति शैरवंतमसावृतमिति ॥ त

ना

या एकादश्यां सुनिश्रेष्ठयो बुंके मूढवेतनः। प्रप्रतिश्रासमामो बुंके किञ्चिषंश्चादिवि
दसममिति तथा। मघपांनु निश्रेष्ठपातेवनरकं ब्रजेदिति। एकादशपन्नकामसुपि
उक्तिः। सुदमज्जतीति। नारदीयेऽपि। यानिकानि च पापानि ब्रह्मरुद्या समानि। अन्तमाश्रि
त्यतिष्ठति संप्राप्ते हरिवा सरो। तानि पापा च पश्चात्ति बुंजानो हरिवा मुरइति। छंदं पुन
लेपि। माट्टहापिट्टहा चैव। माट्टहायुरुदा तथा। एकादश्यां बुंयो बुंके पक्षयो रुनयोर
पि। तथा। वरं मघमाट्टगमनं वरंगोमां सनहणं। वरं दत्वा सुरापानं तैकादश्यां बुंनो
जनमिति। उपक्रम्य करणे पि। विष्णुरहस्ये दोष उक्तः। समाधाय विधमं नेन द्वादशी
व्रतमुत्तमी तस्य नंगं नरः। चचारोरवनरकं ब्रजेदिति। इत्यादीनि वाक्यानि निश्चिता
विधयः कानि वाक्यानि। अथ काम्ये विधयः कानि वाक्यानि। यथा। विष्णुरहस्ये। य
दी छंदिस्तु सा यो ज्येष्ठ्यानां संपदमात्मनः। एकादश्यां ननुं जी तपक्षयो रुनयोरपी
ति। काम्यायनोऽपि इत्यादिका म्य च विधयः कानि वाक्यानि। एवं सती दमेकादशी व्र

दण

उपकादश्यां व्रतं नमो द्वादशीति। नेन

सदेति। अग्रे वक्तव्यं १९

तन्निश्चयविधयः कवाक्या अवणादकरणे प्रथवाय अवणा च। किं निश्चयं किं वाक्या म्य व
विधयः कवाक्या अवणा काम्यमिति। अत्र कश्चिदाह। निश्चयं काम्यमिति। तत्रा युत्रिस
दं काम्यमिति। यदेव निश्चयं तदेव काम्यमिति। कर्मधरयः समासस्यार्थः। अत्रोच्यते। निश्च
यं नाम फलानपेक्षं। काम्यं च फलपेक्षं। न चैकस्यैव फलपेक्षं। च फलानपेक्षं
च संनवति। तावा नावयो समाधिकरणे तावा ता। तत एकादश्यां निश्चयं काम्यं चरेति
व्रतं यं विधीयते। न चैकस्मिन्नेकादशी रूपे काले व्रतं यं विधमं तु मिमंशक्यमिति चेतां
कर्तुं नैव न शक्यं वा ता तथा च। प्रवसिपवसे कामीनिः कामसूत्रं रोतिथि एकव्रतं चैकं दि
नं विधायैकं कदाचिदपि नोपि पद्यते। तथा एकादशी व्रतांगं नियमे पिह्या ज्यंतं काम्ये विधये
उक्तं च उच्यते। मिथ्यादिने दः प्रदक्षितिः। अतश्च निःकामोपि विधिनानिश्चयेकादशी व्रतं कुर्या
त्। काम्येकादशी व्रतं कुर्यादिति सिद्धं। अथैकादशी व्रताधिकारिणः प्रदक्षंते। यदा द
कायायनः। अष्टवषाधिको मय्येयिः प्रसीतीति वञ्चारे। एकादशी सुपवसे तु पक्षयो रुज

= नडती कस्तुरी लोकाद रणौ महुं जौ न पक्ष यो रुन यो रणियन रु
 = यदा गृहीणी खेदो मि १७

व

योरपि इति एवं व पक्ष द्वये कादशी व्रतस्य पक्ष द्वे कादशी व्रतस्य सर्वत्र प्राप्तौ वावस्था
 या विशेषः कालादशतिदितः यथा विधवाया वनस्य यतश्चैकादशी द्वयो उपवासोय
 दस्य शुक्लायामेव पुत्रिणाः पुंजे निषेधः चलायां सिद्धस्य न तो व्रत इति अतः अपक्
 दशी व्रतं न स्यति विधवा कुम्भी विधवाया वनस्य यतिसमानधमगिरुडपुराणे प्रोक्तं
 यथा पुनः प्रजा त समये घटिके कादशी न वेत्ता तत्रोपवासो विदिसी वनस्य यतेश्च
 या विधवाया सुतत्रेव परतो द्वादशी न वेत्ता इति सकामः पुत्रवान् दृष्टुं सुशुक्लमेव
 पवसेत्तु चलायामशान निवृत्तिमात्रं कर्तव्यं एकादश्यां न पुंजी तपक्षयो रुन योरपी
 ति वानप्रस्था यतिश्चैव शुक्लमेव सदा यदीति चलाकादश्यां पुत्रे दृष्टी उपवास निवृत्ति
 षेधः दशान निवृत्तिमेव कर्तव्यं न व्रतमिति गम्यतां चलाकादश्यां पुत्रिणा उपवास नि
 षेधः कर्मपुराणे संक्रांतौ चलापक्षे चरविशुक्लदिने तथा एकादश्यां न कुर्वीत उपवा
 संच पारणमिति अत्र पुत्रवयं नुष्यतां कायायनोपि एकादशी सुचला सुरविसंक्र १०

उपवासोपवत्तनमध्यादशीतिनेम
 = नडत के कादशी व्रत विषया १८

मणे तथा चंद्रस्योपरागे च न कुर्यात् पुत्रवान् व्रतमिति व्रतमुपवासमिच्छार्थिगो
 तमाऽपि आदित्ये दनिसंक्रांत्या मसिते कादशी पुत्रोपवासी पाते च ते प्रादुर्गामी पा
 वसेद्दृष्टीति न चेष्टुवचनेष्टा एकादश्यां चलायां संक्रमेदण्ये पि वा उपवासं न क
 र्वीत्यही पुत्रधनं च यादित्यादिवाक्ये संक्रांतिरिवारादिशुक्लायां शुक्लैकादश्या
 मपि उपवास निषेधः प्रतीयत इति चेत्तौ न संक्रांत्यादिनिषेधसु संक्रांत्यादिविहितोप
 वासविषयो तडुक्तं इति निना तन्निमित्तोपवासस्य निषेधस्य दृष्टान्तो नावेष्टुप
 गततोयाद्यो यतो नियमुपोपणमिति तन्निमित्तस्य संक्रांत्यादिनिमित्तस्योपवासस्य
 निषेधः अनुषंगतः संक्रांतियोगतः एकादश्यां पवास निषेधे या द्याः काम्यसं
 क्रान्त्याद्यप्युपवास निषेधे नित्यैकादश्यापवासविषययो निवर्तीत्यर्थः अतश्च चलाका
 दश्यां पुत्रवान् दृष्टी नित्योपवासं न कुर्वीत काम्योपवासो विशेषो वक्ष्यते न चेष्टु
 वाक्येष्टु चलाकादश्यां उपवासो निषिद्धः ननु नो ज्ञान निवृत्तिरुक्ता तत्कथमुच्यते

छल्लैकादशपामशाननिवृत्तिमात्रमिथादि। सद्यो। कर्मसुराणादिवचनबलानानशं
 खेनपिबेत्तोयंनखादेनमध्यकरो। एकादशपांनचुंतीनपक्षयोरुनयोरपीति। इति।
 विलुधमेतिरेपि। सब्रह्मघ्नःसगाघ्नश्चघ्नेयीचयुरुतल्यगा। एकादशपांचयानुंकेप्रक्षयं
 रुनयोरपीत्यादिवाक्येतेनननिवृत्तेपक्षद्वयेकादशपारंप्रतिपादितवातातथाचासं
 कांत्यांछल्लपक्षेचैथादिवाक्यैःछल्लपक्षेउपवासनिषेधमत्रशुक्लामेवमदादृहीक
 दिवाक्यैःशुक्लैकादशपांमुपवासविधानाच्चोसकामेष्टहिनिःशुक्लैकादशपांमुपवा
 सव्रतंकार्यं। तदुक्तं। शयनीबोधनीमध्याह्नल्लैकादशीनवेतु। सेवोपोष्यादृक्छे
 नान्याछल्लाकदाचनेति। पुत्रीनोपवसेद्दृहीतिपुत्रवतोदृक्छे। छल्लैकादशपांचप
 वासनिषेधमत्रोपि शयनीबोधनीमध्याह्नल्लैकादशी। शुकिंविद्महंकल्पयिचोपवा
 संकुयति। तदुक्तमनंतजहीयो। उपवासनिषेधेननहंकिंचित्प्रकल्पयेतु। नहंचवि
 द्वाविषयेदृहिनि। त्रविधानामलानेउपयोदधिकजानि। सचदेवाल्पमश्याड

पवासस्य सौमवेदिति वासुपुराणे च विशेष उक्तः। नक्तं दविष्णान्ममथादनं वाफलंति
लाहीरमथां बुवात्पां। यत्पचगवांयदिवापि वासुः प्रशस्तमत्रोत्तरमुत्तरं चित्तिथानि
मुनर्यथोत्तरवादहिलेवाश्रयनेपरिकीर्तिते। तुल्यं पुण्यमवाप्नोति द्वादशपौरुतयोर
पि। इति तथा। सोमसूर्ययद्वाप्युत्तथैवमुनिनिःस्मृतौ। तथासितासिते पुण्ये द्वादशपौ
स्तुतुष्टिदाविति। कर्मपुराणे। नारदीयपुराणादिवचनानि प्रहृदयेष्वप्यवाप्तविषे
यकानितानित्यतिवानप्रस्तुविषयाणि ज्ञेयानि। कर्तृविशेषेण विधननात्। अन्यथा। अन्त
मवसदाष्टहीत्यादिवाक्यविरोधः स्यात्। अयं नित्यैकादशफपवासानि स्यात्। द्वादशस्पाका
म्येव कामनासुसाणनिस्यः। संतिजोनयैकादशफपवासेति नानि फलानि। यथाक
मपुराणे। यदीच्छेद्विस्तृसायोत्पांश्रियंसततिमात्मनः। एकादशीसुपवसेत्तपह्योरुतयो
रपीति गोनिलोऽपि। एकादश्यांसिते प्रहृदये च कथं डिपोषणं। सविस्तृलोकं व्रजति त
प्रहृदये विस्तृयत इति। आदिवाक्यैः फलविशेषाः निधननात्। तत्र तत्फलपदो नयैका

दशो रंतारेकादशपांवाप्यपवासं कुयादियलमतिविहरेणा अथोपवासस्य रूपं
 निरूप्यते। यदुक्तं यैर्विष्णुधर्मत्रिरे। उपावृत्तसुपापेयो यस्तु वासायाणः सह। उ
 पवासः सविज्ञेयो सर्वभोगविवर्जितः। इति। अत्रपापेनो निवृत्तिः स्यात्फक्तं। निराका
 रानिपापानि ध्यत्रसुमंत्राह। विहितस्यावृत्तमिन्द्रियाणामनियतः। निषिद्धं सेव
 नं चैव वर्जनीयानियततः। दारीतो पिपतितैतपाषंडनास्तिकादिर्षुं नाषणं मृताः।
 जीलादिकंचपवासं वर्जयंति। विष्णुपुराणे। तस्मात्पाषंडिनिपापेरात्मापां स्यादो
 नो विशेषेण क्रियाकाले यज्ञादौ वापि दीक्षित इति। कर्मउराणे। बद्धिग्रामां यज्ञा
 नेः पतितं चरजस्रलां न स्पृशेन्नानि जायते न हेतव्रतवासर इति। पाषंड्यादिस्पृशे
 रनि विषये प्रायश्चित्तमपि। पुराणे एवाकं। यथा स्पृशेन्निरः स्नात्वा च विरादित्यद
 र्शनात्। संज्ञाप्यतानुसविषदं चितयेदुक्तं बुधः। इति। तेषामालोकनात्सूर्यपत्रे
 तमतिमान्तरः। इति सुविषदं सुविप्रपदं। विष्णुधर्मत्रिरे। अपि असंज्ञाया नुसमानाप्य

उपावृत्तसुपापेयो यस्तु वासायाणः सह। उ

दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा वृत्ती नरा। आमलक्याफलं पारणे प्रास्य सुधृतीति। गुणैः सह नैव पुण्यमिति चेत्। तत्र
 गुणाश्च विष्णुधर्मत्रिरे उक्ताः। यथा। तज्जप्यनुपनं धमने तद्यथाश्रवणादिकं। तद्वर्जितं च तस्यैव।
 कीर्तनं श्रवणादयः। उपवासस्तनामेते गुणाः। प्रोक्तमनीषि निरिति। तस्मिन् प्रवृत्तं वा विष्णुसखा
 निधीयते। अथोपवासस्तनानियमाः उच्यंते। उपवासव्रतं दंतधवनं प्राणिदिसं चोयं। असंज्ञं
 लपानं च सज्जं ब्रूलनं हणं। स्त्रीसंयोगदिवाश्चापमांसं च परिवर्जयेत्। तदुक्तं। वृद्धवशिष्टेन। उ
 पवासे तथा श्राद्धे नखाददंतकाष्ठकंदंतानां काष्ठसंयोगो दंतिसंज्ञकं नर इति। उपवासादि
 पुदंतकाष्ठनिषेध उक्तो व्यासेनोक्तः। यथा। अलाने वतकाष्ठानां निषिद्धायां तिथावपि। अपां
 द्वादशगंधूषापात्रे वा दंतधवनमिति। दंतधवने प्रायश्चित्तं विष्णुधर्मत्रिरे। अथोपवासस्य
 वसेश्चादित्यो दंतधवनां गायत्र्या शतशः पुनर्मंत्रं प्राश्य विष्णुधृतीति। हिमाचोयया प्रायश्चि
 त्तं स्मृतिमंत्रं प्रोक्तं। स न विंसा कया। संख्यासेन दिंस न वनरः। प्रायश्चित्तं जपं कुया। जपेद्वा
 मवावत्रयं। इति नामा निविष्णुनामानि। मिथ्या वा देहिवाश्चापवासां वज्रनिषेधेण। अष्टाक्षरं व्रतं जप्त्वा तमष्टोत्तरं शुकि
 आयनेनोक्तं। मिथ्या वा देहिवाश्चापवासां वज्रनिषेधेण। अष्टाक्षरं व्रतं जप्त्वा तमष्टोत्तरं शुकि

इति। अष्टाक्षरं। उन्मो नारायणायेति। तां ब्रह्मचरीं स्त्रीसंनोगमांसनक्षत्रेषु। पैवी
नसिना प्रायश्चित्तसुक्तं। तथा। तां ब्रह्मचरीं स्त्रीसंनोगमांसनिषेवणं। व्रतलोपोन चेतुः
यातुल्यवहुतिवर्जनिमिति। अत्र सामान्येन स्त्रीसंनोग इत्युक्तं। प्रियं प्रदाय प्रजं
कोलगमनादिषु व्रतलोपोनास्ति। तदुक्तं कात्यायनेन। रतः सकात्मकं नोगं कृते च त्रयः
तइति। रतः शोककृतकाले गतधमननिमित्तं। तदात्मकं संनोगं वर्जयित्वा न्यत्र संनोगे
तस्य ह्येव इत्यर्थः। कृतकाले पिषोडशनिशा निदेशात्। तदतिक्रमं दोषश्च वणात्। अन्य
निशासु व्रतादिव सेनाक्षते पिगनधमनेषां उशनिशापर्यन्तं। कालांतरपि कृतं शक्यं वा
नातिक्रमदोषः। अन्याश्च पिषोडशात्मक एव कृतकालः। तत्र रतः शोकव्रतत्रंगो नास्तीत्यर्थः।
सुदारवातिरिक्ता सुप्रेक्षणं स्य रतिनादि निरपि ब्रह्मचर्यत्रंगो न वति। यथा। स्त्रीणां संप्रेक्ष
णात् स्य रतिनापि संकथनादपि। विद्यते ब्रह्मचर्यं हि सुदार सुचसंगमादिति। अत्र सं
प्रेक्षणादिकं सरागमेव। ततश्च मात्रादेस्तुल्यदर्शनेन दोषः। कृतसंगमादिति कृतुरपि

७३

उन्मो नारायणायेति। तां ब्रह्मचरीं स्त्रीसंनोगमांसनक्षत्रेषु। पैवी

पिषोडशनिशायां अर्वाचीनः सावकाशात्। कृतकालाद्देयाः। अन्यथा कात्यायनवचनविरो
धेन। अतश्च सुदारणां स्य रतिनादि निरपि ब्रह्मचर्यत्रंगो नास्ति इत्यर्थः। इत्युक्तं नियमस्य दितः प्रातस्का
नानंतरं। उपवासकल्पं कृत्योपवासं कुर्वीत। तत्र नियमो न स वमं त्रेण संकल्पयेत्। एकादश्यां
निगदारश्चिवावेवापरे द्वाविंशत्यो द्वाविंशतीकादशरात्रं मेनवाच्यतेति। काम्येन उपवासे जल
प्राशनं वाग्रात्रं दध्नेयं दीवोदधुश्च सन्पूर्वोक्तमंत्रेण संकल्प्य उच्यते। तदुक्तं देवलेनोच्यते।
वोड्वरं पात्रं वारिष्पत्तुदधुषः। उपवासं उच्यते। यथासं कल्पयेत्। इति। अत्र यथा
संकल्पयेदिति अनेन संकल्पानां बाहुल्यं बोध्यते। अतश्च काम्यादियदा प्राविपि अयं काम्योप
वासविधिरिति ज्ञायते। नियमे संकल्पने बातावात्। यथासं कल्पयेदित्यसंगतं स्यात्। अथो
पवासनियमेनियं काम्येनैव विशेषांतरमुच्यते। नियोपवासे केवलमेकादश्यां सायंप्रा
तश्च नो जने वज्रयितुं। दशमीयादश्यां तैकनक्तनियमः। तदुक्तं कात्यायनेन। नियोपवासे
योमन्त्रः सायंप्रातर्बुद्धिक्रिया। संयजेन्मतिमाश्चिप्रासंप्राप्ते दपि वासरो इति। विप्रश्नसर्व

उध

सप्तमः

शमनं आयुर्ममेशमं ध्यानं ते हृदिसं निविष्टो अंतः शुद्धिं विद्मः शुद्धिं सिद्धो धर्ममयो
 यतः । सकरोत्तममैतस्मिन् शुद्धिं विद्मः शुद्धिं सर्वदेति । अनेन मंत्रेण शुद्धिं लब्धौ कनियमो
 येन उपवासं कुर्यात् । ॥ इदानीं उपवासावधानं सिध्यथ शुद्धा विद्या दिते देन एका द
 श्यामुष्टादशतेदाः अच्यंतौ नत्र शुद्धे कादशी न्यूनाधिक्ययोगा विधौ सात्रिविधं पिदादशी
 समा न्यूनाधिक्ययोगा तूप्रथमं कं त्रिधनवति एवं शुद्धायाः नवते दायथा शुद्ध समा द्वादशी
 न्यूना शुद्ध समा द्वादशी समा शुद्ध समा द्वादशी समा शुद्ध समा द्वादशी समा शुद्ध समा द्वादशी समा
 न्यूना द्वादशी न्यूना शुद्ध न्यूना द्वादशी समा शुद्धादिका द्वादशी समा शुद्धादिका
 द्वादशी न्यूना शुद्धादिका द्वादशी समा शुद्धादिका द्वादशी समा शुद्धादिका द्वादशी समा
 विधौ सापि द्वादशी साम्य न्यूनाधिक्ययोगा तूप्रथमं कं त्रिविधं । एवं विद्याया अपि नवतेदाः ।
 तथा विद्ध समा द्वादशी समा विद्ध समा द्वादशी न्यूना विद्ध समा द्वादशी समा विद्ध न्यूना
 ना द्वादशी समा विद्ध न्यूना द्वादशी न्यूना विद्ध न्यूना द्वादशी समा विद्यादिका द्वादशी समा

विद्याधिका द्वादशी नूनानां विद्याधिका द्वादशपधिका चेति एवं मिलित्वा द्वादशनेदानव
 ति अत्र सर्वेष्वपि न द्वादश एकादशी द्वादशयोः समबन्धनामपष्टिघटिकात्मकं च नून
 वे नूनत्वं आधिक्यं आधिक्यं विज्ञेयं अत्र अक्षसमा द्वादशी समादिषु द्वादशसर्व
 यदेयति निःपूर्वावापोष्मा तदुक्तं द्वादशराणो शुद्धायदा समा दीना समा दीना
 तराधिका एकादशी सुपवसे ननु द्वादशविषयी मिति शुद्धा एकादशी यदा समा उत्र
 रा द्वादशी समा दीना अधिका वा तथा शुद्धायदा दीना उत्र रा च पुनश्च तथा विद्वेति अक्ष
 समा इदं न द्वादशये चैकादशी सुपवसे ननु अक्षं विषयी द्वादशी मित्यर्थः यत्र ब्रह्म
 पुराणवचनं एकलिप्या च संयुक्ता यदि वृद्धिपरा तिथिः अथ चैकादशीनां द्विदश
 म्पावाय संगता द्वादशी उक्ता काष्ठाय दिश्या दपारदनि द्वादश द्वादशी हंति पूर्व
 म्पापारणं च तमिति अस्मार्थः तिथे वृद्धिपरं चैकादशी परदिने एकलिप्या वाऽस्मिन्न
 थवापरदिने नास्तीति तत्रोऽन्यत्राऽपि त्रयो दश्यां द्वादशी सजावा वृद्ध द्वादशपामेवोप

३५

उक्तं उपपन्नं नमो द्वादशी नोदये

वसेदिति इदं विद्वत्समाया द्वादशपधिका युक्ता या विषये समर्थकं ननु अक्षसमा अक्ष
 दीना विषयो अथ यथानुद्धां विषयी मिति विषयी वचनविरोधः स्यात् द्वादशी साम्ययुक्ता
 अक्षधिका द्वादशी दानि युक्ता अक्षधिका वृद्धिदृष्टे रूपाऽप्या यतिनिष्ठ तारतिव्यव
 स्था यदुक्तं मार्कंडेयपुराणे संपूर्णैकादशी यत्र प्रजाते पुनरवसा पूर्वा सुपवसे कामी
 निष्काम सूत्रां सदेति अत्र कामावकामपदार्थां गृहीयत अथ ते प्रायेण गृहीतां स
 कामत्रा घटीनां निष्कामवाच्चा तथा एकादशी प्रवृद्धा चेदुक्ते लक्ष्ये विशेषतः तत्रो त्ररा
 यतिः कयति पूर्व सुपवसे गृहीति संदपुराणे संपूर्णैकादशी यत्र प्रजाते पुनरवसा
 तत्रोपाप्रापरा उपापरा द्वादशी यदि स्मृतं तारपि संपूर्णैकादशी यत्र प्रजाते पुन
 रवसा विषयी च त्रयो दश्यां घटिकैकापि विद्यते इदं स्मृतं पिपरां कया पूर्वान्नोपपत्तये
 दिति अथ विद्यादिने द्वादश्यां तत्र द्वादशी साम्ययुक्ता विद्वत्समा द्वादशी दानि युक्ता
 विद्वत्समा इति द्वादश्यां पुराणसंयुक्तयो दश

मीमिप्रितापूर्वाद्वादशीचवितुप्यतो एकादश्यां सदा ब्रह्म न्युपवासः कथं न वेत्ता इति प्रश्नो
 ह्येवद्वादशीरात्रं न उपोष्यामीति कांश्चितिः सकामेति हि निःपूर्वाविद्यापीः तिविनिश्चय
 इति विद्वसमायां द्वादश्याधिक्यव्यावृत्त एकादश्यामकादशीसंज्ञावात् सर्वेषां पण्डितो
 वोसः तथा चोविद्दीनाद्वादशीसामान्ययुक्ताद्वादश्याधिक्यसर्वेऽपि पूर्वोपोष्यात्
 डक्तं स्मृत्यन्तरा एकादशी न लभ्येत सकलाद्वादशी न वेत्ता उपोष्याद्वादशी विद्वान्पिरुद्वा
 लकोऽब्रवीत् इति त्रिष्टुंगोऽपि सर्वत्रैकादशीकायदिशमीमिप्रितान्तरा प्रातर्नवकुमा
 वात्र ह्यतो नित्यमुपोषणमिति विद्वद्विद्वाद्वादशीसमाविद्वाद्वादश्याधिक्यसर्वे
 सैरपि पारवोपोष्यात् डक्तं विष्णुधर्मोत्तरा एकादश्याष्टमी च विद्वितीया च चतुर्दशी अमा
 वास्यादृतीया च उपोष्यास्तु पराश्रिता इति अत्र द्वादश्याधिक्यव्यावृत्तं विद्वसमायां विद्व
 दिकायां चेति द्वितीयदिने एकादशीसंज्ञावात् परत्रैवोपवासः दशमीवेधनिषेधश्चोत
 दादनारदो नोपोष्यादशमी विद्वसादेवैकादशीतिथिः तासु पोष्यनरो जह्यात्तु उपवस

३६

३१ ता उपवसन्नमधद्वादशीनोद्धमेति प्रब्राजत्र द्वितीया

शतोद्धवमिति तथा चोदशम्युगताय त्रतिथिरकादशी न वेत्ता तस्याप्ययं विमर्शस्तीत
 पारथनरकं ब्रह्मदिति दशमीशेषसंयुक्तागांधार्याः समुपोषिता तस्याः पुत्रशतं नष्टं त
 स्मात्तां पविर्त्तयेदिति एवं विद्दीनात्रयेऽपि दशमीवेधनिषेधनाशकनीया तत्र त्रयोदश्या
 पारणाद्वादश्यासंज्ञावात् तडक्तं त्रिष्टुंगेण पारणादेन लभ्येत द्वादशी कल्याणपि चेतुन द्वा
 नीदशमी विद्वानुपोष्यैकादशीतिथिरिति अत्रापि विद्वद्विद्वाद्वादश्याधिक्यमिति पारणपयामिबोप
 लक्षणां वासुधराणांऽपि एकादशीयदा विद्वद्वादशीचरुयगता दशमीमिप्रितानत्र उपो
 ष्यात्सर्वे दोत्र मेऽति विद्वानिषेधवाक्यानि सर्वाणि पि द्वादश्याधिक्यव्यावृत्तं विद्वसमायां वि
 द्वाधिक्यां च ज्ञातव्यानि न तु द्वादशीसमवत्यां द्वादशीदानिमन्त्रां च विद्वदीनायां त्रयोद
 श्यां पारणायो द्वादश्यालवविद्यायामेवोपवासोऽनुप्यते द्वादश्याधिक्यव्यावृत्तं विद्वदीना
 यां त्रयोदश्यां पारणायो द्वादशीसंज्ञावात् विद्वद्वादश्यामेवोपवासश्चिनिचेत्ता तस्यां
 विकल्पासदचेनोपवासायाश्चान्ध्वीकारां यथा किं सूर्योदयादवाचीने द्वादशीनागेऽ

त्रिदिनंतस्य विज्ञेयं तत्र पुण्यमनेतके। दानं वाप्येकन कं वा तदा कुर्यादया चित्ता इति द्वाद
 शो ह्यनन्तादिकं विदितं। तत्र कथं दियति विषयं न व्यवस्था केति चेत् सद्यो एकादशी
 त्रैतस्य नित्यं वाच्यवस्था सिद्धिः। अविद्याद्यनिषिद्धा चेन्न लभ्येत न यदा तिथिः। सुकृत्तः पंचमि
 विद्याया ह्याप्येकादशी न वेदिति पंचसु कृत्तविद्याया अपि यदणानेकनक्तादि विषयसु
 शक्तविषयं। नक्तादिविद्युत्तुवा दका इत्युत्तुविशेषो मनुयती ना सुत्रे एकादशा सुप्रवास
 इत्युक्ते। तदा त्रयोदश्यां पारणं स्यात्तु निषिद्धा यथा कला काष्ठा सुकृत्तविद्यादि चेन्न पर
 दनि द्वादशा द्वादश्यां त्रयोदश्यां पारणमिति तथा च एकादशी सुप्रोप्ये वद्वादश्यां
 पारणं स्मृतं। त्रयोदश्यां न तत्तु कुर्याद्वादशा द्वादश्यात्। इत्यादि निर्मम्य पुराणादिभि
 वाक्ये स्वयोदश्यां पारणं निषेधकं यमुत्तरोपवास इति चेत् सद्यो त्रयोदशी पारणं वि
 धम्य एकवाक्यवत्तादिति ब्रूमः। तदुक्तं वायुपुराणे। कलाप्येकादशी यत्र परतो द्वादशी
 नवेत्ता पुण्यं कुरुते तस्योक्तं त्रयोदश्यां पारणमिति तथा च एकादश्यां त्रयोदश्यां नो

३८

यवासाईनादिकं द्वादश्यामेव तत्तु कुर्यात्त्रयोदश्यां पारणमिति। शतयज्ञाधिकं पुण्यं सुक्ति
 एव परं फलमिति। तद्विरोधो न विष्यतीति चेत् त्रयोदशी पारणविधिनिःकामविषयः। त्र
 योदशी पारणनिषेधः। सकामविषयः। इत्यविरोधः। तदुक्तं स्कंदपुराणे। पारणं त्रयोदश्यां नि
 कामानां विमुक्तिरिति। गरुडपुराणेऽपि। पारणं त्रयोदश्यां न कर्तव्यं फलाधिनिरिति। न च
 वं व्यवस्थिता येकादशी पारणव्यवस्था सु। यत्र बुद्धा द्वादशा साम्यव्यां विद्याविकायां छदिरुत्त
 रत्रैवोपवासः। तत्र कथं सरूपपत्रिरिति चेत् सद्यो तत्र त्रैत एकादशी विधम्य एकवाक्यवत्ताद
 वत्रयोदश्यां पारणोपपत्तिरिति न किंचिच्छेद्यथा त्रयोदशा पारणनिषेधवाक्यानि पारणप
 यमिद्वादशा संनवेतामिति त्रैतम् त्रयोदश्यां पारणं कार्यं इत्येव परं चेन्न वस्तीयमिति त
 दिति क्रमोपश्रवणात्। यथा। यदि किंचिद्त्रयोदश्यां द्वादशी चोपलभ्येतो द्वादश्यां पारणं
 तत्र वृत्तिश्च त्रयोदशी। महाकानिकरीत्येवाद्वादश्यां लब्धितानरे। करोति धर्महरणमस्मा
 तवसरश्चती। न च द्वादशी घटिका मात्रा द्विघटिका वा न वती। तदाल्यायां द्वादश्यां प्रातः

मध्यमक्रिमैककमनुष्ठानासंनवात्कथं द्वादशपां पारणोपपत्तिरिति चेत्तु मध्यम
क्रिमैककमपि प्रातारवापद्य पारणं कार्यं तदुक्तं गरुडपुराणे यदा ब्रह्मा द्वा दशी स्या
तु अपद्य च नृजिने वेत्ता विधिर्मध्यमक्रिमैकस्यापि तत्र स्यादपकर्षणमिति कं पुराणे
प्रायश्चित्तवेदतीवा ल्या द्वा दशी परतो दिने उपा काले ह्यं क्य प्रातर्मध्यमक्रिमैकसदे
तिय द्वा अल्पा या द्वा दशामक्रिः पारणं च नान्यकमनुष्ठानानंतरं नोजनं क्यति
तदुक्तं का थायनेना विद्या दितरु चिनिशं पारणं निमित्तं अस्मिन् पार यिवा न नित्यका
तनुजिने वेत्ता देवलोपि संकटविषमप्रा सद्वा दशपा पारये कथं अस्मिन् पारणं क्यति
पुनर्नृजिने नादा पद्य दिति पारणं उमंत्रे पूर्वकं उपवासं हरये निवेद्य क्यति तदा दका
थायना मंत्रं प विद्या दश्य निवेद्योपोषणं वती द्वा दशपां पारणं क्यति द्विजं यिवा ह्युपा
दकी मिति उपोदकी शाकविशेषः मंत्रः अज्ञानतिमिरांधस्य व्रतनानेन केशशवा प्रसीद
सुखयानाथ इहानृष्टिप्रदो नवी लल्लल्लल्लल्लपा लुचमगतीनांगतिर्नवा स्संसारार्थवम

३९

ज्ञानां प्रसा दमधुमुदनेति द्वा दशपा आ ध्याः पंचदशनाडिकाः हरिवासरसंज्ञाः ता अ
तिक्रम्य पारणं क्यति तदुक्तं विष्णुधर्मोत्तरा द्वा दशपाः प्रथमः पादो हरिवासरसंज्ञकः
तमतिक्रम्य ऊर्वीत पारणं विष्णुतत्पर इति उपवासा शकौ वृद्धा उरादिक उपवासा
चकूलमेक नक्तादिकं द्वा द्वा दशपा मे वोपवासे समापयेत् तदा दका थायना उप
वासं च शक्रानां अशी तहू र्जो विना एक नक्तादिकं कार्यमा देवो धायनो नृ निरिति
कर्म पुराणे पिएक नक्तेन नक्तेन दी ए वृद्धा उराः द्विपेताना तिक्रामे द्वा दशी तु उपवा
सव्रतं भवेति मा र्कंडेया पिएक नक्तेन नक्तेन तथे वा यो चितेन च उपवासे न दानेन
ननिघेदिरिको नवेत्ता इति वा सुपुराणे पिएक नक्तेन नक्तेन तथे वा यो चितेन च उपवासे न दानेन
तः उपवासफलं तस्य समग्रं संत विष्णुति तत्र नोजनदोषो पितृक्षणा देव नश्यंती
ति एक नक्तादि घशक उपवासा दिव्रते नाया दिनु विनियोजयेत् तदुक्तं कंद पुराणे
असामर्थ्यं शरीरस्य व्रतं समुपस्थितो कार्ये धर्मपनी वा पुत्रं वा विनया चितं व्रात

६५ मयत्रीसां स्तुतिनी विषयं ब्राह्मणं दक्षिणादिभिः। दक्षिणामंतरेणापि मातृयुवाधये
 उपोषणे घंथो द्वियार्षकपवासफलं बुद्ध्या यथादकायायनं। पितृमातृप्राप्तपतियुवथे
 च विशेषतः। उपवासं प्रकृवाणिः पुण्यं शतयुगं लभेत्। दक्षिणा नात्र दातव्याश्च शूपा
 विद्वितादिमिति। तथा। नारीचपतिवृद्धिश्च एकादश्या सुपोषिताः। पुण्यं शतयुगं यायादि
 ति बोधायनो ब्रवीत्। उपवासफलं न स्याः पतिः प्राप्नोत्यसंशयं। यथा राह्यसूक्तं त्रिया
 धीवै एकादश्या सुपोषितः। पुरोधसः। त्रियस्यार्थे फलं प्राप्नोति निश्चितं। उपवासफ
 लं ताभ्यां समं वसमाप्यते। पिता महादीवृद्धिश्च एकादश्या सुपोषणो लभेत्तत्फलं
 लविप्राः समं यत्तमवाप्नुयुः। कर्त्तव्यं शतयुगं पुण्यं प्राप्नोत्यत्र न संशयः। एकादशी व्रते
 मृतके दानार्जनं वर्जितं कुर्यादिति। तदुक्तं वाराहपुराणेऽपि। मृतके वृत्तं नरः स्नात्वा प्र
 णम्य मनसा हरिं। एकादश्यां न वृत्तं जीतव्रतमेवं न लुप्यते। यथा। पूर्वसंकल्पितं य
 व्रतं सु नियतं वाते। कर्त्तव्यं वृत्तं नरेः शुद्धं दानार्जनं विवर्जितमिति। मृतके चैकादश्या ८०

मृतो जने चैकादश्यां स्नात्वा वृत्तं जीतं तदुक्तं वाराहपुराणे। मृतके दानं वृत्तं जीतं एकादश्यां सु
 नरः। एकादश्यां च समं शीयात् स्नात्वा विष्णुप्रणम्य वा इति कर्मचुराणेऽपि। काम्येऽपि वामे प्रकृते
 अंतरामृतमृतके। काम्यं नाम व्रतं कुर्यात् दानार्जनं विवर्जितमिति। मृतके वर्जितं दानादिकं न
 देते कुर्यात्। तदुक्तं मत्स्यपुराणे। मृतको ते नरः स्नात्वा पूजयित्वा दानं दद्यात् विधाने
 न व्रतस्य फलमाप्नुयादिति। श्रीलोकव्रतविषये विशेषोक्तिरिष्यते। नारीपुत्रसुताद्यसु
 ज्ञेये व्रताधिकारिणा। नान्यथा। तदादकायायनं। नायनिर्भुमते नैव व्रतादीनां चारदिति।
 मन्त्रपिनास्त्रिस्त्रीणां वृत्तं जीतं व्रतं नाप्युपोषणमिति। विष्णुरपि पशो जीवत्या नारी च
 पवासव्रतं चरेत्। आयुः सादरते ननु भिरकं च वगृह्णीति मार्कंडेयोऽपि। नारीयाप्यननुज्ञा
 तात्रापि त्रासुतेन वा। निफलं न वेत्त स्याः यकरोति व्रतादिकं। इति। स्त्रिया व्रतं दंतक्षव
 नादिकं न दुष्टं। तथा च मनुः। स्त्रीधर्मप्रकरणे। पुष्पालंकारवस्त्राणि गंधधूपालेपनं। उपवा
 सनदुष्पंतिदंतधमनमंजनमिति। रजश्च नान्नारी न व्रतिं पुत्रं न गिनीं। त्रातरं वा प्रार्थय
 नियोजयेत्। दक्षिणां वा ब्राह्मणं वा श्रयं ननु जीतं तदा ह वै न सि। नायपि क्व व्रतं कुर्यात्

नायाया अपतिव्रतं असमर्थं परंतान्यां व्रतजंगो न जायत इति। स्कंदोपि पुत्रवान्
 तनयोपेतान् न गिनी व्रातरंतथा। एषान नावर्णान् ब्राह्मणं वानियो जयेदिति। यत्र
 एकादश्यां ननु जीत नारी दृष्टे रजस्यपि तथा। संप्रवृत्ते पिरजसि न आरंभादश
 व्रत मिति तथा। प्रारब्धदीर्घतपसां नारीणां यद्व्रतं न वेत्ता नात्रापि व्रतस्य स्यादुपरोधः
 कथंचनेति। इत्यादि वाक्यैः रजस्यलाया अपि व्रतमुक्तं। तत्र पद्यादिनापि व्रतं कार
 यितव्यं। तनुरुतेपि स्याद्व्रतफलं न वति। अन्यथा शुचिना कर्मकर्तव्यमिति विरोधः
 स्यात्। शुचि व्रतस्याः पंचमेहनि। यथा। पंचमेहनि शुद्धा स्याद्देवपित्रो च कर्मणीति।
 अतश्च रजस्यलानारी पद्यादिकं व्रते नियो जयेत्। एकादश्यां ननु जीत दृष्टे नारी रजस्य
 पीति। पुलस्त्यवचनाच्च यमपि ननु जीतारजस्यलापि सूतकन्या येन पंचमेहनि दाना
 र्जनेन कवीनेति सिद्धं। एकादश्यां सां वस्त्रिकथा च संप्राप्ते पितृभ्यो घंममा द्रायोपवा
 संकुर्यात्। तिस्रश्चैकं विहितं नो जने चैकादश विहितं न वति। तदा दकायायनः। उपवा

उत्तर

सय दानि च आहने मितिकं न वेत्ता। उपवासं तदा कुर्यात्। आघ्राय पितृसेवितमिति
 तथा च श्रुतिरपि। अवश्यमेव तत्रैव प्राशितं नैवा प्राशितमिति। एवमेकादश्या स्मार्त्तम
 तेन निषेध उक्तः। तत्र विज्ञानेश्वरसंयद् श्लोकाः। प्रवमेवाक्ताः। इदानीं विश्वरूप निबंध
 काः संयद् श्लोकानि। यथा। शुद्धाश्चैतथा विज्ञानवेत्तस्य न समाधिके। प्रथमे च पुन
 स्त्रध्वा दश्यां समाधिके। आघ्रासुषट्सु पूर्ववद्यवस्थानां तारद्वये। अग्रे दनिशघासुः सप्त
 नवमी च पारदनि। आघ्रासि सप्तसु पूर्वस्युवविस्थानां तारद्वये। अपरे दनिशघासुः सप्त
 माचववस्थयेति। अथ ग्रंथां तारादीनादीनां धिकाशुद्धादीनादीनापराधिकानवस्थका
 श विज्ञायां त्रिनिमित्तसंयद्। शुद्धेष्टे गणे विष्टे त्रिके पूर्वविवस्थिता। द्वयोर्द्वयोः सप्तमे
 व शेषेष्टेकादशी पारदनि। अत्र एकादश्या सुपवासः उक्तः। सच शुद्धिः। यथोक्तं न विष्णो न
 रासतां हलमतां हलं सजो ज नमजो ज नो सादारं च निराहारं च चतुर्विधसु पोषणमिति। अत्र स
 तां हलं सजो ज नमजो ज नो सादारं च निराहारं च चतुर्विधसु पोषणमिति। अत्र स

वासः॥ चतुष्पदिप्रसूतं तत्रैवं कं। यथा। यावच्च तास्त्रिको न स्यात्थावन्नात्रियते दधिं।
तावदश्रातितां बूलं सतां बूलं तडुयते। पूजयिष्यात्तं पूर्वपुसन्ति कृपां पुनः कियः॥ न प्रा
वृत्तौ पुनर्बुक्ते कस्य नो जनमुच्यते। आद्यं लब्धं पिष्टं मृष्य संतप्य ज्ञातिबांधवानां सर्वर्षिकं व
ममन्नाद्यं यैः शोषं यद्भक्षन्तो जनो। समुपाध्यायपित्र नंगो स्यादद्यात्प्रयत्नतः॥ अथोपवा
सनियमं तं साधारणं कीर्तितं इति। एषु त्रयोने दादेशविशेषविषयाः॥ अधिकारिविशेष
विषयाश्च ज्ञातव्याः॥ चतुर्थस्तु सर्वसाधारणः॥ अत्र शुद्धाविद्यादिनेदेन निसिध्य उक्तः॥
तत्र कीदृशी। शुद्धा। कीदृशी विद्वेति। अत्र सूर्यसिद्धांत उक्तः॥ यथा। सर्वाह्ये तास्त्रिययत्
दयाडदयं स्मृताः॥ शुद्धा इति विनिश्चयाः। षष्टिर्नाद्यो दिवेति धिरिति। अतश्च सूर्येदिय
मारज्यजनः सूर्येदियपर्यंतं स्मृताः॥ शुद्धं दावंतं न्यतिथिस्तुक्ता विद्वेयर्थः। न चरुणोदय
वेलायां दशमी स्याते कादशी विद्वेति के शिष्ट उक्तः॥ अरुणोदयवेला कालश्चक्रं दधराण
उक्तः॥ यथा। उदयात्प्राक्वतस्त्रस्तु नाडिका अरुणोदयः। तत्र स्नानं प्रशस्तं स्यात्सदिष्टु

एतमः स्मृत इति अत्रारुणोदयकाले दशमी विधानोपाध्यायथा जविष्णोत्राग्न
रुणोदयकाले च दशमी यदि दृश्यते सा विद्वैकादशी तत्र पापमूलमुपोषणमिति सो
रधमं शुचि आदित्योदयवेलायां प्राक्मुहूर्तं दद्यात्त्रिता एकादशी त्रसंप्रसा विधान्याः
परिकीर्तिता इति इत्यादीन्यरुणोदयवेधनिषेधकानि वाक्यानि अन्यान्यपि च वचना
निवेष्टव्य विषयाणि ज्ञातव्यानि तद्भुक्तं गरुडपुराणे दशमी शेषसंयुक्ते यदि स्या
दरुणोदयः निवोपोष्या विष्णवे स्तुतत्रानेकादशी व्रतमिति विष्णवे स्तुष्टु पंचस्कंद
पुराणे निरूपितं परमानंदमापन्नो हरिवारमुपस्थितो नैकादशी च जघन्यस्य ही
काश्चि विष्णव्री समाम्ना सर्वजीवेषु निजवाराद विभुता विष्णुर्पिताश्चिमाचारः स
दिविष्णव उच्यते अतश्चारुणोदयविद्वोऽपि शिद्धिः परमज्ञागवतैर्नैपिवासः कार्यः
अन्येषां स्मार्तमतानुसारिणां अन्येषां मय्युक्तमतानुसारणैवोपवास इति सिद्धांतः
अथ चैत्राद्यैकादशीषु अथ विशेषो लिख्यते तत्र चैत्राद्यैकादश्यां स्त्रीनिरुक्तिणी च

ॐ तत्सत् ब्रह्मपुराणे ॥ एकादश्यां तत्सत् त्रिदेवी पूज्याथ रुक्मिणी ॥ पुष्पा लंकारवस्त्रा
 न्धूपत्रालणतपीलेरिति ॥ अत्रापरा क्रवासुपुजाकायां तत्सत् ब्रह्मपुराणे ॥ अत्राप
 राहूवासुश्वेशमोनां विशाधरकः ॥ अथैमाल्यैश्वस्त्रैश्चन्द्र्योरंगैः सुविचारितेति ॥
 अत्रैवरात्रौ दोलायां सलदनी कोवासुदेवः सोऽवमांदोलनीयः ॥ तत्सत् ब्रह्मपुराणे ॥
 चैत्रमास्यशुक्लायां एकादश्यां उवैल्लवैः ॥ आंदोलनीयो देवेशः सलदनीको मंदोश्च
 वै ॥ वासुदेवमर्जयित्वा रात्रौ जागरणं चरदिति ॥ इति चैत्रैकादशी ॥ ७ ॥ अथ ज्येष्ठैकाद
 शी शुक्ले निर्जला ॥ प्रसिद्धा तत्र निर्जलमुपवासं कुर्यात् ॥ तत्सत् ब्रह्मपुराणे ॥ ज्येष्ठमा
 सिनृपश्रय्या शुक्ले कादशी शुभा ॥ निर्जलं समुपोष्या ॥ त्रैलोक्यं नानुसंश्रितान् ॥ प्रदा
 य विप्रसुचैर्गव्यैश्च स्यात्तत्रय विवर्जितः ॥ विष्णुलोकमवाप्ते हामादते विष्णुसंनिधौ ॥ इति
 निर्जलैकादशी ॥ ८ ॥ अथ आषाढ शुक्ले कादशी देवशयनी ॥ तत्र शशक्यावद्यमाण
 लक्षणा सुवर्सादिनिमित्तां लक्ष्मी नारायण प्रतिमां क्षीराशौशेयपर्यंकसुप्तां प्रज्या

८३

रत्रौ जागरणां फलं सर्वं कुर्यात् ॥ एकादश्यां उशुक्लायां आषाढे नगवान्दरिः ॥ तुलंगश
 यानशेत्यक्षक्षीरासंवेसदा ॥ तदा तत्र प्रतिमाकायां सलक्ष्मणसंयुता सुप्ता वशेषय
 ये के वृद्धिका मदा रुक्मिणी ताम्रारकटजैस्तैश्च विप्रपदेषु वालक्ष्म्या उमंगदासु पुवि
 न्यश्वरणां बुजा ॥ नानाविधैः पकरणैः पूज्या च विधिपूर्वकं ॥ उपवासश्च कर्त्तव्यो रात्रौ जा
 गरणे तथा ॥ तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां द्वादश्यां पूजयेत्तथा ॥ त्रयोदश्यां ततो निश्चिंतां वा घ
 निवदयेत् ॥ इति पुराणसमुच्चये फलं ॥ आषाढस्यासिते पक्षे एकादश्या सुपोषितः ॥ स्नाप
 येत्प्रतिमां विष्णोः शेषवक्त्रं दाधरा ॥ पीतांबरधरां सोम्यां पर्यंकं प्यास्त्रितयुगे ॥ शुक्लवस्त्र
 समाकुले सोपध्ने सुविष्टिरोऽतिहासपुराणहो विष्णुनकोऽथवा उमान् स्नापयि
 वा घृतक्षीरदधिहोऽद्विजलां स्यात् ॥ समालभ्य सुतेजो धूपैर्वस्त्रैः लंजतां ॥ पूजितां क
 सुमेः शुक्ले मंत्रेणानेन पांडवमंत्रः ॥ सुश्रेष्ठं विजगन्नाथं जगत्सु प्रनवेदिह ॥ विष्णुश्च
 विष्णुश्च तज्जगत्सर्वं चराचरमिति ॥ एवं संपूज्य देवस्याथैवा उमास्मिन्वतं कुर्यात् ॥ तत्सत्

महानारते। आषाढे शुक्लपक्षे एकादश्यामुपोषितः। चातुर्मास्यव्रतं कुर्यादियत्किंचि
 न्नियतो नर इति सनत्कुमारोपपादः॥ एकादश्यां चतुर्होत्रां संक्रांतौ कर्कटस्य वा। आ
 षाढ्यां वा नारायणं चतुर्मास्यदिनं व्रतं इति व्रतारं नेमं च सनत्कुमारोपाकः॥
 इदं व्रतं मया देवयदीतं पुरतस्त्ववनिर्विघ्नं सिद्धिमाया उपसन्नेत्रयिकशवीर्यदीतः
 स्मिन् व्रते देवयद्यप्यसंविद्याम्यदातुमेतत्तु मे पूज्यं च त्वसादाहूनादनेति। अत्र
 वविशेषो वृद्धगाय्याय एतत्कः॥ न शैवं न मोघं च शुक्रं वेनिं मां तिथिः। षड्विंशतये वा
 ह्या उवाच। मस्य व्रते विधौ॥ इति शयनेकादशा॥ ७॥ अथ नात्र पदस्य लेकादशांशय
 नेकादश्यामिव पूज्यो अवाहिकं च वा देवस्य पाश्वरिर्वर्तनं कुर्यात्। तदुक्तं न विष्णो
 नारा। प्राज्ञे नात्र पदे मासि एकादश्यां सितेऽहनि। कटदाने नवादिभ्यो महां प्रजां प्रवर्त
 येदिति॥ कटदानं पाश्वरिर्वर्तनं॥ इति नात्र पादेकादशा॥ ७॥ अथाश्विनशुक्ले
 कादश्यां उपवासजागरणादिकं च वा द्वादश्यादिषु पूज्यो जादिकं कुर्यात्। तदुक्तं ८॥

न विष्णो नारा। आश्विन तिथिः। सोपवासिश्च कर्तव्यः। एकादश्यां प्रजागरः। द्वादश्यां वा
 सुदेवश्च पूजनीयस्तु सर्वदा। अत्रो अवसु कर्तव्यः। त्रयोदश्यां च वेत्तव्यः। उपवासश्च
 दश्यां पूजिमास्यं दारियजेत इति॥ इत्याश्विनेकादशा॥ ७॥ अथ कार्तिकशुक्लेकाद
 श्यां प्रसुप्तं देवं पूज्यजागरा अवादिनिमंत्रेण प्रबोधयथात्रोत्सवं कुर्यात्। तदुक्तं ब्र
 ह्मपुराणे॥ एकादश्यां चतुर्होत्रां कार्तिके मासिकेशवं प्रसुप्तं बाधयेत्। अत्रो अवा
 क्रिसमृद्धिः। चतुर्थीति मया वाधोऽर्चयन्तुः साममंगलैः। वीणापणवशाद्वैश्वदेव
 एव व्रतं न च वासुदेव कथानिश्चयोऽत्र न्येयावेत्तव्यः। पुष्ये ईष्ये च नैवेद्यं दद्यात्।
 सुशोभने। मोदानक्षत्रे प्रपेशफले शर्करपायसे। हृद्यान्यांश्चितरका न्यां चंदना
 न्यां च सर्वदा। कंकमालक कान्यां च रक्तचूत्रैः सकंकाणैः। तस्मांश्च न्यां व्यतीतायां
 द्वादश्यां मरुतोदयो। आश्विने च तेन हीरण्मधुना स्नापयेत् नरः। दक्षिणे च तेन
 तापं वगव्येन शास्त्रवतोऽवर्तने माष इक्षुमिश्राः मलकानि च। सर्षपाश्च प्रियं तु त्व

अमात्रुलिंगरसमथा। सर्वधिधःसर्वगंधसर्वबीजातिरोचने। मंगलानियथाकामं रत्ना
 न्विऊशोदकं। एवं संसाध्य दशविदद्या जोराचनं शुभं। तत्सुकल्पना देया यथा प्राप्ताः।
 लंघनाः। जातीपक्षकं युक्ताः सकलाश्च सकांचनाः। सुष्पाद वेदशब्देन वीणा वेणु रवेण
 वा एवं संस्तुत्वा पणो विदंस्तु निधंस्तु नं चतं। सुवाससं प्रजयेत् सुमनो निःसक्तं कुमे। दीपैर्द्वि
 मंनो ज्ञेयपायं सेन वृत्तिणा। यात्राया अन्नदाने शुद्धो मेः सुष्ठोः सदक्षिणे। वचो निर्वृष
 लोर न्ये गो निरश्मनो ज्ञेयः। ब्राह्मणाः पूजनीयाश्च विज्ञावाह्याश्च मूर्तया। यत्तु विष्टा मृतं
 पश्चाद्भोक्तव्यं ब्राह्मणेः सदेति। तद्विष्णो तारा कार्त्तिक शुक्ल पक्षे उपका दश्या दद्यात्सुतां
 त्रेणानेन राजे देवमुच्चापयेद्विज। इति। मंत्रश्चा इदं विदिक। पोरालिक सुब्रह्मं प्र
 द्रानिकुवेर सूर्यः सोमादिनिर्वहितं वा दनाया। बुध्यश्च देवशजगन्निवासं मंत्रश्च नावेन सु
 खेनाददा इति। इयं वद्वा दशा देवप्रवाधेनै धर्यं सुनिर्मिता वयेव सर्वलोकानां दिवार्थ
 त्रो पशायिना। त्रिष्टोत्रिष्टो गोविंदयजनि प्रांजगत्पते। वयि सुत्रे जगत्सु प्रं त्रिष्ठितं चिंतितं

जगती उच्चाप्यानेन मंत्रेण सुष्पांजलिं दद्यात्। वरलंयांच तत्रे मंमिति विदिक। पोरालिक
 सुगता मेघावियं वनिर्मलं निर्मलादिशः। शारदानि व सुष्पाणि गृहाण मम केशवेति। स
 सुष्ठिते ततो विज्ञोक्तियाः सर्वाः प्रवर्तयेत्। मदात्तर्यं वेणात्र त्रामये शुणवदथे। आशि
 तां देवदेवेशं नगरपाथिवः। शत्रो जगत्संक्रयति एका दश्यां सुरालयो प्रनाते वि
 मले स्नावा ज्ञेयिवा विज्ञोत्तमान्। आवातेन्यश्नो दद्यात्तय कंय किं विदवदिवाच
 मस्मिन्नुयत्तयं न च नोत्पादिकं वयं तु। चतुरा वाषिकान्मासान् नियमं यम्यमं कृतं। क
 ययिवा विज्ञेयं दद्यात्तय सुदाक्षिणं। दद्यात्तय विज्ञेयं विज्ञानं ततो सुजी तस्य यं। इ
 ति। व्रतममापने मंत्रश्च सनत्कुमारणोक्तः। इदं व्रतं मया देवतं प्रीयेत् वप्रनो। नूनं स
 प्रसतां यावत्तय सा राज्ञां दनेति। इति बोधने कादशी। अथ मार्यशीर्षादि सुले
 कादशी। सुवेरा दपुराणोक्तधरणी व्रतान्कयं तां यथा। इव सा सद्य तपसं प्रतिप्रादाय
 दामार्गिरेमा सिदशम्यां तिष्ठतात्मनः। त्रयो देवा र्चनं प्रीदधीमान् अग्निः कार्यं यथाविधिः।

श्रुतिः सुमावासाः प्रसन्नानि दिव्यमनसु संसृताः। उक्तापेव पदंगवापुनः शौचं उपा-
 दयोः। अत्राष्टांशुलमात्रं उक्तीरुहसमुद्रवा। नक्षत्रे दंतकाष्टं ततश्चायम्ययन-
 तः। स्पष्टानि सर्वाणि चिरं धर्मवादेवं जनादनमिति। अर्धं उदापयेत्तस्य करतो येन मान-
 काएव मुञ्चारेयेदावंतस्मिन्काले महासुने। एकादश्यां निराहारश्चिवाचैवापरदंति।
 जोक्षाभिर्गुरीकाश्च शरणं मे न वायुना एवमुक्ताततो रात्रौ देवदेवस्य सन्निधौ ज-
 यनारायणाय निश्चपेत्तत्र विधनत्। ततः प्रजातविमलेन दीगवा समुद्रगो। इतरं वा-
 गतं गेहं न वानियतात्मवानां आनीय मृत्तिकां शुद्धां मंत्रेणानेन मानवा। धरणं पोषणं
 वत्तो मृत्तिकां देविसर्वदा। तनस्येन मे पापं यावन्मोचयिषु वतो ब्रह्मांडोदरतीर्थानिक-
 रे स्पृष्टानि। एव के। तिरिमां मृत्तिकां स्पृष्ट्वा मलनामिवाये धिता। वयि सर्वे रसानि या-
 स्तिरावरणसर्वदा। तनमां मृत्तिकां प्राप्य पुनः कुरु घमावितं। मै एवमुदंतथातोयं।
 प्रसाधात्मानमालनेत्। त्रि। अत्राशेषमृदया कंडमा लिप्याविजलो ततः स्नानं नरास

८६

म्यकसंस्मरन् नृदरिभ्यः। स्नात्वा वा वश्यकं अत्राशु नारवगृहं ब्रजेत्। तत्राराध्य महायो-
 ग्ये गेदेवं नारायणं दृष्ट्वा। कशवायनमाः प्रादौ कविं दामोदराय च। उरुयुग्मं च सिंहाय
 नुरः श्रीवत्सधरिणो। त्रिलोक्यविजयायेति बाहू सर्वात्मने शिरः। रथांगधरिणे च क्रशं
 करायेति वारिजो गंभीरायेति च गदाश्च नो जं शांति मूर्तयो। एवमष्टादिवेशां देव नाराय-
 णं प्रभुं। पुनश्च स्थाप्य तः कं जान् वरुणं पयस्त्रुधः। जलं पुंषोः सानि स पुष्पांश्च सितव-
 दनलपितानां। तपत्रव संस्थानान्सितवस्त्राः। वयुवि तानां। स्तु गितानां तान् प्रपत्रे अतिल-
 पूर्यः सकांचने। चत्वारं ससुद्राश्च कलशापरिकीर्तिताः। तेषां मध्ये अर्धं पीठं स्थाप-
 येद्वस्त्रं द्विषितो तस्मिन्सोवस्त्रं। प्यं वाताग्रं वादारुजंतथा। अलात्रे सर्वपात्राणां पालाश-
 पात्रमिष्यते। तोयं पूर्य ततः। अत्रातस्मिन्पात्रे ततो न्यसेत्। सोवस्त्रं मुद्रां रूपेण कृत्वा दे-
 वं जनादनं। वेदावदांगसंयुक्तं श्रुतिस्मृतिविश्रुतिं तत्रानकविधेर्नक्षैः फलेः पुष्पैश्च
 शान्तिं गंधपुष्पैश्च पूजयेत्। अर्घ्यं वायथाविधि। रसातलगता देवधरित्री च यो धृता।

मस्य रूपेण तद्धन्मा तवौडुकरकेशवा एव मुञ्चयितुं स्यात्तेजो गरंतत्र कारयेत्तु यथा
 संनवसारणप्रजाते विमले तथा च त्रुषी ब्राह्मणानां च त्रुषा दापयेद्दत्ता नृपर्वतु
 ब्रह्मवेदघातुं दोगे दक्षिणं तथा यजुः शारवाचिते दघातु पश्चिमं घटसुत्रमं घत्रं
 कामतो दघादेष एव विधिः स्मृतः। अत्र ज्येदः प्रीयतां पूर्वसामवेदसु दक्षिणाय ज्येदः
 पश्चिमतो अथ वनोत्तारणत्वात् अनेन क्रमयोगेन प्रीयतामिति वाचयेत्तु मस्य रूपं
 सौवर्णं आचार्ययनिवेदयेत्तु गंधधूपपादिवस्त्रे अंशुपविधिवत्तु पुमान्नायश्चि मं स
 रदस्यं नमंत्रं चैवोपपादयेत्तु विधनं तस्यावेदाता दधाकोटिगुणोत्तरं। प्रतिपद्युक्तं
 यस्तु मोहाद्दे प्रतिपद्यतो सज्जन्मकोटिनरके पश्यते पुरुषाधुमः। विधनस्य दत्ताया
 युरुरिच्यते बुधेः। एवं दत्ता विधनेन द्वादशपां विस्तुमर्चयेत्तु विप्राणां नो जने दघातु
 यथाशक्त्या सदक्षिणो। दूरिणा परमानेन ततः पश्चात्स्वयं नराः। जुंजीत सदितो विप्रैर्वा
 यतः सज्जितेन्द्रियः। अनेन विधिनाय सुधरणी वृत्तं नरः तस्य पुण्यफलं वापि शृणु

८७

तत्र वतो वरा यदि वक्रसदस्त्राणां सदस्त्राणि न वंति वा आयुश्च ब्रह्मणस्तुल्यं न वेद्यदि म
 द्वावतो तदानीं मस्य सर्वस्य फलं कथयितुं न वेत्ता य इमां श्रावयेत्तु कथा दशौ फलमुत्तमं।
 शृणोति वा स पापेषु सर्वे रिव प्रमुच्यते। इति मस्य पुराणधरणी वृत्ते मस्य द्वादशी। अथ
 पोषमासे एकादशपां पूर्ववन्नियमस्नानादिकं च वाक्यमस्ति पिणं देवं संपूज्य द्वादशपां माचा
 ययि दघातुं कलशपात्रादिविधिस्तु मायशीर्ष एकादशपां मुक्तरवकायः। तत्र क्व वारादपुरा
 णो तथैव पोषमासे तु अमुतं मथितं सारं। तत्र कर्मो न वदेत्तु स्वयमेव जना दनो तस्यां यंति
 धिरु द्दिष्टा इष्टा कर्म धरु पिणः। पोषमासस्य या शुद्धा द्वादशी शुक्लपक्षतः। तस्यां प्राज्ञ
 तसं कल्पः। प्रातः स्नानादिका क्रियाः। निर्वर्त्य राधये द्वादश एकादशपां जना दनो। पुथ्यमंत्र
 र्चनियं शुद्धे वदेत्तु जना दनमिति। कर्मयि पादो प्रथमं प्रपूज्य नारायणायति दारः कटिं च सं
 कर्षणाय च दरं विशां केज्ज नवायति तथैव कां गी सुवा दवे चेति बुजो शिरश्च नमो विशालाय
 रथांगसारे स्नानमंत्रेण सुगंधपुष्पेनानि वेद्यैर्विवधैः फलेश्च। अन्यत्र देवं कलशं त

दयसंस्थाप्यमाल्यैः शितकवदा मां तं रत्नगर्भं पुनारवत्तवाद्यशक्तितोहममयं देवं। स
 मंदरं कर्मरूपेण त्रवा संस्थाप्य तां प्रवृत्तं पूर्य पात्रो पूर्य घटस्योपरि संनिवेश्य तं ब्राह्मण
 ये च ततश्च दद्यादिति दानं ब्राह्मण भोजनादिविधिः पूर्वोक्त एव ग्राह्यः॥ इति तिकु मंत्रितं॥
 एवं माघ शुक्लैकादश्यां सोमवर्ष वाराह रूपिणां दिवं सर्वबीजसं पूर्य कलशस्योपरि स्थाप्य
 तो सोमवर्षादि पात्रे स्थापयित्वा संपूज्य द्वादश्यां ब्राह्मणाय दद्यात्। पूजाविधिस्तु मार्गशीर्ष
 कादश्यां कर्मवर्षात्तद्वत्तं वाराहपुराणे॥ एवं माघ सितपक्षे द्वादशी धरणी नृत्यः। वाराह
 पुष्पाद्यं मुने परमधर्मिके। कथं कथं वाराहाय तिपादो माधवाय ति वेकं। द्वे त्रि
 यति जगत्त्रिरूपे कथं दारु। सर्वज्ञाय ति वेकं वं प्रज्ञानं पतये शिरः। प्रथमाय ति वत्तु
 दिव्या स्त्राय सुदर्शनां। अमृतोक्तं वायुशंखं च एष एवार्जुन विधिरिति। प्रतिमा स्मरूपं च तत्र
 शक्त्या तु वाराहकारये धुधु। दद्यात्तेणो धरन् पृथ्वी स प्रवर्तवन्तु मां माधवं मधु हंतारं
 वाराहं रूपमास्ति तं। सर्वबीजं नृते पात्रं रत्नगर्भं धटोपरि स्थापयेत्परमां देवं ज्ञात रूपमयं ८८

दक्षिणं दानं च न विधिः पूर्वोक्त एव। इति वाराह द्वादशी व्रतं॥ अथ फाल्गुन शुक्लैकादश्यां
 वैविधं उपोष्य नृसिंहं सुवर्षादि पात्रं पूर्य कलशोपरि स्थाप्य पूजयित्वा द्वादश्यां ब्राह्मणाय
 निवेदयेत्। अथ सर्वोपविधिः पूर्वोक्त एव। तद्वत्तं वाराहपुराणे। तद्वत्तं फाल्गुन मास शुक्ल
 पक्षे द्वादशी। उपोष्य प्रोक्त विधिना हरि माराधये धुधु। श्रीनृसिंहाय पादां च गोविंदाय
 कुरु तथा। कटिं विश्वं मुने पूज्या निरुद्धं कुरु तथा। श्रीकंठं शितिकं गय केशवाय ति वे शि
 रः। असुरध्वंसनाय ति वक्रं तोयात्मने तथा। शंखं मिथे वसं पूज्य गंध पुष्प फले अथ नि। इति
 श्रीनृसिंह द्वादशी॥ अथ मेवामर्दकी॥ तत्रामर्दकं दृष्टं स्मितं विष्णुं संपूज्य प्रदक्षिणं कृ
 यात्। तद्वत्तं न विष्णो नारायणं फाल्गुने मासि शुक्लायाम कादश्यां लनादनः। वसं द्यामल कीवृ
 क्षे लक्ष्म्या सदृशं गत्वा तत्र संपूज्य देवेशं शक्त्या कथं प्रदक्षिणं। उपोष्य विधिं वत्तु कल
 विष्णु लोके मदीयत इति॥ इत्यामर्दकी॥ अथ चैत्र शुक्लैकादश्यां उपोष्य सोमवर्षं वामनं स
 पूज्य। चित्रिकादिसंयुक्तं द्वादश्यां ब्राह्मणाय दद्यात्। तद्वत्तं वाराहपुराणे। सोमवर्षं वामनं मा

सिवे त्रैसंकल्पे द्वादशांशो ध्यातव्यः तत्पश्चात् देवदेवं नाना नमिति वामनायेति पादौ उच्यते
 तत्रैकस्मिन् संप्रदाये वासुदेवेति जगत्सुरः संकर्षणाय चोक्तं विश्वसृजे इत्युक्ता विष्णोर्मह
 पिणो वा इति श्रुतिरिति प्रपञ्चनाम्ना शेषत्रयं कर्तव्यं प्रायस्कृपात्रे संस्थाप्य वामनकां च ब्रुवन् यथा
 शक्त्या लंघ्यते तं रुद्रं सितयज्ञोपवीतिनां कुंडिकां स्थाप्य पादौ उच्यते त्रिकां पादुके तथा अक्षमालां
 वसं स्थाप्योक्तं उच्यते विष्णोः पादौ एतैरुपकरणैश्चैव प्रजापतयः सुविज्ञातयोदापयेत् प्रीयतां विष्णु
 रुद्रं हृषीकेशं दीर्यतो मासनाम्ना उच्यते संसृजं प्राकृतं विविधयुक्तं प्रीयतामिति सर्वत्र वि
 धिरष्टप्रकीर्तिरिति मन्त्ररूपी केशवः प्रीयतां कर्मरूपी आदिप्रयोगः सर्वत्र दृश्यः ॥
 इति वामनद्वादशी ॥ ७ ॥ अथ विशाखेष्टके द्वादशांशो ध्यातव्यः सो वसं परशुरामं संप्र
 द्या द्वादशांशं ब्राह्मणाय दद्यात् तदुक्तं वाराहपुराणे ॥ विशाखेष्टं वसं वसं संकल्पवि
 धिनानर इत्युक्तं यथा जामदग्न्याय पादौ उच्यते तनी परशुधरिणो मधुसूदनायेति क
 टिं उरः श्रीवत्सधरिणो विरासदस्त्रशीषयि शंखचक्रेश्वराय वेति प्रतिमां रूपं जामदग्न्ये

तिख्यातं नाम्ना केशविनाशिनो दक्षिणे परशुं हस्ते तस्य देवस्य कारयेत्तां विष्णवे नवपा
 त्रेण तस्मिन् संप्रदाये चरितं इति जामदग्न्यद्वादशी ॥ ८ ॥ अथ उपेष्टके द्वादशांशो ध्यातव्यः सो वसं
 रामलक्ष्मणो संप्रद्या द्वादशांशं ब्राह्मणाय दद्यात् विविधैः प्रायस्कृतेषु मंत्रैश्च विशेषः तदु
 क्तं वाराहपुराणे ॥ इत्युक्ते मासेषु वसं वसं संकल्पविधिना नरः ॥ अर्चयेत् परमं देवं उच्यते नाना वि
 धैः युज्यते ॥ नमो रामा नमो रामाय पादौ पूर्वसमर्चयेत् ॥ त्रिविक्रमायेति कटिं धृतं विश्वायुक्तं दरो
 उरः संवत्सरायैति कंठं संवत्सरायैति सवस्त्रधरिणो ब्राह्मणे चनाम्ना च रथाणको स दस्त्र
 शिरसे च ॥ शिरसे च महात्मनो प्रायस्कृतेषु गलज्जुतो सो वसं शमलक्ष्मणो ॥ अर्चयेत् वि
 विधनेन प्रजापते ब्राह्मणाय तौ दातव्यौ मनसः काममीदृता उरुषेण च ॥ इति रामद्वादशी ॥ ९ ॥
 अथ त्राष्टके द्वादशांशो ध्यातव्यः पूर्वोक्तेन विधिना च सुबुद्धिं वासुदेवं संप्रद्या द्वादशांशं ब्रा
 ह्मणाय दद्यात् मंत्रैश्च विशेषः ॥ तदुक्तं वाराहपुराणे ॥ वासुदेवाय पादौ उच्यते संकर्षणा
 य चोक्तं मन्त्रायेति जगत्सुरमुनिं द्यायवा उरः ॥ चक्रपाणायैति तुल्यं कंठं पतयेत् तथा चना

नाशं प्रवक्तुं पुरुषायैति विशिष्टं। कांचनं वा सुदेवं उच्यते बृहस्पतिं सनातनं तमन्यत्र वि
 धानेन गंध उष्पादितिः क्रमात्। पश्चात्तं ब्राह्मणे दद्यात् वेदवादिनि सुव्रतो इति वा सु
 वसंकर्षणं प्रघ्नन्तानि रुद्राश्च उच्यते॥ इति वासुदेव द्वादशीव्रतं॥ ७॥ अथ श्रावणं
 कैकादश्यां दामोदरनामानंदेवमन्यत्र पूर्वोक्तविधिना द्वादश्यां ब्राह्मणाय दद्यात्
 तौ मंत्रे शुविशेषः। तदुक्तं वाराहपुराणे॥ दामोदराय पादौ दृष्ट्वा केशाय वेकटिं स
 नातनाय तिष्ठ वरसुराश्रीवत्सधरिणो सुवक्रपाणे त्विजो कंच वंदयत्तथा। तुल्यं गेशा
 य वसुखं न प्रायेति ललाटं। सनातनाशं प्रवक्तुं पूजयेत् परमेश्वरं कांचनं देवदेवं
 दामोदरसनातनं। प्रायत्तं ब्राह्मणे दद्यात् देवदेवं दांगपारमो इति दामोदर द्वादशीव्रतं॥ ८॥
 एवं नाप्रपदेशं कैकादश्यां सोवर्षं कल्किपुत्रं देवं पूर्वोक्तविधिना समन्यत्र द्वादश्यां
 ब्राह्मणाय दद्यात् वाराहपुराणे॥ नमोऽसुकल्किने पादौ दृष्ट्वा केशाय वेकटिं स्नेहप्रदं
 सनायेति जगन्मूर्ते तथोदरं। इति कंठाय कंच वं च प्रपाणेति विजुजौ च उच्यते दशौ च

१७०

विश्वमूर्ते तथा शिरः। एवमन्यत्र मिधवी प्रायत्तं स्यात् तो घटं। विद्यसे कल्किनं देवं
 सोवर्षं तत्र कारयेत्। अथाप्रनाते विप्राय द्वादश्यां शास्त्रविप्रमा॥ इति कल्कि द्वादशीव्र
 तं॥ ९॥ एवमाश्विन शुक्लैकादश्यां पद्मनाभं पूजयेत् देवं संपूज्य द्वादश्यां ब्राह्मणाय दद्यात्
 तौ विधिस्तु पूर्वदेवो मंत्रे शुविशेषः। यथा वाराहो तद्वदाश्च तुल्यं मासि द्वादशी शुक्ल
 पक्षतः। संकल्प्यामर्चयेद् देवं पद्मनाभं सनातनं। पद्मनाभाय पादौ दृष्ट्वा केशाय वेकटिं पद्मयो
 यो उदरं सर्वदेवाय पुष्कराय व्यायवे नरः। अथ यथायथा पाणिं प्रायदस्त्राणि पूजये
 त्। प्रभवाय शिरः पूजयेत् गंध उष्पादितिः क्रमात्। प्रनाते सर्वदेवा घं ब्राह्मणाय निवेद
 येत्। इति पद्मनाभ द्वादशीव्रतं॥ १०॥ अथ कार्तिक शुक्लैकादश्यां सोवर्षं योगेश्वरं यो
 गनिद्रास्थितं पूजयेत् द्वादश्यां ब्राह्मणाय दद्यात् तदुक्तं वाराहपुराणे॥ शृणु राजन् महाबा
 हो कार्तिके मासि द्वादशी उपोष्य विधिना यत्र यद्वा स्यात् प्राप्य ते फलो प्राप्तिं धनं
 संकल्प्य तद्वत्सनां उकारयेत्। विनातेनाश्विनं देवं नारायणमकल्मषं नमः सदस्यं

रसेन्निरःसं प्रजयेधरेतौ प्रुरुषायतिवचुलौ कंठवेविश्वरूपिणे। ज्ञानास्त्रायतिचास्त्रां
णिश्रीवत्सायतथाउरगजरायविभवेप्रज्योउदरं दिव्यमूर्त्तयो कटिसदस्त्रपादाय
पादौदवस्पृजयेतात्राबुलोम्येन देवेशं प्रजयित्राविचक्षणः। नमोदामोदरायैतिस
वर्गं प्रजयेधरः। एवं संप्रज्य देवेशं तस्यायचवरोघटनास्थापयेदन्नगनं सिद्धिसितचंदन
चर्वितोनास्त्रहामवधसुग्रीवानसितवस्त्रावयं वितान्। अगितांताघ्र्याप्रसुतिलप्र
स्यैः सकांचनैः। चत्वारः सागराश्चैव कल्पिताराजसन्नमः। तन्मध्यो प्राप्तिधानेनास्त्रावसंस्था
पयेधरि। षोडशाएतथाचक्रैस्तजोनिर्वहुनिर्वृतायेगीश्वरं योगनिशायानपीतवा
ससं। तमप्येवं सं प्रज्य जग रंतत्र कारयेत्। ऊर्याद्युविभवेयागं यजेद्योगीश्वरोरंधरि।
एवं तत्राप्रनाते उवाप्तणाय निवेदयेत्॥ इतियोगीश्वरेकादशी॥ १ इति श्रीधरणीब्र
तानि॥ अथ सिद्धविरुद्धादिकं लिख्यते। एकादशीशुक्रवारणसिद्धाशुक्रेण प्रतिप
दीति सोमवारणविरुद्धा। चंद्रचित्रोत्तराषाढापूर्वाषाढाविशाखिका एकादशी च

योदशैर्नष्टयोगाः प्रकीर्तिताः॥ इति एकादश्यां नक्षत्रादिकार्यं नंदासुनर्तनमिच्छ क्रमे वा एकाद
श्यां पुष्याणि नखादेतो नखा चोक्तमेव नखचर्मतिना दी निष्पाद्युक्तेकादशमन्त्रादियथा
क्तं॥ एकादशी यो घटति सवस्त्रैवेकादशी सुतिथिपतिवै निवशिवाः प्रश्नः॥ तदुक्तं॥ एकादश्यां
जिवस्पवेति॥ धनुस्तु करग्रहे एकादश्यनुना॥ उक्तं वा परतम्यथैवेति॥ एकादश्यामात्रेय्यां
त्रियागिनी सन्मुखवायात्रानकत्रिया॥ इति श्रीसूर्यसेनमहेंद्रविरचितेतिथिनिर्णयाः मृते एका
दशी निर्णयः॥ ७॥ श्रीसूर्यसेनबृह॥ श्रीमत्पंडितसिद्ध॥ ७॥ अथ द्वादशानिर्णयनोद्वादशी
तिथिरुपवासादिषु एकादशीयुते वयाद्या॥ तदुक्तं निगमे॥ रुद्र एवाद्वादशी सुक्तेति॥ त्रयोद
श्यां विरुद्रा निषिद्धा॥ यथा॥ नागविद्या उयाषष्ठी जिवविद्वादिवाकरा॥ कामविद्वा नवेदिसुर्न
ग्राह्या उर्तवा मगाः॥ विष्णुद्वादशी॥ कामसूयोदशी॥ वर्षाद्वादशी॥ ज्येष्ठपुष्या व्रतेषां क्तं॥ वि
शेषस्तु लिख्यते॥ नाक्षत्रदशुक्तेद्वादशी श्रवण नक्षत्रयुक्ता श्रवणद्वादशी॥ सायथ्ये का
दश्यामेव स्यात्त हा विष्णुश्च स्वला योगः स्यात्त तत्रैकेनोपवासेनैकादशी व्रतं द्वादशी व्र
यांति विंशतनु प्राणवायस्तं पयि निपतिनातिथितकला प्रोक्ताति
मुहूर्तापियानवेत् इति कंदात्

तं तं च न वति। तदुक्तं मध्यपुराणे। द्वादशी अवणं चेत्स्मृतो देकादशी यदि स ए
 व वैष्णवायोगो विष्णुश्चरलसंज्ञकः। तस्मिन्नुपोष्य विधिवन्तरु प्रहीणकल्पः। प्राप्नो
 यन्नमं सिद्धिं पुनरावृत्तिं दुर्लभमिति। यदा द्वादशी अवणं संसृक्तायामेकादश्या
 सुपोषितायां द्वादश्यां अवणं चेद्वर्धते। द्वादशी कथं नृनां न वति तदा तिथिर्नो नापेक्षि
 ता। तदुक्तं तिथिचक्रसंयोगे। उपवासो यदा न वेत्ता ता वदेव न नोक्तं वा यावदेकस्य स
 ह्यः। विशेषेण महीपाल अवणं वर्धते यदि। तिथिचक्रे न नोक्तं द्वादशी न वलं घयेदि
 तीयदा एकादशी संपूर्णा द्वादशी अवणं सुक्ता तदेकादश्या सुपोष्य अवणं द्वादश्या सु
 थ उपवासः कार्यः। ननु पारणं चोपवासो दी सपरिसमाप्तिः। तदा न वेत् पूर्वव्रता समाप्ता
 तारं कर्तुं मयुक्तं। यथा असमाप्ते व्रते पूर्ववैव कुर्याद्व्रतांतरमिति। अतश्च अवणं द्वादश्या
 पवासः। कथं स्यादिति चेत्ता सद्यः। जनयोर्वैतयो एकदेवतान्न दोषः। तदुक्तं एकादशी सु
 पोष्ये वद्वादशी समुपोषयेत्ता नचाऽत्र विधिलोपः स्यादु नयोर्द्वेवता हरि। इति यथ पवा

९२

सद्यकरणे असमर्थः स्यात्तदा एकादश्यां बुक्ता द्वादशी समुपोषयेत्ता तस्या लभ्ययोगे
 न प्राशस्त्यं वाता एकादश्या पवासफलं प्रापकं वा। तदुक्तं उपोष्य द्वादशी पुण्यां विष्णुं दे
 लसंयुतां एकादश्या वं पुण्यं नरः प्राप्नो य संशयमिति यथा। एवमेकादशी बुक्ता द्वादशी
 समुपोषयेत्ता पूर्वोपवासं पुण्यं सर्वप्राप्नो य संशयमिति। यदा बुद्धितीयदिने अवणं वर्धते
 तदा नृणां ता नानापेक्षणीयः। नृणां तेषां पारणं कुर्यात् विना अवणं रादिना मिति वचनात्। यदा
 उ एकादश्यामेव अवणं चेत्स्यात्ता न द्वादश्यां तदा एकादश्यामेव अवणं द्वादशी व्रतं कार्यं त
 द्वादशीयाः काश्चित्तिथयः प्रोक्ताः पुण्यान्न च त्रयोगतः। तास्यैव तद्व्रतं कुर्यात् पुण्यं द्वादशी विना
 इति न विष्णोत्रापि एकादशी यदा बुक्ता पुण्येन समन्विता। विज्ञयानामसा प्रोक्ता नृणां
 नां विज्ञयप्रदेति। एता वां सुविशेषः। अवणं द्वादश्यां वामनावतारं नृणां प्रजा। अवणं द्वाद
 श्यां जनार्दनं प्रजा। अथ तीर्थस्नानादिकमनंतफलं न वति। तदुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे। न नृणां
 क्वादश्यां न च अवणं यदि तस्या स्त्रीर्थं पुण्यं तृष्टानं तदनेन फलं लभेत्ता देवता पूजन

विप्रतो ज्ञानं आदिमेव वा एकजप्यासं दस्त्रस्पज्ञपस्य फलमश्नतो दानं च महदल्पं वा मद
 स्त्रयुणितं न वेत्ती तथा च न विष्णोत्राविशेषो दधितिः। बुधश्रवणसंयुक्ता सेव चेद्वा दशरि
 वेत्ती अतीव महती तस्यां सर्वज्ञतमथाक्षयं। बुधश्रवणसंयुक्ता द्वादशी गतो दको दानं द
 ध्यमेदं शंभु उपवासपरो विधिरिति तथा। द्वादशी श्रवणापेताय दानवतिनारतसंग
 मेसरितां स्नात्वा द्वात्रिंशत्कवी स्नानं फलं सोपवासः समाप्नोति नात्र कायविचारणा॥
 इति श्रवणद्वादशी व्रतं॥ ७॥ ला प्रपदश्च क्वा दशपां इं प्रभुतो आपनं कयं तदुक्तं मय
 पुराणो द्वादशपां तु सि ते पक्षे मासि नाप्रपदे तथा। शक्रमुष्ठापयेद्वा द्वाविश्रादियक्षिपे
 तथा। लिंगपुराणेऽपि कन्याके शुक्ल द्वादशपां विश्रादियक्षिपे संयुज्जि। शक्रमुष्ठापयेद्देवतधु
 जं च महीपतिरिति। इति ना प्रपदद्वादशी व्रतं॥ ८॥ कात्रिके च द्वादशपांगो धूलिका का
 लव्यापिन्यांगो वस्त्र पूजा कार्या तस्याः सकल एव विधमनात्। दिन द्वायः पितृ कालव्यापि
 चे पूर्वत्रैव कार्या तदुक्तं। वस्त्र पूजा वदश्चैव कर्त्तव्या प्रथमेदनि। इति वस्त्रद्वादशी॥ ९॥

९३

माघमसे द्वादश तिल द्वादशी। तस्यां तिलैः स्नात्वा तिलैर्विष्णु मय्यर्चन तिल तैलेन दीपं जवा
 तिल तैलेन तिल दैर्मे तिल दानं च श्रुतिलान्न न च ये तु तदुक्तं ब्रह्मपुराणो माघे बुधश्च द्वाद
 श्यां यामादि न गवान् पुरा। तिलान्न दद्यात्तस्य तपः स्यात् सुदारुणो राक्षस दशरथो धूमो तस्या
 तामवतारयत् तिलान्नमा धियथे च विष्णुश्च ततः सुगो तस्या सुपोषितस्नातश्चिले सुस्यां यजे
 हरिं तिल तिलेन दीपाश्च दद्यादेव गृहे सुवो निवेदयेत् तिलान्न दद्यात् तस्याश्च तथा तिलाः तिला
 न्न दद्यात् विप्रभ्यो न च ये च तथा तिलान्न इति। अथ सिद्ध विरुद्धादिकं लिख्यते द्वादशी बुधवार
 ए मिहानवति तदुक्तं बुधवार द्वितीया द्वादशी च ४ ति द्वादशी बुधवार एतत्कक्षारव्या योगो
 नवति सोऽयम् तदुक्तं सूर्ये विशाखा भरणी द्वादशी च चतुर्दशी मघा वृश्चिके च वज्रनी
 या प्रयत्न इति द्वादशपां वतापोष्टिकादिकं कर्म कार्या तथा क्रमेण व्रतपोष्टिके द्वितीया द्वाद
 शपरिति तत्र विष्णु फलं न च न च ये तान्न वै स्वर्ग मीतिलान्न चैव क्रमेण दंतकाष्ठं च वर्जयेत् तदु
 यं तु लामकरु द्वादशी दद्यात् नवति तत्रोक्तं तु लामकरयाश्च द्वादशी दद्यात् इति द्वादशपां या

गिनी सन्मुखानिर्जतेयात्रानकायाः सर्वदा दशी तिथिस्तु विष्णुः पूज्यः॥ इति श्रीनिर्णय
 मृतेदादशानिर्णयः॥ श्रीसूरीसनवृद्धदिति॥ श्रीमनुपंडितसिद्धलक्ष्मणसुत इति॥ अ
 त्रयोदशानिर्णयतेतत्रशुक्लत्रयोदशी पूर्वविद्धेवोपोष्या॥ तदुक्तं ब्रह्मवेवर्तेः त्रयोद
 शीप्रकर्त्तव्या दशसहितामुनेः प्रतविधानकर्त्तव्या॥ दशा पूसकिदाचनोऽतिपैठीनसि
 रप्पाहोपंचमीसप्तमीचैव दशमीचत्रयोदशी॥ प्रतिपन्नवमीचैव कर्त्तव्या सन्मुखी तिथिरिति॥
 अनयोर्वाकयोः शुक्लपक्षानवेपि तत्रापक्षत्रयोदश्याः परविद्धायाएवविधनाना
 पूर्वविद्धाविधनं शुक्लत्रयोदशी विषयमिति पारावपेण प्रमाणेन गम्यते यथाच
 श्याष्टमी अमावास्या तत्रापक्षे त्रयोदशी॥ एताः परयुताः पूज्याः पराः पूर्वेण संयुताः
 तितथाचोएकादशपक्षमीषष्टी द्वितीयाचचतुर्दशी॥ त्रयोदशी अमावास्या उपोष्या
 सुः पराद्विता इति अत्राप्यमावास्या सादृचवनिधनाना त्रयोदशी तत्रैव याह्या॥ इ
 ति पात्रत्रयोदशानिर्णयः॥ अथ चैत्रशुक्लत्रयोदशी अनंगत्रयोदशी सा च पूर्व

१७४

७४

वीपोष्या॥ तदुक्तं संवर्तेनाऽत्राऽष्टमीर्द्धदषष्टी सावित्री वटपैत्रिकी॥ अनंगत्रयोदशारेना
 उपोष्याः पूर्वसंयुता इति॥ अत्रंगत्रयोदश्यां कामदेवपूजा न विष्णोत्राराचित्रमसि
 तिथिप्रक्रमेवोक्तो अस्यास्तावो त्रयोदश्यां अशोकाख्यं नगं लिखतु॥ सिंहसंज्ञे
 रंगः अतिप्रीतिसमन्वितं कामदेवं संप्रति च वाजिवक्रसंघनध्वजं मध्यमक्रेष्टयैः कृत्या
 अद्वावात्तवीतमश्वरः॥ मंत्रेणानेनकोत्तेयनवनायाः समन्विताः॥ मंत्रश्चानमो रामायका
 मायदेवदेवस्यसूत्रयो ब्रह्मविष्णुशिवं प्राणानमः॥ हेमकरायवौततस्यस्यतोदयामा
 दकाधृतपाचिता॥ नानाप्राकारतन्त्राश्च कामो मे प्रीयतामिति॥ अष्टपतिं पूजयेन्नारीवस्त्र
 माल्यविभूषणैः॥ कामोऽयमिति संचिद्यद्दृष्ट्वा नृमात्मनोरात्रौ जागरणं कुर्यात्सु
 खरात्रियथानवेता पूजयेद्विप्रदं यथैवस्त्रालंकारचंदनैः॥ एवंयाः कुरुते पार्थिवैर्वि
 र्चमदोऽसंवांसंतसमये प्राप्ते हृष्टः पुष्टः सदा नवेता॥ कस्मिन्पुराणे तु विशेष उक्तः॥ मा
 घशुक्लत्रयोदश्यां मदनं चंदनात्मकं॥ तत्रासं पूजयेद्वाधेवीजयेद्वाजनेन चोत्तमः सं

तोषितो कामः पुत्रपौत्रसमृद्धिद इति ॥ इत्यनंगत्रयोदशी ॥ त्रयोदशी प्रसवसु कामः प्रयो
 धवाज्ञाने ॥ यात्रोत्सवविधिवक्तव्यव्याथ विलव इति ॥ त्रयोदशी प्रदोषदशमं त्रयोदशी सुगा
 दि ॥ तदुक्तं न तस्यैव त्रयोदशी चेति ॥ सिवसूर्ये दशमं नक्षत्रं स्थितं चंद्रमघास्ते गजठायाम्
 च तो तदुक्तं यदेतुः पित्रदेवद्येदं साधवकारं चित् ॥ त्रयोदशी गजठायाम् प्रादुर्गैर
 वाप्यते ॥ इत्यत्र मधुघृतसंयुक्तेन पायसेन श्राद्धं कुर्यात् ॥ तथा पित्रायाम् ॥ अपि न
 सकृत्लेजातो यो नादद्यात् त्रयोदशी ॥ पायसं मधुसर्पिर्न्यावेषस्त्रिचमघासु चो इति ॥
 कार्तिकसुक्ते त्रयोदश्यां यमायरात्रौ दीपं वदिर्दद्यात् ॥ तदुक्तं स्कंदपुराणे ॥ कार्ति
 कस्यासिते पक्षे त्रयोदश्यां निशां मुखो यमदीपं वदिर्दद्यात् ॥ दपमृकविनिशपती
 ति दीपमंत्रः ॥ मृद्युना पाशदस्मान्वा कालेन यमयासदा ॥ त्रयोदश्यां दीपदानात् सु
 योद्धृयीयतामिति याः ॥ कार्त्तिके त्रयोदशी प्रदोषव्यापिनी त्रानिवारसुक्ता जवति ॥ तत्र प्र
 दोषे शिवं सैष्ट्यं नक्तं तं कुर्यात् ॥ तथा च स्कंदपुराणे ॥ देवकवाचो देवकेन विधत्ते

न प्रदोषवत्तमुत्तमो विधत्तव्यं नरेखी निः संतानफलवृक्षयो ईश्वर उवाच ॥ यदा त्रयो
 दशी सुद्धामंदवारणसंयुता ॥ आरुह्यं वतं वैव फलं संतानसिद्धये ॥ अणनिमोचि नार्था
 यनो मवारणसंयुता ॥ सो नायस्त्री समृद्धयं शुक्रवारणसंयुता ॥ आयुरारोग्यसिद्धि
 र्थं नाववारणसंयुतेति ॥ अथ कालज्ञानेन वा पुत्रादिकाम इदं वतं करिष्ये इति संक
 ल्पमंत्रं मुदीरयेत् ॥ एकवसरपर्यंतं प्रतिपक्ष त्रयोदशी ॥ प्रदोषे शिवमन्त्रं चैतत्कनोद्गा
 त्वा मित्रा क्रतुः ॥ ततस्तु लोहितेनालुस्नात्वा सुनियतो वती ॥ पूजां स्नानं ततो गवा प्रदो
 षे शिवमर्चयेत् ॥ पूजां यूपदिष्टविधिना ॥ आगममंत्रैर्वर्च्यं चामृतस्नपनादिषोडशो
 पचारैर्यथा विनवं कुर्यात् ॥ ततश्च नवादिना मन्त्रिः ॥ अं नवाय नमः ॥ इत्यादि प्रयोग
 क्रमेण प्रतिनाम्ना शिवाय पुष्पाणि समर्चयेत् ॥ नामानि चालवाय नवनाथाय महा
 देवाय धीमते नीलाय नीलकंठाय शशिधाय शिवाय शिवो लोचने ॥ त्रयोऽग्राय नाशाय नी
 माय नवहारिणे ॥ ईशानाय नमस्तुभ्यं पशूनां पतये नमः ॥ इति शिवपूजा विवाञ्ज

^{पञ्चमः}
 नेन प्रार्थयेत्तायथा तवानुसमस्तानां प्राशमोचकः। तथा ब्रूते न संवत्सः शुभं देवि
 सुलक्षणमिति। संयावंचिवनैवेद्यं साज्यं सफलं शर्करा दद्यात्सुखं वा संवत्सः
 ब्रूतं कर्तुं रादिकं। समर्थाः प्रसूदिह्यष्टदीपान् आज्यपरिष्कृतान्। तवाद्येन मि
 निर्दयात्ता एवाष्टप्रदक्षिणाः। नमस्काराः एकं नम्राज्यं प्रजो समर्पयन्। वृषराजं
 समस्त्यष्टविषमंत्रेण मंत्रेण मंत्रेण विना मंत्रं च। धर्मं च वृषसूतेण जंगदानं दकारकं।
 अष्टमूत्रैरक्षिष्टानमतः पादिसनातनः इति वृषाय हवंचिरणपानीयं च निवेद्य च।
 वृषस्य वृषणं स्विच्छाशृंगयोर्मध्यतः शिवं विना क्यसेदितं देव्या पूजितं प्रार्थयेत्
 वं प्रार्थनामंत्रं च। नैष्ठिकं रोगादिदरिद्राडः खड्गदपमृद्यवः। तयशोकमनसा
 नश्यंतु मम सर्वदिति। पुष्टियाया नितीथानि सागरानि नान्यानि च। अंडमाश्रित्य नि
 स्संतिप्रदोषागो वृषस्य तं। स्पृष्ट्वा च वृषणो तस्य शृंगमध्यां विना क्यवा। पुच्छं च कक
 दं चैव सर्वपापैः प्रमुच्यते। निवेद्य कर्मज्ञानं च दद्याद्विना सुसारतः। दक्षिणां वा।

९६

हनेन्यश्च ततो मोनं विमर्जयेत्। एवं संवत्सं कुर्यात्त्रयोदशपामिदं व्रतं। अथ वामं
 दवार एव कर्तव्यं त्रयोदशी। चतुर्विंशतिक्रवीत तनेष्टफलमाप्नुयात्। इति शनि
 त्रयोदशी व्रतं। अथ सिद्धविरुद्धादिकं लिख्यते। त्रयोदशी नैमवार एव सिद्धा
 का। नैमेषष्टी वृतीया स्यादष्टमी च त्रयोदशी। सोमवार एव विरुद्धा यथा। चंद्रवित्रो
 त्तराष्टादाविशाष्टा एकादशी त्रयोदशी नष्टयोगाः प्रकीर्तिता इति। त्रयोदशा व्रतं
 यायावसं ग्रामोपयोगी निकर्माणि कुर्यात्। तदुक्तं। जया सुविदधीत बलकाया। निनि
 हतत इति। त्रयोदशां ह्यत्रियाद्विनिर्वर्त्तितं। पदस्नानं न कुर्यात्। तत्र स्नातुर्जनस्य
 दशमी तत्र त्रयोदशीयादिमुलापदस्नाननिषेधोक्त इत्यादिमेव। त्रयोदशादक्षि
 णदिशि योगिनी सन्मुखवा यात्रा न कार्या। क्रूरग्रहे कुनक्षिते त्रयोदशी शुभं कारयेत्
 वर्जनीया। त्रयोदशां वृत्तानि कानि न च ह्येतत्। इति श्रीनिर्मला मृतं त्रयोदशी नि
 र्णयः। अथ चतुर्दशी निरूपयते। तत्र शुक्लचतुर्दश पवासादिषु पूजिमाया

[illegible]

वात्रे लोकोन्मादवावर्तते तन्निधमपनकामे तच्च उद्दिष्टां मदा मुने ततो यथमया प्राक्का
 नार्यश्चाथनरसुथा कर्वातिकदमेनेव आत्मनश्च लपने निवापितानंगपीडानव
 वममाज्ञया एतदर्थं सदा कार्यकदमेन च क्रीडनं प्रातः प्रहरमात्रं च कर्त्तव्यं क्रीडनं नरः
 प्रहृष्टा ल्यांगंततः सदा कुर्यान्निश्वसिवाग्रनः सर्वकामसमृद्धिं सुवासश्चिव पुरे नराः
 यंचुर्लिंगमकं वदद्धानस्मिन् दिने नराः ज्ञानं लब्ध्वा शिवं सम्यक् देवदेवो न संशय इति
 इति चेन्न च उद्दिष्टा ॥ ७ ॥ अथेष्टं सुल्लव उद्दिष्टां सर्वस्मिन् दिने सायं शिवप्रीत्यै देमधेनुं दद्या
 तां तदुक्तं मध्यपुराणे ॥ अथेष्टं पंचतयाः सायं देमधेनुं प्रदोदिवीया अष्टमी च उद्दिष्टा र
 लोके वसेच्चिरं ॥ नष्टपदं च उद्दिष्टां अनंतव्रतं कुर्यात् सा च उदय व्यापिनी या ह्यायया
 कं च उद्दिष्टां पूजिमेति ॥ अथ केचिदाहुः मध्यमं क्रतो अवेलायां समुत्तीर्य सरित्तये
 ददश्लिलीलां च सा स्त्रीणां समूहं रक्तवाससां च उद्दिष्टा मर्जयंतं न तपा देवं पृथक् पृथक्
 कृत्वा व्रतकले मध्यमं क्रतुं जानिहिता ॥ अतो मध्यमं क्रव्यापिन्यामनंतव्रतं कुर्यात् इति ॥

नितुक्तिसंशयतोऽहमितिहासमात्रेण विधिः। विधिवत्कानां व्रतं कुर्यात्। कुर्यात्क
 र्त्तव्यमिच्छादिलिङ् लोट् क्यप्रथयानामन्वावात्। अन्यथा। सापिश। ला व्रतं वक्तुं कारव
 ध्मचरकोपाययसिधं विप्रायदवाचुक्ता तथैव कति। नत्रैवोक्तं चातुशी लयामध्या
 के प्रारंभमिति व्रतारं नोऽपि मध्यमकै प्रसन्नेता सवनिप्रैः। व्रतस्य प्रातरेवारस्य का
 र्यवात्। तदुक्तं। प्रातरारभ्य मतिमान् कुर्यान्निकृत्रतादिकं। नापराह्णेन मध्यमके पितृ
 कालो हितो स्मृताविति। अन्यथा ज्ञात्वा न तत्र तस्यैकं नक्तं रूपं वा तृमं ध्यापि
 न्यामेव कार्यमिति। तदपि चैवमिव प्रतिनाति। अत्रैकं नक्तं कुर्यादित्येकं नक्तं सवि
 धनात्। किंचापक्ता प्रसूते नैव गोधमानां प्रयत्नतः। अर्धं विप्रायदातव्यं अर्धमात्म
 नितोजनमिति। अनंतं पूजांगवन्नोजनमात्रं विहितं। अतश्चानंतं पूजनास्यैव प्राधान्यं।
 तस्य पूर्वोक्तो वेदेवानामिति। देविकं चातुर्वर्त्तिकं एव विधानं सिद्धं। अतः श्रुत्या यामपि
 उदयकालं व्यापिन्यां च उदयप्रातः कर्म पूजिमानां गोपि पूजादिकं कार्यं उदयव्या ९८

वि. उदिते ९४

पिन्या स्रियोर्देवस्य सं पूजना विधानानां तदुक्तं। उपवासव्रतादीनां घटिकै कापि
 यानवेत्। अनेयसातिथिज्ञा विपरीतां उपपटके। आदिशब्दादेकं नक्तं नक्तं कार्यं
 वितां उपसंग्रहः। तथा च। उदयने वसुवितायां तिथिं प्रतिपद्यते। सातिथिः सकला
 ज्ञेया दानाध्ययनकर्मस्त्रिति। सुमं उर। अत्रैव व्रतं तानोपि च। अंगतैरवौ द्वि
 त्त्रिमुहूर्तं मेषायां सातिथिर्देवकथया। अस्यार्थः। याति न निबुद्धितोक्ता द्विमुहूर्तं
 व्याप्नोति तस्यां देविकं कार्यं। उदयादनंतरं द्विमुहूर्तं व्यापिन्यां देविकं कार्यमि
 थ्यर्थः। यातिथिना वसुंगते द्विमुहूर्तं व्याप्नोति। तस्यां पित्र्यं कार्यं। अतो समय
 सान्निहितस्त्रिमुहूर्तं व्यापिन्यां पित्र्यं कार्यमिथ्यर्थः। अतश्च पूजिमानां कुर्यात् उदय
 कालं व्यापिन्यां च उदयप्रातः कर्म पूजिमानां गोपि पूजादिकं कार्यं उदयव्या
 के च लव उदशी प्रवव उदशी। तत्रोपोष्याः न्यंगं चायम तर्पणादिकं माघपु
 ष्यमनं चैव तपोधनपूजनं दीपदानादिकं कार्यं। तदुक्तं न विष्णोर्नाराच उदयप्रातः

दयोऽवश्यमेव केचिद्यं स्नानं नंतरं कर्तुं लिङ्गं तथा पूर्वा विष्टु च उद्देशं कार्त्तिके स्पृष्टि
 तत्तारा पक्षे प्रच्युत समये स्नानं कुर्यात् प्रयत्नतः इति ब्रह्मपुराणेऽपि तैलैः लक्ष्मी
 जले गंगादीपावल्याश्च उद्देशं प्रातः स्नानं कुर्यात् कुर्यात् नित्यं मलोकं नृपश्यतीति च
 पामार्गमथोत्तं वी प्रपुन्यादमथापुरं त्रामयेत् स्नानं मोक्षं नरकं स्पृष्ट्या यवा
 इति अपामार्गं स्पृष्ट्वा नृत्रामायस्त्रिरसोऽपरित तश्च तर्पणं कार्यं धर्मराजस्य
 नाम निः अपामार्गं त्रामणमंत्रं च सीता लोष्टसमायुक्तं सकंठकं दं लाञ्छितं
 हरपापमुपामार्गं त्रामणं पुनः पुनरिति यमनामानि यमायेति चित्रं पुत्राय
 वै नमः यम तर्पणं तत्तु सव्ये नाऽपसव्ये न कार्यं यत् तस्य देववृं पितृदेववृं चोत
 उक्ते कंदपुराणे दक्षिणा निमुखो नृत्रा सव्यं सं त्रामासमाहितः देवतीर्थे न देववा
 त्तिलैः प्रेताऽधिपायत इति तथा च यज्ञोपवीतिना कार्यं प्राचीना वीतिना यवादेव वृं
 चे पितृवंचयमस्या सिद्धिं प्रतेऽनिनतः प्रदोष समये दीपान् दद्यान् मनोरमान् ब्र

५५

लविष्णु विवादीनां तवानवचाश्च प्राकाराद्यानवापी पुप्रतो लीङ्गः कटेष्वा मंदरा
 सुविविक्ता सुदक्षिणा सुवेवहि लिङ्गपुराणेऽपि ततः प्रतव उद्देशं नो जयि वातपोध
 नान् निव विप्राश्च यपराश्च विव लोकं मदी यतो दानं दवा वात नृथय मलोकं नृगय
 ऽति तथा च उक्ता नृक वृत्ति नरः काले प्रतव उद्देशं सर्वपापे प्रसुच्यते तथा न कं प्रत
 उद्देशं यः कुर्यात् छिव उष्टये न तव क उशतेनापि प्राप्ते पुण्यमीदृशं कृमारी बडका
 नृवै पूज्य तथा शैवाश्च पोधना नृराजसूय फलं तेन प्राप्ते नाऽत्र संशय इति इयं शो
 मवारं च काश्चिन्नाख्या तदुक्तं उक्तरपुराणे कार्त्तिके नौमवारं चित्रालेभ च उद्
 च्छी तस्यां नृवा त शमय्य गच्छे छिव पुरं नर इति कार्त्तिके शुक्ल च उद्देशं पाषाण च
 उद्देशं तदुक्तं देवीपुराणे कार्त्तिके शुक्ल पक्षे व्यापाषाण च उद्देशं तस्यामाराध
 ये ज्ञोरी न कं पाषाण लक्ष्मी कारे श्वयं मुखसौ ता यं रूपाणि प्राप्नुया नर इति इति
 कार्त्तिके च उद्देशं त्रामाघ च उद्देशं चारुं चारुं तत्रानु क्रीदये स्नावाय सं सं

दिने एव प्रदोष व्यापिनी द्वितीयां च प्रदोष व्यापिनी बोधोपपत्त्या तदुक्तं शिवपुराणे प्रदो
 ष व्यापिनी याद्या शिवरात्रिः शिवप्रियैः रात्रौ जागरणं यस्मात्तस्मात्तस्या सुपोषणमिति ।
 पूर्वदिने अधिक प्रदोष व्यापिनी तृतीया सा च पूर्व बोधोपपत्त्या अधिक प्रदोष व्यापिनी तत्
 दुक्तं माघफाल्गुनयोर्मध्ये यास्या जिवत्तु दर्श । अनङ्गे न समा युक्ता कर्तव्या सा सदाति
 थिरिति त्रयोदशपक्षे सूर्ये च तस्यैव नाडिषु तत्र विधा च या तत्र शिवरात्रि तत्र चारदिति
 न सति न वेत्त तत्र त्रयोदशपां त्रुत व्यापाम हा निशा शिवरात्रि तत्र कुयश्चि त्रौ जागरणं त
 थद्या दिक्वन विरोध स्यादिति नमस्तु निशा वेधे पिथाह्यः किमु तत्र न डी वेध इत्येवंप
 रवादिद्या दिवा कथानां तथा चोप्रावणी इत्यनवमी तथा ह वष्टमी च या पूर्व विधा प्रक
 र्त्तव्या शिवरात्रि बलदिनमिति न च स्यात्तु दर्शपा सुपोषितायां परदिने च तु दर्शपा किं
 चित्प्रदोष स्यादिति त्रयोतिथ्यं तो नवति अतो रात्रौ तिथ्यं तेषां प्रसङ्गे तो तत्र निधि
 दं तदुक्तं का ला दर्शः सर्वेष्वेवोपवासेषु दिवा पारणमिष्यते अन्यथा पुण्य दानिः स्या

१५१

हते धरणा पारणमिति तथा चो अथ तिथ्यागमो रात्रौ तामस स्रैजसौ दिवा तामसे पारणं
 कुर्वन्नामसं गतिमाप्नुयादिति अमावास्यायां च रात्रौ तो जनं च निषिद्धं तृताष्टम्या दिवा
 चक्रा रात्रौ चक्रा च पर्वणि एकादश्यां दिवा रात्रौ चैतुक्त्वा वा प्रायणं चारदिति अतः परदि
 ने दर्श तिथ्यं तानावेन पारणा संभव कथं पूर्व त्रयोपवास इति वत्ता सद्यः अत्र तिथ्यं तानावेपि
 वैवपारणं कुर्यात् तदुक्तं माघ सप्तम्यपर्यंत व्यापिनी च अतः परोद नि दिविवपारणं कुर्या
 त्पारणे नैव दोष ना गिति न चैवमप्यत्र दिवा पारणं न संभवति तदुदर्श्या अष्टमया ह
 र्द्धमपि प्रदोष स्यादिति दष्टम्यपर्यंत व्यापिनी तानावा दिति चेत्ता सद्यः अत्र सा वष्टम्यपर्य
 तः ति वचनं दिवा तिथ्यं तानाव प्रतिपादन परं न च दष्टमया हर्द्ध तिथि सजा वनिषेध परी एक
 वचन स्याद्धे दयानि धनाने तु पपत्तेरिच्छ लमति प्रसंगे नो यामत्रयोऽत्रैव गामिभ्यो न्यां प्रात
 रवदि पारणमिति दिवा कथानाप्यस्मिन्ने व विषये नियोत्या नि द्वितीयदिनोर्ध्विका प्रदो
 ष व्यापिनी अधिक प्रदोष व्यापिनी च तदुदर्श्या अपरे बोधोपपत्त्या तदुक्तं स्मृतिसंग्रहे शिवः

चतुर्थः

अत्रापि च स्तनपथं धेति यावो विवेचनं परदिने यं हस्तं दोषं व्यापिते नोपवासविधौ

३४

परोक्षे निष्पत्तिनामा वाक्किं नृजिह्वमेति तथा शिवरात्रि व्रते वृतां कामविद्वां विवर्जयेदिति
अनुपूर्वदिने चतुर्दश्याः सकलरात्रिष्वपि व्यात्रैव कृतो नोपवास उक्त इति चेत् सद्यो
वर्तमाने उपोषितपरदिने दिवा तिथ्यन्तानां उपारणा संज्ञा वा न। नोपवासप्रदोषव्यापिनी
षष्ठ्युत्पूर्ववैजपोष्या तदुक्तं बलवैवर्ते सूर्यसिनवनाडी पञ्चमे विद्यात्रयोदशी। शिवरा
त्रि व्रतं तत्र कृत्वा ज्ञागराणं तथेति तथा च त्रयोदश्यादौ देविदिनं तु कृत्वा प्रमाणतां जाग
रशिवरात्रिः स्यात् निविष्टा स चतुर्दशी। अत्रार्थः। त्रयोदश्यां उपोषितायां द्वितीया
दिने दिवा उपारणं यस्मिन् तिथ्यन्तो लभ्यते सोऽप्युपति। तथा च तस्मात् षष्ठी चतुर्दश्या
षष्ठी शिवरात्रिश्चतुर्दशी। एतां पूर्वयुतां कार्यां तिथ्यन्ते उपारणं नवतानां तथा च तस्मात् षष्ठी
दिवा च शिवरात्रिश्चतुर्दशी। एतां पूर्वयुतां कार्यां तिथ्यन्ते उपारणमिति। अत्रापि तिथ्यन्ते उप
राणं संज्ञा। असंज्ञाऽपि तिथ्यन्तानां वेपि दिवैव उपारणं कार्यं अत्रार्थः। त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां
विद्या प्रतिपादकानि वाक्यानि तानि परदिने समयोर्ज्ञाविचित्रनाडी व्याप्तिविषयाणि

मा २
१०२

विषयाणि विदितव्यानि

विदितव्यानि ति सिद्धांतः। दिवा उपारणं यस्मिन् तिथ्यन्तस्य जावेयानि पुनः परविद्या
प्रतिपादकानि परदिने समयोर्ज्ञाविचित्रनाडी व्याप्तिविषयाणि दिवा वा तिथ्यन्ता
नाविषयाणि विदितव्यानि ति सिद्धांतः। इति शिवरात्रिनिर्णयः। अथ सिद्ध विरु
द्धादिकं लिख्यते। चतुर्दशी शनिवारणसिद्धा। शनौ चतुर्थी नवमी चतुर्दशी चतुर्थी
एतौ व्याघ्रकर विवारण विरुद्धा। सूर्ये विशाखानरणी द्वादश्याः चतुर्दशी चतुर्थी
चतुर्दश्यां शत्रुवधादिकं कार्यं तदुक्तं। चतुर्दश्यां चतुर्थ्यां दिनं वस्यां चारि मर्दनमिति। अ
त्र ह्योरक्रियां वर्जयेत्। विवाधतो योगिनी सख्यवावाय व्यावान कर्त्तव्यामी न सुक
रग्रहचतुर्दशी पूषिमासि नास्यात्। दत्तधमनं च वर्यां पर्वचातु। सर्वचतुर्दशी प्रतिथिपर
वाक्चिवाः प्रह्लादः। इति श्रीनिर्मलायामृतचतुर्दशीनिर्णयः। श्रीसूर्यसेनकृतद्वितीया। श्रीमत्पंडि
तगण्डा। अथ पूषिमानि सीयन्ते। सावसावित्री व्रतव्यतिरिक्तोपवासादिषु परास्त्रिते वा पो
ष्या। तदुक्तं। एकादश्यष्टमी षष्ठी पूषिमासी चतुर्दशी। अमावास्या द्वितीया चतुर्दश्याः

पराचिता इति। ब्रह्मवैवर्ते। प्रतिपत्तुं च मी। ब्रह्मसा वित्री वरुणसिमा। नो वमी दशमी च
 वनो पोष्या। परसं सुता इति। युग्मे वा केचि। यत्तु ब्रह्मपुराणे। पिषष्टीकादशमावास्या
 पूर्वविधा तथाष्टमी। पूषिमा परविधा चानापोष्यं पदं च कमिति। इदमुषिसा वित्री वन
 विषयं। सा वित्री वनं च नाद्रपदं पूषिमायां वक्ष्ये। अथ चैत्र पूषिमास्यामिदं पूजाकायं।
 तदुक्तं देवीपुराणे। चित्रं विधिप्रक्रमे। पूषिमास्यां तथाकायसिर्वकामसमृद्धयोऽंजाय
 मदती पूजाकामिकं लतते फलमिति। चित्रानक्षत्रयुक्तायामस्यां चित्रवस्त्रदद्यात्। त
 दुक्तं विष्णुस्मृतौ। चित्री चित्रयुता चेस्यात्। चित्रवस्त्रदानेनासो नायमाप्नोति। इयमेव
 शनिरविश्वरुवा एषु महाद्युत्पा। तदुक्तं ब्रह्मपुराणे। मंदवाके युगे वाऽपि वारधेते शु
 चित्रिकी। तत्राश्च मेधिकं पुण्यं स्नानं न लतते नरा। दानमहयतां याति पिष्टुणां तर्पणं
 तथेति। अस्यां सवन्दिवानुदमनकेनाभ्यर्च्यैश्वर्यं संवत्सरं तत्प्राप्तायाः फलं प्राप्नोति। त
 दुक्तं लिंगपुराणे। चित्रे मासि सिते यक्षे पंचदश्यां यथाविधि। दमनेनाश्विदेवी अष्टम्यां

१५३

पूतमातरं वायुपुराणे। संवत्सरं तत्प्राप्तायाः साफल्यं वा खिलेश्वरं। दमनेनाश्विदेवी अष्टम्यां
 विशेषेण सदाशिवमिति। इति चैत्री पूषिमा। ७॥ विशाखपूषिः। अस्यां लक्ष्मणाजिनं दा
 नं कार्यं यथा। यमगाथा सुयसु ब्रह्माजिनं दद्यात्। सरवुरं शृंगं ॥ तिलैः प्रक्षाल्य वासा
 त्रिः सर्वरत्नैरलेन तं। विशारव्यां पूषिमास्यां तु विशोषासु विशेषतः। सप्तसु प्रहाराय न स
 जेलवनकाननासप्तद्वीपात्रिता दत्ताष्टविनीनाः त्रसंशयं तथा च विष्णुः। लक्ष्माजिने
 तिलानुत्तबाहिरण्यं मधुसर्पिषा ददाति यस्तु विप्राय सर्वतरति दुःखं तसि ति। इति विशा
 खी पूषिमा। ७॥ तिलानुदद्यात् पूषिमास्यां ज्येष्ठां चैव विशेषतः। अथ मेधस्य यत्तु पुण्यं
 तत्प्राप्नोति न संशयः। इति विष्णुरपि। ज्येष्ठा ज्येष्ठा युता चेस्यात् तस्यां बुत्रोपानदं प्रदाने
 न नराधिपश्चमाप्नोति। इति ज्येष्ठी पूषिमा। ७॥ आषाढ पूषिमायां चतुर्दश्यां पुष्ये
 ष्यदं पूजाकायं। तदुक्तं ब्रह्मपुराणे। वज्रं दर्श्यामुपोष्याथापि पूषिमास्यां यत्ते चरि मि
 ति। अस्यामेव पूर्वविधा द्युक्तायामन्नदानादिकं दद्यात्। तथा च विष्णुः। आषाढामा

षाट्शुक्लयां अन्नपानादिदानेनतदेवाहयमाप्नोति॥ इत्याषाढीपूर्णिमा॥ आवण.
 पूर्णिमायां अवणनक्षत्रयुक्तायां स्नानं जलक्रीडादिकं सामवेदश्रवणं च कुर्यात्। त
 दुक्तं च दक्षराणो आवणं आवाणं च पूर्वदयगिरादृशि। जगादसामवेदं सर्वं कि
 ल्विषनाशनमिति। सिंधुनदीविस्तरायां प्रविष्टानत्रचैव हि। अतोऽर्थं अवणतत्र स्ना
 नं सर्वथिसिद्धिदं। रुद्रासं पूजयेद्विष्णुं शार्ङ्गचक्रगदाधरं। आतव्यायथसामानि पूज्या
 विप्राश्च सर्वदा। क्रीडितव्यं च नोक्तव्यं तत्रैव व्रजानि। सहजलक्रीडासुकर्तव्या नारीनि
 र्नर्तयिष्ये इति॥ अथोपाकर्मलिख्यते। तत्र यदुपाध्ययिनः आवणं पोषिमास्यां उ
 दयकालव्यापिन्यां ग्रहसंक्रांतिदोषरहितायां व्रीह्याघोषधिप्राडनविमतिउपाक
 र्मकुर्यात्। बह्वचाः श्रावणे मासि अवणनक्षत्रे धनिष्ठाशुक्ले कुर्यात्। सामवेदिनः श्रावणमा
 सेदन्नक्षत्रयुक्तपंचम्यां कुर्यात्। ग्रहणादिदोषरहिते। धनिष्ठाशुक्ले सर्वेषां उ
 ल्याः। तदुक्तं याज्ञवल्क्येन। अथमयानासुपाकर्मश्रावणं श्रावणं पिवाहनेनोपधिना ३५४.

वेवापंचम्यां श्रावणस्य उदिति। अथमयानासुपाकर्मश्रावणं श्रावणं पिवाहनेनोपधिना ३५४.
 विश्रावणं श्रावणीकर्मयथाविधिसमाचरन्। उपाकर्म उक्तं च यं कर्तव्यं कर्तव्यं दिवाकरो
 दक्षेन शुक्लपंचम्यां श्रावणं श्रावणेन केति। तथा च गोत्रिका। पर्वण्योदयिके कुर्यात्। श्रावणं
 ति तिरीयका। बह्वचाः श्रावणे कुर्यात्। ग्रहसंक्रांतिवर्जिते। ति ववर्दशीयुक्तस्य पर्वण्ये नि
 षेधमत्र। तदुक्तं कालिकापुराणे। चतुर्दश्यां समुत्पन्ना वसुणो मधुकैटवौ। वेदान्तधी
 कर्तव्यतापश्रयोतिश्चोत्तमः शुक्लः। हवाता वसुणो देवपातालतलवासिनो। आहूय
 ताः। अतीतस्मै ददौ लोकयुगं। संप्राप्तवान् अतीर्जन्। पर्वण्योदयिके पुनः। ततो नृ
 तयते तस्मिन्नुपाकरणमिष्यते। अथ नवजयिकालं वेदाहरणं शंकरेति। यच्च वचनं।
 श्रावणी दुर्गनवमी हवचैव कृताशनी। पूर्वविधा उक्तं कर्तव्या शिवरात्रि वलेदिनमिति।
 एतस्यां श्रावणं विधाय मायनं हिरण्यगर्भपवित्रारोपणविषयं। उपाकर्म गिरतमा
 ऋदयिकं श्राद्धं वा। ति तिरीयपदे। मन्त्रेषामपि यजुषोऽपि नासुपलक्षणा। तेषां

कालांतराऽविधनात्। व्यासोऽपि। अवणं नय्यकर्म उतरा पादसंयुक्तं। संवत्सरतनो धस
 यस्तच्छाणा देवनशपतीति। धनिष्ठासंयुतं कया। आवणं कर्मयुक्ते तत्कर्मसिफलं च स्या
 दुपाकरणसंज्ञितमिति परिशिष्टे। धनिष्ठा प्रतिपद्यते वा। रिक्तं समन्वितं। आवणं
 कर्मकवीरनय्य। हुः। सामपाठकाः। तथा च स्मृत्यंतरे। उपाकर्म प्रकुर्वीति प्रसाध्यामय्यु
 विदः। यदसंक्रांतियुक्तेषु दस्यु अवणपर्वसु। श्रुति संक्रांतौ यदणैव वसूतके मृतके तथा।
 गणस्तानं न कवीरनारदस्य वयोयथा। अतोऽत्रादाय संयुक्ते पर्वणि स्यादुपाक्रियाऽः
 श्वशोकामय्य। आराज्ये तस्मिन् द्विजातय इति। यदसंक्रांतिदोषे उपादपदप्रसिमास्यां
 यहुः। शाखिनो वाजसनेय्येति रिक्ता वाजसनेय्यिनसु आवणं शुक्लपंचम्यामिति। त
 दुक्तं स्मृतिमदासि। संक्रांतियदणं वापि पौर्णमास्यां यदा न वेत्ता उपाहति सुपंचम्या
 कार्या वाजसनेय्यितिरिति। तथा च। यदि स्यात्तु आवणं पर्वयदसंक्रांतिद्विषितो स्यादुपा
 करणं शुक्लपंचम्यां आवणं सुवृत्तं संक्रांतियदणं वापि यदि वै पर्वणि जायते। तामासेद १५५

अयुक्तेषां पंचम्यां च तदिष्यते। एतच्च वाजसनेय्या निप्रायमिति केचिदाहुः। सवंधां आव
 णपंचम्यां मेवेति। तदुक्तं। तथा सति मन्वादिवाक्यानां निरर्थकता स्यात्। बह्वंशमास
 अवर्त्तं दोगा सन्मास आवणं कुरु। यथा दमनुः। आवणं पौष्टपद्यां वाप्युपाहति
 यथाविधि। युक्तं तं दं स्पधीयीतमासाधिप्रार्थमंचमानिति। अर्द्धपंचमा मासो येषां
 तद्वर्द्धपंचमाः। उपाकर्म प्रवृत्तिसाधनं च तुरो मासान्मासयदिनेषु नाधीयीतेत्यर्थः। तथा
 अपिश द्वात्रापदमवधि आवणं दस्यु पंचमानां सुपसंयुतः। तथा च बह्वंशं पंचपरिशिष्टव
 रिका। अष्टौषधयस्तस्मिन्मासे न उन्नवंति चेत्। तदनादपदेमासि आवणं न तदिष्यते।
 अत्रौषधनावः संक्रांत्यादिदोषाणां सुपलक्षकः। गालिलोऽपि पौष्टपद्यां दस्यु नोपाक
 रणमिति पौष्टपद्यां प्राप्येत्यर्थः। यहुवो दायनवत्। आवणं पौर्णमास्यां आषाढां चोपा
 हति। अथ तं दं स्पधीयीतेति। यहुपौष्टपद्यां मप्रसदोषामा माषाढां कवीरनय्यपरीयहुके
 श्रिदुक्तं। आषाढां विधने यहुः। शाखिनामेषां आषाढां मुपाकर्म विदितव्यं। बह्वंशं मासमा

दर्श

नां च कस्मिंस्मिंश्चिच्छशाखा विप्रोषेष्टंगयादित्या निषेधनावात्पारक्यमविरोधियदिनिन्या
 येनैवाष्टाद्यांतमासश्रवणनक्षत्रदक्षेवाउपाकर्मधात्तां अथथातषांविदिताकरणेन
 प्रथदायः प्रसज्येतातदुक्तं स्मृत्यर्थसारां कस्मिंश्चिदिनेयदणसंक्रांतिवर्जितकार्यं कर्मणा
 नलोपेनो कर्षइति अत्रकर्त्तव्यमुच्यतेतत्रकाल्यायिनिउपाकर्मणिचोअयेअथाकालं
 समेयचाक्षणीनूदनमयानूचवाप्रजयेतपर्ययहचइतिहृदयवेता॥नवेडपाकृतिःपोष
 मास्यां प्रवह्नि एवउवाहणानूनोजयेतत्रपिचूनुउद्दिश्यदेवताइतिबोध्ययनोपिगो
 तमादिहृषीनसप्रहचसंभमयानूचन॥उजयिवायथाशक्तिप्रजयेडुधरदिति॥तत्र
 गोत्रैतमादीनिश्चशाखोक्तंरुषिणांमुपलक्षणां॥उचमपिदंतराणां॥नविष्णोत्रार
 संप्राप्तेआवणस्यांस्यांतेपोषमास्यांदिनोदयोस्नानंकवी॥तमुतिमान्कृतिःकृतिविध
 नक्त॥अतोदेवानूपिदंअवतपर्येतपरमांनसाउपाकर्मदिवेवोक्तंरुषीणांचूतपर्यां॥१०५
 कवीतब्राह्मणैःसाधवेदानुद्दिश्येराकितइति॥कालवृद्धौउपाकर्मणोप्यहमनिवा

ननु दशहरा सुनोक्तं

ननु दशहरा सुनोक्तं अथ उषादिषुगादिषु उपाकर्मसहाषष्टौर्धतदिष्टं वृषादिनइ
 ति॥तदुक्तं कात्यायनेनोउकर्षःकालवृद्धौ स्यादुपाकर्मदिकर्मणि॥अतिषेकोदिहृषी
 नांनरूकषेष्टिगादिषु॥इति॥रुषिष्टंगवचनविरोधइतिवेत्तांरुषिष्टंगवचनस्यकुंदा
 गविषयवातुयतसेषांकालवृद्धावपिसिदाकैर्धएवोपाकर्मसुक्तपक्षेउदसेनउ
 पाकर्मपिराक्तिकमिति॥सिंदेरवोदसेना पराक्तिकमुपाकर्म॥उषादेःप्रवह्निउअय
 उअर्जनमित्यन्यथा॥ननुपर्वणियदणेत्यति॥त्रयोदश्यांचतुर्दश्यांचवणक्षेत्रदणवेध
 हृषितवात्वा बहुचैरुपाकर्मनकार्यंवेधश्च स्मृतावुक्तः॥यथा॥त्रयोदश्यादिकंवत्तादि
 नानांनवकंधवंमंगल्येषुसमसेष्टयदणेशिशिमूर्ययो॥तथा॥द्वादश्यादिहृतीयांतो
 वेधइडयदेस्मृतः॥एकादश्यादिकसोअथुथ्यांतिप्रकीर्तितः॥षंडग्रहेतयोःप्रोक्त
 उनयत्रदिनदयमिति॥दिनद्वयग्रहणात्पूर्वमुत्तरंवाअतश्चतुर्दश्यामपिअवणक्षेत्र
 वेधहृषितवात्तुउपाकर्मनकार्यमिति॥उपाकर्मणिवेधसोषानावात्वायथा॥नियोनेमि

त्रिकेहोमेजप्रेयसक्रियासुवाउपाकर्मणिचोअर्थयदवेधेनविद्यते॥इति॥इकपाक
 म्मी॥७॥अथाअर्थेर्जनसुच्यतेतदुक्तंयाज्ञवल्केनापोषमासस्यरादिण्यामष्टकाया
 मथापिवाजलानेकुंदसांक्युरुअर्थविधिवद्वहिरितिमनुरपि।पुष्पेउकुंदसांक्या
 दहिरुअर्जनंदिजः॥मार्गशुक्लस्यसंप्राप्तेपूर्वाक्प्रथमेदनिरितिअथमाघशुक्लस्य
 तिनाश्रयदपोषमास्याउपाकर्मविषयान्ता।माघशुक्लेप्रतिपदएवसाध्विउमा
 सबसंनवातुदारीतापिअर्धपंचमासासानुधीयोद्धुमुज्जतिअर्धपंचमाससंन
 वातुतथावगानिलः।कुंदोगामिलिताकुयुःप्रातरोअगिकीक्रिया।अपराह्णेकपा
 कर्मपुष्पदस्रक्षयादिजइतिदस्रणअपराह्णेउपाकर्मपुष्पेप्रातरुअर्जनंकुया
 दिति॥इकअर्जनं॥अत्रोपाकर्मनंतरअपराह्णेनद्रादितेसतिरक्षाबंधक
 यति।नद्रायांतस्यनिषेधतु।तदुक्तंस्मृतिसंयदा।नद्रायांवेनकर्तव्येआवणीफा
 ल्युनीतथा।आवणीनृपतिदंतियासंददतिफाल्युनी॥अत्रआवणीतिश्रावणं १७७

क्रियमाणंरक्षाबंधनादिकर्मशुच्यतेनद्रोपाकर्मतस्यपृथगुपाताना।आवणो
 आवणीकर्मयथाविधिसमाचारतुउपाकर्मविकर्तव्यंकर्तृदृष्टेदिवोकरोइतिउ
 पाकर्म।उसतिसंनवेनद्रांतएवकर्तव्यं।आद्योपाकर्मवनकार्यमेवोतस्याःसर्वका
 येषुनिषिद्धवान्।रक्षविधिउनद्रायांसस्यांतस्तेरात्रोवाक्यति।नतयोपाकर्म
 तस्यपूर्वाह्णएवविधनातु।तदुक्तंनविद्यातार।उपाकर्मदिनेचोक्तंरूपीणांरिब
 तर्पणं।रक्षापाटलिकांशुधां।कारयेदक्षतेःशस्त्रैःसिद्धार्थेहमनृषणैः।वस्त्रैर्विचित्रैः
 कायासुक्षोमैर्वामलवर्जितैः।विवित्रसूत्रयथितांस्थापयेज्जानोपरिउपलिप्तेरुहम
 धादत्तंवृक्षेवत्यसेबुनंपीवं।तत्रापराह्णसमयेसामाद्यःसपुरोहितः।समुहन्।
 तद्वपुरोधमृपतेरक्षांवधीतमंत्रेण।मंत्रायेनवक्षोवलीराजादानवेद्रोमदा
 वलः।तेनचामवबध्नमिरक्षमाचलमाचल।ब्राह्मणैःहवियैर्विशैःशूद्रैरन्यैश्चमा
 नवैः।कर्तव्योरक्षिकु।वारोदिजान्संश्रुत्यनन्त।अनेनविधिनायसुरक्षिकाबंधमाच
 रन्तु

ससर्वदोषरहितः सुखं सर्वं प्राप्तं मेतः आषाढ्यां आवर्णं प्रोक्ष्य घ्रां वा सर्वदेवानां
 पवित्रारोपणं कार्यं तदुक्तं मन्त्रपुराणे आषाढ्याया मयाऽष्टम्यां वज्रं दृष्ट्वा सुमा
 पतिं पवित्रैरव्ययेन कौजाद्यां आवर्णं वेत्तुमाप्नुमिति ॥ इति आवर्णीनिस्यः ॥ ७ ॥
 नाद्रपदं पूरिमास्यां सावित्री व्रतं सुवासिनी नारी नर्दरा सुवृक्षे सावित्री व्रतं कथयति
 नविष्णो नारायणं श्रूयतां पांडव्येष्टसावित्री व्रतमावर्ता कथयामि यथावीर्यं
 यासद्या युधिष्ठिरा त्रयोदश्यां नाद्रपदं तं भवनं पूर्वकं त्रिरात्र नियमं कथयति
 पवासं नारतो अशक्ता उत्रयोदश्यां नक्तं कथयति ॥ इति त्रिंश्यां त्रिंश्यां त्रिंश्यां
 दश्यां उपवासेन पूरिमां ॥ इत्यादिविधिसुप्रसिद्धवत्सावित्री मावास्यायां वज्रं
 अत्रैव लोकपूजां कथयति तदुक्तं ब्रह्मपुराणे ॥ सर्वा नाद्रपदायोगे पौर्णिमास्यां प्रि
 तामहाशक्ता नित्यमयास्त्रं नो वासुविज्ञे शशां करानां लोकपालारुह्यार्थं त्रि
 लोकस्यां चरानां पृथिव्यां वारणाद्यधितया नंतं वज्रैर्गिनां तस्मात्त्रयं लिखेत्तु ॥ १०८ ॥

द्वा मष्टपत्रं सकसिकं कसिकायां लिखेत्त्रयं मानंतं कमलोद्भवो प्राच्यादिषु च पात्रेषु
 वासवाद्याश्च सासुधनं ततः क्रमेण तेनैव संस्थाप्य कलशान् शुभानां पञ्चासं पूजनी
 यास्तु नक्त्या ब्रह्मादयः सुरा ॥ इति नाद्रपदं पूरिमां ॥ ७ ॥ अथाग्निं पूरिमां दद्यात्
 दुक्तं ब्रह्मपुराणे ॥ आश्वयुज्यां पौर्णिमास्यां निजं नो वा लुकास्वित्वा आया नित्यं नयासा
 दत्तं वा सुदुर्दारुणं तस्मात्त्रयं नरेमथिः सुगैहस्पसमीपगाः ॥ १० ॥ अथितव्याश्च मंडाने
 भूतव्यानि नारंगे विनिषवन्तु सुस्नाते शुभं लिखेत्त्रयं नरेन विं सवालके ॥ दिवा तत्र नो
 कथं मानुषेऽथ विवकिनिः स्त्री वृक्षं पृथ्वालेऽथ नाक्तं प्रजितः सुरा ॥ पूज्याश्च सकले
 पात्रेऽथ द्वादिपिनिः ॥ द्वापापां तेषां दीपसु संपूज्या दद्याद्वाहनः ॥ यवा सै च तं सुतं
 पाते संपूज्येऽथ वत्पिते ॥ संपूजितव्यं पूर्यं प्रयसा पायसान्नं च तत्र स नार्यः ॥ संपू
 ज्यं तयानं दीश्वरं सुनिगो मज्जिः सुरती पूज्या लुगवक्रि कृता शाना ॥ अथैव वक्रिर्वि
 जार्जिवक्रिर्विनायकः ॥ पूज्याऽथ वज्रैरेव नो यथा विनव विमारे ॥ ततः पूज्यानि कं नश्च

समां सच्चिदानंदं लोकां सुगंधिनिधुतोपेतो कासराक्षसैश्च रिति। सांकाशो मदिषा दो
 युगुलः। ब्राह्मणा नृनो जयिवावृत्तौ कथं मां संवर्तिरिति इति। अस्यामेवाश्च सुहृत्। अ
 श्वनी युक्तायां घृतं प्रसूतं सुवर्षात्रं दद्यात्। यदा ह विष्णुः। अथ सुहृत्। अश्वनी गते च
 प्रमसा घृतं प्रसूतं नृनं सुवर्षात्रं विप्राय दद्यात्। दीप्राप्तिर्न वतीति। इयमेव कोसुदी प्रा
 का। अस्यां इंद्रं लक्ष्मीं वृजयेत्। तदुक्तं महा नारते। पूर्णिमाश्च युज्ये मासिको सुदीपः
 कीर्तिताः। कोसुद्या घृतं यश्च दत्तः। इन्द्रं वै रावतं हितं। निशि जागरणं च वा पायस्युत्सव
 माचरेत्। इत्यादि नृपसिमा। ७॥ अथ कार्तिकेयसिमा। तत्र दीपसागरं दानं। तत्र
 कं ब्रह्मपुराणे। पौर्णमास्यां च संवत्सरे नृणां दामोदरः सदा ततश्च दद्यात्। अथ
 पाशु च विकस्यते। इति कार्तिकेयस्यथा खड्गो वरुणश्च कृता ज्ञानः। ध्यानैः सुखैः
 साधैः च त्वं निशागमो माल्यधूपैश्चथा गंधैर्नृणां रुद्रावचैश्चथा परमान्नैः फलैः
 शाकैर्वीक्ष्य ब्रह्मण तर्पणैः। एवं देवा सुसंपुज्य दीपा देयाः। दाद्विः। दीपा पाते तथा

सा

१०९

गर्तश्चतुरस्रो मनोहरः। प्रदोषो विधत्ते न नमोः सुहरये पतेत्। ब्राह्मणाय यथा यो
 ग्या दद्यात्। नृदीपसागरं इति। अत्रैव काम्यवृषो अगः। कार्यः। तत्र कं विष्णो नारा कार्ति
 क्यो बृहपो अगो विवाहपुण्यलक्षणः। कार्यः। कुरु कुरु अष्टद्वारनी राजनं यथा गडा
 श्वघृतं दानं च घृतं धनं दद्यात्। प्रदद्यात्। पुण्यं हस्ति सुताः। संकल्प देवताः। इति मय्या
 ऽपि कार्तिक्यो बृहपो अगो ह्यनं कं समाचरेत्। शोचं पदं मवाप्नोति शिवं त्रयमिदं स्मृतं।
 इति। अत्रैव ब्रह्मपुराणे नीलवृषं दानं सुक्तं। नीलं च वृषं नंदं दद्यात्। कुर्वन्स तरीयुतं सर्वस
 यं चरमं च सर्वं गंधं समन्वितं। सुवासं ब्राह्मणाय महाकांतारतारणं। यावन्ति स्यात्। रोमा
 णिशरीरं सति संक्षया। तावद्गुणं सदा स्यात्। अथैव सति तत्प्रदः। इन्द्रयिवा न तो विष्णुरक्त
 माल्याचुले पानः। नोक्तं गौरसं प्रायं सुपुत्रं सुं दिलेततः। इति कंदपुराणे। अथ विवाह
 कः। नंदिके श्वरवाच्यः। अमिन्नं दंपराधीनः। शंभो शतापरायणः। तावकाशाक्षि मकुटं
 तानि नियमं स्यात्। तन्मामकं समाचरेत्। दत्तं वृत्तं विदां वरायेन च। एते नृगवन् प्राप्ते सु

महत्फलमिति। सुंदरवाचः। अश्विको जागरं नाम वनानां सुतमं वतं पञ्चवा ममवा ना
 तिलं तु लोकं मनुजमानं। निशमाश्च सुजेमासि सुमिमाया गणेश्वरा। एरावण समाहूतः
 शक्रो लोकावकं पया। पश्चिमति लोका नृपशत्रुन के वरप्रदा। को जागरविधनेन
 समाराधयतीत्यतः। तनको जागरं नाम वतं लोकेषु विष्कृतं विधनं तस्य वक्ष्यामि शुभं
 अकायमानसा। सुमिमाश्च सुजेमासि को मुदीपरिकीर्तिता। तत्राध्यमहा लक्ष्मीमिंद्रमेरा
 वणस्थितं उपवासप्रकृतं दीपानुदद्यात् न किंता। लक्ष्मं तद्दं मुद्युतं स दस्त्रातमववा। शु
 तेन दीपयद्दीपान् तिलाते लेन वावती। रात्रा जागरं कुर्यात् नृपगीतपुरा। मरं यथाथा विन
 वता दया पुरवी धिष्ठु दीपका। तेषु देवाय तने धारामे शुद्धे प्रजाते सुस्नातः स
 पुण्यचशतक्रु। ब्राह्मणान् नो जयेद्दीरघृतशर्करपायसि। वासो निर्दिष्टिणा मिश्रततश्चा
 नृपुण्ये द्विजा नो यथाशक्ति श्रदातया दीपाः सुसंविनिर्मिताः। एवं निर्वच्य विधिवत्तु ततः
 पारणमाचारं तू व्रतस्याः स्य विधनेन कल्याणं दीपसंस्मृकान्। अश्वरातिः परितुतः सूर्य

१। के मदीयते। इदं वा युष्ममारोयं पुत्रपौत्रादिसंभदः। नवं ति व्रतमाहात्म्या तू कल
 श्रेष्ठो गणेश्वरा। इति सुंदरवाचः। को जागरवतं। लक्ष्मिका दिनक्षत्रयोगे। ब्रह्मपुराणे
 अस्यामदवमुक्तं यथा। आश्वयं तु यदा हृष्यो कार्तिक्या नवति क्वचित्। महती सा तिथिर्ज
 या स्नाने दानेषु चोत्तमा। यदा या शुभं नवति रुद्रं तस्यां तिथौ क्वचित्। तिथिः सापि महा
 पुण्या सुनिर्दिष्टा। परिकीर्तिता। प्राजापत्यं यदा रुद्रं तिथौ तस्यां नराधिपे। सामुदा कार्तिकी
 प्राक्का देवानां मपि डलना। इति तथा। पुण्या महा कार्तिकी स्याद्भी वेडः। लक्ष्मिका सहेति।
 तथा विशाखा सुयदानां तुः। लक्ष्मिका सुचवंद्रमाः। सयोगः पञ्चकोना मपुष्कारे पडलनः।
 इयं मन्त्रादिरपि। आषाढी कार्तिकी चैव ति। इति कार्तिकी। लक्ष्मिका। अथ मार्गशिरयोर्लमा
 स्यां चंद्रपूजा। तत्र कं ब्रह्मपुराणे। मार्गशिर तिथि प्रक्रमे। वामने त्रं हियदिलो सा देववु वन
 त्रयं। अनेया लक्ष्मि चंद्रमतेनाः। नृपचयतु। सुमिमा स्यां तु तस्मात्तं पूजयेत् त्रसर्वदा शु
 क्तः। पुण्ये अपयसा अद्या परया सुदारं न दीपैश्च वलिनिहामि ब्रह्मण तर्पणैः। नो गद्य

पुरा

लवणं देयं तस्मिन् नंदनं सर्वदा ये स्मा च लवणं यं स्मौ चंद्रादृशं पाद्विनिःसृतां माताश्च
सा च दृष्टितासे पूज्या वक्रलागना कामरूपे नवेत् स्त्रीणां पूज्योः पूजनादिति अस्यामे
वमृगशिरः युक्तायां मसुवर्णवर्णदानं विष्णुनोक्तं यथा मायशेषश्च कपञ्चरश्च
मृगशिरसा युक्तायां हस्तिनलवणसुवर्णानं प्रसूतमकचंद्रोदये बालेणाय प्रतिपा
दयेत् अनेन कर्मणा रूपसौताय ज्ञानोऽपि जायत इति ॥ इति मायशिरः पूजिमा ॥ ७ ॥
अथापोषी ॥ अस्यां पुष्पनक्षत्रयुक्तायां अलक्ष्मीनाशनस्त्रा नादिकं कार्यं तदुक्तं
ब्रह्मपुराणे ॥ इदं जगत्तोलक्ष्म्याय कर्मासीत् तदोदशिः पुरंदरश्च सोमश्च तथा पुष्प
वृहस्पती पंचते पुष्पयोगे नृपोऽसिमा स्यात्ततो बलात्तोलक्ष्मी पुनः पुनश्चक्रुः सो ना
ग्याश्च वक्रादिति ॥ तस्मान् नरः पुष्पयोगे तत्र सो नाग्य वृक्ष्यो गौर स र्षपकल्केन च
मारुत्यश्च कान्तं लोतस्नानं क्षतः कार्यं अलक्ष्मीनाशनं परं उद्धृष्टं देवं च तथा
सर्वेष्विष्टुतेर्जीलिः स्नापयिष्यान् वं वस्त्रं दृष्ट्वा दानं ततो दृष्ट्वा मंगलं ज्ञातं

१११

धूपस्त्रमाल्यशो नितो ततो नारायणः शक्रः शंभुः पुष्पवृहस्पती नृसंपूज्य पुष्पधूप
श्च निवेद्येष्टं पुथक् पुथक् प्रक्षाल्य विदिते मंत्रैः लवाग्निद्वयं नृनां धाने विप्रंश्च सं
तर्प्य नावेर्वस्त्रं च शो नितान् ततः पुष्टिकरं हृद्यं नोक्तं वां घृतपायसं पुष्पयोगे च कर्त
व्यं राजा स्नानं च सर्वदा ॥ इति पोषी पूजिमा ॥ ८ ॥ अथ माघी पूजिमासी ॥ अस्यां मघा यु
क्तायां तिलः श्राद्धं तिलपात्रदानं कुर्यात् तत्र विष्णुः माघी मघा युक्ता च श्या ततस्यां
तिलैः श्राद्धं लवाग्निं नवेदिति न विष्णो नारायणं माघ्यां मघा सुवर्तिलैः संतर्प्य पित्र
देवताः तिलपात्राणि देया नितिलाः सफलमोदनं कपसि दानं मंत्रैर्वर्तिलदानं च श
स्यतो कंबलाजिनरत्नानि कंबुकोपापमोचको उपानदानं मंत्रैर्वकथितं सर्वका
मदं यत्र वा तत्र वा स्नानं दानं विना ब्रह्मपुत्र इति न विष्णो नारायणं पूजिमास्यां
उयो माघे पूजयेद्विधिं रश्मिं सोऽश्मधमवाप्येदं विष्णुलोके मदीयत इति ॥ इति मा
घी पूजिमासी ॥ ९ ॥ अथ फाल्गुन्यो पूजिमास्यां होलिका निषीयते सा च सायाह्न

तदुक्तं

व्यापिनीपूर्वविद्यायाः सायाः क्रोडालिकां कुर्यात्पूर्वाङ्गी इति गवां दीपं दद्यात्
दोषत्रयधर्मः सनातन इति यथा। आवणी दुर्गनिवर्त्तनी इति च वृताशना। पूर्वविदि
वकर्त्तव्येति। तत्र नद्यां दालिकां नदीपयेत्। तत्र कान् नद्यां दालिकां प्रजाराष्ट्रं नगं
करोति। नगरस्य चानेवष्टा तस्मान्नां परिवर्त्तयति। तथा स्मृत्यन्तरा नद्यां धनं
कर्त्तव्ये। आवणी फाल्गुनी तथा। आवणी नृपतिर्दति ग्रामं दहति फाल्गुनी। तथा च
स्मृत्यन्तरा पिदिनाहति परतोऽपि स्यात् फाल्गुनी पूर्वमिमांसादि रात्रौ नद्यावसाने
च दालिकां तत्र दीपयेदिति। परदिने पिदिनाहति परतोऽपि पूर्वमिमांसां विद्यमानायां
पूर्वविद्यायामेव रात्रौ नद्यावसाने दालिका दीपयेत् तस्यैव यथा। यदाह्नः परदिने पूर्वमि
मांसादयामात्रयं वा स्याद्वितीयदिनस्य रात्रौ। प्रतिपद्वर्त्तमाना उत्तरासा दालिका स्मृ
ता यच्च वृत्तं। वक्रो वक्रिपरिचय इति वक्रो दालिकायां प्रतिपदं वर्त्तयेदिति यथा।
तद्युसायकाले नद्यां दितु पूर्वमिमांसं नदीनां मुक्तिं कुर्यात् प्रतिपदिन कर्त्तव्ये यत्परं

११२

सर्वमपि व्यापिनी नदि नृपतिर्दति गवां दीपं दद्यात् तदुक्तं न विष्णो नरे।
वयं

तिर

अन्यथा न विष्णो नरे वाक्ये निरर्थकता स्यात्। अथाऽत्र कर्त्तव्यमुच्यते न विष्णो नरे।
राज्ञानं प्रतिपौरवाक्यं। अस्माकं दिष्टादका पि दुर्गताम हं राक्षसीं। दिवा रात्रौ समागम्य
बालान् पीडयते वलात्। रक्षया दंडकेनापि जेषान् शनराधिपान् त्राहः परमाचार्यः सानियः।
मुनश्चक्रे। एतत्सर्वं समाख्यातुं दुर्गायाश्चितं नृपतिर्दति पौरवः। अथा राज्ञाष्टष्टोथ नारद
नारद उवाच। सांप्रतं कथयिष्यामि येनापायेन दद्यात्। अथ पृष्टुं दशशुक्ला फाल्गुनस्य नरा
धिपान् शीतकालो विनिःक्रान्ता तृतीया न विष्णोति। अन्यदा न दालिकानां दीपतां पुरुषोत्तमस्य
था च शंकितालोकारमंति च दसंति च। दारुजा निचसवाणिषट्पदानि वृद्धी वा समरोत्सुकः। यो ध
इव किं न्यानुशि शवः संप्रदर्शिता। संव्यं शुक्का शानां नृपलानां चकार येन तत्राग्निविधि बहु वा
रहो धर्मैर्विष्णोः। ततः किलिकिला शब्देः शालशाष्टर्मनोदरा। तमग्नित्रिः परिक्रम्य गायं नृपद
संतुष्टां नृपतं च नृपलं लोकाः निःशंकाः श्रुजनांति कां तन शब्देन सा पापाहो मनश्च निशंता।
अदृष्टघाते निर्दनां राक्षसी दयमेधति। ततः प्रवृत्तिलोकेऽस्मिन् दालिकारव्यातिमागता।

सं २

सर्वदुष्टापहोहोमः सर्वरूपशान्तिदः। क्रियते स्थां द्विजैः पार्थनेन साहाजिका स्मृताः। सर्व
 सारातिथिः सूर्यपौर्णमासीयुधिष्ठिर। सारत्रातफाल्गुनिश्चयपरमानंददायिनी। अस्या
 निशागमे पार्थ संरक्षाः शिशुवायुहोगामयानाप लिप्ते वसव उक्ते दंगणे। आकार
 छिप्रो यानुषषड्वययकरानुवराणां। तकाष्टपङ्कः संस्पृश शष्टहास्यः। कारः शिशुना रुदं
 विसेषां दातव्यं युटं पक्षा नमववा एव दुंदुतिया तस्याः स दोषः प्रशमं व्रजे तां वा नानां रक्षणं
 कार्यं तस्मात् तस्मिन् निशागमे॥ इति हालिका निरूपय॥ फाल्गुनी मन्वादि रपि अथ चेत्त्रादि
 सिमा सुवित्रा द्दहं चंद्रयुद्धयदिस्या तां त घथाम दह च दयः प्रोक्ता वदाह गायत्री मास
 संज्ञेय दह चंद्रः संपूर्ण मंडलः। युरुणा याति संयोगं सातिथि मंदी स्मृता ति संपूर्ण मंड
 ल इति अनेन प्रसिमाया मेव योगो जिधीयते। शंकरगीता स्यपि एकराशिग तो स्या तां य दाय
 रुनिशा करो। प्रसिमायेष्ट मास स्य मदायेष्टी प्रकीर्तिता इति तथा चोदधे वामि शुनेना
 नोनी वचं द्रोतये प्रतो पौर्णमासीय रावारि मदायेष्टी प्रकीर्तिता। माघ प्रसिमायां तने ववि

११२

शेष उक्ता मेघराशौ यदा शौरि सिंदे चंद्र दह स्यती। जाकरः श्रवण दैव महा माघी च सा स्मृ
 ता इति एतां महा च दयः। शालिग्रामादि तीर्थ पुस्तान दानादि पुण्यतः॥ तदा दगायः॥ म
 हा माघी प्रयागे तु नेमिषे फाल्गुनी तथा शालिग्राम महा च व्रीहताः स्युः ये पुण्य दत वः॥ गंगा दौ
 र्व वैशाखी यष्टी च पुरुषोत्तमो आषाढी विकनखले केदार आवणी तथा बदयं च प्रोष्ट पदी
 ऊहा दो तु महा श्विनी। पुष्कर काविकी कन्या ऊहे मात्र शिरी तथा अयोध्यायां महा पौषी
 तता स्युः महा फला इति शालिग्रामादि अतिरिक्त स्थानेषु पिवेया दिस्तानं तं दानादि
 कं अनंत फलं वति। आस्तु य तल्लय तस्या दयं दानादिकं विधिः उपवासादिकं यत्तद नंत फ
 लं स्मृतमिति। अथ सिद्ध विंशति रुद्रादिकं लिख्यते॥ प्रसिमायु रुद्राणां सिद्धा युरो दशमी प
 चम्यो पौर्णमासीति अथ पंचमी वद्विवाहो अवाहिकं कार्यं अथैव तिथि परवाचं दः पूर्णोत्तः
 तड कौपवीणी दारिती क्रूर्य देषु धनुरादिराशि चतुष्कास्तु प्रसिमा अथ नान वती यो
 निनी सान्मुख्या दत्र शान्या यात्रा न कार्या। इति प्रसिमानिर्णय॥ अथ प्रतिपदादि

अमावास्यानिष्पीयतो तत्रोपवासादिषु अमावास्यादिप्रतिपदकैवयाद्या तदुक्तं अ
मावास्यादृतीयावत्तपोध्याः स्युः पराविना इति तिगमेपि षष्ठ्यष्टमी अमावास्यातिवतुर्
त्रिविधायानिषेधश्च तिगमेऽत्र तद्विद्वान् अमावास्यानिष्कलस्यात्रयं विदंस्कं दधुराण
पि त्रुतेविद्वान् अमावास्यानया ह्यामुनिपुंगवेरिति वटसावित्रीवटापत्रिकीशुक्तत्रया
दृशीरेजानोपोध्याः परसंयुता इति अतश्च वटसावित्रीवतयतिरिक्तेषु अमावास्यापर
सुतेव ग्राह्येति सिद्धांतः ॥ अष्टमासस्य मावास्यायां पूर्वविध्यां वटसावित्रीवतं कुर्या
दिति तत्रायं विधिः ज्येष्ठमासस्य मावास्यायां दृशीतामार न्यत्रिरात्रोपोषितानारी अत्राक्यात्र
यो दृशी नक्तं कुरु दृश्यां अयावितममावास्यायां सुपवासं हवा कस्मिंश्चित्पात्रे प्रसु
मात्रां वा लुकां यवादिधन्यं वा दाय तस्योपरिवस्त्रयुग्मेन वेष्टिते वंशपात्रे सुत्राक्या
निर्मिता सौवर्णी मृन्मयी वा सावित्री प्रतिमां स्थाप्य वटमूले पूजयित्वा ब्राह्मणाय द
द्यात् तदुक्तं न विष्णोः त्रारा अमायां च तथा ज्येष्ठे वटमूले महासती त्रिरात्रोपोषिताना

११४

नाविधिनानेन पूजयेत् अत्राक्यात्रयो दृश्यां नक्तं कुर्यात्तिष्ठेत् प्रियः अयावितं च तदुद्विषां
अमायां समुपोषणं गृहीत्वा वा लुकां पात्रे प्रसुमात्रा युधिष्ठिरा ततो वंशमये पात्रे वस्त्रयुग्मे
न वेष्टित्वा सावित्री प्रतिमां कुर्यात्सर्ववयवशो ननी सौवर्णी मृन्मयी वा पिष्टाक्या च वि
निर्मिता सार्धस्युवती साध्वी फलानिवेद्य दीपकैः वटावलं विनृत्य वा काष्ठनारं युधिष्ठिरा
विष्टुः सप्तधाम्यशुब्रुधसंकल्पिते रज्जुन्यो कंठं सूत्रं च शुभैः कुंकुमकेसारे सावित्र्या
रमानं कंवा पिवाचयित्वा द्विजोत्तमानां रात्रौ जागरणं कृत्वा नृग्यगीतपुरःसरं प्रजाते विधिना
पूर्वोक्ते न तरोत्तमां तामपि ब्राह्मणे दद्यात्प्रणिपत्य कृमापयेत् दानमंत्रश्च सावित्रीयं म
यादत्रा सहिरण्या महासती ब्राह्मणः प्रीणनार्थाय ब्राह्मणः प्रतिगृह्यतामिति एवं दत्वा
द्विर्द्वयमावित्रीं तां युधिष्ठिरा निवेद्या द्वितस्तव ब्राह्मणश्च दंतयेत् सुयं दत्वा पदंगं
अवैश्वपुनरावित्रात् तत्रनुक्तो हविष्यान् ब्राह्मणं धावेत् सदा विमर्ष्य च ततो विप्रान् सा
वित्री प्रीयतामिति व्रतेनानेन राज्ञे प्रावेधं नानुयात् क्वचित्वा इति वटसावित्रीवतं ॥ अ

ततः ६

थ कारिका मावास्यायां सुखरात्रिस्तुतौ तस्यां लक्ष्मीपूजनादिकं नववस्त्रधारणादिक्रिया
 नोत उक्तं ब्रह्मपुराणे अमावास्यादवतास्तु कार्तिके मासिकेश्वरी अत्यं प्राप्सु सप्तसुख
 ह्रीरादसां पुत्रालक्ष्मीदेव्या जयान्मुक्ता सुखसुखाः बुद्धिदोषा आताथ विधिवत् कार्यमनु
 ष्यः सुखसुप्तिका दिवा तत्र नोक्तं यं कृत्वा वा उरावला ता प्रदोष समये लक्ष्मीपूजयित्वा
 यथाक्रमेण दीपमाला कथा कार्या त्रक्त्या देवगृहेषु वा दीपमाला परिहिते प्रदोषे तदनंतरं
 ब्राह्मणान् जोजयित्वा तु विस्तृतपरितोषितान् अलंकारयन् नोक्तं यं नववस्त्रा पशोक्तिः
 स्त्रियैश्च विदितं श्रवां धावनिवृत्तः सदेति अत्रैव राजा कोमुदीमदा अदं क्रियात् तदु
 क्तं ततो परा क्रमसमये घोष्ये नगरं नृपा अघराजं बले कालो यथेष्टं चेष्टतामिति लोके
 श्वापि पुराणेषु धावलिता जिरा पुष्पवदनमाला घोर्विवृते वगृह्ये द्वा द्वौ तपान्
 रत्ने सुक्ते नरनारी मनोहरा नृप्यादि त्रसंघुष्टं संप्रहलित दीपकः दीपमाला कु
 र्मपविधयः संधीत संवयो प्रदोषे दोषरहिते रात्रौ दोषागमेशु नो वशपाविलासिनी सार्थ

अविष्मोने

११५

शुद्धिमंगलकारिणी गृहादृष्टं ब्रजतिवपा दान्यंगप्रदायिनी ततोऽर्शत्रसमयश्च यं
 जापुरं ब्रजेत अवलोकयितुं रम्यं पश्यामे वशनेऽज्ञानैः ततः प्रसूष समये नारी निरुद्धा
 दलक्ष्मीति काशितो तदुक्तं एवंगते निशीथे बुजनेति प्राई लोचनो तावत्तरंगरना
 री निरूपडिडिमवादनः निष्कास्या ते प्रहृष्टा जिरलक्ष्मी सुगृहांगणे इति कोमुदीमदा
 अवगाढा माघस्यामावास्यायां सावित्री सदितं ब्राह्मणं पूजयित्वा न वनीतं धेनुं ब्राह्मणाय
 दद्यात् तदुक्तं ब्रह्मपुराणे अमायां माघमासं पूजयित्वा पितामहं गायत्र्या सहितं दे
 वं वेदवेदांगं पितो न वनीत मयी धेनुं फलेन नाविधेयुं स हि राणां सवस्त्रा वब्राह्मणा
 य निवेदयेत् इति माघमावास्यायां शतजिघान हज्रसुक्तायां श्राद्धादिकं मदावृष्टि
 प्रदं न वति तदुक्तं विष्णुपुराणे माघासिते पञ्चदशे कदाचिदप्येतियोगं यदि वारणा
 रुक्तेण काले सपरपि दणान् घल्य पुण्ये नृपलक्ष्यते सोऽति अस्यामेव पूर्वज्ञापद
 युक्तायां श्राद्धादिना सह स्रयुगप्यंति वृष्टिर्जवति तत्रैव ता प्रपदसु पूर्वकाले तदायत्कि

यते पित्र्याः श्रद्धेयं रां च मिमवाप्नुवन्ति युगान्मदसंपितरश्च तेने । इयमेव धनिष्ठा युष्मा
 वर्षाद्युतं वृत्तिदा उच्यते । तदुक्तं महाभारते । माघमासस्य प्रक्रमो काले धनिष्ठा यदि नाम तस्मि
 ह जन्मवत्तुपालतदा पित्र्याः । दत्तं तिलान्नं प्रददाति शुभं वषां यतं यत् कुलजे मनुष्यः । मा
 घमासस्यारमावास्या रवि वाश्च वणेन दत्तं त्रयतीपातवदसो अर्द्धदियारब्धकोटिद्वय
 सन्नितायागः । तदुक्तं महाभारते । अमार्कश्रवणे पातयुक्ता वात्स्याघमाघयोः । अर्द्धदियस
 विद्वयकोटिद्वयद्वयः समः । दिव्ययोगः । राश्याय नवरात्रौ कदाचनेति । अर्द्धदियराणां । पित्र्या
 दये तु संप्राप्तं सर्वं गंगा समं जलं । अर्द्धात्मना दत्तं तस्मिन् सर्वं नवे युवतसंमिता । अतः किंचित्
 क्रियते दानं तद्दानं मेरुसंनिजमिति । अथैव दाने विशेष उक्तः । चतुष्टयपलं सुखं अमत्रं त
 त्रकारयेत् । चतुर्दश्यां दत्तं परतश्चैतत्पारदनीति । यथा पर्वप्रतिपदाः संधिरवगिवर्तना
 द्यदि तस्मिन् दानियष्टव्यं पूर्वद्वयस्य उपक्रम इति । आवर्तनं मध्यमः । लोगाक्षिरपि । पूर्व
 कृत्यवामध्यमः कृत्यदिपर्वसमाप्यतो उपोष्यतत्र पूर्वद्वयस्य दद्यामि इत्यतो इति मध्यमः कृत्य

११६

परतः पर्वप्रतिपदां धौ तु संधिदिनात्परदिने यागः संधिदिने वा धनं कार्यं । तदा ह लोगाक्षिः ।
 अपराक्षेयवासाय यदि पर्वसमाप्यतो उपोष्यतस्मिन् दानिश्चात्र याग इष्टत इति गोक्षि
 लोपि । आवर्तनात्परः संधिर्द्यदि तस्मिन् उपक्रमः । पारशुरिष्टिरिष्टोषपर्वद्वयविनिर्णय इति ।
 अत्र पर्वद्वयनिर्णय इत्युक्तं । तदा दत्तं त्रयतीपातवदसो अर्द्धदियारब्धकोटिद्वय
 त्रयतीपातप्रतिपदासि सगमा इति मध्यमः इति दानवती । तदा तत्रैवाधनं यागं स्वकृत्यति ।
 तदा दद्यात् । संधिश्चैव । अर्द्धद्वयस्य । अर्द्धद्वयस्य । अर्द्धद्वयस्य । अर्द्धद्वयस्य । अर्द्धद्वयस्य ।
 द्यः कालविधेति शिरिति । ननु वं सति पूर्वद्वयस्य । अर्द्धद्वयस्य । अर्द्धद्वयस्य । अर्द्धद्वयस्य ।
 चेतु न सद्यः । तत्कालविधिरपि दर्शनात् । तथा । आपः । योः । संधिर्वा
 णेप्यवासः । सद्यो वाससद्यः । कालाया सर्वक्रियत इति । ननु । तथा । पित्र्या पर्वप्रतिपदाः संधिरवा
 गावर्तनाद्यदि तस्मिन् दानियष्टव्यं पूर्वद्वयस्य उपक्रम इति । गोक्षि । लव वन विरोधो न विष्य
 तीति चेत् । न संगवात् । पूर्वमपि संधिर्वावर्तनादवाची न च । तद्विषयं गोक्षि । लव वन विरोधो न विष्य
 यमवाक्यस्य संगवात् । अर्द्धद्वयस्य । अर्द्धद्वयस्य । अर्द्धद्वयस्य । अर्द्धद्वयस्य । अर्द्धद्वयस्य ।

द्वयसामान्याविषयं। प्रसिंमामात्राविषयंकायायनइतिविषेशोपक्वनेनसामान्या
 धइयविरोधः। अमायांविरोधः। यदाप्रतिपद्वितीयात्रिमुहूर्तमिकंअपराह्णंवाप्रो
 त्विद्वितीयात्रिमुहूर्तमिप्रतिपद्यापराह्णिकी। अत्राधनंवदृष्ट्यापरतःसोमदश
 नात्। इति। सोमदशनिदिनेयागनिषधोवृद्धवशिष्टनोक्तः। इंदोनिरुद्धितेदविधिपरश्चा
 दुदितेविधौ। यद्वैयुष्णंऊततस्मिन्नपश्चादपिदितरुवत्। इति। ननुपर्वप्रतिपदाः सा
 म्यःसंधिसुबोभवतिप्रतिपदिद्विगमिन्यांहीयमाणायोवाक्यंसंधिकानमितिवे
 त्। मय्यं। प्रतिपद्विनाडिकादिध्वविभज्यपर्वणि संयाव्यसंधिःकल्पनीया। तदा
 हलोगादिः। तिथिःपरस्याघटिकाश्चसुःसुनाश्रयाः। न्यधिकाश्चयासा। अर्धवियोद्यन
 थाप्रयोद्यंकासेववृद्धोप्रथमदिनेस्यात्। इतिकायायनोऽपि। पारक्रिघटिकानून
 तथावाज्यधिकाश्चयाः। हिष्मातददं पूर्वस्मिन्नकासवृद्धीप्रकल्पयेत्। अथयागकालज
 यतोतत्रपर्वणश्चउथेनागःप्रतिपदाध्यास्त्रयोनागाथः। कालोतदाहयाज्ञवल्करः॥

११३

पंचदश्याः परः पादापहादेः प्रथमंस्त्रयः। कालः पार्वणयोगे स्यात्। अन्यथातुनविद्व
 तः। इति। वृद्धशान्तातपोषिपर्वणोयश्चउथोऽश्रयाः। प्रतिपदस्त्रयाः। यागः कालः सविद्व
 यः। यातवृकोमनीषिभिरिति। पर्वप्रतिपदंभ्रवपिअपराह्णसतिपरदिनेवउथेपिप्रतिप
 द्नागेयागः कार्यः। तदाहशान्तातपोः। संधिर्यधपरह्णस्यानयागः। प्रातःपारह्णिकुवणिः। प्र
 तिपदागेउथेपिनदुष्यतीति। यत्तुवचनोत्तरयष्टयचउथेयोगेः। प्रतिपदाः कचित्तरक्षो
 सितद्विपुं पतिश्रुतिप्रासनातनीति। इदमाद्यांशत्रयेयागः काले संभवति। आलस्यादि
 नातदतिक्रम्यचउथेनोत्तरयष्टयमितितत्परमिति। इतिपर्वद्वयनिर्णयः॥ ॥ ॥ अथाज्यध
 याः। उथोतदाहयाज्ञवल्करः। पंचदश्यांउथेदृष्ट्याअष्टम्याराऊसूतकोऊहसंधिपुत्र
 क्कानाआदिकंप्रतिपद्वेतिगोतमोऽपि। पक्षद्वयचउथेदृष्ट्याअष्टमीद्वितयेतथापहासा
 वपिपक्षांतेब्रह्मनाधीयतेनारिति। ब्रह्मवेदाः। मयुरपि। अमायांउथेदृष्ट्यापौर्णमास्य
 ष्टकासुचोअमावास्यायुरुदंतिशिष्यदंतिवर्षिमा। द्वयंद्वयष्टमीवृतातस्मात्तापरिव

११३

द्वयसामान्याविषयं। प्रसिंमामात्राविषयंकायायनइतिविषयेष्वपक्वनेनसामान्या
 धइयविरोधः। अमायांविरोधः। यदाप्रतिपद्वितीयात्रिमुहूर्तमिकंअपराह्णव्याघ्रो
 तिद्वितीयात्रिमुहूर्तवैप्रतिपद्यापराह्णिकी। अथोक्षनंउदयेपरतःसोमदश
 नात्। इति। सोमदर्शनदिनयागनिषेधोवृद्धवशिष्टनोक्तः। इंदोनिरुद्धितेद्विषिपरश्चा
 दुदितेविधौ। यद्वेयुएंपंक्ततेतस्मिन्पश्चादपिदिनरुवतोइतिननुपर्वप्रतिपदाःसा
 म्यःसंधिसुबो नवतिप्रतिपदिद्विगमिन्यांहीयमाणायोवाक्यंसंधिज्ञानमितिचे
 तोमयः। प्रतिपद्विनाडिकादिध्रुवविभज्यपर्वणिसंयाव्यसंधिःकल्पनीयाः। तदा
 दलोगादिः। तिथिःपरस्याघटिकाश्चस्युःस्युनाश्रयाः। न्यधिकाश्चयासा। अर्धविद्योद्यत
 थाप्रयोद्यंकासेचवृद्धोप्रथमदिनेस्यात्। इतिकायायनोऽपि। पारक्रिघटिकान्मून
 तथावाज्यधिकाश्चयाः। हिष्मातददं पूर्वस्मिन्कासवृद्धीप्रकल्पयेत्। अथयागकालज
 यतोतत्रपर्वणश्चउथेनागःप्रतिपदाघास्त्रयोनागाथः। कालः। तदाहयाज्ञवल्करः॥

११३

पंचदश्याःपरःपादापहादेःप्रथममांस्त्रयः। कालःपार्वणयोगेस्यात्। अन्यथातुनविद्य
 त। इति। वृद्धज्ञातातपोपि। पर्वणोयश्चउथेऽंशश्चाद्याःप्रतिपदस्त्रयः। यागःकालःसविज्ञा
 यःप्रातर्बुकोमनीषिनिरिति। पर्वप्रतिपदसंक्षेपपिअपराह्णसतिपरदिनेचउथेपिप्रतिप
 द्नागयागःकार्यः। तदादशातातपासंधिर्यघपारह्णस्यानूयागःप्रातःपारदति। कुर्वणिःप्र
 तिपद्नागेउथेपिनदुष्पतीनियुक्वचनो नयष्टयचउथेऽंशयोगेःप्रतिपदःकचित्तारक्ष
 सितद्विपंतिश्रुतिरुपासनातनीति। इदमाद्यांशत्रयेयागःकालेसंभवति। आलस्योदि
 नातदतिक्रम्यचउथेऽंशो नयष्टयमितितत्परमिति। इतिपर्वद्वयनिस्यः॥७॥ अथाऽनय
 याःउथेतोतदाहयाज्ञवल्करः॥ पंचदश्यांउदयेऽंशोअष्टम्याराहुसूतकोहृदसंधिमुत्तु
 क्कानांआदिकंप्रतिपद्वेतिगोतमोऽपि। पक्षद्वयेचउदयेपरपृमीद्विनयेतथापक्षास
 वपिपक्षांतेब्रह्मनाधीयतेनारिति। ब्रह्मवदाः। मनुष्ये। अमायांउदयेऽंशोपौर्णमास्य
 ष्टकासुवाअमावास्यायुक्तंइतिशिष्यदंतिवर्णमा। द्वयंदंशष्टमीवृतातस्मान्नापरिव

६३

ज्ञेयत्वात् इति बोधायनोपनिषद् निशाच विज्ञेयामध्यामयामयोः तस्यां स्नानं कृत्वा
 तच्छाध्मयं पिबेत् न पीनमिति मध्यमयामयामध्याममिति द्वितीययामस्यां च घटिका
 यं च तृतीययामस्यां च घटिका द्वयमिति च तस्मान्नाडिका मदानिशाः तदुक्ता तानि वा प्रातः
 संध्यादिनाडी स्यान्मायं संध्यावतादत्रा मदानिशाच विज्ञेया च तस्मान्नाडिका सुयाः
 बृहस्पतिरपि त्रयोदशपांचसप्तस्योचतुर्दशपाः क्षत्रियः अर्वाकुना ध्याय मं कुर्याच्च
 दीर्घतस्य धर्मणमिति अत्रैव विशेषागार्योणाक्ता रात्रोयामद्वयादवाकिसप्तमी च
 योदशी प्रदोषः सत्रविज्ञेयाः सर्वविद्याविगर्हिता रात्रौ न वसुनाडी शुचतुर्थी यदि
 अपतो प्रदोषः सत्रविज्ञेया वेदाध्यायनगर्हित इति श्लोकनीप्ता वाचुमस्य द्वितीया
 सुमत्रादिषु युगादिषु विषुवायनयोर्द्वित्रायने बोधने श्रुतो पक्षाधिकत्रयोद
 शपांतस्या एवोत्तरातिथिः दशस्थिकयद्विवेकस्या दनध्मयः श्रुतावपीति अस्या
 पक्षेतिथिबुधमवाधिकत्रयोदशी सानध्मयदिनोपक्षे द्वितीयादित्रयोदशपांतोना

११८

मेकादशाश्चाध्मयानामेवं विधमनात् किंच यस्यास्त्रयोदशपात्रतरातिथिश्चतुर्दशी
 दिविवां दशी सृजति सावानध्मयदिनमिच्छति इति श्रवणद्वादशी वाचुमस्य वित
 याशुगार्योणाक्ताः शुचावृत्ते च तस्यैव द्वितीयायां विधुदये वाचुमस्य द्वितीयाः प्रवद
 तिमदर्थय इति तथाचो पूर्वोद्धमनध्मयमहः संक्रमणे निशि दिवा प्रवृत्तिरात्रिमि
 ति वेदविदो विदुः मनुष्यो ज्ञाननाद्वारा त्रैलोक्ये चैव सुपल्लितो नाधीयीत द्विजो नित्रां
 नयेवाकालिकेषु च महायारोधाशादं वेदस्याध्यायनं यजेत याज्ञवल्क्योपि अदप
 तेन ध्मयः शिशो नित्रां नयेवाकालिकेषु च शिष्यविर्युक्तेषु च उपाकर्मणि च अत्र
 श्रुत्वाग्नात्रियसुतो संध्यागर्जितनिर्घातकृत् कपोक्ता निपातनो समाप्य वेदं कनिशमा
 रणपकमधीय चति तथा पशुमंडूकवकुलश्चादिमाजोरसृषकैः जतः तारवदोरात्रं
 क्रपाते तथा ब्रूय इति शक्रपात इति शक्रध्वजस्या दासनादिने उद्धुयदिने वा अन्यत्र
 विशेषः शिष्टाचारो वंगतव्यः अध्यायनदिनेषु अध्यायने प्रत्यवायः स्मृतिसंक्रियायाश्च

का

अनधमयेष्टयनप्रज्ञामायुःप्रज्ञाश्रियं ब्रह्मवीर्यं श्रियं तेजनिर्जितं ततियमः श्रयमिति
 अन्यश्च विशेषः स्मृत्यर्थसारप्रोक्तः। चतुर्दशपट्टमीव प्रतिपद्युचसर्वदा दुर्मधमनाम
 नधमयस्त्रांतरागमनेषु च। तथा विस्मृतवीलानां ब्रह्मवेदपाठितामिति अन्यश्च विशेषः
 पापराक्ष प्रोक्तः। चतुर्दशपट्टमीव प्रतिपद्युचसर्वदा दुर्मधमनाम साधर्मशास्त्रा
 णि चान्यसेतां यथा स्मृतिविक्रियायां। उदयसमयवाः पिसुहृत्तत्रयगामियत्नोत्तद्वि
 तद्वदोरात्रमनधमयविदोविदुः। इति। यत्रुववनां तावदेवेष्टनधमयोनतन्मि अदिनां
 तार। उपवासव्रतादीनां तिथिमासस्यैव च इति। इदं च देशाचारतो व्यवस्थापनीयं।
 क्वचिद्देशे यावदेष्टानधमयतिथिनाडिका। यावदेष्टानधमयनं कर्तव्यं। इत्यनधमयनि
 र्णयः॥७॥ इति श्रीनिर्णयामृतसकलतिथिनिर्णयः समाप्तः॥ श्रीगणेशाय नमः॥ अथमा
 सप्तम्यानि॥ तत्रादौ चैत्रमासश्च। तदुक्तं मध्यपुराणे। वृद्धिं चामधेयसुदधिकी
 रं घृतं तथा। दद्याच्चस्त्राणि सुहृन्माणिरक्तवस्त्रयुतानि च। संप्रज्यविप्रमिथुनंगौरीमप

११७

वि३

यतामिति। एतज्जौरीव्रतं नाम नवानी लोकदायकमिति। न विष्णो नारपि। वित्रे त्रिरात्रं न
 कात्रीनघास्तावा ददाति यः। अज्ञाः पंचपयाः श्विनोदरि प्रायकुडुबिनो न जायते पुनर
 सोडी वलो के कदानेति। वामनपुराणे। चैत्रे मासि वित्राणि त्रयान्यासना निव विष्णोः
 प्रीत्यर्थमेतानि देयानि ब्राह्मण्यथेति॥ इति चैत्रमासश्च॥७॥ अथ विशेषश्च॥ त
 द्दुक्तं महा नारतेऽपि। निश्चरेदेकनक्तं न विशाषे योजितेऽद्वियः। प्रातः स्नायी नरः स्त्री वा
 तीनां प्रेषतां व्रजेदिति। वामनपुराणे। गंधमाल्या निव तथा विशाषे सुरभीणि च। देयानि हि
 जसुरव्यन्यो मधुसूदन उष्टये। इति विशेषश्च॥७॥ अथ विशेषश्च॥ तदुक्तं न विष्णो
 नारपिष्टनकं यजः। चत्राज्ञेष्टमासे स वैदिकं। पुष्पैः संप्रज्यगंधधेनानां क्स्त्रविप्रुषितं॥
 वर्षकोटिवातं सायं सूर्यलोकमदीयत इति। कंजो ब्रह्मा। वामनपुराणे। तदुक्तं। कंज बुध
 उवत तालवृत्तं सचंदनं। त्रिविक्रमस्य प्रीत्यर्थं दातव्यं ज्येष्ठमासि चेति॥ इति ज्येष्ठमासश्च॥
 ७॥ अथाषाढश्च॥ तदुक्तं महा नारते। आषाढमेकनक्तं न स्त्रिवामासमतं दितुं। ब्रह्म

धन्यो बद्धधनो बद्धपुत्रश्च ज्ञायते इति वामनपुराणे उपानधुगलंठं लवणामलका
 निवात्राघाढ वामनप्रीयेदतिव्या निवृत्तक्रितः ॥ इत्याघाढं ज्ञेयं ॥ ७॥ अथ आवणं
 योतुक्तं मुदा नारतो आवणं नियतो मासं एकं न केनयः क्षिपेत्तु यत्र तत्रा निषेकेण पुत्र
 तज्ञातिवर्द्धन इति वामनपुराणेऽपि धृतं च हीरकं जांश्च धृतं फलानि च आवणं श्रीधर
 प्रीयेदातव्या निविष्यति ॥ इति आवणं ज्ञेयं ॥ ८॥ अथ नाशपदं ज्ञेयं ॥ तदुक्तं मुदा
 नारतोऽपि पृथग् यो मासं एका दारो न वन्नरः ॥ धनाद्याः स्फूर्तमनुलमे श्वयं प्रतिपद्यत
 इति वामनपुराणे ॥ मासि जादपदे दद्यात्पायसं मधुसर्पिषा ॥ कृष्णकेशप्रीणार्थं ल
 वणं स्युडोदनमिति ॥ इति नाशपदं ज्ञेयं ॥ ९॥ इत्याश्चनं ज्ञेयं ॥ न दादयमा ॥ धृतमाश्च
 वे मासि नियं दद्याद्विज्ञानयोऽप्रीणयिवाश्चिनो ॥ दवां रूपनाग निज्ञायत इति ॥ वामन
 पुराणेऽपि तिलावसुरं गंधपतं दधिताम्रवशादिकं प्रीयर्थं पन्नानस्य देयमाश्च
 युजेनर इति वशाधनुः ॥ इत्याश्चनं ज्ञेयं ॥ १०॥ अथ कार्तिकं ज्ञेयं ॥ न दादविष्णुः कार्ति

१२०

के मासि सकले पि सायं काले तिलते ले आकाश दीपं दद्यात् तदुक्तं पुष्करपुराणे ॥ उला
 यो तिलते ले न सायं काले समागतो आकाश दीपं यो दद्यात् मासमेकं दक्षिं प्रति म हवी
 प्रियमाप्नोति रूपसौभाग्यं संपदमिति तदा द विष्णुः ॥ कार्तिकं सकलं मासं प्रातः स्नायीति
 तं द्रियं ॥ जपन् दक्षिणं कुदांतः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ वामनपुराणे ॥ रजतं कनकं दीपान् मणि
 मुक्ताफलानि दिकं ॥ दामोदरस्य प्रीयर्थं प्रदद्यात् कार्तिके नर इति ॥ इति कार्तिकं ज्ञेयं ॥ ११॥
 तदुक्तं मुदा नारतो ॥ मार्गशीर्षं यो मासं एकं न केन संहिपेत् ॥ नो जयेत्तु विज्ञानं राक्षसा
 मुच्यते दद्यादधिकं क्षिपेत् ॥ क्षिपेत्तागी बद्धधनो बद्धधन्यश्च ज्ञायते इति वामनपुराणे ॥ ख
 रोद्वाश्च नरागा वाः शकटादिश्च जाविकं दातव्यं केशव प्रीये मासि मार्गशीर्षे ॥ इति मा
 र्गशीर्षं ज्ञेयं ॥ १२॥ अथ पौषं ज्ञेयं ॥ तदुक्तं मुदा नारतो ॥ पौषमासं उको ते य एकं न के
 नयः क्षिपेत् ॥ सुनगो दक्षिणीयश्च प्रियो नागी च ज्ञायते इति वामनपुराणे ॥ प्रासादन
 गरादीनि युद्धावरणानि च नारायणस्य उद्यायं पौषे देयानि यन्नतः ॥ इति पौषं ज्ञेयं ॥

अथमाघजथैयं तदाहविष्णुः माघमास्यतिप्रयदंतिलैर्जवैः स घृतकचरं वा लणा
 न्नो जयिवादी धानिर्नवति न विष्णो चरात्पोर्मास्याममायां च प्रारभ्य स्नानमा
 चरतुर्दिशदिनानि पुण्या निमकरुहे दिवा कर इति ॥ तथा च ॥ अप्रावृतशरीरसुयः
 कृष्टं स्नानमाचारतु पदेषु पदेषु मधुस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ एवं स्नानस्याऽवसानेनो
 ऽप्यंदयमवारितं नो जयेद्विजयं पयःपयः स्रष्टु पाणेरिति वा मनःपुण्ये ॥ माघमासि
 तिलाः शस्त्राश्चिलधेयप्रदानतः ॥ पुष्पदानादयश्चान्ये माधवप्रीणनाथ च ॥ इति माघक
 थं ॥ ७ ॥ अथ फाल्गुनकथं ॥ तदुक्तं स्कंदपुराणे ॥ फाल्गुने व्रीहयो गावो वस्त्रं हस्त्राजिना
 न्वितं गोविंदप्रीणनाथयिदातुं पुरुषपतेति ॥ इति फाल्गुनकथं ॥ ८ ॥ अथागस्त्या
 षडानविधिः ॥ तदुक्तं मत्स्यपुराणे ॥ प्रसूषसमये विद्वान्कुर्यात्तस्योदये निशि स्नानं
 शुक्लतिलैः क्षवक्षुध अक्ष्णावरोयही ॥ स्नापयेद्वर्णं कुं न माल्यवस्त्रविभूषितो पंचर
 त्समोपेतं घृतपात्रेण संयुतो नाना नक्षत्रफलैर्दुर्किंताम्रपात्रसमन्वितो अष्टमा

१२१

तं पुरुषं तथा सो वरुणस्य तवाङ्गदेदं चतुर्जं कुं न मुखे निधय धन्यानि सप्तां कुर
 संयुतानि ॥ सकाशात्पुण्यास्तु शक्ति युक्तं मात्रेण दद्याद्विजयवायां च ह्निप्रसन्नं वा दरेदी
 धिवाङ्गं अनन्यवेत्ताय मदिशेतां दद्याद्दिशक्तिरस्त्रि ॥ राप्तेः खुरे हेममुखी सवस्त्रांध
 चैव द्वादीरवती प्रणम्या सवस्त्रं दत्तं रणं द्विजायां चासमरात्रा दुदयथ मिस्य दातव्यमेत
 सकलं तारणाय वस्त्रमासप्तदशाय वासुः ॥ अथोर्ध्वमप्येव वदतिकेचित् ॥ अर्धमंत्रशोकावा
 पुष्पप्रतीकाश्च वक्तिमारुतसंभवो मित्रावरुणयोः पुत्रं कुं न योनिनमोस्तुते ॥ विंशतिदि
 यकरमेषताय विषायद्वारं नवजनदवर्षलं कावासवमास्तुते ॥ वातापी न हितोयनसमुद्रः
 शापितः पुरालोपासुद्रापतिः श्रीमान् यो सोतास्मिन्मो नमः ॥ अननविधिनाय सुपुसां अ
 थं निवेदयेत् ॥ इन्द्रलोकमवाप्नोति ह्युपा राश्रसमन्वितः ॥ सप्तवलोकानां प्रातिसप्ताध्यायः
 प्रयच्छति ॥ इत्यगस्त्याविधिः ॥ ७ ॥ अथ वाचमसि व्रतानि ॥ तदुक्तं न विष्णो चरात् चतुरावा
 लिकिन्मासान् देवस्योच्चापनेविधिः ॥ स्त्रीवानरो वामज्जकोधमथि सुदृढव्रतं गृहीयात्

यमैनिता नूदंतध्ववनपूर्वकां। तेषां फलानिव द्यामितं तत्क र्दृष्टां पृथक् पृथक्। मधुरश्च
रोनवे प्राज्ञा पुरुषो युद्धवर्जनात्। तेलस्य वर्जनात् पार्थ सुदरांगः प्रज्ञावतो मधुकं तेलया
मेना सो नाथ मनुले न वेत्ता कडुते लपरित्यागात् शोकनाशमवाप्नुयात्। पुष्पादिनोग
द्यागेन ह्यये विद्याधरो न वेत्ता योगाभ्यासी न वेद्यः सुसज्जलपदमाप्नुयात्। क दू म्लतिलम
धुरक्षारका धाय जातरसानो यो वर्जयेत् न विरूपं विगंधं नाप्नुयात्। क्वचित् तानां बलवर्जना
द्गो रक्तकं वश्यता यतो घृतया गात् सला वण्य सर्वस्त्रियुव पुनर्वेत्ता फले द्यागे न मति
मान् बद्धुः पुत्रश्च जायते। शाकपत्रा शनाद्गो अपक्वा दो न वेत्ता पांदा न्नांग परि
त्यागे शिरान्गा अपार्थिवः। दीप्तिमान् दीप्ति किरणो राजो द्रव्यपतिर्न वेत्ता दधि दद्यादिनि
यमान् शुभ्रलोकं लेने नरः। दू मोस्त्र सूरजायी च विजोरनु चारान वेत्ता सदा मुनिः सदा
योगी मधुमांसस्य वर्जनात्। निर्व्याधि निर्दो जश्च सुखमद्य विवर्जनात्। एकान्तरोप वा
सन ब्रह्मलोके महीयते। धमरणं नखलो म्नां वृगंगा स्नानं दिने दिने। मौनव्रती न वेद्यः सु १२०

[illegible]

एव तं तनं वात्रा कं वचुमा संमधुसपिष्ट तावितं कार्तिक्या तत्तु नर्दे मं ब्राह्मणाय
 निवेदयत् सवे पदं पदं याति विष्णुव्रतमिदं स्मृतं हेमानि कार्तिके दद्यात् प्रदानं
 मं चित्तं एतत् फलव्रतं नाम सूर्यलोकप्रदं फलं तदुक्तं वाचुमास्य व्रतारं नः शुक्र
 युरुमोदादिष्वपि कार्यः तदाह दृष्टगार्थः नञ्च शवं नमादं च शुक्रयुर्वर्ति वातियः प्र
 डचं चितये व्रतवाचुमासस्य सन्निधौ नर इति अकरणे प्रथवा यश्च महानारते
 प्राक्तः वाषिकांश्च उरोमासान् वा दयकेन चिन्तयति व्रते तनो विदा न्नोति कल्मषं वच
 रोजवमिति उपक्रमकालश्च सनत्कुमारणोक्तः एकादश्यां तु यत्कलीया संक्रांता
 कर्कटस्य वा त्राषाद्यां वानरो नक्त्या वाचुमास्योदितं व्रतं मिति महानारतेऽपि वा
 षिकांश्च उरोमासान् व्रतं किंचिन्माचरन् अस्मत्तुलार्के पितृकृत्तयं प्रयत्नतः
 एतच्च तोपक्रमसमाधो वमंत्राः सनत्कुमारणोक्ताः इदं व्रतं मया देवद्वितीयं
 तत्प्रवो निर्विघ्नं सिद्धिमाया उपमन्त्रे वयिके शवोद्वितीयं स्मिन् व्रते देवयद्यत्पुष्पं

१२३

याश्च दंतो न वचुमासं पूषं च सदाह तादनेऽति समाप्तिकालश्च महानारते
 प्राक्तः चतुर्षष्टिद्यवे पूषं वाचुमास्य व्रतं नराः कार्तिके शुक्लपक्षे उवाच श्यांत
 मापयत् इति वाचुमास्य व्रतं निषिद्धः ॥ ४० ॥ अयं वेष्टुमास तिथि वारादि व्रतवंधो
 धीयतो सकाल उच्यते तदुक्तं सुरेश्वरणा माघे मासि महाधनो धनपतिः प्रज्ञाधनः पा
 ल्युनो मेधवीजवति व्रतोपनयने चैव वेदावितः विशाखे सुजगः सुखी पटुमति
 ज्येष्ठे बलिष्ठो बुधेष्वाष्टादपि पितामहा विपह्विजयी रघुना तोमहापंडित इति तथा
 चापस्त्रं वेनवर्षं विशेष उक्तः यथा वसंते ब्राह्मणं सुपनयेत् श्रीशराजं श्रृंगारदिवे
 रपमिति अतश्च ब्राह्मणादीनां वसंतादि व्रतत्रय एव उपनयनं श्रेष्ठं तदसंभवं
 माघाद्याष्टादं मासेषु अतिविघ्नकार्यं तेव माघादिमासाः सर्वविघ्नसाधरण
 इति गार्ग्योक्तं माघादिषु शुक्लादिषु पंचमासाः साधारणा वा सकल हिज्जानां
 इति वृद्धवशिष्ठेन विशेष उक्तः विप्रस्य ह त्रियस्यापि मोर्जस्योद्वितीयं ददि

एतद्विशोक्त्यान्ता नथमयेन संक्रम इति यत्र बृहज्जायं वेधनं। अनथमपेप्रकृवी
 तयसुनिमित्तिको न वेतो सप्तमी मास शुक्ल तृतीया चाक्षयास्तथा बुधशुक्रेण वा
 राश्वरास्त्यातिव्रतबंधन इति तत्प्रायश्चित्ताथेनियन विषयं यतः। स एव वादः। अथ
 यतिथयस्त्याः। अस्तप्रतिपदा देया। प्रायश्चित्तनिमित्ते च मेषला बंधने मुता इति।
 अथ तिथयः। तृतीयैकादशी ग्राह्या पंचमी षादशी तथा। द्वितीया चैव मेधवी न
 वेदश्रविला वित। रिक्तायामपि हानि स्यात्तपोऽसिमा स्यात्तथैव च प्रतिपद्यपि चाष्टम्यां क
 लवृद्धि विनाश इति तथा च सप्तम्यां मृष्टम्यां प्रतिपदि रिक्ता त्रयोदश्यां। आयुर्विद्या
 तबंधो पंचदश्यां चानवषष्ट्यां तथा षष्ठ्यां पंचदश्यां च पर्वणि। रिक्ता सुतक र्वयस्य दस्य
 शिवसेतयः। अथ तद्व्रतवागे। दस्य त्रयोदश्यां रिपुत्रय च त्रकंड पुष्या श्रिनि एव न
 शु। वारुण्यक्राः। कृदहस्पतीनां दिनाय बंधा विजमो लिबं धः॥ इति। इति व्रतबंधनि
 र्णयः॥ अथ विवाहोपसुक्तमासाः उच्यते। तदुक्तं ज्योतिः सागरः। माघ फाल्गुन विशाख

१२४

ब्राह्म

ज्येष्ठा षाढ मृगाश्रयाः॥ षाढा तद्व्रतमासा वातुर्वर्षस्य निशुभः। माघे मासितया ज्येष्ठे
 रंपरिणो ज्येष्ठ पुत्र पुदित्र सुयनेन परिवाजयेत्तथा। अष्टपक्षे सुश्रुति शुक्ल मसित स्याद्यं
 त्रिनागं तथा। रिक्तां धाति विवर्धनयोः संधि विजोषाः शुभाः। इति दृष्टगाय्येण च वैत्रादिविशो
 प्रउक्तः। मीनेषु च सिद्धे च छित्त सप्त उरंगमो ह्योरम नूनं कवी तविहितं गृह कर्म चितीग
 येथिपि सर्वत्रावे विवाहः स्यात्तु शारामा सोपरि दायो वरना वेवाद्यमिति श्रौतिरोशि
 विरुद्धं संधिना। अतश्चात्रि शिर दुर्तौ त्रिदोसं बंधं पोषं अंते संधं चैत्रं चोन्नान्नि राद्यमा
 षाढ मासं च वर्जयिष्येथः। रत्नमालायां। नाषाढ प्रवृत्ति च उष्टये विवाहो नो पोषे च मधुमे
 इके विधे इति न त्रेषु वाक्येषु विरोधे दृश्यते। ज्योतिः सागर वाक्ये। अषाढ मृगाश्रयाः। अथ
 षाढ मृगश्री कारा तु गंगे येन चैत्रा षाढ व्यतिरिक्ता नां सर्वमासानां विवाहिक चानिधना
 तुरन्तमालायामाषाढ प्रवृत्ति च उष्टय वर्जना इति सद्यः। देशावारजे देन विरोधः। परिह
 रणीयः। तथा हि काश्मीरा नाप्रपदे विवाहा दृश्यंते। शुक्ल एव कार्तिके एव मद्यत्रापि द

१२५

शाकारादृष्ट्याः अथ विवाहो तिष्ठति विशेष उच्यते प्रति पटुः खजननी द्वितीया प्री
 तिवर्धनी। सोताशुदा तृतीया स्यादुच्यते च स्पनाशनी। पंचमी सुखविना निषष्टी विष्णु
 करामता। विद्याशीलसुखाश्रया तसं प्रम्याः सफलाष्टमी। नवमी केतानयशोदा आन
 दादशमी दिने। सुखदेकादशी। इयामफलादा दशमी स्मृता। मानपुत्रोत्रयोदश्यांच उ
 दश्यांच दोषदेः। फलंबुद्धविधेः निशं पंचदश्यां विशेषतः। नवेदशुक्लप्रतिपदुदयंती।
 निषधतो अत्रापिष्ठपक्षस्य दशमी। विवाहिकं। वदं चने उदशस्य जयं वैवाहिक
 मिति। अथ वाराहो गुरुशुक्रेण उत्राणां दिनेषु परिणीयतोया कन्या सा जवे निशं ननु
 तासु वर्धनी। अर्काक्षि नो मवाराणां दिष्टकलहप्रिया। सापन्नसमवाप्नोति पुष्पकरवा
 सरइति। अत्र दिन इति विशेषो वापादानांतरात्रौ विवाहेन दोष इति गम्यते। तथैव ग्रं
 थांतरापि। न वारदोषाः प्रनवतिरात्राविति। अत्र वर्जितेषु पितृविवाहसिद्धियोगे स
 तिविवाहः कार्यः। तदुक्तं। नानेधुरदिने प्राप्ते यदारिक्ता तिथिर्न वेत्तु तस्मिन् विवाहितं क

१२५

न्यापतिसंततिवर्धनीति। गुरोसिंदमकरस्य उक्तेषु पिमासेषु विवाहो न कार्यः। तदुक्तं
 ज्योतिःसागरे। सिंदमकरस्य चयुः यत्नेन वर्जयेत्। अथ त्रसिंदनागेऽपि विवाहादि विधी
 यतइति। अत्रैव विशेषो लब्धेनोक्तः। नर्मदा पूर्वनागेऽपि वाषणस्योत्तरदक्षिणो गंडकाः
 पश्चिमे पारमकरस्योत्तरदोष इति। यत्रुमिदिरवर्धनी। सर्वकालिकमिच्छंति विवाहं गो
 तमादया इति नगसुराधर्मविवाहविषयो। तदुक्तं गृहपरिशिष्टे। धर्मेष्विव विवाहस्य कालप
 रीक्षणं नाधर्म्येति। अत्र प्रासंगिकं किं विधिष्यते। विवाहे विहितं तत्रैव मोदकाल उपस्थि
 तौ कन्या मुमुक्षुतां दृष्ट्वा कथं कुर्वन्तियाजिकाः। स्नापयिष्यात्तां कन्यां अर्चयिष्यात्तया वि
 धिः। पुंजनमाकृतिं कुंया ततः कर्मप्रवर्तयेत्। स्मृतिवृत्तिकायां। विवाहो मे प्रकृतं ते यदिक
 न्यारजस्यला। त्रिरात्रं दंपती स्यातां पुथु कुर्यात्। शनासना। चतुर्थे दिनसंस्नातौ तस्मिन्
 त्रयोयथाविधि। विवाहो मे मंजुयातां इत्यादि स्मृतिसंग्रह इति। स्मृत्यर्थं सा एव विशेष उक्तः।
 विवाहे दंपती स्यातां त्रिरात्रं ब्रह्मचारिणौ। अलंभतावधश्च सदनाया शनासनाविति।

विवाहविषयेमिदं विप्रोक्तम्। एकोदशप्रसूतानामेकस्मिन्नेववशरो। विवाहो नैवक
 त्रयोणाग्र्यस्यवचनयथेति। अत्रैकोदशप्रसूतानां पुंसामेव न कन्याविषये। तनैवविप्रोषा
 लिधनानां यथा। उदात्तपुत्रीनपिताविदध्मत्पुत्र्यंतरस्योद्धनं कदाचित्। यावच्च
 पृथग्दिनमंगलस्य समापनं तावदसौ विदध्मदिति। अन्यापि विप्रोषस्तान्वाक्कनपुं वि
 वाहोऽप्युत्तरेऽपि विवाहकार्यं दुहितुः प्रकल्प्य। तमुंडनं वापि हि सुंडनं च स्थानुंडना
 मुंडनमन्वगेति। मुंडनं विवाहादिविवाहाद्द्विमुंडनं च यात्रांतर उपनयनादिकं न कार्यमि
 त्यर्थः। अत्र प्रासंगिकं किंचिच्चिथने। विवाहानंतरं वर्षपर्यंतं व्रतबंधनं न रंघणमां सपर्यंतं चो
 तानंतरं त्रिमास उपर्यंतं तिलतर्पणं पिंडमदितं श्राद्धं च न कुर्यात्। तदुक्तं स्मृत्यर्थसार। वि
 वाहोपनयने चोले सतियथाक्रमं वर्षमर्द्धं तदुद्धने चैकतिलतर्पणं। वृद्धो सत्याचत
 मासिने चैकतिलतर्पणं। तिथितीर्थविप्रोषेषु कार्यं प्रतेच सर्वदा। पिंडान् सपिंडानोदधः
 प्रतपिंडं विना व्रतापिठ्यज्ञेयत्वे च गयायां दृष्टारवतो गयासाम्पुताहस्पके चिरा

१२६

दुःपुण्यगाः॥ अथ द्विरागमकालाः उच्यंते। तदाह सुस्थिरा माघे फाल्गुने शेषशुक्ल
 पक्षे शुभे दिने। शुभादिशुभविशुद्धस्यानुतिथेः पत्री द्विरागम इति। बादरायणोऽपि जन्मशोभ
 नगो चारदिमकरनाश्रगते नार्थवोऽस्यैकीटघटजगेश्वरदिने पक्षे शुक्लपौर्णमासी। द्विवादिशु
 तिशीतगृध्रसितो लालाटके दिश्यातां वानी ताशुणशालिनी नववधूनि शोभन्ति विवर्धते॥
 पूर्वतो न्यक्षितशुभे प्रययाद् द्विगोत्ररापश्चादद्यदिते चैव यायात्पूर्वोत्तरादिशामिति॥
 गुरुचाष्टावराधश्चिनीशान्तेनाक्षरवाक्कुंजशालिगतरं करे प्राप्नोदये नार्गवे जीवज्ञा
 स्फुजिनां दिने नववधूः सभाप्रवेशः शुभ इति॥ इति श्रीसूर्यसेनमहोदयविरचिते निरुद्धि
 मृते द्विरागमकालनिरुद्धिः॥ ७॥ अथ श्राद्धप्रकरणमारभ्यते। तत्र श्राद्धश्रुपै मरीचिनाद।
 प्रतान्पिठ्युद्धिपुनोऽप्यस्त्रियमात्मनः॥ अद्ययादीयते यत्तु तच्छ्राद्धं परिकीर्त्तितं तद्वद्वि
 धा एकोद्विष्टं पार्वणं चेति। तत्रैकमुद्धिष्य द्वाष्टं एकोद्विष्टमुद्धिरिति। त्रीद्विष्टं यद्वाष्टं
 पार्वणं मुनयो विदुरिति। तत्पुनर्निधने मित्रिकं काम्यने देमत्रिविधं। निधो तत्र प्रत्या

द्विकादिनेमित्रिकं प्रेतश्राद्धमपि ङीकरणादिकाम्यं श्राद्धमलक्ष्ययोगादिपुक्रियमाणोत
 दादकायायनः। मृतादे दहरदृष्टं श्राद्धयत्रमहालयोतनित्यसुदितं सज्जितिनियवज्जिनि
 यद्विधमनइति तथातेमित्रिकश्राद्धं गालवेनाक्तं। केचिन्निशुंतेमित्रिकंकाम्यंवृद्धि
 श्राद्धमतः परंपार्येणचेतिविदोयं श्राद्धं पंचविधं बुधरिति पंचविधत्रमुक्तं। केचिद्वादश
 विधत्रमुक्तं। तत्रविचार्यमाणेससर्वेषांतेदानासुक्तेषु त्रिष्वंततविद्वत्त्रिविधत्रमेव
 युक्तं। अथश्राद्धां कालाः उच्यंते। तदादयादिवत्कः। अमावास्याष्टकावृद्धिः सप्तपक्षा
 यनद्वयं। द्रव्यब्राह्मणसंपन्नविश्ववस्तुसंक्रमः। वृतीपातो गहैज्ज्जायाग्रहणं सूर्ययोः। ३३
 श्राद्धंप्रतिरुचिश्चैव श्राद्धकालाः प्रकीर्तिताः। इति अत्रमाश्रितिरापोषमाघफाल्गुनमा
 द्यपदेषु सप्तपक्षाः। षष्ठ्याष्टकाः। तत्र पूर्वसप्तम्याः पूर्वैकः। तत्परनवम्या चष्टका। तदु
 क्तंकालादश्रीमाश्रशीर्षेचपोषेचमाघेप्रोष्टेचफाल्गुने। सप्तपक्षेषु पूर्वैकं चष्ट
 क्यंतथाष्टकामिति। विष्णुस्मृतावधि। अमावास्यानिस्त्रोष्टकास्त्रिस्त्रोष्टकाः पूर्वैकः प्रोष्टय

देहे मंतशिखिरयोः अपरपक्षे पुत्रयोदशी। वीहि निर्यवेव इति। अस्यार्थः। प्रौष्ठपदे
हलाष्टमाष्टकां मार्गशर्षपौषयोः॥ हलाष्टम्यादे मंतवेद्या केव गण्यतो माघफाल्गु
नयोरपि हलाष्टम्यां शिखिरवाचशीवाकेरिति। अष्टका एव मन्त्रष्टकाः। एवमष्टष्टका वा
यातिस्त्राः पूर्वेद्यश्चेदित्याः। अत्र मासप्रत्युक्ता सुपंवस्रष्टमीषु सती रुद्रप्रत्युक्ताः द्योरा
कत्रमनिधयत्रिचसंख्याया अनिधरणे किं कारणमिति चेत्तां सशुं देवता विशेषद्वयदि
त्राषेवत्रिचवाचत्रिचसंख्यातिधानमुपपद्यते। तदुक्तं वा सुपुत्राणे। पित्र्यानादाय मूलं
स्फुरष्टको म्रिस्त्रपो वया हलाष्टमेवरिष्टादिष्टवचिंशतिनाष्यते। प्राज्ञापयद्वितीयास्या
त्रितीयावेद्यादेविकी। आद्या पूषः सदा कार्यमांसेरन्या नवेन्नदा। शोकैः कार्यद्वितीया
स्यादषद्वयगतो विधिरिति। अत्रापि देमंताष्टम्यो रिंदो द्रो देवता। अष्टपाद्वयशिखिराष्टम्याः
प्रजापति देवता। मांसं द्रव्यं। नाद्रवाष्टम्यां विश्वे देवा देवताशाको द्रव्यं इति। त्रिचसंख्यापप
विः। आश्वेलायनसुदे मंतशिखिरयोश्चतुष्मासेषु वतस्त्राष्टकाष्टत्यादा देमंताशिखि

रयोः शुभस्य मपहाणामष्टी मष्टका इति। गजछाया उ। यदंडु पिष्टादेव यदंडु सथैव करेति
 त। त्रयोदशी गजछाया आह्वय एव वाप्यती इति। अत्र सुगम इति प्रसंगादष्टका
 रूपीन रूप्य प्रसृतमवसंधीयते। यदुक्तं। नित्य आह्वयतादाहृष्ट्यादि। तत्र मृताहमप
 र्वदिष्टवेन पूर्वनिर्णयवेपितनिर्णयस्य प्रत्याष्टिकेप्येवमेवयमावास्या तुल्यवा दसा
 वास्याऽनंतरमेवतनिर्णयोवक्ष्यते। अहरदः आह्वय। अह्वयपंडु। नविष्योत्तरप्रोक्त।
 यथा। अह्वयद नित्य आह्वयतनिर्णयमिति कीर्त्यते। तेषां देवविहीनं दशका बुद्धके
 नतीति। अत्रमावास्या आह्वयनित्यं। अकरणे प्रत्यवायस्मरणान्तो नदाह्वयाद्या। ननि
 र्वपित्य आह्वय प्रमीतपिष्टको द्विजः। इदं ह्ययमासिमासि प्रायश्चित्तीयतेनर इति सा
 तामावास्या शुद्धाविद्धावेति। द्विविधा। तत्र शुद्धा असंदिग्धा विद्या पुनस्त्रिविधा। अतर्विद्ध
 वप्रतिपदिष्टव उन्नय विद्यावेति। तत्रोन्नयविद्या पुनश्चतुर्विधा। पूर्वादिन एव पराह्वयापि
 नी। परदिन एव पराह्वयापिनी। उन्नयत्रा पराह्वयापिनी। नोन्नयत्रा पराह्वयापिनी च १२५

ति। अत्रोन्नयत्रा पराह्वयापिनी च। ति। अत्रोन्नयत्रा पराह्वयापिनी पुनस्त्रिविधा।
 तिष्ठित्योपतातिष्ठिदृष्टपेतातिष्ठिसाम्योपेतावेति। एवं विद्या अत्रमावास्याऽष्टविधा।
 तत्र अतर्विद्यामावास्या चंद्रादिसंज्ञवा। सिनीवाली अच्यते। प्रतिपदिष्टा उन्नय दशवि
 संज्ञावा तत्र उन्नय अच्यते। तदुक्तं। दष्टचंद्रा सिनीवाली नष्टचंद्रा उन्नयः स्मृतेति। एष
 जेदेष्टुह तविद्या प्रतिपदिष्टा दैवविद्या वा पराह्वयापिनी पिष्टकर्मणि ग्राह्या। तथा च
 ति। पूर्वाह्णे विदेवानामधुनि मनुष्याणामपराह्वयः। पिष्टकर्मणि स्मृतेऽपि। पूर्वाह्णे
 विदिकं कर्म अपराह्वय उन्नय उन्नयः। एकोद्विष्टमधुमह्वयः। अतर्विद्धिनिमित्तिकमिति।
 दारीतोऽपि। अपराह्वयः। पिष्टकर्म उन्नय उन्नयः। साग्राह्या पिष्टकार्ये उन्नयः।
 ह्वा उन्नयः। अपराह्वयः। गजछायात्मकवा दपि पिष्टकर्म पिष्टाश्रयः। नरदाज्ञेनो
 कं। वनस्पतिगतसोमेछायाया पूर्वता मुखी। गजछायापि सा तत्र पिष्टकर्म दशमह्वयमि
 ति। अत्रमावास्यायामपराह्वयात्मकचतुर्थे त्रिमुहूर्ते वनस्पतिगतोन्नयः। तथा च अति।

त्रिमुहूर्तं वसेदके त्रिमुहूर्तं जले वसेत् त्रिमुहूर्तं वसेद्वा त्रिमुहूर्तं वने स्यात् त्रि
 मुहूर्तं तारपि द्वियुगात्मानं नद्यादयोश्चादौ परास्तिकी गजकृते तिसाप्रोक्ता पितृणां
 त्रिभिकारिणीति अतश्च पितृकर्मण्यपरास्तिक्यप्राशस्यावृत्तविद्याप्रतिपदिद्विवापरा
 स्तु व्यापिच्ये वग्राह्या ननु वृत्तविद्या समावास्या मोहादज्ञानतोपि वा आरु कर्मण्ये
 कस्युः संप्रामाद्युर्मदीयत इति कात्याजिनो वचनेन वृत्तविद्याया निषेधना कथं तत्र
 आरुमिति च तो सद्यो ह दं वचनं वृत्तप्रतिपदिवा मावास्यायामपरास्तु व्यापिवा ता वेव
 तविद्याया आरु निषेधपरमिच्छा विरोधः प्रतिपन्निप्रितायामपरास्तु व्यापिवा ता व
 वृत्तविद्याविधनाद्या तदुक्तं जाबालिना प्रतिपद्यमावास्यानामपरास्तु गतानवेत्तु
 पूतविधवसायाह्यापिच्ये कर्मणिसर्वदा इति प्रवक्ष्यापिच्ये वना परास्तु व्यापिनी प
 चपिवचने वृत्तविद्याया अपरास्तु व्यापिच्यमतिप्रतीकं नयत्रापरास्तु व्यापिच्यना
 वस्तु अपारवक्तृपकालिकीति वक्ष्यते यत्रो मध्यमक्रातुपरतोयत्रचउर्ध्वपतुवर्तते सि १२९

नीवाली वसाह्यापिच्ये कार्ये निःफले इति बोधे दायनवचनो तत्र अधविनक्तः स्या
 क्रामधर्मागोमध्यमक्रातुः सत्यं काल इत्यर्थः वृत्तयत्रापरास्तु व्यापिच्यं उतिथिच्ये
 आदितामिनिः प्रवासिनीवालीयाह्या अनादितामिनिः श्रीतिः श्रद्धेयापरास्तु क्रूर्याह्या
 तिथिच्ये साम्ये वसवैरपिच्ये क्रूरवकाया तदुक्तं जाबालिना अपरास्तु ह्य व्यापिच्ये दि
 दर्शश्चिथिच्ये आदितामिनिः सिनीवाली द्विजैश्च निर्यादेः क्रूरमर्तुति आदिशब्दा
 श्रीश्रद्धाणा मुपसंयद्वा कात्याजिनिरपि सिनीवाली द्विजैश्च निर्यादेः क्रूरमर्तुति आदिशब्दा
 श्रीतिः श्रद्धेः क्रूरकायातिथ्यावान्निकैर्द्विजैरिति प्रचेतसाप्यक्तं सिनीवाली क्रूरव
 क्रूरक्रेपिच्ये कर्मणि स्यातां तयदिमध्यमक्रातुः तत्र कथं न वेदिति तिथिच्ये सिनीवाली
 तिथिच्ये क्रूरमर्तुता साम्यपिच्ये क्रूर इत्यावेदवेदांगवेदिनिरिति अत्र मध्यमक्रादिति म
 ध्यमक्राद्विच्ये मपरास्तु स्यातामिच्ये अस्मिन् पिवा केष्विति च्ये सिनीपूर्वोक्तवसात्रि
 कान्तिकादिव्यमस्माकल्यनीयाः अन्यथा पिडावालिकात्याजिनो इत्यादिवाक्यविरोधः

स्मृतं नो नयत्रापराकृत्यापिनी उपप्रेवकृतपकालव्यापिन्येवयाह्या नडकंदारीत
 नो नृतविद्या ह्यमावास्याप्रतिपत्तिश्रितापिवा प्रियेकर्मणि विद्वद्भिर्ग्राह्या कृतपकालि
 कीति तत्र कृतपराह्णमसुहृत्तमात्रमुच्यते किञ्च कृतपराह्णं विरवास्त्रयोच
 कृतत्रिंशतीतडुकं आपसंबन कृतपाद्यासुहृत्तं स्त्रीन्यदाचरतितास्करः सकालाक
 तपस्रत्रपिष्टपादत्रमहयमिति अत्रपरामावास्यायामपराह्णस्पशानिवात्सुक
 त्रययूपकृतपकालव्यापित्रातावेप्यष्टमसुहृत्तं कृतपे उपक्रांतश्चाह स्याध
 तिपद्भागपिसमाप्तो न दोषः तडुकं वा बालिना पूर्वाह्णे च दमावास्यानापराह्णमव
 द्यदि प्रतिपद्यपि कर्तव्यं आह आह विदो विदुरिति तथा गोतमाः पिपूर्वाह्णे च प्रतिपदे
 वृत्तसायममादीपयदि प्रारब्धकृतपे आहं कृत्यादोहिणं बुधः विधिज्ञो विधिमा
 स्थायारोहिणं न च लंघयौता यद्वा कन्यामकरमीने पुत्रलायां मिश्रुते तथा वृत्तविद
 वसवेष्ठां पुष्ट्या संवेतिय नता इति दारीतवचनां तद्वत्तविषयो तदा दजा बालि उला १२०

यांमकरेमीनेकन्यायां मिश्रुते अमा वृत्तविद्या वृत्तेशाशेषेषु प्रतिपद्युतेऽति आदिता
 श्रिष्टचंद्रायामपराह्णपे व्यापिन्याममावास्यायां पिंडपिष्टयज्ञं कृत्यात् तदा दपसंब
 अमावास्यायां यदहश्चंद्रमसं न पश्यति तदहः पिंडपिष्टयज्ञं कृत्यात् तदा दपसंब
 अमावास्यायामपराह्णे पिंडपिष्टयज्ञं कृत्यात् तदा दपसंब
 पिंडपिष्टयज्ञं च दशश्रिष्टक्रमेण कृत्यात् तदुक्तं मनुना पिंडपिष्टयज्ञं निर्वक्ष्ये विप्रश्चंद्रक
 यश्रिमान्ना पिंडाद्याहयं कृत्यात्मासा मासानुमासिकमिति अत्राद्याहयं दशश्रिष्टक्रमेण कृत्यात्
 नुवाह्येण नो ज्ञानं नंतरं आह्रियते तस्मिन्नि कृत्यात्मासा मासानुमासिकमिति अत्राद्याहयं दशश्रिष्टक्रमेण कृत्यात्
 राह्णिकाद्यानावे प्रतिपदिनापराह्णिकवेत्तयत्रामावास्याया अपराह्णव्यापित्रेति
 श्रिसाम्प्रति विद्वद्भिरनयत्रापराह्णव्यापित्रे च प्रतिपत्तिश्रितायाममावास्यायां आह वि
 धिपराणि वेदितव्यानि यानि पुनर्नृतविद्यायां आह विधय कानि तानि वृत्तै एवापराह्ण

व्यापिनेन वृत्तविद्वद्वे श्रीश्रद्धविधिपराणि नयत्रापरास्तु व्यापिने च तिथिद्वये सामिकवि
 प्रये च वृद्धा मिश्रा मावास्या आह विधिपराणि च वेदितव्यानि यानि उक्तपकालव्यापि
 कायां श्रद्धविधय कानि नान्यत्रापरास्तु व्यापिना वविध्याणि वेदितव्यानि किं
 दपरास्तुना दारणकृतपकालप्राधन्येन वा मावास्या निष्पद्यते तेषामयमन्ति प्रायः
 अपरास्तु व्यापिना उक्तपकालमारुत आह कर्त्तव्यमिति अथै न्यथा अपरास्तु पिष्टणां
 नु व्यापरास्तु यायिनी आदि वृद्धा कृतिस्मृतिपुराणवाक्यविरोधे परिहरः स्यात्तु अतश्च
 कएव निष्पद्या साधीयानिति पोसमा स्यापि आह विधुवमावास्या वदेव निष्पद्या पोस
 मास्यां च आह परवचनं अमावास्या यथा प्रणयादिष्ठपिष्टयज्ञस्य कर्मणि पोसमासी
 तथा प्रणयादिष्ठोऽस्मिन् कश्चनेति इति श्रीसूर्यसेनमहोदयविरचिते निष्पद्याः स्मृतेऽपि
 तीये आह प्रकरणे अमावास्या निष्पद्या ॥ ७ ॥ श्रीमत्पंडितसिद्धलक्ष्मणसुतः श्रीसिद्ध
 लक्ष्मीपदद्वारा धनसुप्रसिद्धमहिमाया सिद्धसारस्यतः आदेशादहं तैषमूर्यमहसा

१३१

श्रीसूर्यसेनप्रणेते विधे कर्मणि कालनिर्णयमसावधाडनाथः सुधीः ॥ ७ ॥ अथमृताहनि
 र्णयः प्रसूयते तत्र मृताहश्चरूपं मृताहकं मासपक्षे तिथिस्पष्टेयस्मिन् यो प्रियते हनिप्र
 यश्चतुर्थाश्रतं हयादंतश्चतं विडरिति हयादतिथिरप्यमावास्या वदपरास्तु व्यापिनीया
 ह्यादिनद्वये मृततिथेरपरास्तु व्यापिने अधिको अपरास्तु व्यापिनीया ह्या उतयात्रापरा
 स्तु स्यात्तदेव पूर्वैव सायंकालव्यापिनीया ह्या तत्र वाक्यानि अपरास्तु पिष्टणां च यापरा
 स्तु व्यापिनीया साया ह्यापिष्टयेषु न पूर्वास्तु व्यापिनीया मरीचिरपिष्टा परास्तु व्यापि
 नीया दधिकस्य दतिथिः महतीयत्र तद्विद्वांसंप्रशंसन्ति महर्षय इति ह्यपरास्तु व्यापि
 तीयथिगिनारदापि दशं चिपोसमा संवत्सरे दिने पूर्वादि मऊवणिनरकंप्रति
 पद्यत इति तथा च स्मृत्यंतरं द्विरह्यापिनी चेष्ट्या मृताहस्य दतिथिः पूर्वादि प्रक
 र्त्तव्या त्रिमुहूर्तनिवधदि इति पूर्वैकसायमिति वाक्यशेषः ननु अत्रोक्तमयवत्तायां
 कलामात्राय दतिथिः मेव प्रत्यक्षिकेया ह्यानापरापुत्रदानिदा इति कात्याजिनियवेनेना

अमथकलामात्रातिथेः श्रीकारातृत्रिभुवनानवेद्यदीतिवचनविरोधइतिचेतानाकेमुक्ति
 कथयेनकलामात्राऽपिग्राह्याकिञ्चुतत्रिभुवनैवंपरस्वादस्पवाक्यस्य। पूर्वकःसा
 यंत्रिभुवनव्यापिबानावेपारेवक्तृपकालव्यापिनीयाह्यातदादृगोनिलः। त्रिभुवनानि
 नचेद्ग्राह्यापारेवक्तृपेहिसेति। ननुसायकालव्यापिन्याः पूर्वविध्याः ग्रहणेकृतपादिभु
 क्तस्यशाजावात्प्रारब्धकृतपेआद्यकृत्यतिआरोहिण्युधइति। आद्यस्यकृतपारं
 एतरोहिणसमाप्तिविधनातृकथंनत्रआद्यमितिचेतुस्ये। सातिथिश्चदहोरात्रस्याद्यस्या
 समियाद्विगिययासंसवितायातिपितरश्चासुपासनेयादिवाकेपरश्चामयतिथेः आद्यकर्म
 णिसंप्रसवाविधानात्कृतपएवारन्यथाकार्यमिति॥७॥ अथप्रासागिकाः आद्यप्रदेशा
 उच्यंते। तदुक्तंविष्णुधामत्रिरोदक्षिणप्रवणदेशेतीर्थचैवयुदेपिवा। त्रसंस्कारादिसंयुक्तेश्चा
 द्युक्तयत्प्रयत्नतइति। यमसुविशेषमाहोपरकीयप्रदेशोऽपिदृष्टानिर्वपेयुता। ननुमिपि
 दृतिः। यामिआद्यकर्मविदयतइति। अत्रपरकीयप्रदेशाः परस्वीततयहा। तीर्थधिनावेश

१३२

दद्यामि। नकिंचिन्निःकृत्यहृषंरुवांपरकीयप्रदेशेवाकायंतीर्थादीनांसर्वसाध्वरण
 मेवातदुक्तपुराणसमुच्चये। अटवीः पर्वताः पुण्यानदीतीराणियानिचसर्वाण्यस्वामिकान्या
 दुर्नहितपुपरिचंदइतिवनानिगिर्यानद्यस्तीर्थान्यायतनानिवा। दवस्वातश्चगत्रश्चि
 नश्चामीतपुविद्यतइति। आयतनानिदेवतायतनानि॥ इतिआद्यप्रदेशाः॥७॥ अथआद्य
 कर्तुनियमाज्यंते। तत्रमरीचिः। आसीयादोदवायांचद्वादश्यांव्रतवासरे। एकादश्यांव
 तीतेपातेलेलंमांसंविबर्जयेत्। इतिगोत्रिलोऽपि। अः कत्रस्मि। तिनिश्चिदाताविप्रानिमंत्र
 येत्। निरामिपंयुदेवुक्तासर्वविकेजनेयुहोसुयथसारपिदंतभवनतांलंस्त्रिस्तानमनो
 जनं। रथोप्रविपरान्निआद्यकर्मप्रकर्जयेदिति॥ इतिआद्यनियमाः॥ तत्रह्युहोदआ
 द्यपित्रो। रकोद्विष्टंपार्वणंवायथाशुक्ल। चारंवाकृत्यति। उच्यं वधयकवाक्यंलाहानि
 चोयथादयमा। सपिंडीकरणाहर्षप्रतिसंवसरंनारो। मातापित्रोः पृथक्कार्यमेकोद्विष्टमृते
 दनि। इतिशातातपोऽपि। सपिंडीकरणंनवाकृत्यति। पार्वणवसदाप्रतिसंवसरंआद्यकर्म

गलेयोदिनोविधिरिति। एतदेवविज्ञानेश्वरयोगिनोऽपि। त्रीदिववदिकल्पयत्कृतं
 अमावास्यायामपरपक्षेच। मृतानां पार्वणमेवातिकोदिष्टं। तदुक्तं त्रैलोक्येनात्रमायां वा
 दयायस्यप्रतपक्षेयवायदि। पार्वणंतस्यकर्तव्यमतिकोदिष्टं कदाचनेति। संन्यासिनां च
 पार्वणमेवा तदुक्तं प्रचेतसा। दंडग्रहणमात्रेणानेतत्पेतानुवेद्यदि। अतः सुतेनकर्तव्यं
 पार्वणंतस्यसर्वदेति। अनाद्यगर्भेष्टप्रादुर्भावदीनामेकोदिष्टमेवकार्यं। तदाहशाना
 तपः। अनाद्यगर्भेष्टपि त्रातासक्तिर्निगद्यते। अतः सपिंडनेतस्यानेवपार्वणमाचरे
 त। अनाद्यागर्भेष्टानिधन्यदाद्यगर्भेष्टप्रादुर्भावः। पितृवस्त्वपार्वणं एकोदिष्टं वायथा
 आचारं कुर्यादिनिगम्यते। सुमंत्ररपियश्चमंत्रप्रदानास्याद्यथाविद्याप्रयच्छति। युरुता
 वपिकवीततयोर्नेवउपार्वणं। पितृना सपिंडीकरणेनापार्वणं न कवीतत्यर्थः।
 दधवशिष्टोऽपि सपिंडीकरणेन दधयत्रमंत्रप्रदायते। त्रात्रेनगिन्नेपुत्रायस्वामिने
 मातुलायच। मित्राययुरवेष्टा। दधेकोदिष्टं न पार्वणमिति। पुत्रादिकत्रनिवेत्तपत्नी

१३३

स्वयमेवतदुःसपिंडीकरणं। अत्राप्रयश्चंपार्वणमेवकुर्यात्तदाहलौगादिः। सवन्नि
 वेद्ययंपत्न्याः सुनृष्टमममंत्रको सपिंडीकरणं कुर्यात्। अतः पार्वणमेवचेति। सुमंत्ररपि
 अत्रमंत्रं कृते कत्रनिनवेष्टा कर्मणि तत्रपत्न्या पिकवीतसापिंडं पार्वणंतथेति।
 अत्राणां पत्नीयतिरिक्ते कट्टेवेकोदिष्टमेवा तदुक्तं। अत्राण्यमृता कचित्तुसु
 षावास्त्रियोपिवा। तेषां सपिंडनावा एकोदिष्टं न पार्वणमिति। स्त्रीणां उक्त्या
 दादियतिरिक्ताहपुपत्न्यासदेवआद्यकार्यं कुर्यादादिपृथक्कार्यं तदाह
 रकस्यः। दयादवर्जयिषेकं स्त्रीणां नास्ति पृथक्क्रिया। कचिदिदंतिनोरीणां अत्रा
 पिमहर्षयइति। अत्रात्रष्टकादिष्टपि तदुक्तं। अत्रष्टयैकंतथा वृद्धिमाह आद्यं
 मृतेदनि। एकोदिष्टंतथासुक्ता स्त्रीणां नास्ति पृथक्कृतवेदिति। शातातपोपिनांदीमु
 खेष्टके आह्वेगयायांचमृतेदनि। पितामह्यादिनिःसर्गमात्रा आद्यसमाचरदिति।
 कात्यायिनिरपि अष्टकादिष्टवृद्धौ उगयायांचमृतेदनि। मात्रा आद्यपृथक्कुर्या

दन्त्यत्रयतिनासदेति। मात्ररिति स्त्रीणां स्वपलक्षणं। अत्रारोदणमृतासुम्नीषुवि
 शेषानिधीयतां तत्र ननुर्मरणदिन एव एकचित्त्वात्। राहणेन स्त्रियामरणे सन्निप्रयुद्धं
 मृतादश्राद्धकाले क्यं कत्रैकपाके क्यं नवति। पिंडोपिदि पिष्टक आश्वयतयो रुद्धे
 शानेकरवदेयः। नवश्राद्धपृथगवति तदाह लोकादिः। मृतदहनि समासेन पिंडनिर्व
 पणं पृथक्। नवश्राद्ध उदं पयो रत्रारोदण एव त्री समासेन पिंडनिर्वपणं। नवश्राद्ध
 थगित्युच्यते। अत्र मृतादनीति विशेषोपादानात्तिथिनेद उदथगव आश्वयत्तिना
 समासेनोतिगम्यतो किंमृतादहनि समासेनेति कुर्यादिति। विशेषानिधनोदवसांव
 सरिकव्यतिरिक्तनवश्राद्धापाडश्राद्धसपिंडीकरणं च पृथकादिश्राद्धेषु वचनांतरे
 श्राद्धथिदितेषु पृथक् कुर्यात्तायां प्राप्तायां नवश्राद्धपृथगिति परिसंख्यायां नवश्राद्ध
 स्येव पृथग्विधानां नवश्राद्धव्यतिरिक्तेषु सांवसरिकदवसमासे निवविधाने एवमेकं
 चित्त्वाहूतानां सर्वासौवधीनामपि द्वित्राह दशानेव त्रिपिष्टकश्राद्धवदेकरवपिंडोदेयः। १३४

यद्यु। स्मृत्यंतरवचनो एकचित्त्वां समाहूतोदं पतीनिधनंगतौ। पृथक् श्राद्धतयोः कुर्यादोद
 नं वदथक् पृथक्। इति तन्मवश्राद्धविषयो नवश्राद्धकश्चित्पक्षान्न नक्रियत इत्यगिर
 सोवाक्येन गम्यते। तद्विषयमादनवपृथक् पृथगिति वाक्यं च। नवश्राद्धेषु यद्विष्टुदप
 युषितं च यत्तदं पयो बुकरोषं च दनं जुंजीते कर्हि वित्ता इति यदा चेकस्यामेव तथोदथ
 दिनद्वयत्वापित्यां पूर्वादिनव्यापिनागे पृथक् मरिणं उत्तरदिनव्यापिनागे पृथक्। एकचि
 त्त्वात् राहणेन मरणं तदापि समासेनेव पिंडादिविधायकवाक्यबलात्। मृतत्तिथेरैकवा
 क्यं च श्राद्धन्यात्र दर्वशरीरभूतायाः पत्न्या अपितादेव मरणं संकल्येन मृतं प्रायवात्
 जिह्मदिनमरणरूपेकनिमित्तापेक्षया बहूनां मनुयहोन्याया इति तिथ्येकवादिनि
 मित्तानामेव न्यायचालं नुर्मरणदिनप्रवृत्त्यदिनगणनां तत्रानिलोदकं पिंडदानाशौचा
 दिकं कर्तव्यं यानि धनं नुर्मरणानंतरं विरकालव्यवधानेप्यनुगमनेन मृताया अपि प
 त्न्या रं नुर्मरणसमकालमेव मरणप्रतिपादकानि वाक्यानि तान्यथवा दहूपालिप्रोक्षा

हकानि। तान्यपि तिष्ठन्नेदिक विषये योजनीयानि। यच्च वृत्तवचनो या समासो हणं क्रमा
 ऊर्ध्वस्थित्यापतिव्रता। तां मृतादनि संप्राप्तपृथक्पिंडे नियोजयेत्। प्रत्यक्षं नव आद्युगपत्
 समापयेदिति। तदुक्तं मृतेति धियतिरिक्तानि च न्यतिथावन्नारां हणविषयं। इति स्त्री वि
 षये विशेष उक्ता संघात मृतानामादिकादि विषये विशेषो निधीयते। यदा देववत्त्वादे
 कस्मिन्दिने मृतानां पितृमातृ आदीनां युगपत्संनिपातः तदा प्राधान्यात् क्रमण पृथक्
 कृपा केन क्रयात्। यदा तु आद्यानां बहुया क्रुत पाद्यकाले कर्तुमशक्यत्वात् कपा
 केनेव सर्वं पितृबालाणामि मंत्रणं ततो मातृबालाणामि मंत्रणं ततो न्येषां यथा प्रधा
 नं च या एवं पाद प्रक्षालनादिकं च या युगपत्सर्व आद्यानि समापयेत्। तदुक्तं वृत्तुणा।
 एककाले गता सुनां बहूनामथ वाद्योः। तत्रेण अपणं क्रयान् आद्यं च वृत्तुं कृत्वा नि
 तिः। अष्टशृंगोऽपि। त्वद्यदिस पिंडानां युगपत्संनिपातं संबंधं तिमतालो स्यात् तत्
 क्रमाद्युद्धमाचारत्। इति। तत्क्रमादिति संबंध क्रमादित्युवचनो ज्ञेयो पूर्व मृत

१३५

स्यादौ द्वितीयस्य तत् पुनः। तृतीयस्य तत् क्रयासं निपाते च यं क्रमः। इति। इदं उमाता
 पितृव्यतिरिक्तानां उल्लेख संबंधनाम कस्मिन्दिने क्रमेण मृतानां मरणक्रमेण आद्यक
 र्त्तव्यमित्येवं परं। वृत्तुं न्यष्टशृंगवाक्ये च अग्राध पद्वेण उल्लेखकाल मृतविषयमाता
 पितृविशेषमाह का ल्पलितः। पित्रोः आद्ये समं प्राप्तेन वेपथुं पितृपुत्रं च
 तः क्रयादन्यत्रासं नियोगतः। ननु निक आद्यद्वयं क्रसमाने इति कुत्र विदिति। प्रवेतसाप
 कस्मिन्दिने आद्यद्वयकरणं निषिद्धं। तत्कथमुच्यते संबंध क्रमेण एको बहूनि आद्यानि
 क्रयादिति सद्यो देवतानेद निमित्तं तदेवैकस्यानेक आद्य विधानात्। तदुक्तं जावालि
 ना। आद्यं च वाच्यं तस्यैव पुनः आद्यं न तदिने। निमित्तिकं च कर्त्तव्यं निमित्तात् क्रमो द्योऽ
 नित्यथा। आद्यं च वाच्यं पुनः आद्यं न क्रयादिक वासाय दिन निमित्तकं न स्यादेको देशो न
 वेदिति। कायायनोपि बहूनि निमित्तानि तायेरान्तक वासाय निमित्तकानि कार्याणि
 निमित्तान्यप्युक्तमादिति। इति नियतं निमित्तयोः आद्ययोः संनिपातो अनियत निमि

तस्यानुष्ठानादेव नियतनिमित्तमपि सिध्यतीत्यनियतनिमित्तमेव कुर्यात्तथा नि
 यथाशक्तं दार्शनिक आद्योऽसंनिपाते दत्त आद्येनेव आद्यविधिसिद्धिः उदकं न मासिक
 यामासिकेनेवोदकं न सिद्धिः एवं फाल्गुनामावास्यायां मन्वादिनिमित्त आद्येनेव
 दार्शनिक आद्यसिद्धिः तदुक्तं कालादौ नियतदार्शनिकयोश्चोदकं न मासिकयोरपि
 दार्शनिकश्च युगादश्च दार्शनिकालश्च योगतः दार्शनिकस्य च मन्वादेः संपाते आद्यकर्म
 णः प्रसंगादितरस्यापि सिद्धिरुक्तमस्मादिति नियतानि निमित्तनिमित्तत्रेपि देवता
 देवताद्वयं कार्यं तदुक्तं कालादौ एव नियतस्य चोदकं न स्यादिति मासिकयोरपि नि
 यमस्याधिकस्यापि दार्शनिकादिकयोरपि युगाद्यादिकयोश्चापि मन्वाद्यादिकयोरपि
 प्रत्याधिके शुचालम्बयोगे बुविदितस्य च संपाते देवतादेव दत्त युगं समाचारना
 त्र नियतदार्शनिकयोः तथा दत्तैरुपादेयघालश्च योगश्चाद्येनेव दार्शनिक आद्यसि
 द्धिः पञ्चवक्तव्यं तत्प्रत्याधिकस्यात्रिदेवतत्वादेको द्विष्टवाद्या देवताते दइति अत्रा

१३६

नियतनिमित्तस्यैव प्रावल्यात्पूर्वं उदकं न दत्तं नां सिकाद्यादिकाद्यनियतनिमित्तोप
 शान्तियतनिमित्तं नियतदार्शनिकोदि आद्यं कुर्यात्तथा चोक्तं कालादौ नियतानि निय
 तित्वात्र पूर्वविधानकारणमिति पार्वणिको द्विष्टयोरकत्र कार्यं त्रैपावर्णं च त्रैपावर्णको द्वि
 ष्टं कुर्यात्तदा दत्तावालिः यद्येकत्र न वेयातां एको द्विष्टं च पार्वणं पार्वणं च निर्विघ्नं
 को द्विष्टं समाचारतः अज्ञानादिनिमित्तेन आद्यविघ्नं ते सति तत्तत्कां दश्याममावा
 स्यायां वा आद्यं कुर्यात्तदुक्तं मरीचिना आद्यविघ्नं समुत्पन्नेष्वविज्ञातमृतं हनि
 यदित्तेन अविज्ञाते पीयूषं यगं अतश्च मृताद आद्यस्यैव मासिकस्य सांवत्सरिकस्य च
 तत्तत्कां दश्याममावास्यायां विधेयं नामावास्यादिति धिः आद्यस्य मृतकेनादिक आद्य
 मृतकेतरितमृतकानंतरदिने तत्कुर्यात्तदा दत्तं यगं आद्यिके चैव संप्राप्ते आ
 त्राचं यद्विज्ञायतां आत्राचं च यत्किं तत्तत्र आद्यविधीयतां इति आत्राचानंतरदि
 नेऽपि कारणासंनवेतां अमावास्यायां कुर्यात्तदा दत्तं गोनिलो देवप्रत्यादिके आद्ये

१३७

अंतराष्ट्रतकको आशौचानंतरं कुर्यात्तन्मासेऽहयेपिवेति केचिवाशौचानंतरं पु
 नश्चेयादतिथ्यावकाशमित्याहुः। यथा। तददश्चैतुप्रदयेतकेनविश्रुतकादिना। स
 तकानंतरं कुर्यात्तुनश्चदहारवकेति अत्रश्रुतकोऽनंतरपदंविद्वानिमित्तोपलक्षणं
 यदापन्यवनतुः प्राद्वकत्रीप्राद्वदिनरजश्रुलानवति। तदापंचमदनीति। तथाचो
 दिकसमनुप्राप्तयस्यनारिरजश्रुलापंचमदनितश्चाहंनकुर्यात्तन्मृतादनीति। यस्य
 नारिरजश्रुलातस्यप्राद्वतायकिकत्रीमृतादरुजायुक्तानकुर्यात्तुनश्चाहंनितुपंचम
 दनिततुक्तयदिअथैयचोप्रापद्यनयातीर्थचंप्रसवेपुत्रजांमृति। आमप्राद्व
 कवीतनार्यायस्यरजश्रुलतियथा। आत्रवदेशकालानांवेक्षवसमुपस्थिते।
 आमप्राद्वदिनकार्येप्रःकुर्यात्प्राद्वदि। इति। काश्यायनव्याघ्रपदवचनास्यापु
 त्रादिकवस्मितायांरजश्रुलायामामप्राद्वकुर्यादित्युक्तं। तन्मृतादप्राद्वव्यतिरि
 तविषयीतदाहलौगादि। जवमश्चपिनारीषुविदेशास्थापनशिकाः। अन्नानेवा

१३३

दिकं कुर्यात्तदेवमावामेननकचित्। अन्ननपकान्देन। तदाहलौगादि। मरीचिमैरपि।
 अन्नमिश्रप्रवासीवयस्यनारिरजश्रुला। आमप्राद्वप्रकुवीतनकुर्यात्तन्मृतादनीति।
 काश्यादिनिरपि। अपत्रोप्याहुकनिवक्तुर्यादामेनकुर्यात्तुनश्चाहंनितुपंचमदनीति।
 सैवाहंरिवासरइत्यादिवाक्यरादिक। आमप्राद्वनिषधप्रजःश्रुलांगनोऽपि श्रुयमे
 वोवाणेशिष्यपकान्नेनप्रथादिकं प्राद्वकुर्यात्तुनश्चाहंनितुपंचमदनीति।
 यदितिसिद्धेयस्यउपरादशादिमृतस्यमृतमासाज्ञायतदिनंनज्ञायतोतस्यतन्मा
 स्यमावास्यायास्तैकादश्यावाहिकं कुर्यात्तुनदाहृदस्यति। नज्ञायतमृतादस्य
 प्राप्तिरसंस्कितेअतिमासश्चतुप्रतिविज्ञातवतदशदथादिकमिति। मरीचिरपि। आ
 द्रविज्ञेसमुत्पन्नेवाविज्ञातमृतादनीएकादश्यांउक्तं। अंलपक्षेविशेषतइति।
 नज्ञानेमासाज्ञानेवाषाढेमाघेवातंदिनेकार्यं। तदुक्तं। इदमिति। यदामासांनवि
 ज्ञानोविज्ञातंदिनमेवतीतद्वाषाढकेमासिमासिमाघेवातंदिनंनवेदितोयदोनय

मर्षिज्ञानज्ञायते तदा प्रदीपमासदिवसौ याव्यौ । तदा हृदस्य तिदिनमासौ
न विज्ञाता मरणं श्रयदा पुनः । प्रच्छानमासदिवसौ याव्यौ प्रवक्तव्या दिवोति प्रवो
क्तव्या विवोति श्रयमर्थः । यदा प्रच्छानमासदिवसौ ज्ञातौ तदा तावेन याव्यौ । यदा
मासौ ज्ञातौ दिनं न ज्ञातं तदा तन्मासकदशपां तद्दिनं । यदा दिनं ज्ञातं मासौ न ज्ञातं
श्रदा षाढमाघयो रिति । यदा मरणं प्रच्छानमासदिना ज्ञातं तदा मृतवत्तश्च व्रण
दिनं । तत्राप्यसंनवे वा तश्च व्रणमासमावास्यायां वा कुर्यात् । तदुक्तं प्रवससांश्च
परिज्ञाते त्रमावास्यायां श्रवणदिने चेति । प्रकुर्यात्तत्तदुक्तं । पिंडमात्रं प्रदातव्यं म
जावे श्राद्धविप्रयोः । श्राद्धादन च संप्राप्तं न तन्निश्चानोपिवेति । पात्रानावुवि
शेषः स्मृत्यंतरा प्रोक्तः । पात्रानावे परं ह्यपि इयं विधि नरः । निर्दिष्टपाप्य न मुद्ध्य
यत्र पात्रं ततो नयदिति । पिष्टयज्ञविधिः श्राद्धविधिः । अथ पात्राणि । सर्वा नावे ह्यपि दशौ
गवे दद्यादथा शुवा । ननु प्राप्तस्य लोपोऽपि पेटकस्य विशेषत इति । सर्वस्योक्त १३०

निषेधस्य पात्रस्य नावा इत्यर्थः अतिदरिद्रस्य तर्पणमात्रपर्याप्ततिलाद्यनावोष्ठ
द्वविष्टविशेष उक्तः अग्निना दाहय काष्ठं आर्द्रकाले समागमे तैत्तस्मिन् नो प्रवस
दन्ति जपेद्वा आर्द्रसंहितामिति कच्छरणसमूहं विष्णुपुराणे त्रिसर्वाभावे वनंगवा
कक्षाशूलप्रदर्शकः सूर्यादिलोकपालानां इदमुच्यते पठिष्यति न मे शिञ्जने नवान्य
द्वाप्तोपयोगिश्च पिटुर्न तोस्मिन् उपायं न कृत्वा पितारो मये तो नु ज्ञो न तो वत्स निमास्तस्य
इत्येतत्पिटुर्निगीतं नावजावं प्रयोजकौ याकरोति हते नन आर्द्रनवतिपार्थिवैः तिह
यादतिथो यदुणसति नाक्रनावादिजोष्यामानेन देहनावाप्रत्याहिकं कुर्यात्तिनाहसं
तव उपक्रान्तेन वक्तव्यं तदादगो जिलः इति विप्रदोषि त्रयोः प्रत्याहिकं सुपश्चितं अ
नेना संजवेदं नाक्रया दामेन वा सुत इति अत्र दर्शादिशब्दः पूषिमाचं प्रयहणादी
नामुपलक्षकः अतश्च पुत्रव्यतिरिक्ते नाप्यधिकारिणा आवरणकमपि उ आर्द्रं प्रय
हणतथामि न देहनावाकार्यं न्यायस्य उच्यते अत्रात्रा एवं मासिके विज्ञेय मासिक सावस्त्र

रिकव्यतिरिक्तं उश्राद्धं विद्विष्योपमानेनेव कृत्यति तदुक्तं। आश्रयविधौ द्विजा
 तीनां आमश्राद्धं प्रकीर्तितं। अमावास्यादि नियतं माससंवत्सरादृत्यति। अदणव्य
 तिरिक्तविषयो। अदणविषयमाससंवत्सरिकयोरेपि। गोत्रिलवाक्येनामश्राद्धविधौ
 नातु। अथ प्रसंगादयोप्यामश्राद्धकाल उच्यते। तदा दकायायनः। आपयनमोती
 यश्च प्रवासपुत्रजन्मनि। देमश्राद्धं प्रकुर्वीत नायसिरजसिसंक्रमद्वितीयायनोपि।
 अन्तानावेद्विजानावेप्रवासपुत्रजन्मनि। देमश्राद्धं संक्रमेव द्वितीयायनोपि।
 ब्राह्मणं ह्यत्रियविषयं। संक्रमादिभुनक्तुमश्राद्धाधिकारः। श्रद्धासमावापदिति।
 उः। पाकानावधिकारः स्यात्। विप्रादीनां नराधिया अपत्नीनां मदावादे विदेशागमनादि
 निः। सदा चैष वश्याणां आमश्राद्धं विद्वुर्बुधमिति। नमदशिरपि। यावत्स्यान्तामिसंयु
 क्तजडिनाशिरथापि वा। आमश्राद्धं तथा कुर्याद्विद्वान्मोकरणं न वेदिति। प्रचेताश्वि
 श्रद्धाश्च पवः श्रवजातकर्मणि। एषा यथा। आमश्राद्धं तथा कुर्याद्विद्वान्मोकरणं न वेदिति।

१३९

विधिना पावणनविति। श्रुपवः श्रुयंपवती चपत्नी कश्यथी। आमश्राद्धपक्वान्छाने आ
 मान्तमात्रं विज्ञापः। विधिः सर्वोपि सरवो तदुक्तं वासिना। सिद्धान्तेन उविधिवस्यादामश्रा
 द्धेयं विधिः। आवाहनादिसर्वस्यात्पिंडदानं च नारतो दद्याद्यश्च द्विजातीनां श्रुतं वा श्रुत
 मेव वा। तन्नामो करणं कुर्यात्पिंडाश्चानेव निर्वपेदिति। षट्त्रिंशन्मते पिंडदानविशेषः
 उक्तः। आमश्राद्धं यदा कुर्यात्पिंडदानं कथं न वेत्। शुद्धपाकाश्च शुद्धशसकुजिः पाय
 सेन च ऽति। अत्राश्रद्धे स्तार्यथा लानं स्त्रीकारः। आमान्तं न उवासेनेव विशेष उक्तः। आ
 मं दशतुकोत्तय दद्यादामचतुर्थेण मित्तिचतुर्थेण च पुरुषादारापेक्षया। द्विगुणान्न
 दानविषयवशात्कविषया वेदितव्या। किंचिन्मंत्रेषु कृदमपि मरी विराह। आवा
 हने श्रद्धाकारं मंत्राकुर्याद्विद्वान्मोकरणं न वेत्। अथ कर्म ह्यत्र ह्यस्युरामश्राद्धविधिः स्मृतऽति।
 आमश्राद्धविधिस्तु गालवेनोक्तः। आमश्राद्धं च पूर्वाक्ते सिद्धान्तेन उमध्यतः। पावणी
 चापरास्तु उद्विआश्रद्धं तथा मिकमिति। अत्र सिद्धान्तेन उमध्यत इति। एको दिष्टं प्र

तीयतोपार्वणस्यापराह विधनात् एकोद्विंशमध्याह्निक इति क्वनवलाञ्छा आभि
 क मिति अन्धाधननिमित्ता एतच्च आमश्राद्धं श्रद्धां ब्राह्मणनोजननिषेधतः निश्च
 निषेधसु सुमंतुनां कः न पक्षेनोत्तयदि प्राज्ञसूत्रादिक दावनोत्तमं प्रत्येकी
 स्यान्नचतस्य फलं न वेदिति अतश्च निश्चयं श्रद्धां कर्तुं कामश्राद्धं अपराह्णकार्यं नृकं
 मध्यमक्रातुपरतो सखुक्तः समुदाहृतः आममात्रे एतत्रैव पित्रां दत्तमह्यमि
 ति आमश्राद्धं उच्यते इत्येतद्विज्ञकर्म मिति नित्यामश्राद्धविषयो अतश्च वाक्य
 यान् विरोधः इत्यामश्राद्धविधिः ॥ ७ ॥ अथ जीवतु पित्रकश्राद्धकाल उच्यते सपित्रः
 पित्रश्चैव अधिकारानविद्यतो न जीवन्तमतिक्रम्य केचिद्दद्यादिति श्रुतिरिति कात्या
 यनेनाजीवतु पित्रकश्राद्धाधिकारनिषेधे प्रियव्यपरिशिष्टे तदपवाद उक्तः उदा
 हे पुत्रजनने पित्रेष्टां सोमिकमखातीर्थं ब्राह्मणं आयातपडे तद्जीवतः पित्रु रिति जीव
 तु पित्रकश्राद्धं तदश्राद्धकाला इत्यर्थः पित्रोऽपि श्रोत्रमस्यां पुविदिता पिंडपित्रयज्ञे

२३
 १४०

पितरि पातिश्राद्धदोषशुक्ले सगृह्णवाउ कालातिरिक्तकाले अपि कुर्यात् ब्राह्मणादि
 नेनातेपतिते संगवर्जिते चैव एव पितादद्यात्तस्योदद्याच्चयं सुन इति सुमंतुरपिन
 ततु पित्रकः कुर्यात् श्राद्धमग्निमृतद्विजः यश्च एव पिता कुर्यात्तस्यः कवी तसाम्भिक इति
 ॥ ८ ॥ कश्चादिति तस्मिन् अनादिनामिरपि यत्तु दारीतवचने अत्र नमिकोपि कवी तजन्मा
 नो वृद्धिकर्मणि येन एव पिता दद्यात्तानेवोद्विश्य पावर्णमिति अत्रानमिक इति अना
 ताग्निरप्रता अन्यथा सुमंतुवचने न विरोधः स्यात् विशेष उक्तः प्रियमाणे उच्यते पितरि
 ॥ ९ ॥ प्रामेव त्रिर्वपेत् विप्रविद्यापितं श्राद्धं कं पितरमावायदिति पितामहे जीवति पित्रपिता
 महे प्रपितामहयो मृतयो मरणादपितायस्य उच्यते स्यात् जीवेच्च पित्रपितामहः पित्रः स
 नाम संकीर्त्य कीर्त्ये च पितामह इति पितामहो वातं श्राद्धं तुं जीते च ब्रवीन्मनुः पित्रः
 स नामेति अस्मत्पित्रुः पितामहेति स प्रपितामहं कीर्त्येदित्यर्थः पितरि पितामहे
 च जीवति प्रपितामहादीनां त्रयाणां श्राद्धं कुर्यात् त्रिषु जीवन्तु न कुर्यात् तदुक्तं वि

स्तुता। पितरि जीवति यः कुर्यात्तयेषां पिता कुर्यात्तृणां कुर्यात्तः। पितरि पितामहं
 वजीवति येषां पितामहः। पितरि पितामहं प्रपितामहं वजीवति। नेव कुर्यात्तु यस्य
 पिता प्रेतस्यात्तस्य पित्रे पिडं निधाय प्रपितामहाय दद्यात्। यस्य पितामहः प्रेतस्य
 तस्य तस्मै पिडं निधाय प्रपितामहात्तु पराज्यां दद्यात्। यस्य पिता प्रपितामहश्च प्रेतो
 स्यात्तं सपित्रे पिडं निधाय पितामहात्तु परं दानं दद्यादिति निगमः। पितो जीवतु
 पित्रेणांतं नोजयेत्सु पित्रे स्थाने इत्येकजीवतामर्जवतां वा देयमिति हिरण्यं एकं
 वरिति। ७॥ अथ जीवतु पितृयज्ञ आह निषधश्च दुश्चेतो यथालौकिकादिः। आमत्रा
 दंगया आहं आहं वा परपत्निकं। न जीवतु पितृकः कुर्यात्तिलैः तिलैश्च तं पणमिति। क्र
 तुरपि। अष्टका सुवसंक्रांतो मन्वादि प्रयुगादि प्रावं प्रसूर्यय देपाते सुष्ठु या प्रज्यमोग
 तः। जीवतु पितानेव कुर्यात्तु आहं कामं तथा खिलमिति। अत्राष्टकाष्टकाव्यतिरिक्त
 एवाद्या चष्टको आह विक्षनात्तं न दुर्कमेव यद्युल्लपरिधिष्टे च वष्टको गया प्राज्ञो सयां

यत्र मृतं दनि। मातुः आधंसुतः कुर्यात्पितर्यपि जीवति। अत्र गया प्राप्ते सत्यामिति दै
वात् प्रासंगिक प्राप्ते गयायां आधविधेयकां आम आध गया आध मिति आधौ द्वे शो न व
गयायां गवा तत्र आधं न कर्त्तव्यमिति तत्परं। अतश्च न विरोधः॥ इति श्रीसूर्यसेन महं प्र
रचिते निरूपित मृते आध प्रकरणे द्वितीया मृता दनि र्णया॥ ॥ श्रीमत्पंडित पसुधीः॥ ॥ अ
थ महा लया परपक्ष आध निरूपयः प्रसूयते। आश्विन मास हस्त पक्षो परपक्षः। स एव
महालयो ध्य चेतो न त्रयोदश दिनानियममिति। शुक्ल प्रतिपदा सहषोडश संख्या
रणं। तस्या मपि क्षया विशेषात् हस्त पक्ष चमेवा तदुक्तं देव लेन। अहः षोडश कय च
शुक्ल प्रतिपदा सहषोडशया विशेषेण सापि दशास्मिका स्मृतेः। तिन न स्याः स्य परप
क्षो यत्रैव कन्या व्रजे प्रविः। समहालय संज्ञः स्यात्तज्जै गज क्षाया द्वय मथेः। अत्र न न
स्थिति शुक्ल प्रतिपदानि प्रायेणाय मोऽपि। आषाढो म वधिलं चायः पक्षः पंचमो न वेत्
तत्र आधं प्रकृवीत कन्यार्धं स्नानेन वेत्ति त्रां स्वाय निरपि पुण्या कन्यांगतः सूर्यः।

पुण्यः पञ्चपञ्चमः। कन्यास्त्राकावितपक्षः सोऽयं तं पुण्यञ्च तदिति। अत्र पञ्चमे पक्षो
 महालयसंबन्धीयदाश्रयमासो न वेत्ति तदा तमतिक्रम्य शुद्धपक्ष एव आश्रादिकं कार्यं
 तदा दृश्यते। एकराशि स्थितसूर्ये यदा दृश्यते तदा दृश्यते कयक्रिया दत्ता तदा ह्योधि
 मासकः। वृद्धिश्चास्तथा सोममग्राधयं महालयमिति। गलानिषेकं कास्यं न कुं यज्ञा
 तुलं धित इति। यत्तु कं। कन्यास्त्राकानि वेत्ति न वेत्ति। न दासो मध्यवसाने वा कन्यागतव
 सूर्यप्रतिपदमारभ्य पक्ष आश्रयक रथो। संपूर्णपक्षस्य कन्यागतवसूर्यकार्यं तदा दका
 ल्यां जिति। आदौ मध्यवसाने वा यत्र कन्या व्रजे इति। संपूर्णः सकलः सूर्यः आश्रयः पक्ष
 कं प्रति इति। ज्ञावातिरपि। अत्र गते पिरविकन्या आश्रयक वीत सर्वदा आश्राद्याः पंच
 मः पक्षः प्रशस्तः पितृकर्म स्थिति। अतश्चापरपक्ष आश्रयमावश्यकं तत्र पार्ष्णविधिना
 ईव तं कार्यं तदा दृश्यते। पितृरायत्र दृश्यते तत्र माता महाकृत्वा अविशेषणक रथो
 विशेषान्नस्कं व्रजे तु कोऽपि। अथ दृश्यते तत्र माता महाकृत्वा अविशेषणक रथो

१४२

दोगजलाया समानः। पितृकर्मसु। पार्ष्णस्य वृत्तं। कयादि क्रोधः आश्रयमत्र विति। आश्रय
 प्रकारेणाज्ञावातिरपि। पुत्रानाशुस्यथारोग्यामि श्रयं म उलं तथा। प्राप्नोति पंचमे कुर्वन्
 आश्रयकामान् तथा परान्। इति न च परपक्ष आश्रयनिमित्तकः। अत्र च फलश्रवणात् काम्यं
 प्रतीयते। तत्र यं विरोधपरिहार इति चेत् सद्यः। नित्यानिमित्तमिति कानि नावश्यकानि फ
 लं प्रयोगा काम्यानि न वंती कनय रूपाणि। अतश्च न विरोधः। अस्य वाद्यं तदेव तत्रेन दाशि
 कादित्यानेदः। तदा दृश्यते। देवाद्यं निवृत्तं वी तदेवां तं निवृत्तं त्रिधा तदेवां तदुक्तं वी
 तश्चाश्रय रक्षणं दृश्यते। आदौ देवा वि श्रयः। अतः देवता विस्तुरिति। एवं सर्वस्मिन् पितृ
 के आश्रयं कुर्यात् तदा दृश्यते। तथा परपक्ष आश्रयं पितृस्य दद्यात्। पंचम्यादि दशातिमष्ट
 म्यादि दशम्यादि सर्वस्मिन् च शितं उक्तं ब्रह्मांडपुराणे। अथ शुक्रं तत्तत्पक्ष उ आश्रयं कुर्यात्
 नेदिनो त्रिनागदी नं पंचम्यादि दशां द्विती तत्रो च उच्यते। तत्र सश्रवणं चिनि पंचम्यादि
 यणजिनागदी नं पंचम्यादि दशां द्विती तत्रो च उच्यते। तत्र सश्रवणं चिनि पंचम्यादि

नाइतित्रिभागहीनं वं दशम्यादि दशानि तत्रापि चतुर्दशपासद दशतिथयोदीना नव
तीति अष्टमष्टम्यादि दशानि पंचम्यादिषु पक्षेषु चतुर्दशी वर्ज्यि वा आश्वि विभं नात्
यथाह मनुः। अष्टम पक्षे दशम्यादौ वर्ज्यि वा चतुर्दशी। आश्वि प्रश आश्विथयोयथेतान
तथेतरा इति अत्र दशम्यादा विद्यादिशब्देन पंचम्याद्यष्टम्यादिपक्षयो रूपा संयुक्ता
तिपदादिपक्षेषु चतुर्दश्यादिन वर्ज्ये तदाह कात्याजिनः। न न सस्यापरे पक्षे आश्वि कया
दिनेदिनो निवर्तदादि वर्ज्यस्यान्ववव्य चतुर्दशी। यत्रुया इव ल्पवचनं प्रतिप
त्यत्रुतिथेकां वर्ज्यि वा चतुर्दशी मिति। तदप्युक्तं चतुर्थ्यादिदहः संपद्यते। स प्रम्याक
इत्यदहः संपद्यते कर्ध्वनवम्याः यदहः संपद्यते। अतश्चतुर्दशी। नृाकेनाप्यपर पक्षे
नातिक्रामेत्यादिविज्ञापकचनवलात्। आद्यपक्षे अतिरिक्तपक्षे अवावतिष्ठते। आ
वाद्याः पंचमपक्षकन्या संसृदि वा केरो मृतदनिष्ठनया विश्राद्धं दास्यति मानवा तस्य
संवत्सरं यावच्छास्त्रुः पितरां कृतं तस्मात्तत्र प्रदानं वा आश्वि अष्टापरं नैरिति।

१४३

यदात्रेकस्मिन्नेव दिने आश्वि कया तु तदानं दार्दिष्ठु क्रवारश्च वर्ज्ये तदा दगाथी नं
दायां जायते वदिने चतुर्दश्यां त्रिजन्मति। एषु आश्वि न कवी तदही पुत्रधन दयादिति। का
त्याजिनिरपि अतनिमित्तिकं आश्वि काम्यं आश्वि कर्तुं इति यदा तदप्येष्ट पुत्र सुनाशः
स्यादिति सूचितमिति। तथा। मद्यायां पिंडदाने न ज्येष्ठ पुत्रो विनश्यतीति। अत्र पिंड
दानं आश्वि पूर्व कवा तु आश्वि निषिद्ध एवावसानमिति। चतुर्दश्यां पि। प्राजापयेव
पोलेव पित्रर्हं नार्थवेत्तथा। यत्रु आश्वि प्रकवी ततस्य पुत्रो विनश्यतीति। प्राजापयरो
हिली। पोले एवती। पित्रर्हं मद्यां नार्थः शुक्रवारः। तथा। तानो नो मत्रयो दश्यां नं दा
युमद्या सुवा पिंडदानं सृष्टा स्नानं न कया त्रिल तर्पणमिति। एतां निवर्ज्यि वा अष्टकस्मि
श्चिददिने आश्वि कया तु तत्र आश्वि साहृणां पतिनि सदोप्यया कया तु। तदुक्तं। अपरा
र्कगया महा लया पुथकु सदवाश्च नर्द कर्क मिति सिद्धिरिति स्मृत्यर्थमाह। तत्रमा
ह आश्वि पुथकु शस्त्रमातामहानां सपत्नी कमेवेति। चतुर्विंशति मतेः पिके चिच्छंतिना

शीलां पृथक् आहं मरुष्य इति तत्र एकस्मिन्नेव काले एकपाकेनेव एक एव कन्याया
 आत्राविकानां एको द्विष्टविधनेन आहं कयाति तदुक्तं चतुर्विंशतिवेंमनो आचार्य
 रुशिष्टेष्टाः सविज्ञातिष्टा एव वा तत्पत्नी यथासंवा न्यस्यथैव च न लां जली नृपिंदां सेन्याः
 सदा दद्यात्कन्याना इष्टदेनरा तीर्थैव च सर्वेषु माघमासमघासु च एकस्मिन्वा
 क्षणे सवन्ति आचार्यादी प्रपूजयेत्ता दश द्वादशा वा पिंडान् दद्यात्करणं न च। नियोगि
 को विधिर्द्विपञ्चयत्वे। अत्र किंचित्कं। एककाले गता सूनां बहूनामथ वा हयोः।
 तंत्रेण अपणं लवा आहं कयाति पृथक् पृथगिति उक्तां सन्न देव एवासंनिपाते पयं
 कम इति। स्मृत्यर्थ सारे पि। युवाचार्या पिष्टयमावत रुचिकुत्पाधमय आटसखि
 प्रियसुत्रशिष्यादीनां तत्सूत्राणां च आहं कार्यं। अप्रवाणां विशेषण कार्यं। तत्र एकपाकः
 विश्वदेवं तंत्रं पिंडवर्दिष्टक मिति। एतस्मात्मेका द्विष्टविधनेन सुमंत्राहं सपिंडी कर
 णा इष्टं यत्र यत्र प्रदीयते। आत्रे न गिन्ये पुत्राय स्यामि न मावनाय च। मित्राय च यत्र वेष्टा १४४

द्वे एको द्विष्टं न पावैमिति। पुराणं सख्युये विशेष उक्ता। एका दृष्ट्यां प्रकृती त एका
 दिष्टानि सर्वतः। सर्वस्य देवता विष्णुपिष्टवर्गस्य सन्न इति। अत्रापि सर्वधर्मसंति क्रमेण आ
 हं कयाति। अत्राष्टम्यां आहं गया आहं समी तदुक्तं ब्रह्मपुराणे। आघाद्याः पंचमपदे गयाम्
 धमष्टमी स्मृता। त्रयोदश गजज्ञाया तुल्यास्युष्टु विदा इति। त्रयोदशी च मधानक्षत्रयोगा
 जलजयैक्यता तदुक्तं यमस्मृतौ। यदेतुः पिष्टदिव्ये हंसश्चैव क एस्ति न। याम्या तिथि
 न विज्ञादि गजज्ञाया प्रकीर्तिरिति। पिष्टदिव्यं मघा करे हंस नक्षत्रे। हंसा सूर्यः। याम्या ति
 थि सूर्यो दशी नक्षत्रयो दश्याः प्रज्ञास्युक्ता। त्रयोदश्यां क्षेमपदे यः आहं कुरुते नरा। पंच
 त्रंतस्पज्ञानीयाश्च पुत्रस्य निश्चितं। इयं गिरसा। त्रयोदश्यां आहं निषिद्धं। अतश्च विरो
 ध इति चेत्। सद्यो त्रयोदश्यां मानामदवर्गपरिग्रह्य पिष्टवर्गस्य आहं न कर्तव्यमिति चेत्
 परब्रानिषधस्य वाक्यविधिः एकवर्गस्य आहं निषेधश्चाका ह्याजिनि प्रोक्ता। आहं नैव क
 र्यस्य त्रयोदश्या सुपक्रमता अटमा सत्रयेस्य सुप्रज्ञां हि संति तमिति। मघा युक्तत्र

यो दर्शनां आह प्रशंसति नां न ददयमः॥ पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः॥
 ज्ञातं पुत्रं प्रशंसति पिपिलं तं कृत्वा मधुमांसेन पयसा पायसेन वा एष दः
 स्यति न सुप्रिवर्षा सुचमघा सुचेति॥ अस्या मघा युक्तायां अष्टपुत्रवता पिंडरहितं
 आहं कर्त्तव्यं तदुक्तं देवी पुराणे॥ अपरपक्षप्रक्रमे तत्रापि महती प्रज्ञा कर्त्तव्या पिंड
 देवतो ज्ञेये पिंडप्रदानं तु ज्येष्ठपुत्री विवर्जयेदिति॥ ननु केवलं त्रयो दश्यामपि आ
 हं कर्त्तव्याय न न निषिद्धं॥ त्रयो दश्यां युवान्मृशमियत इति तत्काम्यविषयी अप
 रपक्षत्रयोदशी युगादिः॥ अतश्च युगादिनिमित्तमपि पिंडरहितमेव कर्त्तव्यं॥ पिंडनि
 षेधश्च युगादिनिमित्तमेव कर्त्तव्यः॥ अत्रपक्षे नरणीमहती प्रोक्ता तदुक्तं मत्स्यपुराणे॥ न
 रणी प्रतपक्षस्य महती परिकीर्तिता॥ अस्यां आहं हंतयेन सगया आहं हं वेता इति॥
 अत्र नवम्यां चष्टकं न वा देवतं आहं कर्त्तव्यं तदुक्तं॥ अत्रष्टकास्तु न वनिः पिंडः आहं
 समाचरेत्ता इति॥ पित्रादिमाह मध्यं च तथा मातामेहांति कमिति॥ यत्तरेकदंडविदं १४५

नो वा तत्पक्षद्वयदर्शनामेव पावीणं कुर्यात् तदुक्तं वासुपुराणे॥ संन्यासिनोऽप्याहिका
 दिपुत्रकुर्याद्यथा तत्र॥ महालये तु यद्वा हं द्वा दर्शनां पावीणे न विना॥ अतः पुत्रपदमधि
 कास्तु पिलक्षणे तत्पक्षे च उद्दर्शनां शास्त्रदत्तस्यैव एको द्विष्टकं तदुक्तं मरीचिनां सम्य
 चमागतस्य पिपिंडः शास्त्रदत्तस्यैव एको द्विष्टकं कर्त्तव्यं च उद्दर्शनां महालय इति सम
 चमागतस्य सपिंडीकृतस्यैव सपित्रादयस्त्रयोऽपि शास्त्रदत्तस्यैव उद्दर्शनां पावीणमे
 कमेव कर्त्तव्यं तदाह पराशरः॥ च उद्दर्शनां तु यद्वा हं सपिंडीकरणेन तो एको द्विष्टविधाने
 न तत्तु कुर्यात् स्रग्धातिनां॥ पित्रादयस्त्रयोऽप्यस्य स्रग्धातास्तु क्रमात् संवृते पावीणं
 कुर्यात् आहिकानिष्ठयकृष्टयकृ॥ अत्र शास्त्रदत्तपदं प्रायोनाशकं शास्त्रोक्तमार्येण मृ
 तानां च त्रपलक्षणे तदुक्तं ब्रह्मांडपुराणे॥ प्रायोनाशस्त्राक्षिविषाहं धनिनां तथा॥ च उद्दर्शनां
 तु कर्त्तव्यं तु यथैव निश्चय इति मरीचिरपि विषयस्त्रयापदादितिर्धकृत्वा स्रग्धाति
 नां च उद्दर्शनां क्रियाकार्यान्न नृपां उ विगदिते॥ धातिनामिति हतानामिति॥ हतानामिति

वेष्टां दसप्रयोगाः। इदं केचिद्विदुः। तत्राह तस्य चतुर्दशे वचनं दशोचनं तस्यैव
 तिवसंतं ब्राह्मणो मीनादधीतेति वदुः। नयनियम इति। तत्राह वचनं। यस्य पिता तस्य द
 तः। पितामहो जीवति तद्विषयं न योजनीयं। अन्यथा तस्य दत्तं पित्र कस्य पितामहस्य
 पितामहस्य परपरं दत्तं आह मेव न संभवेत्। तत्र विहितं यथा। कां हं तिष्ठ त्रापो ज्ञेयः।
 पायसं मधुसं सुतं तस्मात्तान् तत्र विधिना तर्पयेत्। पायसेन विहितं तत्रापि परंपरप्रकर
 णे। किंचो नयनियम इत्यमाने देवीपुराणवचनं विरोधः स्यात्। यथा। आह वद विपना
 नां जलाभिः। यथा पितां चतुर्दशान्वेत् पुत्राद्यमावास्यां उकामिकी इति। अत्र कामि
 कीयमावास्या विहितफलकामस्यामावास्यायामिव तिष्ठति। तत्र विहितं फलपेकामस्य
 तिष्ठति। तत्रापि आह। प्राज्ञो सवस्ति प्रतिपदादिति थि। पुत्राद्यविधमनां मन्त्रादोक्तं वद
 प्रतिपदि आह वद पातु न जात सुतानां कन्यकायां द्वितीयायां तृतीयायां च। वदितं।
 पक्षे द्वादशे च तथैव। त्रिपंचम्यां शोभनां सुतानां षष्ठां द्यूतं च। पित्रापि सप्तम्यां लज्जतेन।

१४६

अष्टम्यामथ वाणिघ्नं लज्जते। तत्राह। सदा। स्यात्। तत्रम्यामेकस्युरंदराभ्यां द्विसुरं वदः।
 एकादश्यां तथा। द्वादश्यां वदः। सुतानां द्वादश्यां जातं द्वादश्यां वदः। कुप्यमेव च। जातिश्च। त्र
 योदश्यां चतुर्दश्यां चतुः प्रजाः। जायते पितरश्चास्यां ये शस्त्रेण दत्तारणो पक्षेऽपि विदि। ला
 नमनसः प्रियान्। आह दः पंचदश्यां उकामिकी कामान् समस्तं तद्वितीयायां वदः। वचनेन तवि
 शेष उक्तः। किं न्याक न्या विदि नश्च पश्चदश्यां सुतानां पिद्यूतं त्रिपंचवाणिघ्नं द्विजाफेकशफो
 तथा। ब्रह्मवर्चश्चिन्तः पुत्रान् सुपुत्रोपसकुप्यके। इति। त्रिंशं सवन् कामानां त्रिंशो द
 सदा। प्रतिपत् प्रवृत्तिषकां वदः। यिवा चतुर्दश्यां मितिकन्यावेदिनो ज्ञातया कुप्यं त्रपुसीसा
 दिद्यूतं द्यूतविदयो। द्विवाणिघ्नं। तद्विदितं लज्जते। तत्राह मावास्यायां सर्वकाम प्राप्तिरिच्छासा
 पि क्रमेण एका संख्या कामावास्या आह वदः। तसि ध्यति। नवकस्यामेवात्र मावास्यायां
 सर्वकामावाप्तिः। इदमेव सर्वं न्याः कामेनोदशाप्योषमासा विद्येन द्वादश्यां विचारमीमांसा
 यां प्रतिपादिता। अतएव त्रमावास्यायां उकामिकानि वदतो देवीपुराणस्याप्यमावास्यायां

सर्वप्राप्तिर्भवतीत्यामावास्यायामिति। सर्वतिथ्युपलक्षणमिदं। प्रायश्चित्तमतिप्र
 संगेनापरपक्षेयदिकेनापिदत्तनाश्राद्धं नक्षत्रं स्यात्तदादीपोऽवामावास्यायां कुर्या
 त्। तदाह श्रारवा। ये यदीपाद्विताराजन्त्यानापवदशीनुवितस्यांदद्यान्नेवेदं पिष्टं
 विमहालयोद्वि। इत्यपरपक्षे। निरस्य॥ ७॥ अथप्रसन्नो गान्धर्वादि काममप्ययता
 तदाह याज्ञवल्क्यः। अथपयमां केशवशायं क्षेत्रं बलंतथा। अत्रान्तेष्टुं वासोनायं स
 रुद्धिमुख्यतां शुभं प्रवृत्तवक्रतां चिदवाणिज्यप्रवृत्तीत्यपि। आरागिचं यशोवीतशोकता
 परमांगतिं। धनं वेदान्निषकसिद्धिं। ऊर्ध्वगामयज्ञाविकं। अथानायुश्च विधिवत्तयावाश्राद्धं
 यच्छति। अत्रिकादिनरूपं तां सकामानामुयादिमानिति। एवं विष्कनादियोगेऽपि आह करणेन
 त्रिकादिनक्षत्रे विहितमवफलं क्रमणवन्ति। तदाह मरीचि। अत्रिकासु नक्षत्रेषु आहयंतफ
 लमारितं। विष्कनादिषु योगेषु तदेव फलमश्नतइति। रव्यादिषु वारेषु ववादिकरणेषु
 च। आह फलं हृदस्य तिनोक्तं। यथा। आराधयं चैव सोऽप्रायश्चित्तं। तद्वारं च पराजयं। सर्वान् कामा १४९

नृप्रियं विधांधनमाधुर्यथाक्रमं। मूर्धादिवारश्चिद्येतद्वाहचधनतेफलमिति। बवादिकं
 रणेऽपि येतद्वाहचधनतेफलमिति। किंवा मयादि युगाद्यलक्ष्ययोगेऽप्यवकाश्याह ऊ
 र्यात्। तत्रमयादिषु युगादिषु का। म्यां संक्रांतिषु निमित्तिकं पिंडं रहितमेव कार्यात्तदाह उ
 लक्ष्यः। अथनक्षत्रेऽपि आह विष्कनादिषु वद्विषसेतथा। युगादिषु नक्षत्रेषु तपिडनिर्वपणादतइति। अ
 त्रयुगादिषु तिसाह चर्यात्। मयादीनामप्युपलक्षणं। तदुक्तं कालादौ। विष्कनायन
 संक्रांतिमयादिषु युगादिषु विहायपिडं निर्वाप्याह सर्वसमाचारतामयादिषु युगा
 द्यलक्ष्ययोगास्तु निश्चिनिर्वाप्येवोक्ता॥ ७॥ इति श्रीसूर्यसेनमहोदयविरचिते श्रीनिसि
 थामृतमहालयनिसिथानिश्चिआहनिश्चिआहनिर्वाप्येवोक्ता॥ ७॥ श्रीमत्पंडितनाथसुधी॥ ७॥ एवं
 निश्चिआहनिर्वाप्यप्रसंगतः। काशं आहं वनिर्वाप्यक्रमप्राप्तादिमित्तिकं आहं प्रसूयतो तत्र
 नवआहं प्रवृत्तिसपिंडीकरणं तं प्रेतआहं यदणेषु संक्रांतिषु च आहं वृद्धिश्च आहं संव
 आरादकं न आहं वनिमित्तिकं मुच्यते। तत्र नवआहं नाम सूतकेट्टीयादिनेषु क्रियमाणी
 प्रथमं दि १

नवीतं आद्यं यतो न दुर्गमं गिरसा प्रथमेः क्रितीये क्रिपंचमे सप्तमे तथा नवमे का
दशैव नव आद्य प्रकीर्तितमिति वृद्धवर्षिष्टा पिसप्तमे क्रितीये क्रिप्रथमे नवमे त
था एकादशे पंचमे स्पुर्नव आद्या निषट् नथेति विद्याय नस्तु पंचैव नव आद्या निनवमे
तरितं एकादशे क्रियाय मित्यादा यथा मरणा विषमदिनेषु के कं ऊर्या तातदा नवमा
द्य नवमं विधि घतो एकादशे क्रित तू ऊर्या ता विमुच्या मिना वा श्रुनाय नानो पंचा आ
पञ्चानां षट् अथो पाविना षे ति वा वृक्षा लना नव आद्या निपंचा ऊरा श्रुलाय नशा
स्विनः आपञ्चवा षडित्या ऊर्विना पात्रिरिणामिति न विष्यतु पूरा णो च वृषी विष
ये वृषा क्तो यथा नव सप्त विंशो राज्ञो नव आद्या नव क्रमा ता आ घतयो सुवर्ष
यो षडित्या ऊर्मद्वय इति विंशो नवराज्ञो सप्त विप्र श्रुयो षडित्या यथा दिवादत्त
तं नव आद्या वात न स दत्त ऊर्या ता तदा दत्त क एका नव आद्या मासिकं च यद्य दत्त रितं नव
तीत तदुत्तरसा तं आदनुष्ठेयं प्रकृत इति इति नव आद्या निषयः अथ मासिक १५८

निषयः नानिच मासिकानि द्वादश सुमा से षु षो उरा जवंति यथा मरणा मासा दारय
संवत्सर प्राप्ति पर्यंतं प्रतिमासं विधायमाना नि द्वादश मासिका निऊ न मासिका त्रिपक्षि
कोऊ न षण्मासिकं ऊता द्विकं चेति तदा दत्ता द्वे क स्थः द्वादश प्र प्रतिमा स्यानि आद्यं ष
एमासिकं तथा त्रिपक्षिका द्विकं चेति आद्या न्ये तानि षोडशेति अत्र द्वादश प्र प्रतिमा
स्या षण्मासि द्विआ द्विक ऊन षण्मासिको न षण्मासिको ना द्विक परा एता नि षोडश आ
द्या नि सपिंडी करणात् पूर्व एको द्विष्ट विधिना ऊर्या ता सपिंडी करणाद् द्विष्ट प्रत्या द्विक
वतु पार्वणं यथा ध्याचारं ऊर्या ता तदा दत्ता पठेन सि सपिंडी करणाद् द्विष्ट तथा ऊर्या ता
यपि इति ऊत्राप्यादि मासिक एकादशो प्र वतु ऊर्या ता तदा दत्ता वत्कथं मृते द
निउक र्त्तं प्रतिमासं उवत्तं प्रति संवत्सरं च वमा घमेका दश दनि अत्र प्रतिमासं प्र
तिसंवत्सर मिश्र मिधया घर्म मेका दशे वनी क्त वा दध मासिक मा घा द्विकं च का
दश क्रि ऊर्या ता अनाने वा नि प्रायेण गो जिलो प्या घ स्पष्टिरा दृष्टिमा द्वा ब्राह्मणं नो ज

येदाघदोतव्यमनलेतथा। पुनश्चनोजयेद्विप्रं द्विरावृत्तिर्नवेदिति। अतश्च एकादशोक्ति
 विधीयमानमाघादिकं प्रथमं द्वितीयं तृतीयं च प्रारंभे मृतादे विधीयमानं द्वितीयं
 द्विकं एवं तृतीयं प्रारंभे मृतादे विधीयमानं तृतीयं द्विकं चतुर्थं द्विकं प्रारंभे विधीय
 मानं शुद्धं। अतश्च मरणादितमारभ्य त्रिषष्ट्यं तृतीयं तृतीयं विधीयमानं आद्यं शुद्धमिष्ट
 यथा। आद्यं आद्यं त्रियादिरप्येकादशोक्त्यं वक्तव्यं। तदाददृष्टवशिष्टः। एकादशोक्ति
 यत्तु आद्यं तत्तत्तमा न्यमुदाहृतं। चतुष्पमिष्टवसां नो मृतकं चतुष्पथकं चतुष्पथकोऽति। न
 नुशुचिना कर्मकर्तव्यमिति विधनानां। त्रियादेरेकादशोक्ति मृतकानपरासात्क
 थं आद्यमिति चेत्। सद्यं लोकादिणां कर्तुं आकालिकी शुद्धं निधनानां यथा। आ
 द्यं आद्यं मृदापि कुर्यादिकादशोदनि। कर्तुं आकालिकी शुद्धं पुनरवसद
 ति। ननु एवं सति ब्रह्मणा पिसुरा मृतादे एवाद्यं आद्यं कुरुमां तस्यापि ता कालिकशु
 द्धिवत्कुरा कयादिति चेत्। तत्र विधनानां वा। आद्यमेकादशोदनीयेकादशोक्त्येव वि १४७

धनं नाश। अतश्च एकादशोक्ति विहितं। आद्यं आद्यं त्रियादिरप्येकादशोक्ति कुर्यात्। नवाशौचां
 तरे मिष्टलमति विस्मरणं। यदुवचनं। अथाशौचापगमं हति। नवाशौचापगमं हति। नवाशौचापगमं हति।
 विरोधः। प्रायोनाशादिविहितं मार्यं मृतानां सद्यः। शौचाप्याद्यमेकादशोक्ती कुर्यात्।
 तथादशोक्त्या सद्यः। शौचापि दातव्यं प्रतस्येकादशोदनि स एव दिवस सद्यः आद्यं त्रियासनादि
 शुद्धं। अतः मासिकं चतुर्दशोदनीयं। अतः मासिकं चतुर्दशोदनीयं। अतः मासिकं चतुर्दशोदनीयं।
 तमास्यं नेवानमासिकं। अतः मासिकं चतुर्दशोदनीयं। अतः मासिकं चतुर्दशोदनीयं।
 द्विकं तृतीयं पक्षं कार्यं तदादगालकं। अतः मासिकं चतुर्दशोदनीयं। अतः मासिकं चतुर्दशोदनीयं।
 कं त्रिपक्षं स्यात्तदनादं दशोदनीयं। अतः मासिकं चतुर्दशोदनीयं। अतः मासिकं चतुर्दशोदनीयं।
 तत्र कियदिदिनेषु कुरुषु कार्यणी यत्रोच्यते। तदादगालकं। त्रिनिर्वादि वसे हनेन केन
 दितयेन वा। आद्यादिषु च मासेषु कुर्यादिति। द्विकं द्विकं द्विकं द्विकं द्विकं द्विकं द्विकं द्विकं
 न्युनेषु मासेषु विषमाहं समपिना। त्रिपक्षं त्रिपक्षं त्रिपक्षं त्रिपक्षं त्रिपक्षं त्रिपक्षं त्रिपक्षं त्रिपक्षं

[illegible]

संवत्सरादवाकसपिंडीकरणं तत्तौ मासिकं वा दं कुं न च देयं तस्यापि वत्सरमिति स
 ण्डीकरणार्थं अपचक्ष्य तान्यथेता निविवाहादि वृथावश्यकपक्षितायां पुनरपचक्ष्य
 पाद एव कार्याणि तदा दशाद्यायनिः सपिंडीकरणं दवागपचक्ष्य तान्यपि पु
 ष्यपचक्ष्यं ते वृथक् चरतिषेधनादिति शाद्यायनिः प्रेतश्राद्धा निशिष्टानि सपि
 ण्डीकरणं तथा अपचक्ष्यापि कवीतकत्तनां दीमुखं द्विजः वृथानंतरं निषेधश्चाकार्या
 नेनोक्तं निवर्त्य विहितं त्रं तु मासिकानि च तंत्रयेतां अयातया मं मरणं न जयेत् पुनर
 प्यविति अयातया मुनवां तथा अनंतरणमनं वैयो वृद्धिं प्रेतश्राद्धानि कर्षति अ
 श्राद्धीतरकघोरेपि वृत्तिः सदमङ्गतीति अत्र ऊन मासिको नादिकानि नंदादिषु कार्या
 णि नंदा नां जागवदि नवने चतुर्दश्यां त्रिषु प्रकारे ऊनश्राद्धं प्रकुर्वीत गृही पुत्रधनं
 यादिति मराचिरपि द्विषु प्रकारे वनं दासु सिनीवाल्यां गृहोदिनो चतुर्दश्यां च नो ना
 निष्ठत्रिका सुत्रिषु प्रकारे त्रिषु प्रकारं च त्रिषु पान्नक्षत्रं तदा तिथिरुत्तमं मरविवा

राणा मयतमस्य मेलने नवति। द्योर्मेलने द्विषु करं। तदुक्तं रत्नमात्रायां। विषमवर
 एधि स्य न द्रा तिथि र्दिनायते। सुरयु रुर विहना पुत्राणां कथं च न वा सरोया मुनि नि
 रुदित सोयं योगस्त्रि पुष्कर संज्ञक इति॥ इति मासिक निरूपणं॥ ७॥ अथ सपिंडी कर
 णां तस्याष्टौ काला नवति। तदुक्तं कालादयः। एकादशो दशो क्रि त्रि पदे वा त्रि मासि
 वा। षष्ठे वा दशो वा द्वे संप्रसे वा शुभा गम इति। शुभा गम इति य देव विवा हा धा न्क द
 यक प्राप्ता ततः पूर्वे सपिंडी करणं कुर्यात्। एषु वैकादशा दशुपां कालः कर्त्तरिषु त्रै मास्यो
 एकादशो दशो दश सति स्यात्। तदाह ज्ञां का स्यात्। इति॥ सपिंडी करणं कुर्यात् पूर्व वि
 त्वाग्निमानुसु ता परतो दशरात्रा चेत् कु रुर द्वा परीतर इति। दशरात्रात्पर एकादशो
 दशो अर्थः। इतरा न स्मि। दशरीताऽपि। या उ पूर्वममावा स्या मृता हा दश मी नवेत्। सपि
 ण्डी करणं तस्यां कुर्या देव सुतो ग्निमानिति। अत्रा पि मृता हा दश द्वितीय दिनात्परि
 गणने एकादशा दे न नवति। तस्या ममा वा स्या यदि न वेदि अर्थः। दश व सिष्ठो पि प्रथ १५१

मास्या दमावा स्या मृता हा दशमे ह नि सपिंडी करणं तत्र कुर्या देव सुतो ग्निमानिति। अत्रा
 पि पंच मा मया हाया मृता हा इति दिन मारने अर्थः। अत्रा एकादशो क्रि दश्याया तो पिंड
 पिष्टय ज्ञाथं पूर्व सपिंडी करण विधौ न तदाह गाल वा। सपिंडी करणात् प्रते पेटुक पद
 मास्ति तो आदिता ग्निः सिनीवाल्पा पिष्टय ज्ञाः प्रवर्त्तत इति। प्रते अ नमो कर्त्तरिषु त्रै ग्निम
 हा दशाहा पिकालः। तदुक्तं न विष्णो त्तरा यजमानो ग्निमानराज न प्रेतश्चान ग्निमानु न
 वेत्। हा दशा देव दा कार्य सपिंडी करणं सुते रिति यजमानः कर्त्ता य हा एकादशो क्रि स
 पिंडी करणं कुर्यात् तत्रैव पूर्व माघादि षोडश आर्ध ल चा प्रथ कृपा केन सपिंडी करणं क
 र्यात्। यत्रु का च्याय न वचने। एकादशो क्रि निर्वर्त्य प्रा क् दशा दयथा विधिः। प्रकु वी ता ग्नि
 मा द्वि प्रा मा ता पित्राः सपिंडता मिति। अस्या यमर्थः। दशा हा इध्मे का दशा द एकादशा
 द माघं त्राध्नि व र्थ पिथ्या सपिंडतां कु वी ते अर्थः। अथ धा सवे मे व व सानि मा घ मे
 कादशा ह नीति वाक्य विरोध स्यात्। एकादशा ह मिति षोडश आर्धो पल द्वा णा आर्धः।

निषादशादद्याने वक्तुं अपि इति मिति। षोडशाश्राद्धकरणे सपिंडीकरणे धिकाराना
 वात्। कर्त्तव्यं न श्रोत्रे वा हिताश्रोत्रे तीयः पक्षः कालः। तदा ह सुमंतुः। प्रेतश्चेद्विद्वान्मि
 स्थात् कर्त्तव्यं न शिष्यदानवेत्। सपिंडीकरणं तस्य कृत्यं तृतीयकमिति। अनश्री
 नां च दशा दद्याः सप्तकालानवन्ति। न च दोषपरिहर इत्यनन्तः संवत्सराहर्षिकाया
 इति वचना अपिंडीकरणविधिना कथं सप्तकाल इति चेत् सद्यो स एव मुख्यः का
 लः। तत्र देशकालादिभ्याम्बुनित्यतया द्वादशाह एव कार्यः। तदा दद्यात्। आनंत्या
 त्रकलधमणां पुंसां वायुषः दद्यात्। अश्विराणां शरीरं द्वादशाहः प्रशस्यत इ
 ति। तत्रादिसंनवेत् पक्षादिकालचेनोक्तः। तत्र कं न विद्योत्तर। सपिंडीकरणं कृत्यं
 जमानश्च न मिमाता। अनादितामः प्रेतस्य हर्षे नरतर्पणाद्वादशो ह निषेधे वात्रि
 पक्षे वा त्रिमासि वा। एकादशोपि वा सां सिमांगल्यं स्यात्। पक्षे मासीत्यत्र य
 ननु सामिकस्य कतुरेकादशा द्वादशाह रूपकालानियम उक्ताः। सांश्रुः प्रेतस्य च १५२

पक्षनियमः। यदा प्रमादात्तत्र न श्रोत्रं वेत्। तदा सपिंडीकरणलोप इति चेत्। न गोत्रि
 लेन कालोत्तरविधमनात्। द्वादशाहदिकालेषु प्रसादादननुष्ठितं। केन साद्विद्वान्शक
 यामुच्यते। तत्र विष्णुः। संवत्सरात् प्रेताय तत्पित्रे तत्प्रेतामहायववा। ज्ञानानुदेव
 वेत्। ज्ञेय इति। प्रेतपिंडमर्घ्यपात्रे देवतपिंडत्रये निदध्यादिति। पितामहो जीवति
 उब्रजपुराणे विशेष उक्तः। मृते पितरियथै स्यात्। विद्यते च पितामहः। तनं देयस्त्रयः
 पिंडाः प्रपितामहपूर्वकाः। तत्रापि पितृकः पिंडो नित्योक्तव्यश्च पूर्ववदिति। यदा पिता
 महः प्रपितामहो जीवतः तदा प्रेतपिंडपितामहपूर्वकाः स्त्रयः पिंडा देयाः। ननु प्रेतस्य पि
 ण्डपितामहः प्रपितामहः सपिंडीकरणं युक्तं। पिंडपितामहो जीवतोः केवलं प्रपितामह
 मात्रेण कथं पिंडवमिति चेत्। सद्यो त्रयाणां मध्ये एकं नापि सपिंडने पिंडवान्निधना
 त्। तदा ह सुमंतुः। त्रयाणामपि पिंडानामेकं नापि सपिंडने। पिंडवमश्रुते प्रेत इति
 मयि वक्षितं। त्रयाणां पिंडानां प्रेतसंबन्धिपिंडपितामहः प्रपितामहः पिंडानां ननु च

ममृतानां सपिंडीकरणं निषिद्धं यथा। कृत्वा क्रमाच्च प्रमीतानां नैव कार्या सपिंड
तेति। अतश्च पितामहजीवनि प्रपितामहादिरित्यादिकं कथमुपपद्यते इति चेत्।
उच्यते। निषेधवाक्ये। मातापितृनर्तयति रिक्तविषयं। तदुक्तं। अदपुराणैः। अक्रमे
ण मृतानां सपिंडीकरणं निषिद्धं। यदि मातायदि पिता न जातिष्वविधिः स्मृत इति।
पितामहपुत्रांतरैरसंस्कृतैः प्रपितामहवासंस्कृतैः पिपितृमरणे सति। असंस्कृतान्
पितृः सपिंडीकरणं कुर्यात्। न च सद्यधिकार्यं न तत्पिपितृपितामहौ संस्कुर्यात्। तदा
ह कात्यायनः। असंस्कृतौ न न संस्कार्यं प्रपितामहयोरसंस्कृतयोः पितृः सपिंडीक
रणं कथं न कृतीति चेत्। सद्यः। असंस्कृतान्। आपिताभ्यामेव सपिंडीकरणं कार्यं। तदा
ह कात्यायनः। पापिष्ठमपि शुद्धं न शुद्धं पापं तत्तत्पिवा। पितामहेन पितरसंस्कुर्या
दिति निश्चय इति। अत्रापि पापिष्ठमपि संस्काररुदितात्पापानि न्यादिनापति
तत्तत्सपिंडीकरणं निषेधतु। यथा। ह गौतमः। पापकर्मणो न संसृजेत्स्त्रियश्च।

दुक्तं स्मृत्यर्थं सारोच्चारणं दलैकं दिनमरणं स्त्रियाः पृथक् सपिंडीकरणं नका
यी ननु अतस्तौ स्त्रियाश्च तत नवति। दिनांतरं मृतपुत्रश्च पितृपितामहपिंडमध्ये
ऊशानंतर्वायपित्रैकेन मातुः सापिंडं कथयितुं सर्वत्र नतः सापिंडमेकेनेवा। अ
खारणनिषिद्धमिति यमोपि पद्याचैकेन कर्त्तव्यं सपिंडीकरणं स्त्रियाः। सामृतापि
दितानेक्यगतामंत्राकृतिव्यतिरिति। आतातपोऽपि मृतायावृगता नाथ सतेन सह पि
इतौ अर्द्धतिष्ठत्यसौ पियावदाहृतसंल्लवमिति। अत्र केचिदुक्ता पद्याचैकेने
तिपतिपदं पितृवर्गोपलक्षणा। अतश्च पितृपितामहः सपिंडीकरणं कार्यं। अत्र
यासपिंडीकरणश्चनावविरोधः स्यात्। एकेनेत्येकविधया सुरादिविवाहोत्पत्त्या
मातामह्यादिभिः सह सापिंडोप्राप्तेऽपि अत्रारोहणे चैकेन पतिवर्गेनैव सपिंडीक
रणं कर्त्तव्यमिति एवं परमिति। एवं सति देवाचारैरनेदेन च वस्त्रकल्पनीया। आसुर
गांधर्वराक्षसापेक्षा च विवाहोदायाः पुत्रो माह्यादिभिः सपिंडनं कथयति। तदा देवा

सपिंडीकरणं कृत्यं ततः पार्वणमेव वा सुमंजसं रपि। अत्र पुत्रेण प्रसिद्धे कृत्ये न वेष्टा
दकर्मणि। तत्राप्यपि कृत्वा तसापिडाया पार्वणं तथेति। स्त्रीणां सपिंडीकरणं च
विशेष उच्यते। तदा दशं वः। सातः सपिंडीकरणं कथं कार्यं जवे सुते। पितामह्या
दिभिः सार्धं सपिंडीकरणं स्मृतमिति। पितामह्यादिभिः पितामही प्रपितामही निः
सार्धं सपिंडीकरणं स्मृतमिति। पितामह्यादी वद्यां प्रपितामह्यादिभिः कृत्या तत
उक्तं ब्रह्मपुराणे। मातयश्चेष्टृता नां वचिद्यते वपितामही। प्रपितामही पूर्ववत् कार्यं
त्राप्ययं विधिः। इति। प्रपितामह्यामपि डी वद्यां त्रयाणां मपि पिंडानां मिति क्वनात्
पितुः। प्रपितामह्यादिभिः कृत्या ततः पुत्रायाः पतिरवश्नुस्त्रादिभिः सापिंड्यं कृत्यं।
तदा दशपैतृनसि रयीति। अत्र पुत्रायां मृतायां वपितुः कृत्या अपिंडितं। श्वस्त्रादिभिः स
देवास्याः सपिंडीकरणं जवेदिति। अत्र चारादणवपुत्रः पद्या सपिंडनं कृत्या तत
कस्मिन्नेव दिने पशुकारव सपिंडीकरणं कृत्यं। तत निवत स्या अपि सत स्या तु। त

१५४

यादियथै। बौधायनोऽपि। आदिर्वा त्वथ मे पिंडे मातरं पुत्रिका सुत इति। द्वितीये पि
तरं तस्या तृतीये च पितामह इति। एवं येन केनापि मातुः सापिंड्ये त्रिघटकादि आ
द्येषु पितामह्यादिभिः पार्वणं कर्तव्यं। इदं सपिंडीकरणं चिरादपि पुत्रैरवकार्यं। तड
क्तं वायुपुराणे। आद्यानि षोडशादत्रा कृत्या न्तु सपिंडतां। प्रापिता वसितेषु त्रः का
लादपि चिरादपि। एतद्धारय्या तमपराधैः। प्रापिते वसते प्रवासावसाने पुत्रश्चिरा
दपि काला सपिंडं कृत्या ततः। षोडश आद्या दन्यं न्तु कृत्या ततः। यदि ता न कनिष्ठ
प्रात्रादि न्यदत्तानि। तदा सपिंडं वमेव कृत्यादिति। सन्यासिनां त्र्यंषादश आहु सपिं
डीकरणानि। तसंतीतदा दोषानां। एकादिष्टं न कृत्वा तयतीनां विव सर्वदा। अद न्य का
दशो तेषां पार्वणं च विधीयते। सपिंडीकरणं तेषां न कर्तव्यं सुतादिभिः। त्रिदंडं यद
णादेव प्रेतं च निवत्तायते। इति। त्रिदंडीयेक दंड स्या प्लपल दणो। तडुक्तं चतुर्वि
शति मतो चतुर्थमाश्रमं गच्छात्तत्र विद्या परायणः। एकदंडी त्रिदंडी वा सर्वसंग विव

जित इति। शातातपोऽपि। एको द्विष्टं जलं पिंडमाशौचं प्रेतसक्रियां। न कयति पार्वणा
 दद्यात्तु। प्रतापजिह्वो ब्रह्मवर्षादिविषये स्मृय्य सारविशेष उक्तः। यथा ब्राह्मण
 दिदतां पतितानां प्रायश्चित्तकरणं ब्रह्मचारिणामनपयानां च सपिंडीकरणं ना
 स्ति। तेषां सदेको द्विष्टं मेवात्रानुष्ठीयानां द्वादशाह दद्यात् सप्तकाला उक्ताः। तत्र द्वा
 दशाह इति सूतकांतो पल्लवः। ततश्च द्वादशविधं त्रयं योरपि सुसंकांत एव सपि
 ङ्डीकरणं। तदाह कात्यायनः। सर्वेषामेव वसनां आशौचं तेषां पिंडनमिति। द्वादशमु
 रपि द्वादशोद निविष्टाणां आशौचं तेषां त्रयं तेषां च त्रिपक्षादवधवा स्यात्
 पिंडनमिति। श्रद्धायाः पिष्टादशाह एव तदाह विष्णुः। मंत्रवर्जं दिष्टं द्वादशाहं
 नमिति विष्णुना। श्रद्धायाः द्वादशाहं लिखनां अर्धं पामपि वसनामिति वचनां ब्राह्म
 णादिवर्षत्रयं विधापमेव उक्तं कालेष्वपि सपिंडीकरणं तेषु न कर्तव्यं विशेषः। तत्र
 शृणोतां कः। अत्र राधार्द्रकृष्णशुक्लदिग्वां वासमाचारदिति गालवोऽपि सपिंडीक

१५६

रण आर्द्र उक्तकाले न चेत्ततः। शौचं द्वादशे च रादिग्वां मित्रनेवाममाचारदिति।
 राद्रं मघा। मित्रमनु राधा। संवत्सरादवकि सपिंडीकरणं तेषां संवत्सरापर्यंतं
 संकल्पविधनेन पार्वणां सोदकं न आर्द्रं कथं। तदाह याज्ञवल्क्यः। अर्धं कृष्णं
 ङीकरणं तस्य संवत्सरादवकि तस्याप्यनं सोदकं न दद्यात् संवत्सरादवकि इति तस्या
 पीत्यपि श्रद्धेन संवत्सरादवकि तस्य सपिंडस्य समुच्चयः। अयं उविशेषः। अत्र
 तस्य पिंडास्य को द्विष्टं। ततः सपिंडनस्य पार्वणां तत्रापि विशेषो न तमेनां कः। अर्धं
 पार्वण आर्द्रं सोदकं न ममोर्मकं। कयति प्रयाधिक आर्द्रात् संकल्पविधिना च ह
 मिति। अर्धं कं दानोक्ताः। पुनर्नो ज्ञानादिधर्मरहितं विवाहमो जीवंधनाच्चैव
 र्धमर्धं विषयं सपिंडीकरणं न वशादपि द्वादशाहं प्रयाधिक गयामहालय आर्द्रव्य
 तिरिक्तं अमावास्या आर्द्रं पिंडरहितं वक्तव्यं। तदाह कात्यायनः। मौंडीवंधनादि
 वाहं च वषादि वषमेव वा पिंडास्य पिंडानादहो सपिंडीकरणादत इति सपिंडीकर

एतद्योः वनवशाद्वषोऽष्टाश्रादानामप्यपलक्षकः। स्मृतिसंयदेऽपि विवाहोप
 नयनाद्वर्षवर्षादिमेवैवा। न कुर्यात्पिंडनिर्वपणं दद्यात्करणानि च। पुनः स
 एवाहो मन्त्रालये गयाश्राद्धमातापित्रोः नृते दत्ति। ततो द्वादशपिंडवैतपिंडनिर्वपणं
 सुत इति उक्तकालव्यतिरिक्तं अत्र मावास्याकाले संकल्पश्राद्धं कुर्यात्। इति सपिं
 ढीकरणनिसंश्लेषः। अथ संकल्पश्राद्धं। सांगपार्वणादिश्राद्धकरणे अत्राक्तस्य क्त
 प्रियसंकल्पश्राद्धं कुर्यात्। अत्राक्तिस्यात्वाधुमदिना। न चालस्य नांत उक्तं स्मृतिसंय
 दे। अंगानि पिष्टयज्ञस्य दत्तं न च कुयात्। संकल्पश्राद्धमेवासौ कुर्यादिति
 वदितमिति। आदिश्राद्धावादानां च पसंयदे। संकल्पश्राद्धं अत्रावादानां च
 णपिंडं च धमवाचना निर्वृत्तयेदिति। व्यासाः पि। अत्राग्नेः पार्वणं नैवानेको द्विष्ट
 सपिंडनं। अथ क्ताग्नेः सुपिंडोक्तिः समासं कल्प्यो जयेदिति। अत्राग्नेनाश्विकेनो
 स्मृष्टाग्नेः। इति श्रीसूर्यसेनविरचिते निसंश्लेषे स्मृतिसाम्प्रतिकसपिंडीकरणे निरूपिते १५३

वा। अथाह दयिकं। तत्र विविधं। विवाहादिनिमित्तं। पुत्रजन्माद्यनियतनिमि
 त्तं। अथाधमनादिनिमित्तं चेति। तत्र विवाहादिनिमित्तं प्रातः कार्यं। तदा दशातातपः।
 प्रातर्द्विनिमित्तिकमिति। अत्र प्रातः श्राद्धं। साध्विप्रहरात् सकलवारकः। तदा द
 गायत्रीललाटसंमितेनानो प्रथमः प्रहरः स्मृतः। स एवाह संयुक्तः। प्रातरि शान्तिधीय
 त इति। अथाधमननिमित्तं वृद्धिश्राद्धं अपराह्णं कुर्यादिति। पुत्रजन्मादिनिमि
 त्तस्यानियतचान्नियतानंतरमेव तत्कार्यं। अथाह दयिकश्राद्धं मातृपूर्वकमेव कार्यं।
 तत्र क्तं। मातृश्राद्धं त्रपूर्वस्यात्पिष्टणां तदनंतरं। ततो माता महासां उपवनादीमु
 खं न वेदिति। नां दीमुखं आह दयिकं श्राद्धं। अथ नां दीमुखनिमित्तान् कुर्यात्। तत्र
 काष्ठीजिनि। कन्यापुत्रविवाहे सुप्रवेशेन ववेमनः। नाम कर्माणि बालानां हुडाक
 मादिकेतथासीमंतो नयने च वपुत्रादिमुखदर्शनात्। नां दीमुखान् पिष्टगणान् पू
 जयत्प्रयतोऽहः। पुत्रादीनां दिश्राद्धात् पुत्रमुखदर्शनं निष्पाप्य पसंयदे। गायत्रीपि

पुत्रोत्पत्तिप्रतिष्ठासुसुतमौजीत्यामबंधनोवृद्धायांचविवाहेषुवृद्धिआवृद्धिधीयतइ
 ति। वृद्धगायैपिअस्याधनानिपेकादाविष्टाप्रुत्रोस्त्रियासुतो। वृद्धिआवृद्धिप्रकुवीता
 प्रमयदणेतथेति। स्त्रियः। नृतावाद्यपवांस्यपुराणोऽपिउअवानंदसंतानंयज्ञोदा
 हादिमंगलैः। मानरः। प्रथमंप्रुद्धाः। पितरश्चदनंतरे। ततोमातामदानोचविष्टदेवा
 यैवके। ति। अत्रैवविष्टोषागाये। एकाः। मातृआवृद्धिप्रुर्वेष्टः। कमहिनिउपेष्टकोमा
 तामध्योत्तराष्टवृद्धोआवृद्धयस्मृतांइतिदिनत्रयकरणादिसंनवशुनकमदिना
 वृपूर्वदिनेआवृद्धयमपिक्रयति। तदादृष्टानातपः। इंधयिनेवृष्टाकश्चदेकस्मिन्वृ
 र्वतासारीआवृद्धयंत्रकुवीतावेष्टदेववृतांत्रिकमिति। वृद्धिआवृद्धिदधिवदरादितिः। पि
 डदानंकुलोयारप्राज्ञवेष्टयानिचनकुयति। तडकंनविष्टोत्तरा। पिंडनिर्वपणं। क
 यन्निवाक्यनिगधिपा। वृद्धिआवृद्धिमदावाहोकुलधमानिवेष्टयति। इतिवृद्धिआ
 वृद्धिप्रुयः॥॥॥ अथजीववृद्धिः॥ क्वंतिरसतिप्रुद्धादिनावाजीवायआवृद्धिदद्यात्त

१५८

दुक्तं ब्रह्मपुराणे। देशकालधनेआवृद्धयवस्थायेससुखितोजीवितेमतिजीवाय
 दद्यात्प्राज्ञंयनरइति। इतिजीववृद्धिः॥॥॥ अथसंक्रांतिसिद्धिप्रारब्धतोताश्च
 संक्रांतयोद्वादशातासुमकरकर्कटावृद्धिह्मिणायनोउलामषोविष्टकोवृष्ट
 वृष्टिकसिद्धाद्याविष्टुपद्यः। धनुमीनकन्यामिष्टुपद्यः। तथ्यादवृद्धवसिष्टः॥ अय
 निष्टविष्टुवेष्टवसः। षडशीतयः। वनस्त्राविष्टुपद्यसुसंक्रांतयोद्वादशास्मृताः। मृग
 मर्कटसंक्रांतीवृद्धवृद्धिह्मिणायनोविष्टुवेष्टवलामषोगोलमध्यततोपराइति। मृग
 मकरः। गोलंवलनं। अयनविष्टुवयोगोलकमध्याइत्यर्थः। शोक्तिर्वसिष्टोऽपि। वृष्ट
 वृष्टिकंनसुसिद्धेवेष्टवदरवि। एतत्पदनामविष्टुवादधिकंफलं। कन्यायामि
 धुनमीनधनुष्यपिरवगति। षडशीतिसुरवाः। प्रोक्ताः। षडशीतियुगाः। फलरिति। आ
 सामवसंक्रांतीनांवारनेदनसंज्ञानंदोरनमालायांउक्तः। घोरारवौधुमंइत्यतश्च
 नोचसंक्रांतिसंक्रममादरीस्यात्। मंदाकिनीइत्युपराचमंदाभिआवृद्धिगोराहसि

कुं३

ये।

हिप्रसंज्ञानो
लघुसंज्ञानो
वैकुण्ठसंज्ञानो

कार्त्तिकवारो एतासां वफलं तत्रैवोक्तं। धर्मही विवशान् सुखयति महोदर्यलं चौरसाथान्
घोराश्चानथनरपतीनवमं दाकिनी धीमंदाग्यावद्विजवरगणान् मिश्रकारणाप
श्रुथचंडालानां प्रहतिमशिलो गच्छसी संज्ञितावेति। इदमेव फलं येन च त्रयोमि
संपूर्णं भूतवर्तिताद्यापि स एवाह। त्रयं हि प्रचारं मित्रं भूतं मिश्राख्यादाकृणा। इह
संक्रांतिकैर्धस्य घोरघाः क्रमवगमता। अस्यार्थः। रविवारत्रयसंज्ञिकानां पूर्वजि
यत्तरणी मघानो नाम न्यतमसंयोगे यदा संक्रांतिर्भवति तदा घोरफलं संपूर्णं। उ
नयथा घोरत्रासिधः सोमवारे लघुसंज्ञानां मघिनी बुधवारमिदं संज्ञिकानां चित्रारवती शुक्रवारो
योगे संक्रांतौ महोदरी फलं संपूर्णं। बुधवारमिदं संज्ञिकानां चित्रारवती शुक्रवारो
बुधवारनाम न्यतमसंयोगे संक्रांतौ महोदरी फलं संपूर्णं। शुक्रवारमिदं
कानां रोहिणी उज्जरीणाम न्यतमसंयोगे संक्रांतौ महोदरी फलं संपूर्णं। शुक्रवारमिदं
संज्ञायोः श्रुतिका विशाखा योरन्यतमसंयोगे संक्रांतौ मिश्रफलं संपूर्णं। श्रुतिवा
धोदरी फलं संपूर्णं। नौमवारे धनिष्ठा पुनर्वसुश्रवण स्वाति शतभिषा नाम न्यतमसंयोगे संक्रांतौ
चरसंज्ञिकानां

१५९

८३४

मूल

८३

रेदारुणानां ज्येष्ठा वैश्विष्णोष्ठा मघातमसंयोगे संक्रांतौ गच्छसी फलं संपूर्णं
नवतिवारं नक्षत्रा विधियसिंवारं नक्षत्रा प्रामिथ फलं नवतीति। आसामेव
वेला न देनापि फलं न देस एवाह। पूर्वार्ककाले च पतिं विजं प्रान्मध्यं दिने वाथ
विशो पराक्षो श्रुतानुरवावधुमिने प्रदोषे पि चैशाचिकानुरात्रि वरात्रि शीथो न
टादिकांश्चापररात्रिकाले प्रमृषकाले पशुपालकांश्चा संक्रांतिरर्धस्य समघ्न
लिं गिप्रानंश्च संधमसमये निदंति। सवसु संक्रातिषु आह स्नानदानादि कुर्या
त्। तदुक्तं पुलस्त्येन। त्रय नक्षत्रयथा हविष्ववधितये तथा। शुक्रादिषु च कुर्वीत
पिंडनिर्वपणादृत इति। इति वृद्धवसिष्ठोपि। अयने कोटि प्रणं स्यात्तल हं च विषु
वफलं। षडशीत्यासु हं च उफलं विषुवदीप्तेति। अयनादिज्ञतं स्नानदानादि
कं कोटिप्रणादि फलं न वंजवती अर्थः। श्रुता तपोऽपि। सूर्यस्य संक्रमे पुण्येन स्ना
याद्यदि मानवाः स झजन्म निरोगा स्यात्। दुर्बला गी च तापते। संक्रांत्यां यानि दत्ता

निहं कव्यानि मानवैः। तानि तेनोदघं दायकी सप्तजन्मानि निश्चितमिति स्मृ
 यंतरविशेष उक्तः। मध्ये विभुवति दानं विष्णुपदं दक्षिणायने वादो। षडशीति
 मुखे तीते तथा च दगयने कदूरि फलनिमित्तं संक्रांत्पादि सुस्नानं विहितं सर्वं
 क्रान्तिसमयानिमेषादपि सुस्नानं वा तृतांशं वा कथं। अथ तावतिकाले स्नानादि
 कंकर्तव्यं कथं राक्षसमिति चेत्तस्यो। मुख्यकालस्य सुस्नानं वा तृतांशं निहितं पूर्वस्मि
 न्परस्मिन् वा काले स्नानादिकं कार्यं तदा दृष्टव्यमिति। संक्रांतिसमयः सुस्नानं
 इत्यपि श्रितेः। तद्योगाद्वाप्यध्यातुं त्रिंशन्नाद्यापि विवकादिति। इदं सामा
 न्यः सर्वसंक्रांतितिथिविषयः। विशेषस्तु यतो कर्कटे पूर्वस्मिन् त्रिंशन्नाद्यामकार
 पराविंशतिनाद्याः पुण्याः। तदा दृष्टव्यमिति। अतीतानां द्वादशदक्षिणायने
 त्रिंशककर्कटकेनाद्योमकारविंशतिपरादिति। विष्णुव्याश्रयात् प्राकृपश्चाद् द्वादश
 दशनाद्याः पुण्या यथा एवादावर्तमाने बुद्ध्या मेषनाद्यास्तथा तादृशेति वि

१६०

सुपदी पुत्रप्राकृषोडशपञ्चाशद्विंशानाद्याः पुण्याः। तदा दृष्टव्यमिति। सु
 ल्यायां विष्णुपद्यात् प्राकृपश्चादपि षोडशेति। षडशीति पुत्रप्राकृषोडशपञ्चाशद्विंशानाद्याः पु
 ण्याः। यथा सरवादा षडशीत्यां व्यतीतायां षष्ठिकृत्क्रासुनाडिका। अत्र केचित्
 खडशीतिखानां पुण्या विष्णुवायनाधिकफलं च मसहमाना इदं वचनमन्य
 था व्याख्यातवन्तः। यथा षडशीतिमुखीनां संक्रांतितानां चतसृणां मोक्षकस्याः पंच
 दशापंचदशेति मितितानां पुण्याः। षष्ठिनद्या नवति। यद्येकस्याः षष्ठि
 एवागृह्यते तदा तासामेव सवन्तिः प्रकर्षः प्राप्नोति प्रवृत्तपुण्यकालवात्। यथा
 सती। इवीपुराणे विष्णुवायनसन्निधौ विविधविधि विष्णुवायनसंज्ञितानां प्रकर्षा विधि
 नेन विरोध इति तन्निवृत्तमहं। अधिकफलं च स्पष्टं तद्विष्णुपदं नाम विष्णुवादधि
 कफलमिति चेत्। अथवा दृष्टेः पण्यपि वस्यि त्रिंशकवात् त्राप्यधिकफलं वा ताव
 किंचिन्नियामकं देवीपुराणवचनं बुद्ध्या मेषनाद्यास्तथा तादृशेति वि

यदि यथः। वौषा मपकं प्रहृतर संक्रांती नामपि वाक्यांतरण प्रकषाति धनानां न
 येवं लभ्यते। विष्णु पूजिता। ववु विधु प्रुपाथ दइ चक्रं न शिव इति। अथथा विष्णु
 पदी प्रविष्टि प्रुवाधिक फल वनि रासायाता सामपि मिलितानां षोडश नाद्याः
 पुण्याः इति। व्याख्यानं प्रसूयता तत्रापि कचिदं व्याचक्षते। प्राक् पश्चादपि षो
 डशेति प्रागाद्या पश्चादप्यद्या विविमिलित्या षोडशेति। एवं च सति चर्तमाने चला
 मेषो नाद्य सूत्रयतो दशे च त्राप्येवं विधु व्याख्यानस्य वक्तुं शक्यं। नाना नमिमत
 सिद्धिः। किंचा वत सृणां मिलितानां षष्टि नाद्याः पुण्या इत्युक्तेऽपि विष्णुवाधिक फ
 लत्रं तदवसु मेवान चयं धां तत्रैवं व्याख्यानमिदं पेक्षणीयमिदं लमति विष्ण
 रणानुसंक्रांति सामान्य विषय वेनाधशो द्वित्रिंशन्नाद्याः पवित्रा इत्युक्ते। वा
 क्यांतरे सुदश षोडशा दीनां पुण्यवस्तु कं इति विरोध इति चेत्। न। त्रिंशन्नादीनां
 पुण्यं षोडशा दीनां तद्वैद्यया सन्निहितं वा तदुपपत्तरे चोतनोपि सन्नि १६१

दितानां पुण्यं तमत्र मिथ्या विरागः। तदा ह वसिष्ठः। यायाः सन्निहितानाद्याः साक्षाः पु
 ण्यं तमाश्रुत इति। यत्रु वृद्ध वसिष्ठ ववनां अदः संक्रमणे पुण्यं मदः। अस्मं प्रकीर्तितमि
 ति। तत्रापि प्रवोक्त एव संनिधि विरोधात् फल विरोधः। कल्य नीया। अयं निषिद्धादि
 नक्षय संक्रांति विषयः। त्रि संक्रमे। त्रिंशोष उच्यते। अर्द्धरात्रादधोरात्रौ संक्रमे
 पूर्वमर्द्धमध्याह्नादुपरिस्नानादोपुण्यं। अर्द्धरात्रादधो संक्रमे उपरिदिनो मध्यम
 पर्यंतं पुण्यं। तदा ह वृद्ध वसिष्ठः। रात्रौ संक्रमणे पुण्यं दिनार्द्धे स्नानं न दानयोः। अर्द्ध
 रात्रादधो स्निग्धमध्याह्ने स्नानं परिक्रिया। ऊर्ध्वं संक्रमणे वा ध्वं उदयात्पदरक्षयमिति
 तथावा। आसन्न संक्रमे पुण्यं दिनार्द्धे स्नानं दानयोः। रिति। यदा संक्रमे इदं रात्रे संक्रांति स्या
 तदा दिनद्वयं पुण्यं। तदा ह वृद्ध वसिष्ठः। संक्रमे सुनिशीथे स्यात्पश्चात्मा पूर्वपश्चिमा
 संक्रांति काले। विद्वथाश्रितः स्नानादिकं चरादिनां ह्योतिर्वसिष्ठोऽपि। पुण्यं चेवाह
 रात्रे सुयदा संक्रमे तरे विः। तदा दिनद्वयं पुण्यं सुकाम कर कर्कदा विति मकरक

कर्कटयोः सुविशेषाः तदा ह वृद्धगार्ग्यः यद्यसमयवेलायां मकरं याति जा श्रुता प्रदी
 षवाक्षरात्रे वा स्नानं दानं पारदनी अर्घरात्रे तद्वर्द्धा संक्रांतो दक्षिणायने पूर्वमे
 वदिनं ग्राह्यावन्नोदयतेरविरिति न विष्यात्तरपि मिथुना कर्कटसंक्रांतियदा
 स्यादं शुभमालिनः प्रजातेना निशीथे वा कुर्याद दनि पूर्वता कार्मुकं उपरिस्थान् शुभं
 संक्रमतेरविप्रदोषवाक्षरात्रे वा स्नानं दानं पारदनीति शुभं मकरं चतुर्वचनं आ
 दोषु पुण्यं विज्ञानीया घट्टु निन्ना तिथिर्न वेत्ता अर्घरात्रे च्यतीत उविज्ञेय मपारदनी
 ति अस्यार्थः यद्यर्घरात्रे पूर्वदिन तिथ्या अतिन्ना तिथिर्न वेत्ति तदा पूर्वदिनं पुण्यं
 जिन्नायां तिथावर्द्धरात्रे च्यतीत ते च परदिनं पुण्यमिति तथा आसन्न संक्रमं पुण्यं
 इत्यादिवाक्यानि तु मकर कर्कटव्यतिरिक्तं संक्रांतिमौत्रविषययोः निरवकाशानि
 अत आसावकाशा निरवकाशा विधिर्वलवानिति मीया नकार विपरदिनस्य पु
 ण्यत्रो कर्कट उ पूर्वदिनस्य पुण्यत्रो च युक्तं मदीयदा आसन्न संक्रम मित्यादयः १६७

निरवकाशयोः

सर्व

सा निरवकाशानि मिथुना कर्कटसंक्रांतिरित्यादि निरवकाश
कर्कटमात्रविषयादन्यत्र

उक्तं श्रीपानुकुला

सामान्यविशेषयोर्मिथुना कर्कटसंक्रांतिरित्यादिना विशेषविधिर्वा धांत इत्यपि
 मकर कर्कटयोः पर पूर्वदिनस्योपरवपुण्यत्र युक्तं कर्कट पूर्वदिनस्य पुण्यत्र
 युक्तं यद्युक्तं युक्तं आसन्न संक्रम इत्यादीनां दवी पुराणा कवा सुलवाक्यानि
 मिथुना कर्कटसंक्रांतिरित्यादिवाक्यानि दसू लानि यानि कां निनात्र किंचिन्निया न्यधुनातना
 मको सुलवाक्यानि वृद्धगार्ग्ये न विष्यात्तर प्रतिपादका बद्धो निबंध एवंप्रमा नी ४
 णो यश्चातिरवकाशः अक्रिये प्राप्ति युक्तं स्यादात्रो चेदा सरधयो संक्रांतिः पक्षिणी इ
 यादाना धायन कर्म सु इति तत्र वाको मकर कर्कटदिन द्वयस्य पुण्यत्र युक्तं तदा
 ना धायन कर्म विषयं दृष्टव्यं अत्र दानं वेदा धायनं अत्र कर्माणि चाधाय नांगानि
 एव ति तदपि न युक्ति सुदा अयनस्यान धायन चनं तत्रा धम धन स्या संन वा तौ तदा
 दया ज्ञ वल्लः अयने विषयं चैव रायने बोधने तथा वा तु मस्मिद्धि तीया सुवेदा धमय
 विवर्जयेदिति किं वा अधमपका ना मध्ये नृणा मयं समुदा सवारः ते हि मकर कर्क

न्यधुनातना
नी ४
सक्यत् ५

योधत् ५

टयोर्दिनद्वयं दिनद्वयं नाधमपयंतिरात्रौ। नाधीयंते च रेणस्य वचनेनैव
 विरोधमपि स्यात् न च ध्यायनेप्ययं दोषः समान इति चेत्तानात्राध्यायनशब्दे
 न स्याधमयनाच्च येदपीति। प्रत्यदविहितधर्मव्रतय इह रूप स्याधमयस्य वि
 वक्षितत्वात् तस्मान्धमयस्यपि न निषेधः। तदुक्तं स्मृतिसंग्रहो नात्रोरोधमस्य
 न धमयदोममंत्रेषु चैव दिवदोपक्रमणे चैव स्याधमयं निवृत्तं इति। अतश्च म
 करकर्मटयो र्कृत्त एव निषिध्यः साधीयानात्रापि रात्रिनागं संतिदितत्वात् पुण्य
 तमत्रां संक्रांतिं नुरात्रौ न क्वीतदानाचेव विशेषत इति। रात्रौ स्नानदाननिषेध
 सति कथं रात्रिनागस्य पुण्यमिति चेत्तस्यो संक्रांतिदिनपुरात्रावपि स्नाना
 दिविधेनात्तदादया इव लक्ष्यः। रात्रौ द्वात्रिंशत्संक्रांतिविवादात्पुण्यवृद्धिस्तु। स्ना
 नदानादिकं कथंति निषिक्तकाम्यव्रतेषु चेति। इति श्रीसूर्यसिद्धिमदीमाहप्रति
 रचिते निषिद्धासु तिसंक्रांतिनिषिध्यः॥७॥ श्रीमत्पंडित उ नाथाः सुधीः॥७॥ अथ प्र

यव ५

१६३

स्नानं

संगान्दीनां रजो दोषप्रसंगः उच्यते तदादया प्रपदः। सिद्धकर्मटयोर्मध्ये सवनिघोरज
 घलाः तासु स्नानन क्वीतवर्तयिष्यते सुप्रगां। इति मदानदीषु विशेषात् विष्णोः चार। आदौ
 कर्मटके देविमदानघोरजघलाः त्रिदिनं उच्यते। क्रिष्टुष्टासु र्जा क्वीतवर्तयिष्यते। इति गंगादिविष
 येन स्मृतिसंग्रहविशेष उक्तः। तपनस्य सुतागंगा गोतमी वसरसुती। रत्नसाना लिख्यंते वेणा
 च नद संज्ञिता इति रजो दुष्टजलं गंगादिजलं संयुक्तं मृदुष्टं नवति तदुक्तं मृदा नारतो अप
 विप्रमपि प्राप्य गंगायाति यवित्तामिति मत्स्यपुराणपि पुण्यां नसा समायोगा दुष्टम
 पांषु पावनमिति। इति संक्रांतिप्रसंगान्दीनां रजो दोषमुक्ता मलमासस्यापि संक्रांति
 मूलत्रा मलमासनिषिध्यं श्रूयते मलमासो नाम संक्रांतिरहितो मासः। संक्रांतिद्वयमुक्तो
 वा तदुक्तं काठकृष्टोयस्मिन्मासे न संक्रांतिः संक्रांतिद्वयमेव। मलमासः सविज्ञेयो
 मामः स्यात्तु त्रयोदशा इति। अयं च मासश्चात्रैव। अतश्च यत्रा मावास्या द्वयमुक्तं संक्रांति
 द्वयं वा न वेत्त समलमास इत्यर्थः। तदादगाथः। अमावास्या द्वयं यत्र रविसंक्रांतिवर्जितो म

प्रका

ज्ञाः

तमासः सविज्ञयो मासः स्याद्दृष्ट्युत्तर इति अस्यैवमलिस्तु च इति संज्ञा तदा ह
वसिष्ठः माससंक्रान्तयेवतिष्ठिद्विधं यथा नवेत् तत्रोत्तरोत्तमो ज्ञेयः पूर्वस्यानुमलिस्तु
च इति अधिकमास संज्ञापि असंक्रांतमासे चाधोमलिस्तु चात्तरः शुद्धः द्विसंक्रांति
मासं सुमलमास एव नाधिकमासः तदा ह सद्युत्तरा राशिद्वयं यत्र मासे संक्रमेत् दिवा
करः नाधिमासो न वेदे तु मलमासस्तु केवल इति अयं द्विसंक्रांतमासः क्षया रव्योऽपि
तदुक्तं ज्योतिःशास्त्रे असंक्रांतमासो धिमासः स्फुटं स्यात् द्विसंक्रांतमासः क्षया रव्यः क
दा विज्ञेयः कार्तिकादित्रये नाद्यतः स्यात्तदा वर्षमध्यधिमामसद्वयं चेति द्विसंक्रांतिमासो य
त्र न वेत्ति तत्र वर्षमध्यमासद्वयं न वेत्ति तदा परादृष्टः आद्यः शुद्धः तदुक्तं तत्रैव एकमास ३४
द्वितयं हि स्याद्द्वेषधिकं तत्र पराधिमासः त्रयोदश उक्तं तिराद वेदे ववृत्तिः कापिन
वा क्षिष्टं इति अयं त्रयो मासश्चोद एव न स्यात् तदुक्तं अक्षि त्रयोदशो मासः स
च अक्षानि गद्यतो असौ चां न सौर स्यात् न क्षिसौरश्च उदश इति अयं त्रयो १६४

दशो मासे स्त्रिंशन्मासा इहं षड्विंशत्तमान्मासाः सृवं च न वतीति नियमः तदुक्तं
ज्योतिःशास्त्रे त्रिंशत् षड्विंशत् त्रिंशत् मासस्य बाह्या च त्रयोदशोऽधिमामसो वक्तव्ये तवा
दरायणकी र्तिवृत्तिः अयेनोपवा संक्रांतस्य संसर्पक इति संक्रांतस्योदपीति रिति
संज्ञा तं वा तदुक्तं दशद्वयं यदेकस्मिन्सौरसं संपर्को न वेत् अद्वेषीति यदिकस्मि
श्चाद्वेषो संक्रमो तदा संसर्पेदपि ती चेति द्विविधमधिमासको मासो हवपिरोदुष्टोपर
पूर्वेषु नावदो इति अत्राधिमासश्चाष्टनोपचारतो मलमास एवोच्यते अन्यथाना
धिमासो न वेदेष्ट इति मद्यवत वचनविरोधः स्यात् अत्राद्विविधेपि मलमासे न न्यगति
कं नित्याने मित्रिकं वक्तव्यं तदुक्तं काठकट्टे परिशिष्टे मले न न्यगतिं नित्यां कुर्या
न्निमित्तिकी क्रियामिति वृद्धस्यतिरपि नित्याने मित्रिके कुर्यात्स्वयतः सन्मलिस्तु च
तीर्थ आह गजकाया प्रेत आहृत्य वचेति त्रयो मासो गजैर्वाधुषिके वृत्त्ये आह कर्मा
णि मासिके सपिंडीकरणे नित्येनाधिमासं विवर्जयेत् तीर्थस्नानं जपो होमो यव

ब्रीहिलिलादिनिःश्रुतकर्मनिर्णयकर्मणि नवश्राद्धंतथैव च। मघात्रयोदशीश्राद्धं
 श्राद्धाद्यपि च षोडशां चंद्रसूर्यग्रहे स्नानं श्राद्धदानं पादिकं। कायलिमं लमासे
 पिनिःश्रुतमिति कनवेत्। अथ तीर्थस्नानमिदं पूर्वतीर्थस्नानं नवति। तस्य मलमा
 से पिनिषेधमनु तदुक्तं। मलमासेषां नाष्टवे तीर्थयात्रां विवर्जयेदिति। निमित्ति
 कंच यदि पूर्वमासे निमित्तं सुत्यघृतो तदा पूर्वयदोत्तरमासे। अथ च चत्वारिमासे
 येपि कुर्यात्। तदा द्वादश। श्राद्धकर्मणि यथा हने वश्राद्धंतथैव वा यदेषां पुंसवादां च
 तत्पूर्वत्र परत्र चेति। निमित्तं वशादि ति वाक्ये च। मध्यपुराणेषु कर्त्तव्यं चंद्रसूर्यग्र
 हे चैव मरणे पुत्रलभनि। मलमासेपि देयं स्याद्। तत्र मद्यकारकर्मिणि मरीचिरपि।
 योगे वालग्योगे च सीमंते पुंसवेपि चोयदानादिकमुद्दिष्टं। पुत्रापि न दुष्पतीति। नित्यं
 श्राद्धसंधमपासनादीनि मासद्वयेपि कार्याणि। तदुक्तं मंत्रेण मासद्वये यद्य
 यत्रा संक्रमेतादित्यौ तत्राद्यो मलिमुचः। अथोद्यः पार्वणेष्टिरमिहो मत्राय । १६५

यणसंध्योपासनं पार्वणश्रालीपाकश्च याज्ञान्यानि मित्रानि हापयेन्नेन घृती जाय
 न इति विज्ञायत इति। यजुष्या सवचनं। श्राद्धतस्मात्त्रिक्रियायाश्च द्वादशे मासिकीर्त्तितो
 त्रयोदशोत्तराः सर्वराक्षसापरिकीर्त्तित इति। तत्काशे रष्टिकादेविषयः। तदुक्तं
 सपरिशिष्टे। अवषट्कारहोमाश्च पर्वचाय हणं तथा। मलमासेपि कर्त्तव्या काम्या
 दृष्टी विवर्जयेदिति। अवषट्कारहोमाश्चिदोत्रोपासनं वैश्वदेवाद्याः पर्वद्वयं
 पौर्णमासेष्टिः। पार्वणश्रालीपाकश्चाग्रयणं नवान्नं नक्रियमाणेष्टिः। सचापदिपु
 रातनान्नान्नान्नं नवान्नं नोन्नतार्थं कर्त्तव्या। नवनापदि तस्य निषेधे यवद्वये तो मध्य
 पुराणेपि द्वादशे चाहरहः श्राद्धदानं च प्रतिवासरं गोवृत्तिलहिरण्यानां मासेपि स्या
 न्मलिमुच इति। ननु मलमासे द्वादशश्राद्धकर्मणि मिथुकोष्ठं शृंगवाक्यं ननु नि
 षिद्धं यथा संवत्सरातिरकेण मासेपि स्यान्मलिमुचः। तस्मिन् योदशे श्राद्धं न क
 र्त्तव्यं इति विरोध इति चेत् तौ निषेधस्य द्वादशविहितस्य काम्याश्राद्धविषय

यातातदाहतावालिः॥ निशाने मित्रिकेवैव आहं कुर्यान्मलिमुचे॥ तिथि न हववा
 तार्ककोम्यानेव कदाचन॥ मलमासमृतानां उच्यते॥ प्रयाहिके मलमासे प्राप्ते
 मलमासे एव कार्यं शुद्धं॥ तदाह दृष्टुः॥ मलमासमृतानां उच्यते॥ शुद्धं प्रतिव अंशं म
 लमासे उत कार्यं नान्येषां उच्यते कदाचनति॥ तदाह एवार्थे सयत पाद्विषयवर्षे
 उच्यते शुद्धं मृतादेतन्मलिमुचे॥ कुर्यात्त्रिप्रमीतानां अथे पाद्विषयवर्षे
 घामिति मलमासादथ मृतानां शुद्धमास एव कार्यं मिथ्या॥ तदुक्तं सयवतेन
 वर्षे वर्षे उच्यते शुद्धं प्रतिमासे तथैव वा॥ प्रतिसंवत्सर प्राप्ते मलमासे पितृभ्युत्तृतिः
 दमपि मलमासमृताहिक विषयः॥ एवमन्यामपि मलमासे प्रयाहिक विषयवाक्या
 निमलमासे मृतविषयाणि विज्ञेयानि॥ यद्युच्यते वसिष्ठवचनं॥ आक्षीयाह निसं
 प्राप्ते अधिमासो भवेद्यदि मासद्वये पितृकृतं तदाहमेवं न उच्यते॥ तथा व्यास
 वचनं॥ पितृनिर्दिष्टे मासेः कथितो वादरायणे॥ उत्तरदेवकायाणि पितृकार्याणि १६६

निवावेद द्रतोष्टोऽस्य ग्रन्थः कर्णमेषुला॥ मंगलमभिषेकं च मलमासे विवर्जयेदिति वृषो
 ऽग्नीकाश्या एव न चेकादशादे क्रियमाणे मलमासे एव एतानि विवर्जयेद्देवदशनिमिति देवदशी
 नमपूर्वे तदाह गार्ग्यः॥ अथर्वदेवतां दृष्ट्वा शुक्लैः पुनश्च नार्गवो मलमासेषु नावृत्तं श्रीथ्या
 त्रां विवर्जयेदिति॥ यातातपोऽपि अश्वमेधेऽपि शुक्ले बाले वृद्धे मलिमुचे बंधनं गार्ग्योऽपि ना
 मान्न प्राशाने चोले विवाहं मोक्षं बंधनं निष्क्रमं जातकर्मपिकाशं दृष्टविसर्जनं॥ अथ अश्वमेधे
 शुक्ले बाले वृद्धे मलिमुच्यते॥ उच्यते ननु पारश्वतानां नेव कार्यं तानामेति च का
 लोत्तमे वा तदाह गार्ग्यः॥ नाम कर्मजातेऽपि यथा कालं समाचरेत्॥ अपि पाते उच्यते तत्र प्रशस्ते
 मासि शुक्ले दृष्टिः॥ वसिष्ठोऽपि वापी कूपे तदागादि प्रतिष्ठां यज्ञकर्म वा न कुर्यान्मलमासेऽपि
 मला देवव्रतानि च॥ मरीचिरपि शुद्धं प्रवेशागादानं स्नानासनं होमं वा॥ न कुर्यान्मलमा
 सेऽपि शुक्ले कृतं तथा अश्वमेधे॥ मन्त्रोऽपि आधनं यज्ञकर्मपि प्रायश्चित्तव्रतानि चान
 कुर्यान्मलमासेऽपि शुक्ले कृतं शुद्धं॥ स्मृतिसंयदेऽपि आधनं पोषमासेऽपि

मिदोत्रस्ववादिमो प्रतिष्ठाप्यं वक्तुं माध्यामलमासे विवर्जयेदिति। अत्र प्रासंगिकं। य
 रोरुश्रुक्रयोर्मधिसुश्रुतो मोद्यनामाधुमयग्रहणात्तत्रापि युरुश्रुक्रयोर्मोद्यु
 नादिकर्मसु परिहरणीयवत्। प्रसिद्धमोद्युद्वयं पश्चात् बाल्यवमोद्युवादवेपरिहर
 णीयं। ननु कत्रसिद्धात्। सैरविणासतिरन्येषां ग्रहाणां मन्त्रत्रयतेति तौ वाच्यार्थक
 मोद्याद्वयबाल्यप्रकीर्तिते। अत्र मोद्यादवशिष्टावाधिकमोद्याद्वयं धीवच्छावा
 ल्यप्रकीर्तितमिति। तत्रावार्धकबाल्ययोः किंप्रमाणमिच्छन्नाप्येतां तदुक्तब्रह्मसिद्धा
 तौ पक्षे प्राप्तिश्चिद्वयं पश्चात्पंचदिनं कवः। शेषं प्राक्पंचां कपश्चादशदिनं स्मृ
 तौ। शेषं कवदुके पक्षे प्राक्पक्षे चोत्थावृद्धस्पतिरिति। अत्रैव यथां तत्पुंसुनाधि
 कनावः। प्रतिपादिकः। यथारत्नमालायां प्रायुधतः। शिथुरदक्षितयंसितस्यान्यथा
 तदशदमथपंचदिनाद्वृद्धः। प्रत्यानुपक्रममार्गयुरुसुपक्षं प्रागथवागपिवदति
 वसिष्ठसुख्यतिवादस्येति। प्राक्पश्चाद्वदितं। अत्रः पंचमशदिनं शिथुः। विपरीतं

१६५

योजयोरिति। इदं वचनद्वयं सां वशरयतिरिक्तमोसिकादिश्राद्धविषये। तदुक्तं स्मृ
 तिवंदि कायां योगादिकं मासिकं च श्राद्धं नापरपाहिकं। मन्त्रादिकं तेषां च तथा कुर्या
 त्प्रश्राद्धिकमिति। प्रतिमासिकं तल्लक्षणे विधीयमानं श्राद्धमुच्यते। न चाश्विनसंवंधि
 महालयनिमित्तश्राद्धं न कुर्यात्। नुल्लेखित इति महालयाष्टकेति। ननु परिशिष्टवा
 क्यानां मलमासे निषेधतो सर्वमासं तल्लक्षणे श्राद्धं आपन्नं वेष्टेति विहितं। तथा मा
 सिमास्यपरपक्षस्यापराधे श्रयान्। तदा परपक्षस्य यद्यन्यादहानि सर्वेषां परप
 क्षस्याहः। सुदत्तं पित्रुन्प्रीणातीति। मलमासादन्यत्र मृतानामपि देवाश्चैत्रयोदश
 मासेति प्रथमाधिकं मलमास एव कार्यं संवत्सरसंप्रसिद्धीकरणपक्षादयण
 तत्रैव संपिंडीकरणं कुर्यात्। तदाह वसिष्ठः। असंक्रांतपि कर्त्तव्यमाधिकं प्रथमं वि
 ति। तथैव मासिकं श्राद्धं संपिंडीकरणं तथेति। हयमासेपि तत्रैव प्रश्राद्धिकमपिका
 र्यं। तदाह सत्यव्रतः। एक एव यदमासः संक्रांतिद्वयसंयुतः। मासद्वयगतं श्राद्धं म

विषयेविशेषोवास्तुपुराणेवोक्तः॥गयायासर्वकालेषुपिउदघादिवहणाः॥अधिमा
सत्रमदिनेअष्टौचयुरुशुकयोः॥नयकवंगयाआहंसिदुष्टचवृदस्यतइति॥अत्रया
त्रापूर्ववाक्यनिषिद्धेयर्थः॥इतिश्रीसूर्यसनमदीमदेप्रविरचितानिर्णयः॥मृतेसनमा
सनिसूर्यः॥॥श्रीमत्पंडितपण्यःसुधीः॥॥अथयदणनिर्णयःप्रसूयते॥अहणं
मपूर्वप्रतिपदसंधेराहुणासूर्यचंद्रमसोर्युक्तं॥तदुक्तंइदंगायत्रिणोषुसिमाप्रतिप
दं॥संधेराहुः॥संप्रसूयसत्तवं॥मर्कचंद्रप्रतिपदइति॥तत्रसंधेयवर्णातिमानागः॥स्य
शनिर्गंकालः॥प्रतिपदादिमाहकालः॥एतावन्मिश्रकालोयदणनिर्णयतमः॥तदुक्तं॥ब्रह्म
सिद्धांतोयावकालः॥पर्वणोतेयावास्प्रतिपदादिमः॥सर्वविदुःइयदणानेहासंपुण्यासमेति
वेदिति॥अनेदाकालः॥अत्रयदणकालेगंगादिषुमदानदीषुस्नानंकर्याति॥मदानदी
षुस्नानंस्नानंकर्याति॥अथविधिरिति॥वसिष्ठापिइदंलक्ष्यं॥अथयदणवदं॥अथयदण
स्मृतं॥गंगातोषुसंप्राप्तइदं॥कोटिरवर्द्धशागवाकोटिप्रदानेनसम्यक्दत्तेनयत्फ

अपि
१६१

लंगंगास्नानेनतुफलंस्यात्तुराहुयस्तेनिशाकरोदिवाकरेषुनवबुदराः॥अथयदण
इतिमिति॥अत्रगंगाशहेनलेखणीगोदावरीजाकव्यचोतवृक्तं॥ब्रह्मपुराण॥तिस्त्रा
नद्योमहापुण्यावेणीदेगादावजाकवीगांध्ररीचां॥दगतप्राज्ञागंगाइतिहिकीर्तिता
तदसंनवेन्यास्यपिनदीषुवापीकपतडागादिमथासंनिहितेषुस्नानंकार्यं॥तदुक्तं॥
स्वनावापीकपतडागप्रगिरिप्रस्रवणेषुचानद्यानदद्वारवातसरसीबुसंदुनि॥उत्त
दकेनवास्नायामृतकभूतकेपिवा॥अस्नायीमृद्यमाप्नोतिस्नायीमृद्यंनविदति॥अ
हणकालस्यापिगङ्गायाहूपवात्तत्रआधमत्ररूपंकार्यं॥तदुक्तं॥लिङ्गपुराणोक्तं॥तीर्था
तद्वयोयावच्चंद्रसूर्यप्रदहणः॥गङ्गायाउसंप्रोक्तापिटुणांदनमह्यमिति॥महा
भारतेपि॥सर्वश्रेणापिकर्तव्यं॥आधंवेराहुदशनि॥अकवणिषुनाशिकात्यंकेगोरिव
सीदति॥अत्रआधमामानेनदत्तावाक्यं॥तदादद्यात्॥आपघनशोतीर्धेन्यदण
चंद्रसूर्ययोः॥आमथाधंदिजादघाश्रयदिघासादेवदीति॥तथा॥अन्नाजवदिजासा

वेप्रवसेषु वृत्तमनि देमः आहं सयदेव सूर्या कयसिदेव हीति ननु यदहोरात्रौ संध्या
 यां वा नाते सति संध्या रात्रौ आह निषेधत कथं तत्र आह नुष्ठानमिति चेत् संध्या वचन
 सामथ्याति तथा विष्णुः संध्या रात्रौ न कर्तव्यं आह स्वनुविचक्षणैः द्वयोरपीव कर्तव्यं
 यदि स्याद्राहुदशनमिति अत्र नृम्यादिदानो यथा शक्त्यानुसारणं दद्यात् तदुक्तं
 हानारतो नृमिग्रमिः सुवर्षे वा धनं वा यद्यदीप्तिनां वसव्यदण्डेयमात्मनः अत्र
 ओत्रः ओत्रयोवा विष्णो दागपात्री तदाह बोधायनः अत्रः ओत्रिया आत्रिया वात्र
 पात्रं पात्रमेव वा विप्रवृत्रे पिवा विप्रो यदणं दानमर्दतीति व्यासोऽपि सर्वंगाममंतोय
 सर्वे व्यास समादिनाः सर्वत्र मिसमं दानं यदणं चंद्रसूर्ययोरिति यदणं आत्रो ववान
 पि आह दिकं कुर्यात् तदा दंगिराः सर्वे वसाः मृतके पि मृतके राहुदशनैः स्नात्वा आह
 प्रकुर्वीर नंदानं चाद्य विवर्ति वेति लिंगपुराणे मृतके मृतके चैव न दोषो राहुदशनैः वा
 वदेवन वेष्टुं चिथं विष्णु किं न हेतुपद इति व्याघ्राणि स्मार्त्तकर्मपरिचयागोरादे रन्यत्र सूत १३०

का ९

को श्रौते कर्मणि तत्कालं स्नातः शुद्धिं वाप्नुयात् इति यदहोरात्रौ सति यदहोरात्रौ सति मित्रा
 शौचं सर्वेषां जायते स्नानात् आह दिकमीलिषिको रा नुवति तदुक्तं ब्रह्मांडपुराणे
 आशौचं जायते दणं यदहोरात्रौ सति यदहोरात्रौ सति यदहोरात्रौ सति यदहोरात्रौ सति
 एतनर इति यदहोरात्रौ सति यदहोरात्रौ सति यदहोरात्रौ सति यदहोरात्रौ सति
 मध्यकालो मध्यमोक्षकालश्च मध्यमः तदाह व्यासः स्वर्गमात्रे सुरास्त्रत्रयं तिपितरस
 था मनुष्या मध्यकाले तु मोक्षकाले तु राक्षसाः आह आत्रेयः वीकालाश्च मध्यकनी
 यसा इति शास्त्रतो गतेऽपि यदहोरात्रौ सति यदहोरात्रौ सति यदहोरात्रौ सति यदहोरात्रौ सति
 कार्ये राहुदशन एव स्नानादिविधनात् तदाह मार्कंडेयः चंद्रवायदि वा सूर्ये ह
 ष्टराहो मदाग्रहो अहं कथितं पुण्यं तत्रार्क उविशेषत इति अत्र यदहोरात्रौ सति
 चंद्रवायदि एव तत्र शास्त्रतो वगतिः तथा सति रात्रौ सूर्ययदहोरात्रौ सति यदहोरात्रौ सति
 स्नानो वगते स्नानं तिथेय स्यात् तत्र निषिद्धं द्विशतं सूर्यग्रहो यदहोरात्रौ सति

इयदस्रथा। तत्र स्नानं न कवी तदद्या दानं न स्वक विदिति। अतश्च ये श्रुत मरात्रेय
 दणं नवति। साप्येकवारं ग्रहणं दृष्ट्वा मन्त्रपुराणोक्तविधिना स्नानादिकं कुर्यात्। पु
 नः पुनर्न पत्रपेता विधिश्च यस्परगिसमासाद्य न वेद दण संनवा। तत्र स्नानं प्रवक्ष्या
 मिमंत्रोषधिसमं चिते। वंजो परागे संप्राप्य छत्रावा घृणवाचने। संप्रत्य चतुरो विप्रान्
 शुक्लमाल्यानुलेपनः। पूर्वमेवो परागस्य समानी योषध्यादिकं स्थापयेत्। चतुरां कु
 तान् अग्रतः सागरानि चो गजाश्चरथ वल्मीकसंगमाद् दगो कुलात्। रातदार प्रवे
 शात्। बभ्रुदमानीय निक्षिपेत्। पंचगव्यं पंचरत्नं पंचवक्त्रं पंचवर्णं। रोचने पंचकं त्राघं कं
 कुमं रक्त चंदनं। शुद्धस्फुटिक तीर्थान्। ब्रुसितसर्पपयुग्युलूना मधुकंदं वदारुं च विष्णु
 क्रांतां शंता वरो। बलाचसद देवी च निशा च्छितं यमेव। एतत्सर्वं विनिक्षिप्य कुं नेष्टा
 वादयेत्। सुशान्तं सर्वसिद्धिदा सरितः श्रीशान्तिजल दानतः। आयां उयत्त मानस्य इति
 हयकारकां यो सो वक्रधरो देव आदिद्यानां प्रद्वर्तता। सहस्रनयनश्चंद्रो यरुपीडां

व्यपोह उपोसा विंध्यरो देवो मुखं यः सर्व देवानां मन्त्रा विरचित द्युतिः। वंजो परागसं
 नूता मन्त्रिपीडां व्यपोह उयः कर्मसाही लोकानां धर्मो मिहिषवाहनः। यमश्चंद्रो परागो छा
 ग्रदपीडां व्यपोह उयः रोगणाधिपः साहा तनी लांज न समप्रनः। घड्म दस्रा तिजी दस्य
 यदपीडां व्यपोह उयः प्राणरूपो हिलोकानां सदा स्रष्टुगप्रियाः वायुश्चंद्रो परागो छा
 ग्रदपीडां व्यपोह उयः सा विंध्यरो देवः पिना की वृषवाहनः। वंजो पराग पापानि
 विनाशय च शंकरः। त्रिलोकया निश्रुतानि स्थावराणि चराणि च। ब्रह्मा विष्णु रुद्राश्च
 ददं उभयपातकं। एवमावाहयेत् कुं नान् मां प्ररतिश्च वारुणः। एतानेव तथा मंत्रान् च
 संपिष्टु विलेखयेत्। ता म्रपट्टयवा लिख्यन व्यवस्त्रे तथैव वा मस्तके यत्त मानस्य निद
 ध्वाग्ने द्विजोत्रमा। कलशान् द्वा संप्रकोत्तानां कृपसमं चितानां गृहीत्वा स्नापयेत्। गृह
 न्द्रपीठा परिष्ठितं। प्रावाहिके रवमंत्रैश्च यत्त मानं द्विजोत्रमा। अग्निषेकतकः कुसुमं च
 वरिणपूर्वीकः। ततश्चुकां वरुधः शुक्लमाल्यानुलेपनः। आचार्यवरयत्पथात्।

[illegible]

केनचसंगेवोचुंतीतेचेसंगेवस्यानप्रवंचुजिमाधरेदिति वृद्धवसिष्ठोऽपिग्रहणं
 उच्यतेदिदोः प्रथमादभियामतः। उंतीतावर्तनातपूर्वपश्चिमप्रथमादधः। अस्याथनि
 रात्रौप्रथमयामत्रयापरिवंश्यदृष्टं चेत्तदावर्तनामधमकान्पूर्वचुंतीतीरात्रे
 पश्चिमयामेचे प्रात्रिप्रथमयामादधोचुंतीततिचंद्रस्यग्रहोदयेपूर्वादिवाचुंतीतो
 दिविवेवग्राससंज्ञाविज्ञातः। पर्वणिरात्रिनोज्ञनस्यनिषिद्धवाता। सूर्यग्रहच पूर्वदिवा
 चुंतीतोतयाग्रसाक्षमयउपरदिनेउदितयोर्विमुक्तिंज्ञाचावास्तावाचुंतीतोतदा
 दमाघंउयः। चंद्रस्ययदिनानांयस्मिन्नहस्तिनायवाग्रदृष्टंउच्यतेनवेत्तस्मिन्नपूर्व
 तोज्ञनंततः। नाचरेअग्रदेवैवतथेवास्त्रमुपागतोयावस्यानोदयस्यस्यनामी
 यान्नावदेवउत्सुकिदृष्ट्वाउचुंजानःस्नानंज्ञाततःपरमिति। चंद्रसूर्यचितथेव
 ग्रहएवास्त्रमुपागतोसद्यंन्यस्मिन्दिनेयावत्स्योयारुदयोतस्यान्नावनचुंती
 तोसुकिदृष्ट्वास्नानंज्ञातुंतीतयथः। दृष्ट्वेतिज्ञानोपलक्षणांमन्त्रुरपि। असुकि

योरश्रगयोई द्वास्नावापरदनि। बुंजीतेतिवा कपुशेष। विबुधमोपि अहोरात्रं
 नोक्तव्यं वंद्यसूर्यप्रदोयदा। मुक्तिदृष्टात्र नोक्तव्यं स्नानं ज्ञातव्यं परमिति। इदं
 मपि यस्माद्यमयविषयं। सूर्यस्य यस्माद्यमविषये यदणात् प्रवीक्षितं नदति।
 हणोन्नरना विन्यासो वेद्यदोरात्र नोक्तं न निषेधः। वंद्यसूर्यस्य यदणात्
 रात्रिमुदथेद्यदोरात्रो एतेषु सर्वेषु पितृवनेषु विषयि दृष्टेति ज्ञायेथ्यीन।
 मुदश्च न च द्वापारणवो तदा दृष्टगो तमः। वंद्यसूर्यप्रदेनाद्या वस्मिन् नदति
 पूर्वतीरादो विमुक्तिं विज्ञायस्नावा क्वचित् नोक्तं नमिति। अतश्च मेघाढाद
 नन विमुक्त्यदश्च निष्कदयं ज्ञायास्नावा बुंजीतो समर्थस्य निषिद्धकालनोक्तं
 ने प्रायश्चित्तमादा कायायनः। वंद्यसूर्यप्रदे बुंजी प्राजापयन् न्युध्यतीति तस्मि
 न्नैव दिने बुंजी त्रिरात्रोणवश्च यतिर विचंद्रयदस्य सुवार बुंजी मणिसंज्ञिते
 अनंतफलमेवा तदा हव्यासः। सूर्यवारं रवेयसि। तसामवार विधीयते। बुंजी

१३३

मणिरिति ख्यातं स्नानं न फलं प्रवेत्तं। वारं चैतेषु यत्पुण्यं यदणं वंद्यसूर्ययोः। तत्
 पुण्यं कैश्चिदपि तत्र देवदामाणां स्मृतं मिति। यदणात् पूर्वत्रिरात्रमेकरात्रं वा उपो
 ष्य स्नानं दानादिकेन ते महाफलं भवति। तदुक्तं गालवेनोयस्त्रिरात्रमुपोष्ये वयदणे
 वंद्यसूर्ययोः। स्नात्वा दवाच विधिवन्मोदते ब्राह्मणा सह। एकरात्रमुपोष्ये वस्नात्वा दवाच
 शक्तिः। कंबुकादिव सर्वस्वनिः। हतिपापकोशतः। इति श्रीसूर्यसंनमदं प्रविस्वितनि
 स्यामृते श्रावनिर्णयप्रकरणं। यदणानि स्यः। गोश्रीमदंडितपनाय सुधीः। गोश्रय
 श्राद्धश्राद्धानि निषिद्धव्याण्यया तत्र विष्णुः। शाकैः श्यामाकैः प्रियं पुनीवारं शुभं
 गोधूमैर्मसिंप्रियं तदिति। अत्र मुजाहरिता। तदुक्तं वायुपुराणे। श्यामाकोदक्षिनामान
 विधित्मय इति सुतां प्रसातिका प्रियं शुभं मुजाहरिता स्येति। प्रसातिका धर्म्यं देवात
 था एता न्यपि सामानि स्युः। श्यामाकांतां पुणेर्द्धिजाः। हस्ता माषाक्षिलाश्चैव श्रास्पुर्य
 वशा लयः। मदायवात्री दिश्येव मधूलिकाः। हस्ताश्च ताले हिताश्च ग्राह्याः। श्राद्धक

मलि। यवशालयो यवनेदाशानिनेदामदायवावेणुयवा। मधुलिकायावनाल
 विशेषः। तस्माद्येतालोदिनाश्रितिमधुलिका। शस्त्राश्रितिकल्पतरो। स्मृतिमंजरी
 षष्टिका। शालिनेदाश्चक्रीतथावा। विल्यामलमैकमृदीकपनसाप्रादिदाडिमोनव
 पारेयताहोदस्वदूरीनां फलानिचति। नव्यपारेचनतनेद। नन्नावेकरोतिकोविद
 अनालकंदस्रथाविसीतमालंशतकंदं च तथावशातकंदकमिति। काविदाईरश्च
 तकांचनारसदृशः कंदविशेषः। तालकंदोवाशतकंदं शतावरी। शीतकंदं शालूकोतंत
 थावीकालेयंकालशकं वसुवलीमाषकाशंदधिहीरं शस्त्रवेत्रां कुंरुस्थथा। कालेयादि
 काः शकनेदा। कंदलंकाकणाशालकुवंचमेववा। अलावरीवकं चारुकर्धुमधु
 साकयइति। मोचकंदलोफलो। अलावरीवकोचवितिकर्धुविशेषः। तथावीविकं क
 तं नालिकेरं शृंगाटकपट्टपिती। पिष्पली। मरिचं चिपपटोलं वृद्धीफलो। एवमादीनिचा
 न्यानिश्चाद्वनिमधुराणिच। नागरंतत्रविदयं दीर्घमूलकामवचेति। यरूषंडलोफक

१५४

कंदविशेषः। अत्रोक्ता निश्चयानिनामान्याप्रसिद्धानिदेवाविशेषप्रसिद्धानितत्रदे
 वावास्तित्वावांतव्यानि। अत्रिवमादीन्यान्यानुक्तवान् आत्मनो नोक्तुं पित्रुश्च पि
 यतमानिश्चाद्वनिनिषिद्धानिषियानीयथी। अथर्वकनीयानि। तत्रशंखः। वृष्टपासु
 रसंशितुफलं यं मधुकंतथा। कृष्णाडाश्वज्येदिति। ब्रह्मांडपुराणेषु। द्विषिन्परिद
 र्शयतयेवात्रावलेहितो। शर्करापीठपाषाणके। शोभासुपक्रतां पिण्याकं माधिकं वेवत
 थातिलवणंचयत्। सिद्धाः कृताश्चयेन ह्याः प्रयत्नलवणीकृताः। राजा माषास्रथावेव
 ज्यः सिद्धिः प्रयत्नतइति। द्विष्वत्तं नंशारकादिमंस्कारार्थजीरकादिप्रहेपणयत्तुनः।
 क्रीं अतएवपाकादेव संस्कारकायः। श्विन्नस्यशाकादेः पुनरग्निसंयोगानिषिद्धयथः।
 येप्रावृश्चिनानामेव संस्कारयोग्यं वंशरणादीनां तेषां नदोषः। अतश्चयस्ययावतायाक
 सिद्धिश्चावदेवाग्निसंयोगः कार्यः नाधिकइत्यंतिप्राया। येषु सिद्धेयः पश्चात्प्रयत्नल
 वणप्रहेपः। कृतस्तेताहृशाः। तथावा। आविकं मायसौष्टवं सर्वमेकशफंचयत्। मादि

पुं चामरं वै वपयो वतं विज्ञानतेति शिरोरूपि। पिप्पली मरिचं वै वत धावे पिंडमूलकोरु
 तं विरसे सर्ववंशाग्रविवर्जयदिति नद्यादिद्युपराणो मधुकरामं वै वकपूरं मरिचं युडा
 आह्वकर्मणि शस्त्रानि संधं त्रिषटं तथेति हिंवा दीनां प्रशस्यानिधनानां विराध इति च त्रास
 द्य। हिंयनिषधस्य प्रत्यहं विषयादनुप्रसंगकारार्थं प्राशस्य मिथ्या विरोधः। हिंयुद्रं च उवा
 के प्रतिवर्ज्य प्रकरण व्यासोक्तिः। पिप्पली मरिचयोः संस्कारार्हं द्रव्यं द्रव्यं वा लाकादिषु
 निहितयोर्न निषेधः। प्रत्यहं सुनिषेध इति अथावपदं तद्रव्याणामेव प्रादोपपुक्तं वा इ
 व्युत्पत्तिप्रकरणमात्मनो तत्रादो सर्वद्रव्याणां द्रव्यधिकरणत्वात् प्रत्युद्भिदिरुच्यते त
 त्रावपदं तद्रव्यस्य सप्रधनवति तदाह्वयमः। खननात् पूरणं दादात्तुद्विषयिण लेपना
 त्वागो निराक्रमणानु कालात् प्रमिश्र इति सप्रतिरिति कालादितियावत्कालेनामे
 ध्यगंधलेपपिहितयोर्न वति। सकाल उच्यते याज्ञवल्क्योपि प्रत्युद्भिदमर्जिना दादात्तुका
 जोक्रमेणादपि सेकादु खननाच्चेपादुदं मार्जनलेपनादिति अत्र द्रव्यदापानेव प्रा

१७५

प्रविष्टमष्टद्वयं प्रतिदिनं तस्य मार्जनलेपनं प्राप्यार्थं इदं समस्तमपि मार्जना
 दिकं दृष्टवदेव निःसमस्यः पुनरुपकृतविशेष्ये शुद्धत्वादिकं अग्रयोपदश
 तु सा एण मार्जनादिमस्तुमर्थे दित्रादिकं यथा यथा शुद्धिदेव। दृष्टवन्ति मि
 त्रानि देवलोकां नित्यं प्रसूयते नारी चियते दद्यते यथा चंडाला धृष्टितं यत्र
 यत्र मूलादिसंगतिः। एवं कल्मषं लघु पिष्टादूरमेधमः प्रतिष्ठिता। शुश्रूकरखरो कार्त्ति
 द्राघैः संस्पृष्टा दुष्टतां व्रजेता अंगारवुषकेशाश्चिन्माद्ये मालिना न वेदिति अस्या
 र्थः। नारी प्रसवादिनिर्मुत्रादिसंगतिपर्यं नेति मिते प्रमेधमवति। शुश्रूकरा विस्पृ
 ष्टा दुष्टा अंगारादिसंस्पृक्ता मालिना इति त्रिविधमर्थमस्मि। तत्रामेधः। प्रत्युद्भि
 नेवोक्ता। पंचधमवावउद्रविादूरमेधमविस्पृष्टातीति। यत्र मनुष्य दाहः। तत्र चंडालानां
 स्थितिः। एवं विधममेधमवुवः पंचजिह्वं नगंधमद्रता द्यपनयनं च मागो क्रमेणासका
 खननाश्चिद्यत्र मनुष्या जायंते त्रियंते वा अत्र तं विष्टादिसंगतिर्वा एवं विधममेधम

याचूमेदादवर्जिते कालादिनिःप्रवोक्तिरवधुर्जिः शुद्धिः। दुष्टादिविषयेनास्य
 वाह्यदुष्टाद्विनात्रिविधमद्विविधमध्यातेमलिनैकदुष्टायानुवसिगोक्रमेणसको
 लेखनेऽद्यांसेकोद्धेखनायांवाशुद्धिः। मलिनायाश्चैतुव। तथाचत्रविशेषउक्तः।
 गोचर्ममात्रमसमूहमसमूहवायत्रलेपनदुष्टतीति। समूहं जंतुं स मातृमंशो गोपृथि
 व्याः गोचर्ममन्त्रप्रदेशपातितो विंडुरुदक विंडुशोधयतीत्येकोथी। अथगोरविंडुगो
 पुष्टसृष्टादकेषु सेके जंतु एकन विंडुना गोचर्ममात्रं चूनागः शुद्धो नवतीत्यर्थः।
 यत्रैकादशगात्रपवित्रांतितावानुचूनागो गोचर्मगृह्णु शुद्धिसु संवर्तनोक्रोष्टु
 द्विप्रवक्ष्यामि चंतस्त्रा बद्धपणे। प्राचूत्तमृन्मयं तां उंसिद्धमन्त्रं तथैव चोददा दपनय
 अर्धगोमयेनोपलेपयेतां गोमयेनोपलिप्य हागेनाप्रापयेदुधः। बाल एवमत्रप्रातश्चद्विर
 एपंजुं वा वारिणा। सर्वमन्त्रं चयेदं शमततः शुद्धं दसं शयमिति। विद्यायने उ विद्या
 उक्ता घनमृमरुपघात उपलेपनो सुषिरायां कर्पणवेति। ऊर्ध्वं उ आवापघातेति वि

१९६

विषया आपसंबवचनं दुष्टलोपदतविषयमिदं विरोधः। एवमन्यत्रापि कनाधिका
 शोचकल्याः। सन्त्याधिकोपदतविषयत्रेन व्यवस्थायनीयाः। विद्यायनेनापि विद्यापंक्तः।
 तज्जसानां मृत्रधुरीष शुक्रा मृका मृन्मयनिर्गता वसितानां आवर्तनमस्य संसरे विपरि
 षनोऽस्य त्रिमात्रोपघाते उत्रिः सप्तज्ज्वा नस्मना परिमार्जने अतेज्ज्वा नमवद्वतानां सुस
 र्जिति। अग्निसंयोगेन प्रवीकरणमावर्तनो कांस्यजस्मना परिमार्जने नियतो अन्येषामपि
 सोवसादितेज्जसानां याज्ञवल्क्येन वारिणा शुद्धिर्णिष्यतीत्युक्तं। त्रिमात्रोपघातेन नस्मना
 परिमार्जने मित्रं कवाचं नस्मादिसहितेन वारिणा शुद्धिर्णिष्यतीत्याः स्मृत्यंतरापि नस्म
 नाशुध्यते कांस्यं सुरयायनं लिप्यते। सुरा मृत्रधुरीषां चोपसु शुध्यते तापलेखने रिति
 सुरादिग्रहणं शुक्रशोणितादीनामप्यपलक्षणाथी तथाचोता मृवास्तेन शुध्यते तन
 चेदमिषलेपनं। आमिषेण उय विप्रं पुनर्दादेन शुध्यतीति शंखोपि। मृतकोऽपि दु
 तांडस्य सुरामेघदतस्य चोत्रिः सप्तमार्जना बुद्धिर्न उकांस्य तापनमिति कांस्यपुन

तस्य तापना बुद्धिर्मांजनात् प्रतिमा तनिसुदकप्रहालनमावर्तितो अधिकोपदतौ वि
 शेषः। स्मृत्यं तारप्रोक्तः। मूर्तिका प्रसवविष्णु रजसुलादतानिवा प्रदोषव्यानि तान्यशो
 यद्यद्यावत्तददपीति तद्व्यावदन्ति प्रदोषपणसदतयावता अतिप्रदोषपणननपति
 तावत्प्रदोषमिदमर्थः। बोधायनोऽपि तेजसानां मृत्राद्यपघाते पुनः पूरणं गोमूत्रे वा सम
 रात्रं वपरिवासरं नमितिलेपनं निर्दोषावाप्तौ पुनः करणं। अथ गोमूत्रा वा सश्रुतिव्यवस्था
 आदिशुभराणे। सुवर्षद्विषयं रात्रमशुक्रि रजमयानिवा कांस्यायमाश्रित्या दित्रपुस
 समयानिवा निर्लेपानि विद्युधंतिके कलेन कलेन वा शूद्रोऽपि पात्राणि त्रिभूतद्वारा
 वारिजिस्ति। अत्रापि ह्यरात्रवारि निर्दोषाद्यो मार्जनमिति कार्यं शांतीतपेनोपधृति
 दशभिः क्षारिष्क कवात्। द्विजातिभुक्तोऽपि सस्यवेत्तु शंखेन विशेषतः। ब्रह्मक
 त्रविशो वैवस्वतः समार्जना बुद्धिः। चतुर्थे ननु यदुक्तं चतुर्नित्यमार्जनां। अत्रोपहित्य
 दृष्टीयादशो प्रहाल्यनतः। गोसंगे ननु सस्येष्टं तत्प्रात्रं च वितामियादिति। कास्पपा ११७

तदोपां। सूर्यरश्मिप्रदेशोऽपि ह्यलानिमर्षणं चेति। किं न लमिकीटाद्याक्रांतामन्यतो मेधम
 दमादृष्ट्यादयेदियर्थः। इति वृत्तिः। अथ पात्रं बुद्धितत्रदारीतः। अङ्गिः कावन्नरजतशं
 र्वकृत्कीनां तदुणसर्जनस्नेदवस्त्रपिदतानां यवगोधूमकलमामाषमसूरसुगोमयवृष
 द्वातने अमूलवणाद्यांतात्राणां। नस्मकांस्यानां शाणसातिलसिकताघषीणः काष्टावसा
 नां शिलाघषणं मार्जनमिति मयानामिति। अत्र तदुणवर्जनमिति। गंधमपकर्षणं। स्नेद
 वस्त्रपिदता इति त्रिष्टिष्टादिस्नेदं न विवर्षयथा नवति। तयोपदता इत्यर्थः। यवादिभूसा
 निविकल्पितानि सर्वेषां स्नेदवैवस्य किर्षणार्थं वा देवोऽदकस्य उ सर्वत्र शोधनप्रव्ययो
 गोपेक्षितः। यनुयाइव लवचनं। सोवस्त्रराजताज्ञानां शूद्रपात्रग्रहात्मनां। वाकरकुसू
 लं लफलवासाविदलचमीणां। पात्राणां च मसानां च वारिणां शुद्धिरप्यत इति। सोवस्त्र
 वस्त्रविकारः। राजतरजतविकारः। अजं शं पशुक्तिमुक्ताफलादि। ऊर्ध्वपात्रं यज्ञियो लूषणा
 दियग्रहारे प्रादयः। अत्रमादृष्टादि। मूलाईकादि। विदलं वेणुदलादि। एतद्विकारश्च त्र

दीनितमज्जादीनांतद्विकारसंज्ञापात्राणिप्रोक्षणापात्राणिचमसाक्षेष्टमसादयः। एतेषां वा
 रिणाप्रक्षालनादुद्धिरिति। एतद्व्यपदतस्यत्रमात्रंविषयः। द्वाहीतवचनचस्नेदलेपाद्यप
 दतमित्रविरोधः। तथाचमचुः। निलेपंकां चनंनोदंअक्षिरवविश्रुधति। अलु मश्मसयचे
 वराजतंचावुपस्त्रुतमिति। अलुपस्त्रुतमनुकी। मरेखादिखातंअनुजिष्टावस्त्रारहित
 मिश्रार्थः। सस्नेदपात्रेषुविशेषोपायः। वल्केनोक्तः। वरुसुकुस्त्रुवसस्नेदपात्राण्येकस्मिन्
 वारिणा। वरुस्मृन्मयी वरुस्त्राली। एताव्यपिलेपेरदिताव्यवोलेनवारिणांश्रुधति। शुद्धे
 नवारिण्यनुवृत्तौतनेवोक्तं। स्फुटंश्रुधति। धन्यानांश्रुधति। लूषलानसामिति। स्फुटंय
 हागदृतकाष्टद्विरिका। अनःशकटं। आपस्त्रुवापिगवाद्यातानिकांस्यानिश्रुधति।
 नित्यानिवांश्रुधतिदशनिः। द्वारेःश्रुकाकापंदतानिचेति। द्वारेनस्मादशवारानुजस्म
 नामाजिमा निश्रुधतीत्यर्थः। यद्युवांघवचनं। अल्लवकुनिश्रुवावमृष्टंनिश्रुवेतुं। आप
 दमुखांघमृष्टं। पात्रंनयुज्जीतेति। अल्लःशकटः। काकः। निलेपनंतक्षणादमधिकापदत

१९९

त्रविषयेऽत्रंगिरसाविशेषउक्तः। गंदुषंपादशौचंचयः। कुर्यात्कांस्यानाज्जनोषणमां
 नूतोनिक्षेप्यणमांसं पुनराकारमादिशेत्। अत्रषण्मासचुविनिक्षिप्येष्कृत्वा नसक
 लमपिकांसस्येव। अतश्चापदतकांस्यादोषातुसारणसमादादिकालंनुविषाकंसान्य
 इवोद्व्यजस्मनामाजितंश्रुधति। तथाचलोदानांदादनादुद्धिरंस्मनागामयेनचोदद
 नातुखननावापिशैलानामेवसापिवाकाशनांततुक्तं। कृणाकुद्धिर्मृजोमयज्जनिरपितक
 णंदारुशृंगास्नानांमिति। संदतपात्रविषयेऽत्रद्वारीतशातातापो। संदतानांउपात्राणां
 द्येकमुपदद्यते। तस्यैवशोधनंप्रोक्तमेतन्नामाश्रुधति। अदिति। मृज्जानामल्पोपदतो
 यादवल्क्यः। पुनःपाकान्मदीमयमिति। मद्याद्यपदतोऽपुपरिष्यागएवांतदादमचुः। मद्यो
 त्रपुरीषेवविषयशोणितः। संमृष्टंनेवश्रुधेत्युनःपाकेनमृन्मयमिति। प्रतिपात्रमुद्धिः।
 तत्रमुद्धिः। असिद्धस्यान्मस्यन्मात्रमुपदद्यते। तन्मात्रमुद्ध्यशेषस्यकंडनप्रक्षाल
 नेकुर्यात्। इतिबोधायनोऽपिब्रीह्यः। प्रोक्षणादक्षिःशाकमूलफलानिवातन्मात्रस्यापदा

राक्षसि सुषीकरणेन वेति। इदमल्पप्रव्यविषयं। बहुप्रव्यविषयेका उपपन्नविशेषः
उक्तः। प्राक्षणाप्यणोनि करणावगाहनव्रीहियवगोधुमानां विमर्शनिप्राक्षणाः फ
लीकृतानां निघर्षणदलनप्राक्षणाः। शमीधन्यामिति। अस्यार्थः। अवगाहनप्रहाल
नां। अत्र प्राक्षणादीनि सर्वाणि सर्वत्र सेषावल्पमदशापेक्षया यो व्यानिना यथा संख्यं
कंडनेन शुक्लकृतानिरस्तः। दुष्कृणाश्च तंडुलाः फलीकृता उच्यंते। तेषामल्पानां विमर्श
नं पाणिभ्यां निर्मलीकरणं। बहूनां प्राक्षणां। शमीधन्यानि सुजादीनि। तेषामेकमुखा
द्वयाणां निघर्षणं। विमर्शनं वेति। ततो न्यानां दलनं। अनेकपुरुषादायिणां प्राक्षणां शु
द्धिद्वयगिति। यद्युतंडुलां सुपरिच्छिन्नदितितदुच्यंतात्पर्यं। आदिश्रुताणां
विशेषः उक्तः। एतदानेदेसमुत्पन्ने दग्धे च पशुमावृषे। अतो ज्येष्ठजतो व्रीहिदिद्विष्य
स्य संश्रद्धा। मृन्मयं नावबहानां अंधे भुवि वृत्तिष्ठतां। यवमाषतिलादीनां नक्षेपं मुच्यते।
वीनाततः संक्रमेणां शौच्याने श्राने च दहति। न च प्राणिबन्धे यत्र केवलं एतदीपनीतं।

इत्या एषिषाणि यद्वाणीयादविचारयन् इति सिद्धान्तविषये उमनुना विशेष उक्तः।
पहिज्जन्तवाघ्रातमवधूतमवद्धतां इष्टितं के शकीटादिमृष्टपेक्षणमुध्यातिपहिज्ज
न्धनद्वान्नहितां अवधूतं यशोपरिवासोवधूतं पहिज्जिरुतहिप्पोहिप्पयत्तं यश
वद्धतं यस्यापरिद्धतं तं मृष्टदण्डकनस्मना पिप्रदन्नाद्यैतथावयाहवक्काः। स
लितं नस्ममृष्टापिप्रदं यवविश्वय इति पाकानंतरमेवं च के शकीटादिमृष्टादि
जिष्णुयतितातेः। मृष्टपक्षुपरिध्यान्मवात्रतश्चनियमनोज्ञं के शकीटावपंनमिति गौत
मवाक्यस्यायमनिप्रायः। वसिष्ठेन विशेष उक्तः। देवश्रेण्यां विवादे प्रप्रज्ञातप्रमहोऽवोका
केः श्रजिश्चसंमृष्टमन्ततन्नविवर्जयेत्तु तन्मात्रमन्नमुष्टयशेषं संस्कारमर्हतीति देव
जाणी देवयात्राप्रज्ञते श्वरपंजाविसर्वाश्च वेषु। अत्र देवयात्रादीनां वक्रननिष्पाद्यवा
तुवक्रकार्येषु च यं च विवेदितव्या तदादपारयश्वराः। पक्षुश्रेण्यादिकं वन्तं काकश्चाद्यपि धा
तितं ग्रासमुष्टयतन्मात्रं यत्तु लालाहृतं तवेतु। देमोदकेन वाक्ये द्रजतेनां बुनायवा।

अत्रिहालोपसंस्थानां सुवर्षमधुसर्पिणां ब्राह्मणानां ब्रह्मघोषेण पूतं नो ज्ञं च तद्वत्
इति। द्रोणं पश्यं वाशं दधिकं पलत्रा तद्वयां यद्युज मदनिरवचनो। अन्नामेकादिकं पक्कं
काकाधपवाति तं के शकी रावपन्नं च तदप्यं वं विद्युधतीति। की तस्यापि विविधे धिष्ट एव
मनीषिणिरिति। तदल्पधनविषयं संस्कारविषयविशेषावसिधे नोक्तं। द्रवाणां ज्ञावनेन
ववेद्यानां प्रोक्षणेन चोक्षणेन सुखं संसृष्टं मध्यं तद्वृत्तिमिथात्वा इति। घनापपटिकादयः।
द्रवाणां निवर्गोरसविषयं। तदाह शंखः। अपरं धृतं तिलानां ज्ञावने गोरसस्य चोक्षणे
ज्ञावयेदक्षिः शाकमूलफलानि चेति। घृतादीनामिति अपरं सारं वेसजातीयं द्रव्यं ज्ञा
वनेन शुद्धिः। मनुना उद्रवाणां चैव सर्वेषां शुद्धिरुत्पन्नं स्मृतं। प्रोक्षणे संदतानां पुद्गर
वानां च तत्तत्तत्। इत्येकं। अतश्चोत्पन्नं ज्ञावने विकल्प्येत्। किंवा प्रसूमात्रपरिमाण
नामुत्पन्नं प्रवृत्तिगोप्यं स्थितं सकिं च दंशस्यापनयनमिति। मध्यमनियुक्तं चान्तोधि
कपरिमाणानां ज्ञावनेन ततो न्यूनपरिमाणानां त्यागे एव इति गम्यते। आकरं तांडं स्थितं १८०

स्वर्गोरसादेन दोषाः। तदुक्तं। आधुमरदोषे च नयेत् पात्रात् पात्रांतरं ध्रुवं धृतं च पायसं
क्षीरं तथैव दुरसो गुडः। शुद्धं तांडं स्थितं तत्तत्तथा मधुन उड्यतो पायसं पयसानि वृद्धं दधिय
नेषि। आममांसं धृतं दोषं स्नेहाद्यपलसं न वा। नूतनं तांडं स्थितं ताड्यो निष्क्रान्तं शुच्यं स्मृ
ता इति। एतच्चोकरं तांडं विषयं। अनाकारपि द्रोणाधिकानां पवनसमर्थं धृतादिविषयमिति।
ततो न स्यादपि देशकालाद्यपेक्षया अपरं दिक्षिः शुद्धिः तथा च बोधायनः। देशं कालं तथात्मा
नं प्रयं प्रयं प्रयोक्तुं नोपपत्तिमवस्थां च ज्ञावनां च प्रकल्पयेदिति। ज्ञावनात् पोषिणोऽकलेकं
उद्गालायां तिलचक्रे कुयं त्रयाः। अमीषायां निशाचा निस्त्रीषु बाला उरध्वेति। ऊडं जाला
यद्गजाला। शंखोपि नियसिनां युडानां च लवणानां तथैव चोक्षुं नूतनं सुमानं च ऊसाकिपा
सयस्वथा। शेषानु कथिना शुद्धिरित्याह जगवान्मवुरिति। नियसिनां देयु प्रवृत्तयः। इह मपि
लपरिमाणविषयं ब्रह्मपरिमाणं बुद्ध्याय न विज्ञेयं। तथा ब्रह्मनां ऊसुं न कथा
समुदलवणानां सर्पिणां कठिनी घृतानां च डालस्यै प्रोक्षणेन वं शुद्धिरिति। अल्पवैलपि

यागएवोत्रापिदेशकालायेक्षयापरिग्राहः। मृशसंधुमादिषुविमुनाविशेषउक्तः। मृशसं
 दृष्टकाष्ठानां निश्चिंशंलवायसे। स्पर्शनिविहितंशोचंसोममृश्यांतिमारुतेरिति। तथाप्रोक्त
 लनपुष्पकमितिवा। शंषोपि। पुष्पफलानां निष्करातानां प्रक्षालनमचक्षुक्षणमित्येकोपस्य।
 नामसिः प्रक्षालनं सचपुष्पकानां सुसर्गइति। विष्कारेयामकुक्कटादिजिरवधुतंपादावकी
 संमिथयः। बोक्षयनोपि। असंस्कृतायां नृमोक्षानां प्रक्षालनं पाशाक्षोपदतां नामचक्षु
 क्षणमेवंह्यप्रसमिधमसंस्कृतायाममेधमधं प्रदतामेकपुरुषोक्षयाणामिति। कुक्षु
 समिधेयान्मिथयेन प्रसिद्धपलाशादिव्यतिरिक्तं अमाशदीनां व्यासोऽपि। श्रय्याकर्मतो
 यानिनाकपुष्टिपणानिचामारुतेनेव श्रुतिपक्षेष्टकचितानिचेति। मनुनाप्रवृत्तसंस्था
 छिष्टादिस्पृशोविशेषउक्तः। यथा। उच्छिष्टनलसंस्पृष्टोदयदस्य कथंचनो अविधमयेव
 तद्व्यमावांतः। शुचितामियादिति। इतिधमयश्चि। अथक्षलश्चि। तत्रदेवला। अविगंध
 रसोपेतानिर्मलाः। पुष्टिपिवीगताः। अक्षीणाश्चैवगोपानादापः अधिकरास्मृताइति। अथ।

१०२

गोपानादितिगोपानयोग्यपरिमाणातदाहउवाचबृहती। इमिच्छुदकंमेधोवेष्टयंउ
 गोर्नवेत्तुअव्याप्तंवेदमथेनतद्वदेवशिलागतमिति। अत्यजलाशयाडदृतोदकविषमेदे
 वलएवविगंधइतिवाक्यानंतरमादाउद्धतावाप्रशस्वास्तुः। अद्वैः पात्रैर्यध्वयाविधिएकरात्रो
 पितास्वास्तुअनेदापः समुद्धताइति। अतएववर्द्धकातडागादेरुद्धतानां रात्रिपिताना
 मपयुषितादकांतराश्वेनदोषः। अपयुषितसजावेरात्रपितानांकर्मयोगिचंनान्नि।
 महाजलाशयविषयेसएवाह। अक्षोपानितडागानिनदवापीसरांसिचोचंडालाद्यश्चि
 स्पृशेतीर्थतः परिवर्जयेदितितीर्थमुदकावतरणमायः। तीर्थेचंडालादिस्पृशतद्वर्जयि
 वान्यतोजलंशुक्लायादिशुभं। वापीकपादिविषयेहारीकावापीकूपतडागेषुमानुष्य
 दिशीर्यते। अस्मिन्मविनिर्मुक्तिहृषितंश्वररादिनिः। उद्धृतलसर्वशोधनंपरिमाड
 नमिति। चर्मविनिर्मुक्तेश्चिरकालवासादिशीलेरित्यर्थः। देवलोपिउद्धरुदकंसर्वपंच
 पिडान्मृदस्वथेति। बृहस्पतिनाविशेषउक्तः। मृत्पंचनखात्कृपात्तदयंतोपदतास्यथा।

आपः समुद्रः सवः शेषं वज्रं शोधयेत् वक्रि प्रहालनं जवा कपे पक्षेष्टका वितोपंच
 गयं न्यसेत् पश्चात् नवतोय समुद्रवमिति। मृत्पात्रिरकाले जुहारी तः। घंटानां शतमुह
 यपंच गयं हि पेशतः। शक्तिः शपाकं चां डाले हृषिते सुविशोधनमिति। आपसं वसुविशे
 षमादा उपानतुल्य भवि एमं वस्त्रीरजोमद्य एव च। एति विहृषिते कं पे कं नानां पश्चिमुह
 रदिति। स्थावर मृत्पुजलाशये कपवदेव शक्तिः। तदा हविः। जलाशये स्रजे ले प्रस्था
 वारं मदी तले कपवत्कथिता शुद्धि मद्भुवन इष्टमिति। ज्ञाता तपोपि। अन्यैरपि
 स्नेह कपोसा तावाथादिक तथा। तत्र स्नात्वा च पीवात्त प्रायश्चित्तं न विद्यते प्रति। यमेनव
 विशे प्रवक्तः। वं डाल नांड संस्पृष्ट पीवा कप ग नं जलां गो मृत्तया व का हार स्त्रिरात्रेणैव
 अध्यातीति। नदीनां चां डाल नांडा ल नांडादि स्पृष्टे पिन दोषः। तदा हस एवो नदी वगेन
 अध्यातीति। चर्म कोश स्य काषाय द्रव्येण शोधना बुद्धिः। तदा ह काश्यपः। दृती नां रंजनं
 शुद्धिरिति। शुद्ध चर्म कोश ग तमथ नादपि न पेयो तं दाह यमः। प्रपाश्वर एषे घटगंधकपे

१८२

ज्ञाणां जलं कोश गता प्रथापरा। रुते पिशु प्राज्ञदपेयमाह आप जना कां कि न वत्त पि वे तत् इति।
 अस्याथी। अनापदि प्रपादि गत जलं न पेयो तत् प्रपादि कं यद्यपि श्रद्धातिरिक्त बाह्यादि संवे
 धिनवति। आपद्यथर एण गत प्रपादि पेय मिथर्थः। ज्ञाणी सर्वसाधारणी। या घ्राणादि ज्ञता पात्री
 कात्रोदिति। तडागादि गतं न वोद कं द जरात्रेण अध्याति। तडुक्तं अज्ञां गोमोमदिव्यश्च ब्राह्म
 णाश्च प्रसृतिकाः। द जरात्रेण अध्याति त्रुमिस्त्वन वोदकमिति। जलमात्रं व शुकीयमेव शुभ
 शुद्धं तदा ह वा दायनः। आत्मशय्या स न वस्त्रं जायापयं कमंडलुः। शुची व्यात्मन एता निपरे
 षामशुची निदेति। दारी तसु खानुपपन्नो शुध्वं यंत दयि शयनमिति। चां डाल पतित शय्यादि
 संस्पृष्टे सिचै लं स्नानमेवं वोदेति। अयमर्थः। शीय शय्या घलाने परकीय शुध्वेन केव ला
 दीनां तर्ह्यापयोक्त वां यतः पतिता देः शय्यादि स्पृष्टे सिचै लं स्नानं विधीयत इति। एतच्च
 बलादापतित शय्यादि शुकार प्राप्ते वेदितव्यं। इह दक शुद्धिः। अथ वस्त्र शुद्धिः। तत्र यथा
 सः। वस्त्रं मृदं न सा शुद्धु विदलमेव च। रक्षादिकं वाति उष्टं त्याज्यं तन्मात्रमेव चेति विदलं श

यदि यमोपि यदि मूत्रपुरीषाभ्यां रितसारुधिर एवा चेत्तं समुपदयेत्तत्र अग्निः प्रक्षालन
 येन तु तृतीयं नमानसु धेतव्यं चोपदत्तं दृढं छेदनं तस्य दाहो वायनात्समुपदयेत्तदिति
 अत्र छिन्नदग्धयोरपि पश्चिमाज्यचातुर्दददाहान्यां शुभ्रतीति परिधनमयं तदुल्लेखो
 मवस्त्रविषयः हरिद्रस्यानुत्तमेष्वपि छिन्नादिना शुद्धिः राशीक्षतानां शुद्धी नो बहूनां म
 ध्यायावेति कस्मात्पि तांडालादिनिस्पृष्टानि क्षान्त्यस्पृष्टापेक्षया क्षुल्लानि च तदा तावच्छु
 प्रक्षालयेत्तु शोषानि बहूनि प्राक्षयेत् अनेनैवानि प्रायेण यावत्तत्कालः प्रोक्षणादसता
 नां बहूनां धन्यवास सामितिः स्पृष्टांतरापि वस्त्रधन्यादिराशीनामेकदेशस्य दृष्टेः
 तावन्मात्रं समुह्य शोषं प्रोक्षणमर्हतीति अत्र शोषं स्पृष्टं प्रोक्षणाविधौ नात्रोह्यस्यो
 पदतस्य प्रक्षालनादिनिः शुद्धिरिति गम्यते न दाराशीनि क्षतानि सवर्णिपि स्पृष्टानि तदा
 प्रोक्षणादेव शुद्धिः यदा तु स्पृष्टानि बहूनां स्पृष्टानि क्षुल्लानि तदा सर्वेषां प्रक्षालनं देव
 शुद्धिः तदा दमस्तु अग्निस्तु प्रोक्षणां च बहूनां धन्यवाससां प्रक्षालनेन च क्षुल्लानां शुद्धिः

१८३

शोचविधीयत इति राशौ बहूनां च रुषया ह्यनाराधिक्यं बोधायनेन अनोका धार्यका
 रुशिलं नृमिसमे इत्यनेनो धार्ययोः शुद्धिर्नित्याः क्षुल्लानां च यश्चुक्तः तनेन न्यायेन तत्र यो
 तारप्रपिज्ञातयो यावत्तु वल्कलनविशेषः सापि रुदकगोमूत्रैः शुद्ध्या विककोवि
 को सश्रीफलैरंशुपट्टं सारिष्ठं कृतं पतथा मगौरसपीपहोममिति सापे स दारमुत्ति
 केः कोशिकसर्पपादि अंशुपट्टं वल्कलं तं कुतः कृतं पतथा मगौरसपीपहोममिति सापे स दारमुत्ति
 क्षिरधिका पयातो अत्र प्रोक्षणमेवोषाक्षालनेन विनाश एव स्यात् शुद्धश्च इव्या विना
 शानेवैष्ट्या तत्र त एव देवताः कर्षको शयकं तपपट्टं होमदु कलं जाः अल्पशोचान
 वयेनेत्रोषणं प्रोक्षणादिति ता न्येवामेधुयुक्तानि क्षालयेच्छोधनेः स्वकेः वनिकाय
 पधनं वपुष्परक्तां वरंतथा शोषयित्वा तपकिं वित्कारः समाजयिष्युः पश्चाच्च वारिणा प्रो
 क्षयिष्युं जीनकर्मणि ता न्यथति मलिष्ठानि यथावत्परिशोधयेत्तदिति पुष्परक्तामि
 ति प्रक्षालनासदरागरकोपलक्षणां अतश्च यत्प्रक्षालनेन विनष्टरागं न वति तदा

तपशोपलादिनाशोऽयं यन्मां हिष्टादिनक्षालनेन विनश्यतीति। ततः कालयेत्तत्राः
पश्येवापि। अतो पदतं च लमवगादे तत्र कालयेत्। तदं शम्भिसंस्पृष्टं पुनः प्रहाल्य पा
दोवाचम्य प्रयतो नवतीति। अत्रायं विवेका। कश्चिदसिद्धिस्तस्यानेच्छंस्मर्येवगादा। अधस्ता
त्तत्र प्रहालनमिति। शंखनिषिक्तो। अदतानां प्रोक्षणप्रहालनमिति। अदतं वत्राडमी
सं प्रवेताश्च। त्रिना नासु पदतानां सुष्ठेदं। गंधलेपापनयनं। तस्मात्तुष्ठेदनां वातांतवा
नां वा संसामल्लक्षणादिवि। उष्ठेदं कथनं। शंखसुत्रायायां नासव्याननां संदतवक्ष
चमिति। शयनादीनां संदतशब्दाद्यवा संदतरा श्रीभूतद्रव्यवत्प्रोक्षणेन सुधिरि
च्छकृतं नवति। तदाहं गिरा। शयनासनयानानि रोमवचनित्याति चोवस्त्राणि नानि स
वाणि संदतानि प्रचक्षतमिति। मनुः। त्वे लव्वं बर्मणां सुधिवेदलानां संथेवयां शाक
मूलफलानां उधमयवकुचिरिष्यते। इति मृग्यंतरापि। पक्षिपतिव्रतमं वामरुपावे
एव वक्षलानां च वेल्लुरिति। अत्र पवित्रं दर्शनं स्मयानां हृणमिति वृणराड्मालो १८४

निधीयते। अतस्तत्पत्रादीनामिति वस्त्रादिशुद्धिः। अत्र मन्त्राज्ञानं तपोयनादरोवायुः
कर्मर्षिकालोचशुद्धकट्टिलिकमर्षां। सर्वेषामेवं शौचानां अर्थशौचं परं स्मृतो योऽर्थ
शुचिर्दिसुविनष्टुद्वारिषु विः सुविः। यौ ह्यायाश्च अतिविद्वांसो दानेनाकार्यकारिणः।
प्रकृन्तपापजप्येन तपसा वेदविदमाः। मृग्यैः शोधयेत शोधनदीवेगेन शुध्यति रज
मास्त्री मनोऽष्टासत्यासेन छिन्नोत्तमः। अहिर्गत्राणि शुध्यति। विद्यातपोन्यां च तात्मा
बुद्धिज्ञानिनश्च्यतीति। अथ अपवादाः। तत्र हृदस्य निःपादो शुचिब्रह्मणानां अवा
शुस्य सुखं शुचिगवां पृष्ठानि मेधनिसर्वात्राणि योषितामिति। अनुपदतं ब्राह्मण
वरं स्पृष्टं सुशुद्धमिदं यथैव ब्राह्मणव्यतिरिक्तचरणस्य वेदोपउक्तो नवतीति। तथा
चोऽष्टासंतताधरावातो हृताश्चरणवः। स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च न उष्यंतिकदत्तनेति।
हृदस्यतिरपि प्रादो ह्यं त्राकरदीरुहस्य गोदोदनीयं त्रिविनिःसृतानि। बाले रनिस्त्री
निरनुष्ठितानि प्रयत्नदृष्टानि सुवीजितानि। यत्र विनिःसृतानि इन्द्रसादीनि स्त्रीनिवाः

लाकेश्वरया प्रसर्पणादिनिमित्तैयं त्रायमनप्राप्तिश्च त्रायमनत्रयायान्यवचस्प
 शपाकादीनिस्तानि तानि अशुचिनिःस्तानीति प्रत्यक्षतो हानान्यपि स्पृशपाकादी
 निकर्माणि शुद्धानीत्यर्थः। मन्त्रपि नित्यं शुद्धः कारुदद्यापणं यत्र प्रसारितं ब्रह्मवाणि
 तं तै नै चानित्यमेधमिति स्थिति रिति ब्रह्मवाणि पदं निद्रा कोपलक्षणं निद्रा दुस्स्थिति
 सिद्धान्तरथा प्रसर्पणोपघातेन नाशुद्धं नवतीत्यर्थी तथा चो अप्रपाः सक्रवोधनाश
 कं दधि घृतं पयः। एतत्तु पण्यगतं तोषं तां दले पाने च वेदिति। अत्र सकृ प्रपादीनां शु
 चिवे सद्यपि अपणीयान्यतस्तं पि इति। शंखवचनात्। सिद्धान्तान् सनक्षत्रं। शंखोपि
 नारीणां चिवव आनां शकुनां च शुनां मुखं रतौ प्रसवेनेष्टे सृगयायां सद्यश्चिरिति।
 तथा च आकराः श्वयः सर्वशकुनिः फलपातने। श्वाम्ग व्याहरणे मेधं च श्री मुखे शुच
 वारुणी श्री मुखे स्थिति। पीतमद्याया अपि बाह्ये न नाययाः श्रद्धाया बुद्धिः पूर्वगंधरसाश्वा
 दिविवर्जितं मुखं रतिसंगमे। शुद्धमेवेत्यर्थः। आकराः सर्वेश्वरा करव्यतिरिक्ता। तदादये १८५

नसिः। आकराः श्वयः सर्वेश्वरा सुराकरमिति। यमोपि। अदृष्टं कांचनंगावाः श्री मुखे
 कृतपंडुरां नदृषयति विद्वांसो यज्ञे शुचसमं तथा। मुखतो गौरमेधमत्र मेधमज्ञे मुखं तं
 था। पुष्टतो गौरजं धेसर्वतोऽपि विद्वांसो यज्ञे शुचतस्तथा। तथा चो महिका विष्णुषः काया
 गौरश्चः सूर्यश्च मयः। रजो हृत्विश्वरश्मिश्च स्पृशे मेधमिति निदिष्टं तदिति। अत्र महिका यद
 एतवर्जनीयस्पृशनां दंशादीनामुपलक्षणां विष्णुषः। अविज्ञाकराः। कायारजश्च नि
 पिधव्यतिरिक्ते तत्तथा चो श्वनिर्दतस्य यन्मासं शुचिस्त्वन्मनुरब्रवीत्। क्रव्यादैश्च दतस्या
 ये श्चंडालाद्ये श्वश्च दस्तुनिति। क्रव्यादाः श्च नादयः। दस्तुवाया धमः। अत्रिरपि मधुप
 केवसो मेव शुभ्राणां कृती शुचो नो छिद्यन्ते वेदोपाः शुचस्य वचनं यथेति। अश्विति
 जोडनानंतरममृतापि धनमसीयन्ती करणार्थं या आपो मुखं तेतासु। मधुपर्कारि शुभं
 त्राचारणविषयं छिद्योपोना स्त्रीत्यर्थः। पशुशमनेपि। तां ब्रह्मचरुक्तं श्च दं वशिष्ठक।
 दंतलं गस्य संस्पृशन्तो छिद्यन्ते वेदं र इति। अग्निः पत्रमूलं पुष्पैश्च एणकाष्टमयश्च तथा।

सुगंधिनिस्त्रयाद्वयैर्नो हि प्रसूतवेदिताः। इति याज्ञवल्क्योऽपि। सुषज्ञाविप्रुषोमेधमस्रथा
 चमनविंदवः। इमं श्रुत्वा स्पगतं दंतसक्तं यच्छाततः शुचिः। उच्छिष्टेन स्पृष्टो द्रव्यदस्रद्रव्य
 द्रवावनिधमयेवाचम्यशुध्यति। तथाचमनः। उच्छिष्टेन च स्पृष्टो द्रव्यदस्रः कथंचनेति।
 अनिधमयेव तद्रव्यामाचानां शुचितामियादिति। अत्र उच्छिष्टेन द्रव्याचमनादेर्न प्राय
 श्चित्तनं युक्तं। पुरुष उच्यते। द्रव्याचमनं नो ल्यानि दीनि। अत्रामणिवंधपाणी प्रहाल्पा
 चमनमिच्छकत्वा द्रव्यमाध्याचमनं न संतवतीति मन्वानाः कचिदुक्ताः। चारीरनस्य
 इमात्रं द्रव्यं स्पृष्टवित्तां अतो ह स्नात्स्वदेवांतरत्रसंगादो द्रष्टव्यं। शुद्धीचावमेदिति।
 अयमिति प्रायः। यथैवं पुरुषाश्चोवा दशुचं द्रव्यांतथैव शौचसंबंधं लुक्किं वतीति। नो
 तमस्रुनिधमयाचमेदिद्याह। तत्र विरोध इति चेत्। नगरीयो द्रव्यानिधमयाचमेद न्यदेग
 संकुचाचमेदिति। व्यवयार्मं च विरोधः। याज्ञवल्क्योऽपि सुषज्ञाविप्रुषोमेधमस्रथा
 चमनविंदवः। इमं श्रुत्वा स्पगतं दंतसक्तं यच्छाततः शुचिः। अत्राचमनविंदव इत्य

१७६

पारम्याः पतङ्गिरुदकं विंदति नृच्यनिपातोऽपि यदि सुषज्ञातिमोतदाचमनं न वेदिष्यथि।
 सुषज्ञातिविंदवः पादोयश्चाचमनं यः परात्नीनामजस्रसमाज्ञेयानतेरप्रयतानराः परातावा
 मयतश्चाचमतीति। अनेन सागपि न द्राक्ततत्तथाचमनपिताश्च शुचिः। तं याचमनु। पा
 दयश्चाचमिके स्रसमाज्ञेवदिति। अत्रापि इतस्तुल्यत्वाच्चाचमनसमीपस्थं न विंदसव्यः। पा
 दस्युशतीकृदात्रापि पादव्यतिरिक्तांगस्य विच्छिन्नं द्रव्य इत्यर्थः। गौतमनविरोध इत्यर्थः।
 उक्तः। मातुष्याविप्रुष उच्छिष्टं कवीति न वेदगे निपततीति तथाचोदधिसर्पिपयः द्वादेनां
 दाघानविद्यतो मातारिश्चैव दवीचमास्तस्य सदा शुचिरिति। स्मृत्यंतरापि अज्ञाश्च सुषतोमे
 धागावो मेधमस्रं वा तु तौ मातारि न कुलो स्पृष्टौ शुनाश्च मृगपक्षिणाः। मातारि स्य शुचिर्वेक
 र्मकालादन्यशोतत्रस्नानविधनात्। उपधातुसंदेदे सव्यः। त्रीणि ब्रह्मापवित्राणि ब्राह्मणा
 नाम कल्पयन्तु। अदृष्टमहिनि सिकेयवावावा प्रशस्पते। अदृष्टमाजनं न दुष्यत इति न
 पुनरियमाज्ञां कोत्तरकालं कायात्ताडनाविज्ञातां दोषान इति मेधमतिथेरति प्रायः।

तिस्रध्वरवादः॥ इति श्रीसूर्यसेनमर्देद्विरचिते निरुपयाः सृते प्रवृत्तिप्रकरणे॥ श्रीमत्
 पंडितगणनाथः सुधीः॥ ॥ ॥ अथोदानी आशौचप्रकरणं मास्वयातीतश्चाशौचं द्विविधं सृतं कं
 मृतकं चेति ज्ञाननिमित्तं सृतं कं मरणनिमित्तं सृतं कं मिति॥ तत्राज्ञाजननाशौचं च सृष्ट्य
 तो तत्रावस्थातप्रसवद्वयपदेदात्रिविधं तत्रगर्भधारणात्मास्ववृष्ट्याद्यंतरागर्भस्थ
 तिस्रावः॥ पंचमपष्टयोः पातः॥ सप्तमादिष्वप्रसवः॥ तदुक्तं सृष्ट्यंतरापि आचंड्यादिवेदा
 वः पातः पंचमपष्टयोः॥ अत ऊर्ध्वं प्रसूतिस्मादृशाहं मृतकं न वेदिति तत्रमासत्रयादवा
 कृगर्भस्त्रावेमात्रे स्त्रिरात्रमाशौचं न पित्रादीनां पात उमात्रगर्भसमासं ग्यानिशा
 आशौचं पित्रुस्त्रिरात्रं सपिंडानां च तद्दमरीचिस्त्रावमात्रे स्त्रिरात्रं स्यात्सपिंडाशौ
 चवर्जनां पातमात्रं यथा मासं पित्रादीनां दिनवयमिति स्त्रावपित्रुः स्त्रानादवशुद्धिः
 स्नानमात्रं एव पुत्रप्राप्त्याति बृहवस्मिष्टस्मरणानुगतमोऽपि स्वसने गर्भस्य दंतव
 तियाश्वक्क्यापि गर्भस्त्रावेमास उल्यानिशाः शुद्धस्वकारणं अतस्त्राव इति पतने

१८३

यद्युयनवदं नो अज्ञातं दंतं न ये गर्भं च ते तथा॥ सपिंडानां उमर्षे प्राणक रात्रमशौचक
 मिति एतच्च युगवत्पित्रादिविषयं सद्यः शौचं सपिंडानां गर्भस्य पतने सतीत्यादिद्यु
 राणवधनं मासवृष्ट्याद्यंतरा प्रवृष्ट्यगर्भस्य पतने विदित्यो इदं गर्भस्त्रावा
 शौचं सर्ववर्षस्त्राधारणं यद्युमरीचिवर्जनां गर्भस्त्रावे यथा मासमात्रे नूनमेतदपि
 लये च वराहरी विश्वपंचादमेव उ॥ अष्टादेन उष्ट्रस्य शुद्धिराषाप्रकीर्तितेति उत्रम
 ब्राह्मणे अत्रिमासत्रयाद्यंतरा गर्भस्त्रावो च उत्रात्रमिद्याद्यविवक्षितार्थशिक्षणादी
 नां मपातपितृथाण नमवास्त्रानाशौचविशेषास्तु को विरोध इति चेत् अत्रोच्यते एवं स
 तिस्रस्य स्त्रावे अष्टादेन शुद्धिरुक्ता पंचममासि गर्भपाते गर्भ उल्यानिशा इति पंचा
 दमाशौचं न वेदतश्चापातशौचास्त्रावाशौचाधिकं प्रसज्यते अतश्च राज्ञोश्च उत्रा
 त्रमिद्यादिवाक्यविशेषविवक्षितार्थमवांगीकर्तव्यं अथ वा युगवदयुगवद्विषयवैवा
 न्यनाधिककालकल्पना व्यक्तापनीयेति इदं परिज्ञातकाराणामनोवयं च वमन्याम

११

५ हत्र

स्तान

दे अविहृत्तमेयत्र यइति वा प्लणविषये मासत्रयात्पेन रगर्गस्वावदिनत्रयमात्रौ च
 क्रोतस्संसादात्मानं घातयेधसुच्यवम्पनशनां बुक्ति। तस्य त्रिरात्रमात्रौ च मिश्रादिवि
 षये यत्र ब्राह्मणस्य त्रिरात्रात्रौ च तत्र च त्रियादंश्च चुरात्रादिकं मिति विज्ञापणपरिना
 ष्यते। इयंपरिनाषणनस्वावेपिमाप्रसां हीदिति स्वावेमात्रुस्त्रिरात्रं स्यादिति मरीचिव
 वाक्यांतरप्रारंभः। अत्र यथा पुनरुक्तं चेत्तत्तथा द्वाक्यांतरमनारंभणीयमेव स्यात्।
 त्रयष्टंगेणाप्येवमेव परिनाषात्तायत्र त्रिरात्रं विज्ञापणमात्रौ च संप्रदृश्येनोत्तरशब्दे
 द्वादशादंष्ट्रनं च त्रयोरिति। अत्र च त्रियादीनां घणनवद्वादशादंष्ट्रकान्तद्वयापदि
 ययस्युणविषयं वा मरीचिना उपवाष्टादंष्ट्रकं। तदुणविषयमापदिषयं वा वेदिनव्य
 मिति। सप्रमांसप्रवृत्तिप्रसवहृपवाद्वादशादिकं यथावत्समाशौचं संप्रसंकायं जनना
 शौचेन न निमित्तं स्पृशवमात्रुद्वादशादिकं पित्रासत्वे लंस्तानां स्पृशपत्रं। तथा च संवत्
 स्नात पुत्रे पित्रासत्वेन विधीयते। माता शुद्धद्वादशान्स्नानाहुस्पृशनिपिउरिति सपिंडा

१८६

व ५ वैश्य ५

नां जनन निमित्तं स्पृशवमात्रुद्वादशादिकं पित्रासत्वे लंस्तानां स्पृशपत्रं। तथा च संवत्
 तिसृत्तिकायादेव पित्रादिकार्येषु पेयनसिनां विशेष उक्तः। सृत्तिकां प्रवृत्तीं विज्ञातिरात्रेण
 कर्माणि कारयेत्। मासेन स्त्रीजननी मिति जनना शौचे प्रथमं षष्ठदशमदिवसे शुदानं प्रति
 यदा धिकाराशित्वा दद्यात्। सृत्तिकावासनिलया जन्मना दामदेवतां। तासां याग निमि
 त्तं त्रयविज्जन्मानिकीर्तिता। प्रथमे दिवसे षष्ठदशमे चैव सर्वदा। त्रिष्वेतेषु न कुर्वीत सृत्तकं च
 त्रजन्मनीति। ब्रह्मयाज्ञं वल्लोपितं सर्वप्रतियाहं तानं ननु तत्तद्वयेनान्न ह्यिच्छापिता
 न्मादात् किञ्चां प्रायणं चरेत्। मार्कंडेयोपि। रक्षणीया तथा षष्ठी निज्ञातत्र विशेषतः। रा
 त्रौ जागरणं कार्यं जन्मदानं तथा वलिः। पुरुषाश्चास्त्रदताश्च नृयगीते अयोधितः। रात्रौ जा
 गरणं कुर्याद् दशम्या चैव सृत्तकं। इति जनना शौचं। अथ मृतशौचमुच्यते। तत्र मृते जाते जात
 स्य प्राज्ञा निष्ठ दनानां निष्ठे दना इष्टं। शिशुमरणे मृतजाते च सपिंडानां निमित्तं सद्यः। अ
 दिः। जनन निमित्ता शौचं सर्वेषां सुश्रुती तदुक्तं स्मृत्यंतरा नानिष्ठे दना इष्टं। शिशुमरणे

जनननिमित्ताशौचं च त्रयं यथा तर्पणं सर्वेषां सपिंडानां मृग्ये वा मरणनिमित्ते सद्यश्चिरिति। प्रा
 रक्षणेऽपि। गते यदि विप्रतिः स्याद् दशादंशतकं तवेतां सपिंडानां प्रसवनिमित्तस्य विद्यमान
 वादिति। मित्ताक्षरायां। ददन्ममुरपि। दशादायति। एवमेव प्रमीतं तस्य बांधवैः। चावाशौचं
 न कर्तव्यं मृत्याश्चौचं विधीयत इति। अत्र सर्वत्र दशादापलक्षलक्षणं। तदुक्तं स्मृत्यंतरे।
 अत्र दशादापरतस्य मृतकादो निरवाशौचमिति। दारीतोऽपि। ज्ञातमृते मृतजाते वा सपि
 ङानां दशादमाशौचमिति। अत्र ज्ञातमृत इति। नानिष्ठे दनादुद्धृतो तदा दाने निमित्तयाव
 न्निष्ठे दतेना लंतावन्नास्तीति मृतकं। छिन्नेनालं ततः पश्चात् मृतकं उविधीयत इति। यद्युह
 हस्यति वचनं। ज्ञाते मृते मृतजाते कलस्य सद्यः शौचमिति। इदं मरणनिमित्ताशौचवि
 षयं। नानिष्ठे दातुं पूर्वशिशुमरणेऽपि। दानां जनननिमित्ताशौचं त्रिरात्रमात्रं प्रसमर
 णनिमित्ते सद्यः शुद्धिः। तदा ददन्ममुरः। जीवन्मृतायादि मृतो मृतं मृतकं एव उच्यते। मृत
 कं सकलमात्रं। पित्रादीनां त्रिरात्रकमिति। ततश्च दत्तं तस्मै वना निष्ठे दातुं पूर्वमिच्छति। यं तु

स्मृत्यंतरेऽपि। जीवन्मृतायादि मृतो मृतं मृतकं एव उच्यते। मृत
 कं सकलमात्रं। पित्रादीनां त्रिरात्रकमिति। ततश्च दत्तं तस्मै वना निष्ठे दातुं पूर्वमिच्छति। यं तु
 मृग्ये वा मरणनिमित्ते सद्यश्चिरिति। प्रा
 रक्षणेऽपि। गते यदि विप्रतिः स्याद् दशादंशतकं तवेतां सपिंडानां प्रसवनिमित्तस्य विद्यमान
 वादिति। मित्ताक्षरायां। ददन्ममुरपि। दशादायति। एवमेव प्रमीतं तस्य बांधवैः। चावाशौचं
 न कर्तव्यं मृत्याश्चौचं विधीयत इति। अत्र सर्वत्र दशादापलक्षलक्षणं। तदुक्तं स्मृत्यंतरे।
 अत्र दशादापरतस्य मृतकादो निरवाशौचमिति। दारीतोऽपि। ज्ञातमृते मृतजाते वा सपि
 ङानां दशादमाशौचमिति। अत्र ज्ञातमृत इति। नानिष्ठे दनादुद्धृतो तदा दाने निमित्तयाव
 न्निष्ठे दतेना लंतावन्नास्तीति मृतकं। छिन्नेनालं ततः पश्चात् मृतकं उविधीयत इति। यद्युह
 हस्यति वचनं। ज्ञाते मृते मृतजाते कलस्य सद्यः शौचमिति। इदं मरणनिमित्ताशौचवि
 षयं। नानिष्ठे दातुं पूर्वशिशुमरणेऽपि। दानां जनननिमित्ताशौचं त्रिरात्रमात्रं प्रसमर
 णनिमित्ते सद्यः शुद्धिः। तदा ददन्ममुरः। जीवन्मृतायादि मृतो मृतं मृतकं एव उच्यते। मृत
 कं सकलमात्रं। पित्रादीनां त्रिरात्रकमिति। ततश्च दत्तं तस्मै वना निष्ठे दातुं पूर्वमिच्छति। यं तु

57

संस्कारमेववेति संस्काराकरणं पक्षे निर्वननमेवात पुंको कनदिवर्षे प्रेतं धृता कं निखने
 विद्युत्तगाथागायमानो यमपुं क मनुस्मरनाप्रथमवर्षे अक्षतं ब्रह्म ब्रह्म करणा नंतरं
 मिसंस्कारस्या वक्ष्यकवा त्रिरात्रमेवा कनदिवर्षे प्रेतं गर्भपतने वा सपिंडानां त्रिरात्रमेवति
 सिद्धस्मरणं त्रावर्षत्रया इह मृत्युतद्वदस्मात्पुं संस्कारनिश्चयतश्चा तत्रिरात्रमात्रो वा नात्रि
 ष्पकर्वया बांधवैरुदकक्रियेति मनुना मृत्युत्रिवर्षस्य संस्कारनिषेधेन त्रिवर्षदिह मृत्य
 उद्धानाता अक्षतं ब्रह्मनां कन्यानां मरणे सद्यः शुद्धिः तदा द्वाप स्रंवा अक्षतं ब्रह्मनां कन्यायां
 सद्यः शुद्धिः अक्षतं ब्रह्मनां मृत्वाद्यानां तृपूर्वमेका देन शुद्धिः तदा द्वाप स्रंवा अक्षतं ब्रह्मनां कन्यायां
 त्रकन्यासु बालेषु त्रिवर्षाधनमिति अक्षतं वाद्यानां मरुदितो कन्यानां नामात्रोच विषये
 पुं पुरुषमेव सापिंडो तदा द्वाप स्रंवा अक्षतं ब्रह्मनां मृत्वाद्यानां तृपूर्वमेका देन शुद्धिः तदा द्वाप स्रंवा
 वाद्यानां द्विविवाहसंस्कारा तृपूर्वपिष्टुले त्रिरात्रमात्रो वा नदादमरीचि वा रिष्टु
 प्रदत्ता उपा नवप्रतिपादिता असंस्कृता उपाद्या त्रिरात्रमु नया स्मृतमिति या केवलं

अक्षतं ब्रह्मनां

रु
१५०

प्रतिपादिता वाद्यानां वा रिष्टुले त्रिरात्रमात्रो वा नदादमरीचि वा रिष्टु
 हानंतरमात्रोच विषये अक्षतं ब्रह्मनां मृत्वाद्यानां तृपूर्वमेका देन शुद्धिः तदा द्वाप स्रंवा
 तपिष्टु देस्यातां तदकरा त्रिरात्रावति एक रात्रं प्रसवे त्रिरात्रमरण इत्यर्थः इदं वयो
 वस्तु अक्षतमात्रोच सर्ववर्षसाक्षरणां तदा द्वाप स्रंवा अक्षतं ब्रह्मनां कन्यायां
 मणा त्रिरात्रा उ नवे बुद्धिकन्यायां विधीयत इति अक्षतं ब्रह्मनां मृत्वाद्यानां तृपूर्वमेका देन शुद्धिः
 स्मिनामनुपूर्वशा त्रिरात्रा उ नवे बुद्धिरिति इति वयो वस्तु अक्षतमात्रोच सर्ववर्षसाक्षरणां
 सविशेषेणात्रोच विशेषवचनो तत्र विप्रसामोदा बंधनानंतरं मरणे संप्रसन्नोच त्रि
 यस्पधुन्यं दणानंतरं विश्वस्य प्रतोदग्रदणानंतरं शूद्रस्य वस्त्रदयग्रदणानंतरं तदा द्वाप स्रंवा
 रीतः मौं जीवंधनाद्यनंतरं मृतो बालाणां दिष्टु वस्तु स्रंवा अक्षतं ब्रह्मनां कन्यायां
 अक्षतं ब्रह्मनां दीनामौं बंधनाद्यनंतरं दादपिंडोदकदाना संस्कारा संप्रसन्नोच त्रि
 व्यामिति मृतं विप्रपश्चिमेन पुरधारण निदं देव त्रियमु नया स्मृतमिति या केवलं

दीर

द्विणेनोतदादमनु। दक्षिणेन संयुतं शौचं। अथ दक्षिणागणनिर्दरता। ह्यत्रियं सुतो
 पश्चिमोत्तरप्रावे सुयथा योद्धि न मनश्नो दादादि कर्म पुत्रादि निः कार्या तत्र
 कं स्मृतिसंयदो पुत्रः। पोत्रश्च तत्पुत्रः पुत्रिका पुत्र एवैवति। अत्र पुत्रशब्देन दा
 दशविधा पुत्र उच्यते। तेन याज्ञवल्क्येनोक्तः। अरसाधर्मपत्नीतः तजमः पुत्रिका
 सुतः। हेतुजः हेतुजा तसु सगोत्रेण तरेण वा। प्रैष्टुदप्रैष्टुतत्पत्न्योत्तुजसु सुतः
 स्मृतः। कानीनः कन्यकाज्ञानो मातामहसुतः स्मृतः। अहतायां हतायां वा जातः पोत
 र्जवः स्मृतः। तघान्मातमपितावायं स पुत्रो दत्तकानवतः। क्रीतश्च नान्या विक्रीतः। अमि
 मस्याश्च यत्नतः। दत्तामात्रं यदंशो गतो विनः स दांठजः। अष्टौष्टौ तयसु सो
 पिसिद्धांतवे सुतः। पिंडदो दंशदरश्चैष्टाष्टुर्वतावे परः परः। सजातीयं च यप्रोक्तः
 सनयं पुत्रयथाविधीति। सवसाधर्मविवाहो दातस्या जातः अरसा मुख्या। तथा आ
 स्तरादिविवाहो दातुलोमविवाहो दातुसवसाधिपिजाती उररादवायाः। अत्राप्य १९१

यं कं मः कालादंशो प्रोक्तः। पुत्रका पुत्रश्च यत्राधमविग्रहः पुत्रिकायाः पुत्र एकः। इत्या
 अत्राष्टकां प्रदास्यामि। पुत्रं कन्यामलं लता। अस्यां या जायते पुत्रसामपुत्रो भवेदिति।
 पुत्रिकवपुत्रश्च परः। तदनावेक्रीतः। तदनावेक्रीतः। तदनावेक्रीतः। तदनावेक्रीतः। तदनावेक्रीतः।
 दातदनावेपत्नी। पत्न्या वा वेष्टुदजः। तदनावेकनीतः। तदनावेपौ नर्तवः। तदनावेस
 दादजः। यत्पुत्रं राखववने। पुत्राभावात् पुत्री स्यात्तदनावेकसो दरमिति। तत्पुत्रकानीनव्य
 तिरिक्तपुत्रनावविषयं। कानीनादीनां च उसंपिच्यतावे अधिकारस्य स्मृतिसंयदोक्तः।
 वातातथा कनीनं पुष्टमदजसुतं वैष्टुतनयाश्च यो पत्न्या वा अधिकारस्य स्मृता
 दितदनावेधनदारी। दादितः। तदनावेसो दरां त्राता। तदनावेतसुतः। तदनावे असो दरः।
 तदनावेतपुत्रः। तदनावेमाता। तदनावे असो दराः। तदनावेतपुत्रः। तदनावे सपिंडः।
 तदनावेसो दकः। तदनावेमातुः सपिंडः। तदनावेशिष्यः। तदनावेक विकु। तदनावे आ
 चार्यः। उपनीय सकलवेदाध्यापयिता। तदनावेनृपतिः। अत्रजातीयं न सुखेण प्रेत

प्रयं दवाकारयेदिति तत्र वाक्यानि तदाह सुमं बुः मातुः पित्रश्च कुवी तमृतयो रौरसा
 स्मृतः। पित्रमेधिक संस्कारं मंत्रपूर्वकं माह तदिति स्मृतिसंग्रहे। पुत्रपोत्रश्च तस्य पुत्र
 का पुत्र एव वेति। तथाच पुत्रः कुर्यात्पितुः श्राद्धं पत्नी च तदसंनिधौ धनदायश्च ददितुं
 ततो ज्ञाता च तस्मै इति तथा। ज्ञातुः सौदरा ज्ञाता कुर्याददादितस्मै ततस्सौदरा
 ज्ञाता कुर्याददादितस्मै ततस्सौदरा ज्ञाता तदनावेतस्मै तदिति तथा। उंसन्नवा
 धं प्रपिता ज्ञाता तथा यजः। जननी वापि संस्तुयति मरुदनाद्याथा न वेत्तु ननु। ननु माता
 नवपिता कुर्यात्पुत्रस्य पितृकं। नायजश्च तथा ज्ञाता वाह्येण च कर्तव्यं सामिद्यादिवा
 कोमातापित्रोः पुत्रस्योर्ध्वं देहिक निषेधश्च। कथमधिकार इति चेत्। निषेधस्य पुत्रा
 दधिकारि संज्ञावविषयज्ञातविधनस्य तद्विहीनविषयत्वं तदाह बोधायनः। यस्मिन्
 देन कुर्यात्तां सपिंडीकरणं विना गथायां नुविशे प्रणयानपि समाचार इति। कुर्या
 तां मातापितरौ विनिशेषः। कात्यायनोऽपि। अनुज्ञा अयज्ञा वापि ज्ञातः कुवी तसंस्क्रियो। १७२

ततस्सौदरश्च दत्तकमणनयश्च योरिति स्मृति संग्रहे पि पत्नी ज्ञाता वतस्तस्य पि
 ता माता तथा सुता। तथा। जगिनी नागिनयश्च सपिंडः सौदकश्च। असंनिधने पूर्वेषां पुत्र
 तः पितृदाः स्मृता इति। माकंडेयपुराणे। सिरस्युत्पन्नं बंधुश्च सखायश्च सुरस्य च ज्ञा
 माता स्नेहत कुर्यादिति। पितृमेधिकमिति। सवर्णावैश्या पतिकाशये तस्य रिक्ततः। तज्ज्ञा
 तीयेन रिः सम्यक् ददाद्याः सकलाः क्रियाः। सर्वेषामेव वसनां ब्राह्मणो नृपतिर्यत्नां च
 दपुराणे। सवर्णावैश्याः कुर्यात्तद्विना ममंत्रकमिति। अत्राश्रय इति पत्नी व्यतिरिक्ता प
 त्री उधर्म विवाहो देवा नासुरादि विवाहो दासा उखीना न मेव तदाह शातातपः। धर्म्ये वि
 वाहे कृदाया सापत्नी परिकीर्तिता। सदाधिकारिणी ह्येयत्पूर्वधर्मकारिणीति। कथं क्रीता
 उयातारी न सापत्न्य निधीयते। तसा देवेन पित्रोः स्यात् दासी तां मुनयो विदुरिति। जोतमोपि।
 पुत्रा न वे सपिंडा माह सपिंडाः। शिष्याश्च दधः। तदनावेतस्मै विना वाया विति। विष्णुपुराणे
 विशेष उक्तः। पूर्वा क्रियामध्यमताश्च तत्रात्रिप्रकाराः क्रिया ह्येषाः ह्यसा ह्येवं शुभमो

अक्रादज्ञानां मध्ये बुधादादाद्याः क्रियाः स्मृताः ताः प्रवर्धयामासि मास्ये को द्विष्टसंज्ञि
 ताः प्रातपिष्टवमापने सपिंडीकरणद्वयं क्रियते याः क्रियाः पित्र्याः प्रोच्यत नृपो जराः पि
 तृमातृसपिंडसु समाप्तसलिले स्त्रियाः तस्यैव तगतिर्विपिराज्ञावाधनहारिणाः आद्या
 द्याः क्रियाः कायाः पुत्राद्यैरवचोत्तराः न दोद्विजैर्वनिरः श्रेष्ठकायपि न्यादिनिष्ठेति
 अपुत्रायास्त्रियः सपत्नी पुत्रपतिवर्धिता दैहिकं कुर्यात् तदा दमनुः बह्वीनामेकप
 त्रीनामेकाचेतुः पुत्रिणी न वेत्ता सवस्त्राश्च पुत्रेण प्रादपुत्रवती मनुजितिका आश्रयनापि
 विद्वन्मदोरसः पुत्रो जन्मन्पाद्विदिकं तदना वे सपत्नी जः हे त्रजाद्यास्तथा वता तथा
 वतातेन प्रकारेण अरसवदेव श्रुत्यर्थी तेषामना वेतुपतिः तदना वेतु सपिंडक इति ज्ञा
 रवोपि ज्ञायं पितुं पतिर्दद्यात् न नृत्तं नायति ये वचोश्च स्वादयस्तु पावेव तदना वेतु मोद
 र इति सपत्नी वा कुर्यात् तदुक्तं श्रुत्यर्थं सारः पुत्रानावेमिथो दपती सपत्न्यश्चेति अ
 त्रजाङ्गना वेरादेना संनिधनमुच्यते ननु विनाशसात्रं असंनिधनं विनाशदज्ञांतर

१७३

स्त्रियाच नवतिः अन्यथा पुत्रादा वधिकारिणि देशांतरस्थिते मृतस्य दादादिकमणिं
 लोपयवस्यात् तदा वसतिः असंगोक्तसंगोक्तवायदिस्रीयदिवा पुमान् प्रथमदयोद
 द्यात् सदर्शा दे समापयेदिति वचनमप्यनुपपन्नमेव स्यात् तदेतथा नावशा हो संनिधन
 नवचनं एवांगीकार्यः अनुपनीतोऽपि पुत्रः अतस्तद्वद्वैतपितुरग्निदानं समं त्रकं त्रवा
 चरकर्मणि अथानियोजयता धर्मपत्नी वपन्त एवमेव तदा दकायायनः असंख्यतेन
 पत्न्या च अग्निदानं समं त्रकं कर्तव्यमृतवत्सर्वकार्ये दयमेव दिवर्षत्रया इव मिलत इ
 डापि सर्वमंत्रवत् कुर्यात् तदा दमनुः ननु पेतो पितुर्वी तमंत्रवत्पुत्राधिकं यद्यसौ
 ततस्तद्वद्वैतपितुर्वी तमंत्रवत्पुत्राधिकं यद्यसौ ततस्तद्वद्वैतपितुर्वी तमंत्रवत्पुत्राधिकं यद्यसौ
 प्रसृजितवेदोच्चारणं न कारयेदिति तथा च ततश्चाज्ञानेन तस्य पुत्रोऽपि आर्द्रसमाचारता इति
 निषधमत्कथं ततस्तद्वद्वैतपितुर्वी तमंत्रवत्पुत्राधिकं यद्यसौ ततस्तद्वद्वैतपितुर्वी तमंत्रवत्पुत्राधिकं यद्यसौ
 दयं प्रथमवर्षवृडा कस्तान्न तविषया तथा च मनुः ननु स्मिन्नुच्यते कर्म किं विदामो

निबंधतातु नानि व्याहरये ब्रह्म अधः निमयनाह त इति अधः निमयने प्रत्येक कर्मन सम
 र्थवानाक पुत्रे तदन्तराधिकारि निमयने सर्व किं मेव तत् किं न क्रियत इति चेत् सद्यः स
 ति पुत्रे निषेधता तथा ज्ञाप्यते पुत्रे पुत्रवर्माने पुत्राणां विकारये अधः अत्र कल्या
 ण पुत्रस्य आर्धं कुर्यात् अनादिक इति ब्रह्म च यो पि माता पिता पापमया नान्यया गोमा
 इति हि कं कुर्यात् तदा दया इत्यर्थः आचार्य पितृपापमयानि हृत्वा पित्र्यता व
 न निमित्तैरेव पवर्ग्यते ब्रह्म तन्त्राय तत्रार्थः सकृदा न्न मा शौचान् माता
 पितृव्यतिरिक्त विषयो स एवाह न ब्रह्मचारिणः कुर्यात् पतिता इति चेत् उदकमिति
 पिंडदानस्याप्यपलक्षणां मन्त्ररपि आदिष्टो नोदकं कुर्यादा व्रतस्य समा
 पनात् समाप्त्युदकं च त्रिरात्रमशुचिर्न वेत्तीतीत्यादि प्रतिक्रियादिति चेत्
 ति ह दं मन्त्राः कीर्तयानोदकं कुर्यात् अनाचार्या विधर्मिणा गन्तव्यं ददावेव सु

१७४

राप्यथैव योषित इति अज्ञाति संस्कारशौनकेन विशेष उक्तः अज्ञाति दादप्र
 थमं तृतीयं पञ्चदश्यादि पिंडानां अष्टौ द्वितीयं दानि संवयुन आर्धं चतुर्थं दिवसे च
 कुर्यात् इति इवेति सपिंडाधिकारि पितृतातापापं द्यादीनामोद्ये हि कं
 न कार्यं तदा दया इत्यर्थः पापं द्यानां श्रिता श्रिता नृद्वाः कामगादिकाः सुराण्य
 आत्मत्यागिन्यानां शौचोदकनाशना इति पापं वेदवाच्यं लिङ्गधरणां अग्नि
 कारसति आश्रमविशेषरहिता अनाश्रिताः ब्रह्मसंस्थस्य पितरि कोत्र मद्रव्या
 पहारिणः सनाः पापं द्यादि मरणस्याशौचादि निमित्तं त्राना वा त्सपिंडे रुदका
 दिनकं त्वमिति चेत् अंगिराश्चंडाला इदं कुर्यात् अनाश्रिताः विधत्तादपि दं
 द्विज्यश्च पशुश्च अमरणपापकर्मिणां मन्त्ररपि दृष्ट्या संकरजातानां प्रव्रज्यां सु
 चतिष्ठतां आत्मनस्यागिनां चैव निवर्तनोदकं क्रियेति आत्मत्यागिषु विशेषो
 नोतमेनोक्तः प्रायोनाशकं चास्त्राग्निविषोद्धनप्रपतने चैव तामिति एते पांशः

रीरत्यागादिषु पुण्यनदीजले हि प्रावर्षानंतरं नारायणबलिं ज्ञासर्वमौर्ध्वं दे
 हिकं कुर्यात् तदुक्तं आत्मनश्चाग्निना नाशियतितानां तथा क्रिया तांषां मपित
 यागंगाताये संस्थापनं मतमिति घट्टिं चान्मतापि गो ब्राह्मणदनानां च पतितानां
 नांतथैव चोक्तं संवत्सरा उक्त्यां सर्वमवोर्ध्वं देहिकमिति वृद्धया जवल्कोपि
 नारायणबलिः कायो लोकगहनियां नारे तथा तांषां न वेद्यो च नान्यथेयं वदी
 न्मनुरिति आशुषः अनियं चान्मताया नुसारणद्वियुणं प्रायश्चित्तं विधाय ना
 रायणबलिं ज्ञासं वत्सरादवगिपिका यं अन्यथा कर्मलोपः संवत्सरोच्चादिता
 म्भुविहितमायं एतन्मत्स्यविषये गिरसा विशेष उक्तः वेदानं प्रह्लिपे दसुच्चावस
 थं च उच्यते पात्राणि च ददेत्तौ यजमानो वृथा मृत इति आदितां विप्रान् वि
 षये चोपाचारः चांडालेन च काकेन गोविद्विप्रैश्च दत्तं यद्विप्रैश्च दत्तं वि
 शेषेण तन्मघातकः ददेत्तत्राह्मणं विप्रं लोकानो मंत्रवर्जितं दद्याच्छीविषु नर १७५

ह्यक्षी एण ह्यालयेततः सुनाग्निनाश्च मंत्रेण पृथगेत नूतुन देहदिति एवं निंदितं मृ
 नामृतानाममृतं प्रायश्चित्तानां कदे नोर्ध्वं देहिकं ज्ञा प्रायश्चित्तं न शुद्धं न वाती तदु
 क्तमात्मनो ज्ञाग्निमुदकं स्नानं स्पृशं नंदवनं कथं रज्जु छेदाश्च पातवत्तत्र उच्यते
 शुध्यति संवत्सरे एषाममृतं मंत्रेण ददेत्तदा देहं कटोदकक्रियां ज्ञा ज्ञा
 सांतपनं चारदिति उक्तं निमित्तैः प्रमादेन मृतानां चाज्ञा चकार्यं तदादागिरां अथ
 कश्चित् प्रमादं नम्रियतां ग्दकादिभिः तस्याशौचं विधत्तव्यं कर्त्तव्या चोदकक्रिय
 तांश्चास्त्रोक्तमायं एतन्मघातविषये विशेषश्चाप्युक्तः यथा वृद्धः शोषः स
 तर्लुक्कप्रयाग्यातलिप्रक्रिया आत्मानं घातयेद्यस्तु वृद्धमनवानां बुद्धिः तस्य त्रिग
 व्रमाशौचं तृतीये वृद्धिं संवत्सरे तृतीये उदकं ज्ञा च उच्यते आहुताचारदितिस पदिते
 उविशेषः स्मृत्यर्थमात्रोक्तः तस्यानागवृत्तं कार्यं तसं वत्सरे नाप्रशुक्तां पंचमीमार
 ज्यपंचम्या उपवासा कार्यः यथा च उच्यते मेकन कं पंचम्या न कं क वनोदारु मयं मृत्त

यं वा। नागपंचकलं च बागाधेः करवीरेऽतपत्रैर्जति कुसुमैः वनंतं वा सुकिंशं च
 पद्मं कफोटिकं अश्वतरं धृतं तराशुशं पालं कालिकं तक्षकं कपिलं पंचम्यां संप्रहृपं
 आह्लाष्टं पातुष्टं तपायसमोदकं नेत्रियेतां संवत्सरां ते निवृत्तं संप्रहृपमद्वालं लतां
 जनां सोवर्षनागदानं गोदानं च कुर्यादिति। न विष्यत्पुत्राणि। सुवर्षतारनिष्पन्ना
 नागस्तथागतं। व्यासाय दत्वा विधिवत्पुत्राण्युत्पन्नाः पुत्र्यादिति। नारायणवलि
 चतुर्वांश्चाद्यादिकं च कुर्यात्। नारायणवलिश्च स्मृत्यर्थसा एव प्रोक्तः। कस्यां चि
 क्षुत्केकादश्यां विष्णुं देवस्य तं यामवयथावदप्यतस्मिन्प्रेमधुवृतास्तु तिलमिश्रा
 नृपिंडान् विष्णुयेण प्रेतमनुस्मरन् प्रेतस्य नामगोत्रमुच्चार्य दक्षिणाय पुदने पुद
 क्षिणां विष्णुवोदवागंधमधैरन्यथ पिंडं प्रवारणांतं चानद्यां प्रक्षिपेत्। न पत्न्या हिम्या
 दद्यात्। तत्तस्य मयैवरात्र्याममुमान् बालगणना मंत्रोपोषितः शोचते मध्यमं क्रवि
 लुमन्त्रं च एकोद्विष्टविधिना बालगणयादप्रक्षालनादि तृप्तिप्रश्नांतं च वापिंडपिष्टय १७६

ऊवदुश्चेष्टनाद्यवलेपनांतं च वा विष्णवे ब्रह्मणे शिवाय यमाय सपरिवाराय च उ
 रः पिंडान् दद्यात्। नामगोत्रसहितं प्रेतं संस्पृश्य विष्णोर्नामसंकीर्त्य पिंचपिंडं दद्यात्। ततो
 विप्रानाचां तान् दक्षिणादिति श्रोत्रयिवातस्मध्यां ब्रह्मणं वेकं प्रेतमुध्मसं स्मरन्
 हिरण्यदिनिरतिशयं न संतोष्य पवित्रपाणिनि विप्रैः प्रताय तिलादिसहितं सुदकं दा
 पयि वा शृङ्गने भद्रं पुत्राद्यार्द्धाददिकाधिकारव्यतिरेकैर्बहुदारादृष्टिः
 प्रकारा अपि दादाद्याः क्रियाः कायगितुं कुरुं दक्षराणामलमेतन्मनुष्याणां यप्रवि
 लां यत्प्रकीर्तितं तदुक्तं न लमात्तं पुर्विधमज्ञानिनामपि। नृपिनिष्ठानि दिष्टानिः
 तिः पावनीपरा आदहपतनात्तस्य कुर्यात्पिंडोदकक्रियेति। दायादयदणानावे
 पुत्राद्येरावशकाधिरितिः प्रकारा अपि क्रियाकायगित दादातुर्विधमिष्टानि प्राप्स्यं
 बो। पुत्रः पिंडविज्ञानावेदद्यादिति मायुं देयोपि पुत्राणावचतत्पुत्रापनीमाता तथा
 पिता विज्ञानावेपि विष्णुश्च कवीरन्तोर्द्धादेदिकमिति। अत्राराहणविषयविशेषः

शु
 मृथसारप्रोक्तः। सहददनेनुपिंडश्राद्धादोपाकेकां कालेकां कत्रैक्यं च न वति तत्र
 न्यारादणं द्विधमकल्पितं। नत्ररिप्रते बलवयंतद्वारादणं। अत्रारादणपक्षेतिहारी
 तनफलातिशयदर्शितः। यथा। मातृकं पितृकं त्रयं त्रयं वप्रदीयते। कलत्रयं पुना
 यत्र नत्ररियानुगच्छतीति। इतरांगिरसावपि। तिस्रः कोट्योऽष्टकोटी च यारोमाणि च मा
 नवो तां वकालं वसेच्छयेन त्रिरियानुगच्छतीति। तथा चोप्यालयादी यथा व्यालं बिला
 उधरते बलात्। तदुधुं यसानारी। तानेव सह मोदते। तत्र सान्द्रपरमासूयमाना
 शारागणैः। क्रीडते पतिना साध्यावदिद्राड्यं दुर्दशादारीतोपि। मृतेन त्रीरियानारीस
 मारोदधुताशनं। मातृधृतीसमाचारासूयलोके मदीयते। यावदांमोमृते पयोः स्त्रीना
 त्मानं प्रदीपयेत्। तावन्नसुखे स हि स्त्री शरीराकथंचनेति। तथा। ब्रह्मघोवा सुरा
 पोवामित्रघोवा नवेत्यति। पुना अविधुवानारी तमादाय मृता उया। अयं वसवसिं
 स्त्रीणां अगतिनीनां अवालापयानामाचंडालं साधरणोधर्मः। ननु मृता उगमंते

१९३

रमृ
 प्र
 शिवा नृणां बालेण शासनात्। यास्त्री ब्राह्मणजातीयामृतं पतिमनुब्रजेतो सा अर्गमा
 तमघातेनात्मानं न प्रतिनयेत्। इत्येवमादिवाक्यैर्ब्राह्मणा अनुगमननिषेधकथं
 सर्वस्त्रीणां साधरणोधर्म इत्युच्यते। सद्यः निषेधस्य पुथक् क्वित्पारोहणविषयवात्।
 तदुक्तं सुत्रानसाधुय क्वचित्समारुह्य न विप्रागं तु मर्दति। अत्रासां विधनारीणां स्त्रीध
 मयि पस्मृत इति। दत्रां तस्मै उविशे प्रउक्तः। अशांतरमृते पयो बालेण पादद्विनि
 सदानुगमनं न वयेवो इतरा सामस्य नावेपि पतिपादकादिकं किमपि चिन्तयद्दीवा
 विज्ञानावेपि सवति। पुथक् क्वचिद्यमनुज्ञा नादिति। अस्यां शरीरांगवेन उत्पन्नादे
 कबोदित्पारोहणमेवो तथा। अत्रारादणविधिश्चास्मृथर्थसारप्रोक्तः। अत्रारादणं
 सर्वजातिस्त्रीणां पतिव्रतानां प्रवाप्तं। आत्मना ननु असर्वपापकृयादनेकोत्तराणं
 वा अनेकसूक्तैरफलं दं मोहदं च। आसुरारो यमैश्च यत्र मित्रादिसंपत् प्रदं च।
 अवदादिधावेध्यादिनाशकरमित्यादि उराणस्मृतिप्रसूयते। तत्राचारादणं

त्रिपानिषिद्धं। ब्राह्मणगर्जिण्याब्रह्मदत्तासमोऽक्षत्रियगर्जिण्याक्षत्रियादिवधुएवोसर्व
 वसथिपथ्यासादेकचित्पारादणंकार्यं ब्राह्मण एकाएकचित्पारादणमेवानुपुथकृचि
 त्पारोदणंकार्यं क्षत्रियादिस्त्रियातर्जिदशांतरमृतं पृथक्चित्पारादणमपि। अस
 वसथिपथ्यापृथक्चित्पारादणमेवकार्यं। अत्रारोदणंकरिष्यामीति संकल्प्यपत्तिन
 मस्युच्यविति मारुह्यसर्वप्रयोगंकारयेत्। यद्वा संकल्प्यप्रयोगेहतेदह्यमाने तत्र रि
 नत्राग्निं प्रविशेत्। चिति त्रष्टावयानारीमोहाद्विवलिता प्राजापत्यं वारता संघातमरण
 च वित्रासमृतेवोक्तः। यथास्त्री पुरुषमरण एव एकस्मिन् दहने काले प्राप्ते संदेवसा
 नांसमानधर्माणां पथ्या सह दहनं त्रया उदकं पिडादिकं पिडु पूर्व त्रया पथ्याणां पिडा
 कार्यं। असवसनिं समानधर्माणां पत्नीनां सह दहनं उदकं पिडादिकं पिडु पूर्व पृथगे
 वा धमृतां सर्ववसनिं समानधर्माणां कपालाग्निदह्यानां सह वा दाहः। उदकादिकं
 ज्येष्ठपुत्रं पृथगेवास्ते दाहिवशां सपिंडं द्विजनिर्दणो मनुना विशेष उक्तः। असपिंडं १७८

द्विजप्रेतं विशेषेण द्विजवंधुवत्। विश्वश्रुतिविश्रुतमनुः प्रादश्वबंधवान् विशेषेण देयदिव
 सतातथा यद्यक्षितपात्रादशादिनिवश्रुति तन्नादस्वाक्र निवचनस्मिन् देवसे
 दिति एतज्जातीयविषयो विजातीयविषय उगोतमेने विप्र उक्तः। अवरश्च धर्मः पूर्ववत्
 मुपसृज्यते। पूर्ववापरेततः शाबोक्तमाशौचमिति ब्रह्मपुराणे ब्राह्मणं यक्षत्रियविश्या
 दिदीनसंस्कारविशेष उक्तः। ब्राह्मणस्य वसनिं न करोतिकदाचनो क्रामान् मोहादया
 धोनात्तत्रावृत्तातितां ब्रजेत्। विप्रः क्षत्रियादिस्त्री प्रसूताः सपुत्राणामपि दाहादिकं कुर्या
 त्। क्षत्रियादिस्त्री प्रसूतसुत्रास्तु पित्राह्मणस्य दाहादिकं कुर्यात्। रिवात उक्तं तत्रैवोपुत्राः उ
 वंति विप्राय दत्तं विदुश्च प्रयोनयः। पुरोहितो वामं त्रीवा विद्यमानः सपिंडस्य राज्ञे सत्प्रमु
 कोऽत्राशौचं त्रयादाहादिसंस्कारं कुर्यात्। तदुक्तं ब्रह्मपुराणे मृते राज्ञे सपिंडे तु निरपयेत्
 रोदितः। मंत्री वा तदाशौचं उचीवपिश्चाकरोतिसंज्ञति। अनाथप्रेतनिर्दरणे विशेषमादा
 पाराशरः। अनाथं ब्राह्मणं प्रेतं येवहति द्विजातयः। पदपदे यज्ञफलं अनुपूर्वा लभंति।

नतेषां नाशं किं चित्पापं वा शुभं कर्मणि। जला वगादना तेषां सद्यः शौचं विधीयते।
विधिवाच्यं तस्य बीजं द्वित्रैवित्रोपमं विनोक्तं। मृगोत्रे वा मृगोत्रे वा योनवद्विधं वा सुतः।
पिंडश्चाद्यविधनं वदन्ति। प्रायश्चित्तं निर्वपितं बीजं नेतुं ततः पश्चात्तद्वैजं जीवति चतुर्दश
तु बीजं नेदद्यात्। रादेव मृतपश्चात्प्रदीयते। एतच्च युवादिनियोगेन विधिनादवरा इत्यम
विषयां च नित्यो गंत्यन विषये तु नारदः। ज्ञाता ये च नियुक्ता यामेकेन वक्तुं स्यात्। अरि
चतां ज्ञेयं सर्वं बीजं नाम वतं सुताः। दद्यात्सु बीजं नेपिंडं माना च शुक्लं तो हं तां अशुक्लं ने
पतायां तु पिंडं दोषो दुर्गवचेति। वक्तुं पुत्रास्यो ह्येदिदं कर्म विनोक्तं न त्रयोपमं विसृज्या
ज्येष्ठ एव कुर्यात्। तदा दमं रीचि। सार्वभौमं तं ज्ञात्वा ज्येष्ठे निवृत्तं यत्तं। इत्येव विनोक्तं
न सार्वभौमं वक्तुं न वेत्। विनोक्तं द्वयोरपि अहंदिदं कोपयुक्तं किं चिच्छ्रद्धं न ज्येष्ठाय निवे
द्ये कीलतं इव मय्य विनोक्तं मेव न वति। विनोक्तं पुत्रव्यसमीकरणेन कस्य कर्तृव्यं
इति आद्यादिन सांख्यिकादौ। तथा चोक्तं मिताहरायां न वश्चादसपिंडश्चाद्या

१८५

पिंडोऽपि एकेनैव कुर्यात्। एतच्च विनोक्तं धनेष्वपि न वश्चादस्य।
सपिंडीकरणे प्रादुर्भावाद्येकेनैव कार्याणां अथैकिसामर्थ्यादेव न वश्चादव्यतिरिक्त
आद्यश्च विनोक्तं धनानां पृथक्करणं प्राप्नोति। अतश्च विनोक्तं धनेः सांख्यिकादवगिष्ट
यगेव कार्या। मृग्यस्य सारपि आद्या क्रिया प्रकरणे वाक्। अनकपुत्रवत्तं ननु मते ज्येष्ठ
एव दद्यात्। द्रव्येण विनोक्तं मेवा विनोक्तं वेति। उक्तेष्वधिकारिषु पुत्राद्यसंनिधाने प्रथम
दिवसापक्रांताने वमध्यपुत्रागमने पिंडश्चादप्यंतं पिंडोदकदानादिका क्रिया कार्या।
तदुक्तं ह्यपरिग्रहे। असंगोत्रः संगोत्रो वा यदि स्त्री यदि वा पुमान् प्रथमे दनि प्रेषादद्या
अदशादं समापयेदिति। प्रथमे दनियं दद्यात्। दत्तांतं तदेव चेति। दद्याद्दानंतरमेकादशा
दादिकं संनिहितं पुत्रादिनेव कार्या। तदन्तावे प्रथमोपक्रांताने वा सपिंडीकरणं वसन्ति दितेना
पिंडोऽपि निवकार्यं इति अधिकारिण उक्ता। संस्कारविधिसुत्राख्ये देन निन दानोक्तः। सर्व
सूत्रोक्त एव ग्राह्यः। रात्रि मृतस्य रात्राववदादः कार्या। वपनं प्रातः कुर्यात्। तदुक्तं स्मृति

संग्रहोरात्रौ द्यूतपिंडांतं नवावपनं वृत्तिं तं वपनं नेष्यते रात्रौ श्वघ्ननीपैव वपनं क्रियेति।
 यत्रुनिगमवचनं। संध्यायांचतथारात्रौ दाहः। पाथेयकर्मधीनवपनं वपनं कुर्यात्।
 तन्निष्पलतां वृत्तिरिति। एतदुद्दिष्टं तस्यालस्यादिनारात्रौ दाहनं कार्यं इत्येवं परं वप
 नं च युरुनिपाते मृतदिने द्वितीयपंचमेव सप्तमे वा कुर्यात्। मृतकांत मृतकं निवृत्त्यर्थं
 च कुर्यात्। तदुक्तं। गंगायां न्यक्षरहेवे मातापित्रोर्गुरा मृतौ। आधमनकाले सोमं च वप
 नं सप्तसु मृतमिति। युरोर्मंत्रोपदेशाविद्यापदेशाचतया। द्वितीयदैनिकं त्र्यंशं दुर
 कर्म प्रयत्नतः। तृतीयपंचमेवापि सप्तमे वा प्रदानं तद्वति। अत्र द्वितीयादिकल्पः। पूर्व
 पूर्वत्रासनं वेत्तत्र रात्रौ कर्तव्यमिदं परं। आपश्च वसु। अनुजाविमां च परिवप
 नमिति। अनुजाविना ल्यवयसः सपिंडाः पुत्राः पुत्राश्चति पारिता ते मितो ह रस्य
 उक्तौ स्तनुजा विना मियनुजा विनः पुत्रा एवोक्ताः। अतश्च देशाचारानुसारणव्य
 वस्थापनीयं। देवलोपि। दशमे दनि संप्राप्ते स्नानं ग्रामाद्वह्निं वेत्तु तत्र जात्या निवा

200

सांमिके शांश्मश्रु नखानि चेति। अत्र दशमे दनीति मृतकोपलक्षणे के शांश्मश्रुत्या
 गस्य मृतकांतं कर्तव्यं समाह्वय मृतकांत एव कर्तव्यं प्रतीयते वा ससांच मृतकांतं द्या
 गः। मृत्यंतरा प्रोक्तः। अत्र च वासमाद्याग इति। आशौचे सपिंडानां नियमाश्च मनुष्योक्ताः। अ
 क्षारालवणान्नास्य निमज्ज्युश्च ते ब्रह्माभासाः शानं न वां र्नीयुरिति गोतमोऽपि अधः श
 य्यासनो ब्रह्मचारिण इति। याज्ञवल्क्योपि। क्रीतलश्चाशानां प्रमोक्षपेक्षे पृथक् कृतिता वि
 ति। अत्र क्रीतलश्चाशानं नियमो दिनत्रयमेव तथा च वसिष्ठाः। यदा नृवृजिवा अथः प्रक्षार
 यदमनश्च तत्रासीरनु। क्रीतो ल्यनेन वा वत्तरे निति। अत्र अदमश्च त इति क्रीतलश्चाशाना
 नावे अनेन कार्यं। अन्यथा याज्ञवल्क्यवचननिरोधम्यात्। अदात्तपरं क्रीतलश्चाशानेन
 नियमो संनवे कार्यः। इत्युक्तं। मृतिकायाश्च मृतायाः। अक्षिं ब्रह्मादाहसंस्कारं कुर्या
 त्। अक्षिप्रकारं मितो हराया मुक्तः। मृतिकायां मृतायां च कथं कुर्यात्। इति याज्ञकाः। कुंजसलि
 लमाधमयपंचगव्यं तथैव। पुण्यशिरिति मंत्रापावाच्य अक्षि लनेन तः। तानेव स्नापयिष्य

दाहं कथयिष्यामि विधिः पञ्चमिह स्नापयिष्यामि प्रतारजं शुभं वास्त्रं तदा दत्तं
 यद्विधिपूर्वकमिति वाचा ब्राह्मणवचनेनोक्तं रिता यारजं लायाः स्नानाशक्तेः शुद्धिः
 कारश्चान्न सादं विनाः ज्वरा याचता याना रीरजसा च परिष्कृता कथं तस्या नवोत्पत्तिः
 स्यात् केन कर्मणा चतुर्थे दनि सं प्राप्ते स्मृशो दन्या उतां स्त्रियां सा सवेला वगा ह्यापस्ना
 वास्ना वा पुनस्मृशं तो दश द्वादश द्वादश वा अत्रामेव पुनः पुनः अत्रेव वा ससां द्यागः त
 तं शुद्धो भवेत्तु सा दद्यात् कृत्वा ततो दानं पुण्या देन विमुच्यतीति अत्र प्रासंगिकं किंचि
 द्विष्यते यथा कं मिता चरायां शुद्धानुशुच्युर्थं क्रिस्ना नेन स्त्री रजं शुभं लाभे देवे कर्मणि
 पित्र्ये च पंचमेदं विमुच्यतीति पंचमेदनीति रतो निवृत्ति का लोपलक्षणं अत्रिणा च विशेष
 षउक्तं रजं शुभं लाय हि स्नाता पुनरवरजं शुभं अष्टा दश दिना देवगिश्च विचित्रं न विद्य
 तो एकोनविंशते रघोरोका हस्या त्रयोदश दिना विश्वप्रवृत्तं त्रिगत्रश्च विचित्रं
 दिति यत्तु स्मृत्यंतरवचनं चतुर्दश दिना देवगिश्च विचित्रं न विद्यत इति ततः स्नानदि २०१

न प्रच्युतिदिन गणना नि प्रायमिति वेदितव्यं इति प्रासंगिकं परिसमाप्य प्रस्तुतमनुसं
 धीयते अथ पंचके दमृतदाह विधिः तदुक्तं गरुडपुराणे आदौ शुद्धाधनिष्ठा इमे तन्म
 त्त्र पंचके एव दत्तं तदाह पञ्चमं सर्वदा नवेतो दाहं मृत्रन कर्त्तव्यं विष्ठा दः सर्वज्ञाति
 पुनः जतं दीयते तेषु अशुभं सर्वदा नवेतो पंचकानंतरं कार्यं कर्त्तव्यं सर्वमन्यथा पु
 त्राणां गोत्रिकां तस्य संवापो ह्युपजायते गृहे दहानिर्नवेद्यं नृप्येषु मृतस्य च अ
 थ वा नृप्यमध्यं ददाहं विधिपूर्वकः क्रियते मातृपाणां तु सद्यः आहुतिकारणा
 त्वा विप्रैर्नियमतः कार्या मात्रे सुविधिपूर्वका वावस्या त्रसमीपे उदो प्रव्याः पुत्रलाघ
 ता दर्ममयाश्च चारा नृप्यमंत्रा निमंत्रिता ततो दाहः प्रकर्त्तव्यः सैश्च पुत्रलोकैः स
 दाहृतका नेतदा पुत्रैः कार्यं शांतिकपोष्टिकां पंचके शुभतो या सो न गतिल न ते नरः ति
 लानगां च दिशं पंचतदुद्देशं घृतं ददेत् विप्राणां दीयते दानं सर्वविघ्नविनाशनमि
 ति उच्यते तस्मिन् तां च अस्ति सचयने नृतो सतिश्चाशौचकाले विनागनाशौचि

नामंगलस्य शोचि वृत्तिरदा देव लोकादशा द्वादित्रिंशो नष्टात संचयते क्रमात् ।
अंगस्य च निमित्तं ति वसन्ति तत्र दर्शितः । अनुपनीत विषये च स्थितं संचयना नावेपि
आशौच त्रिंशो नष्टात संचयते । आशौच कालादिभ्यः संप्रति नागतः । श्रद्धा विदुः च वि
प्राणां यथा शास्त्रप्रवृत्तिमिति । उपक्रान्त संस्कारादशादमथ । दशापि ते सा उ
नविष्णुपुराणे दर्शिताः । प्रवृत्ता शौचं तत्र सुयदि दर्शयते । समाप्य चोदकं पिंडान्
नमात्रं समाचरेत् । आशौच समाप्तिपर्वतमिति शेषः । अथ शृंगो आशौचमंतरादशा
यदि स्यात् सर्ववर्षिताः । समाप्तिपर्वतं तत्र स्पृश्यादि द्वाद्वादशैः । पैठीनसिः पिं आद्यां दे
वेशकर्तव्या प्रतपिंडादक क्रिया । धिरे देवेदनु कर्वाणः पुनः शावं समं श्रुत इति । ए
क प्रोक्तः न ही एषं द्वितीयो जा विदुः द्वितीयः । एवं च द्वितीयः । एवं सामान्यतः प्रा
ज्ञो माता पित्र विषये विशेषो गालधेनोक्तः । पित्रोरात्र्यस्योचमध्यं उयदि दशसिमा
पततां ता वातवोत्तरं तत्र पयस्वि सोत्रादा नृप रमिति । यद्युगो तमवचनो अंतर्दशादं दत्त

२०२

अत्र त्रसर्वे समापयेत् । पित्रोः स्त्रियां वदाशौचं दद्यात् पिंडं जलां डलेरिति । एतच्च दानुश्च
वदशापि तं विषयं । पारिजात उगो तमवचनो पित्र विषये शुक्ला नृदात्परमिति गा
लववचनस्यार्थ उक्तः । पित्रोः शौचे पिदशापि ते समाप्ति रुत्तरा त्रस्योचितः । किमुता
न्याशौचमध्यं प्रतिपिद्व्यतिरिक्त विषये उत्तरं तत्र स्यावश्यक समाप्ति दर्शनाथं नष्ट
नः पित्र विषयेपि नियमार्थमिति । तत्र गालववचनो यदि प्रदर्शनाथमिव स्यान्नियमार्थं
तदा नृदात्परमिति विशेष नियमं नानिधीयते । अतश्च पित्र विषये नृदादृष्टं देशं
पातपिंडादि समाप्तिः । नृदात्पूर्व उदशापि ते या वदाशौचपिंडादि कार्यमिति गालव
गौतमवचनयोः च वस्तुतया विरोधो युक्तः । यद्वा तत्रैव नृवत्तु पित्र विषये । नियामक
मिति गालववचनस्य नियामकं त्रमंगलं च तथाप्यस्य गालविधिः धर्ममप्याचार
न विनियमनं शिष्टाचारं जालववचनस्य के सुते कृत्वा छिष्टाचारं प्रामाण्या
देवयत्र देशे नृदात्परं दर्शयते पित्र विषयेपि उत्तरं तत्र समाप्ति आदिष्य गाल

ववचनं। यस्मिन्नेशोऽप्यदात्परमपि दशाप्राप्ते संप्रसादौ च पर्यंतं पिंडां जलिदानाद्यु
 पवृत्तिः। तद्विषयागोतं मवचनमिति। देशाचारनेहाद्यवस्थाकल्पनीयेति सर्वमनव
 द्यं। पूर्वदेशकालादिकसनकाष्टमदृष्ट्युत्तर्वधनां संस्कारप्रारंभेदिनादिनियम
 स्मृत्यर्थसारप्रोक्तः। यथा। आशौचदिनमथेव पुनः संस्कारउदृष्टवाधनयादि
 नंसंनवंः शोभां कालांतरक्रियमाणपुनकाये उदिनं शोभामेव संवत्सराहं प्रे
 तकार्ये उत्तरायकालाश्रयान्। तत्रापि सप्तपक्षेयात्। तत्रापि नंदात्रयोदशीत्रि
 दिनं ववर्जयेत्। शुक्रशनिश्चरवारो वद्यो नक्षत्रेषु मरणी। सत्रिकां ह्येषाधुनिष्ठादि
 पंचकं त्रिचक्राणि चानिष्ठानि। सर्वथा वदपि नि। यतीपातपरिघावेष्टतयोगेषु।
 विष्टिकरणेषु। चतुर्थमद्वादशराशिस्थिते चंद्रे चातिदोषाः। द्वितीये पुनर्वसुपूर्वा
 त्तराचित्राविशाखाचतुर्भाप्रवर्षादात्तराषाढाद्विचित्राणि चतुष्टानि
 संनवेवह्यनि। शिष्टान्युष्टानि। याज्ञाणि। सर्वथा दिनसुथसंनवेतानि उष्टवार

२०३

नक्षत्रादियान्मिति। इत्यधिकारिष्वप्युपनिष्कृते दानीमुयनीतादिनां वसन्ति। ने
 देशाशौचकालनेहानिष्कृते। ब्राह्मणविषये तावदाहमनु। दशादंशावमाशौचं
 सपिंडेषु विधीयते। जननेप्येवमेव स्यान्निष्ठानां। बुद्धिमिच्छतामिति। मदायुरात्राद्य
 लायनततद्विषयएव विशेषउक्तः। द्वादशारात्रवामदायुरुष्टु दानाध्ययने विवर्ज
 येनिति। मदायुरुष्टु प्रचतानेवोक्तं। पुत्रावुत्पाद्यवेदार्थं यादयिवावृत्तिचयोददा
 तिसमदायुरुमिति। केत्रादिविषयो याज्ञवल्क्यः। हस्तस्य द्वादशाहानि विशाप
 चदशैव। त्रिंशदिनानि शुद्धस्य तदर्थं न्यायवर्तिन इति। पाकयज्ञाद्विजशुश्रूषादि
 रतस्य मासाश्चैव माशौचां हस्तमाशौचानंतरं क्रितक्रियात्राहणादयः। उदकादि
 स्पृष्टाशुभ्रति। नदाहमनु। विप्रः शुभ्रतपः स्पृष्टाहत्रियो वा दनासुधे। विशेषः प्रती
 दरश्मिं विमं वायुष्टिः प्रहृतक्रिया इति। सतक्रियः सतस्मा न इत्यर्थः। इदं वसप्रसु
 कमाशौचं सर्वमयं। यदि नृणां भिक कालविभ्रमयकवाक्यानि क विरुवेयुः। ततस्तान्या

पदनापद्विषयेन युगवदयुगवद्विषयेन देशाचारतो वाच्यवस्थानीयानीति।
 यदशाहादिसंख्योदयात् उत्तरां कालमधरां नादवकिं जाते आशौचेतद्दिनप्रच
 येकरात्रिंशे भविष्ये प्रथमतागाद्येन यद्याशौचेतदा पूर्वदिनप्रचृतीव सूर्योदया
 त्पूर्वदिनप्रचृतीव पारातदाहकथ्यपः। उदि तेन यदा सूर्येनारीणां दृश्यते रजः। हा
 नतं वा विपत्तिं वा यस्या दस्य स्यात् वरी। अर्द्धरात्रावधिः कालः मृतकेऽनुविधीयते। सु
 तक इत्याशौचापलक्षणां तथा। रात्रिंशे यात्रिंशे गोत्रे गोत्रे पूर्ववत्। उत्तरं
 राः प्रजातेन युज्यते मृतक इति। तथा। रात्रावेव समुत्पन्ने मृते रजसि मृतके। प्र
 वमेव दिने ग्राह्यावन्नोदयते रविरिति। अत्र देशाचारतो व्यवस्था कल्पनीया। आ
 शौचस्य दशा प्रकारा दक्षेणोक्तः। सद्यः शौचे तथैकादश्यादश्वत्थुरहस्यथा। षट्द
 शद्वादशा दशपक्षो मासश्चैव च। चरणां तं तथा चान्यं दशापक्षां सुसूतक
 इति। अत्र दशाहादिपक्षा ब्रह्मणादि च तथैव विषया उक्ताः। मरणांतिकविष

२०४

चित्र ३

यसु दक्षेणोक्तः। अस्मावाचाप्यदवाया कुचा शन्यद्विजः। एवंविधस्य विप्रस्य
 सर्वदा मृतकं न वेत्तुं व्याधितस्य कदम्बस्य संलग्नस्य सर्वदा। क्रियाहीनस्य मूर्धस्य श्री
 जितस्य विशेषतः। व्यसना विंशे मृकस्य पराधीनस्य सर्वदा। आस्यंगविहीनस्य जस्मा
 तं मृतकं न वेदिति। अत्र सद्यः शौचं विनादीनां याज्ञवल्क्येनोक्तं। सविज्ञां दीक्षितानां च
 यज्ञियं कर्म कुर्वतां। सन्निवृत्तिब्रह्मचारिदाट्टब्रह्मविदां तथा। दाने विवादे यज्ञे च संया
 मराष्ट्रविज्ञे। आपद्यपि च कष्टायां सद्यः शौचं विधीयते इति। चात्रिजोवरणसंयताः क
 र्त्तव्ये विशेषाः। दीक्षया संयुक्ता दीक्षिताः। यज्ञियं कर्म कुर्वतामिति विधमना द्युक्तं कर्मण्य
 वसद्यः शुद्धिः। सत्रियदणेन सतदौतां नष्टां लुप्यतया अन्नसत्राव्यालक्ष्यतो सुख्या
 नां सत्राणां दीक्षितग्रहणेन वसिष्ठः। व्रतियदणेन लक्ष्मणादिप्रवृत्ताः स्नात
 कव्रतप्रायश्चित्तव्रतस्थे। विवाहादिप्रारब्धे। एवाराष्ट्रविज्ञे स्फोटकादिरूप
 सत्रे राजन्यादा। संग्रामे संग्रामोद्यतस्य राज्ञः सन्नाहविधौ। प्रास्थानिकशांतिकदो

मादोच। कष्टायामाप्रविद्याधुमदिनिजयमूर्च्छाविस्मयांडुरितशमनाथेकिमीलि
 तथा। संकुचितवृत्तेश्चकुत्परिप्रातमातापित्रादिवक्त्रकुडुवतत्तरणोपयोगिनिप्रति
 ग्रहसद्यः शुद्धिः। इयंचसद्यः शुद्धिः। शोचविनात्फपशमोन्नवति। अश्वश्रनिकस्या
 तद्विप्रया। यस्मैकादपयां प्रसंचितधनः। तास्येकादः। यस्मै दोपयोगयोग्यस्य सवन
 स्यत्रहः। यश्चतुरदपयां प्रधनः। कुंजीधरस्यधनः। तस्यचतुरदः। कुशलधनस्यदशा
 दशति। एवंयस्यवावकालमर्जनावस्यप्रवनेतावकालमाशौचं। मापडुपाधिकवा
 दाशौचस्यति। मितदशयां। स्मृत्यंतरापि। निजमंनंप्रदास्यासिंलकुवांप्रायणा
 दिष्टानि वृत्तेन कुदोमादो। ब्राह्मणादिक नोन्नोत्तदीननियमस्यापितस्यनाद्य
 स्यकस्यविदिति। सद्यः शुद्धिरितिवाक्यशेषः। तथाच। निमंत्रितेषुविप्रेषुपारश्वशास्त्र
 कर्मणि। निमंत्रणाद्विप्रस्यस्वाध्यायया। चिरतस्यचा। ददपिष्टुतिष्टुनाशौचं
 विद्यतेकचित्। प्रायश्चित्तप्रवृत्तान्नदाद्यब्रह्मविदांतथेति। इदमाशौचमादिता।

204

नदीदिदि नमास्यानादितामेमरगदिनमारस्यवेदितयां। तदाहोपेदीनसिः। अनग्निमत
 उज्जाताराशौचादिविज्ञातिषु। दादादग्निमतोविद्यादिदेशस्मृततथेति। अतुलोमहृत्रा
 दिविजातीयसपिंडाशौचेविप्रोपावेक्षायनेवाक्तः। हविषविट्श्रज्जातीयायस्यविप्र
 स्यबंधवाः। तेषामाशौचेविप्रस्यदवाहाकुक्षिरिष्यतइतियमुदारीतवननोदवाहाकुध
 तेविप्रोज्जमदानोमृषानिषु। षड्विस्त्रिभयैकेनरुत्रविट्श्रज्ज्यानिषु। इति। एतदाप
 द्विषयंविष्णुरपि। हविषस्यविप्रश्रज्ज्यासपिंडेषुषट्त्ररात्रिरात्रान्यांविशेषश्रज्
 सपिंडेषुप्रात्रेणशुद्धिः। दीनवसन्ति। रज्ज्श्रज्ज्यासपिंडेषुजातेषुमृतेषुतावदाशौचं
 व्यापगमेशुद्धिरिति। आपसंवेनविशेषउक्तः। हविषविट्श्रज्जातीनायदिस्यान्मृतमृ
 तको। तेषांउपिष्टकंशौचंविज्ञातांउमाट्टकमाट्टकमिति। विज्ञानांउसापिंडांउत्रिषु
 षमेवातडुक्तं। यद्येकजातादंबहवः। पुथकूदेनापुथकूजनाः। एकपिंडाः। पुथकूशौचाः
 पिंडश्चावर्ततेत्रिषु। इति। पुथकूजनानिज्जातीयाः। प्रतिलोमानांउमृतकांताद्येव

प्रतिहोमाधर्मादीना इति स्मृता बुक्कवाता संग्रामे निमुगप्रदाणे मृतानां गोब्राह्मणार्थं
 च दत्तानां सद्यः शौचं तथा च मनुः उद्यते रोदके शस्त्रैः ह्यत्र धर्मदितस्य चोसद्यः संतिष्ठतय
 इत्यथ शौचमिति स्थितिरिति यज्ञपिंडदानादि कृष्यः संतिष्ठते समानो भवतीत्यर्थः। म
 नुरपि डिं वा ददतामां च विद्यता पाथिविनवो गोब्राह्मणस्य विनाथे यस्य च प्रतिपाथिवि
 इति श्रुत्यै परिपालनाधिष्ठतस्य मनुगज्ञां परिपालन एवाशौचनिवृत्तिः। कृतं सदी
 कृत्याद्यस्य शौचनिवृत्तिरिति। आशंक्यते न बोक्कं। सोमा कृष्यनिले प्राणो विना पित्रो
 र्यमस्य चो अष्टानां लोकपालानां वपुर्हरियते प्रोक्तं। स्मृत्त्यर्थमात्रेण। स्त्रीविप्रा
 र्थं गवाथं च संग्रामे विद्यता दत्तानां सपिंडानां नाशो यथैव च न। ब्राह्मणार्थं विपना
 नां योषितां गोशूद्रपिवा। आदवे पिदतानां च एक रात्रमत्रा च कंमिति एतद्वद्वते
 न कालांतरमृतविषयं। तद्वक्तं स्मृत्त्यर्थमात्रेण युद्धे न कालांतरमरणे ग्रामे श्वरक
 लपातो च मृते च कादमिति। गोब्राह्मणादि दत्तानां विधिना आत्मघातिनां च यसपिंडा २०६

शेषां सद्यः शुद्धिः तदा ह्याश्वक्यः। दत्तानां वृषं विप्रैरश्वदं वा त्मघातिनामिति।
 गोतमोऽपि। गोब्राह्मणदत्तमश्वदं राजकोधमश्वसुधत इति। समानो दत्तानां त्रिरात्रमा
 शौचितदादमां तुः। देवा दशावमाशौचं सपिंडं विधीयते। जनने एवमेव स्यान्निषुणां
 बुद्धिमिदुतामिति। जन्मको दत्तानां त्रिरात्रा बुद्धिरिष्यते इति जननीति मरणा स्या
 सास्याप्यपलक्षणां कचिदाशौचविषये जन्ममरणे तत्काले दत्तावात्। एको दका
 समानो दका। तच्च सप्तमधुरुषाद्वैयावहज्जन्मान्मो इति वक्तव्यं ताः। तदा ह मनुः। स
 पिंडता उचुरुषे सप्तमे विनिवर्तते। समानो दकता वसुजन्मान्मोश्चरेदिनो तथा च स्मृत्य
 र्थमात्रेण ज्ञाताशौचमृताशौचमादकानां त्रिरात्रकमिति। असंगोत्रा मातामहाकार्यमात्र
 तादिविषये बुविशेष उच्यते। तत्र ह दस्यतिः। अदमातामहाचार्यश्रोत्रियेषु विनिव
 र्त्तं त्रिरात्रा त्रियसु संतिदिता उगवान्वावहितः। तद्वक्तं। श्रोत्रिये उपसपन्ने त्रिरात्र
 मध्विनिवृत्तामा तुलेयहिंसीरात्रिं शिष्याश्चैव बाधवेषु च तिउपसपन्ना युगयुक्तः।

असंनिहितेवे काहमेवातदाक्षतायनः। एका हं ब्रह्मचारिणिसमानग्रामिणवशोत्रि
 यइति। एकाचायेपिनीतः सत्रतचारी उपनीययोविद्याप्रयुक्ति। मन्त्राचाये। तस्य
 त्रादिविषयेमनुनाविशेषउक्तः। त्रिरात्रमहोरात्रं च चाये। सोपसंछितो तस्य पुत्रचपः
 न्यांवादि वारात्रमिति छितिरिति। याज्ञवल्क्योऽपि। युर्वेते वास्य नृवानमाउल आत्रिये
 पुत्रा असंनिधनः। अदरिचवर्त्तते। तथा चोऽस्मृयर्थसाग। याज्ञं न विदो हि त्रसदाथा
 यिसहोपनीतात्मबंधुपिठबंधुमाउल बंधुमाउल त्रिषोपाधस्य ययुरुषुत्राचाये पुत्रमित्र
 नागिनेयश्च शूनगिनीताताम देषुमाउल यमुपिठयमुमाउलानी युवां चायं पत्नी पुच
 मरणे एकया मयहि एयाचोचो अयणवसुत्रे एक ग्रामे एकाह। ग्रामां तास्मानमात्रमि
 ति। आत्मबंधुपदयमेनोवाक्ताः। यथा आत्मपिठयसु पुत्राः आत्मा माउल यमुमाउल। आ
 त्ममाउल पुत्राश्च विज्ञेया आत्मबंधुवागएवं पित्रुमाउलरपि। पित्रुस्र्वादिषुत्राः पिठ
 बंधवांसाउल बंधवाश्च विज्ञेयाः। एह प्रचेतापिसंछितपक्षिणीरात्रिदोदित्रे नगिनीसु

२०९

तो संछुते। अत्रिरात्रं स्यादिति धर्मो व्यवस्थितः। असंछुते पक्षिणीमेवोपक्षिणी मितिरात्रि
 विशेषणो तथा पित्रोरुपरमेष्ठीणा मूढानां उक्तं तवेत्रिरात्रेण वसुत्रिः स्यादित्यादौ
 वान्यमइति। ऊढानां उपरणीतानां। तथा चोऽस्मृयथा शूनगिन्यां च माउल नान्यविमाउलः पित्राः
 सुमरितं द्रुपक्षिणी हि पयन्ति शामिति। अस्मृयथाः पित्रोरिति च कत्रो फा तथा माउल नेश्व
 रमित्रयुगयुर्वेगना सुब आत्रो चंपक्षिणीरात्रि मृतामातामदीयदीति। ययुरुषुवसि
 श्रवचनो नगिन्यां संछुतायाच त्रातर्यपिच संछुतो मित्रे जामांतरिषेते प्रेते दोदित्रे नगिनी
 सुतो शालकेत सुते वैवसद्यः स्नाने न सुथति। एतज्जामांतर मृतायुणवद्विषयो तत्र स्मृत्य
 र्थमारउक्तो अयणवद्वयदे मूढाया पुत्राः प्रसवे माता पित्रादिकामेकाहमात्रोचोतत्र
 स्त्रायामरणेतेषां त्रिरात्रं द्वातर मरणपित्रोरकरात्रं ग्रामांतर मरणे पक्षिणीति विष्णु
 रपिसंछुता सुस्त्री पुनाचोचंपिठपदो तत्प्रसवमरणेव पिठं देस्यतां तादेकरात्रं त्रि
 रात्रं चेति। एह मृतासपिंडविषये एह पतत्र सपिंडानां च तत्रेव विशेपउक्तः। असपि

डेयदे मृतेयुदपते स्त्रिरात्रं सपिंडा नामेकादमिति यद्विष्णुवचनो असपिंडे वेदमिष्टते
 एकरात्रमिति तदुदपतिव्यतिरिक्ततत्पत्त्यादिविषयमिति वृद्धविष्णुना विशेष उक्तः। अ
 ममद्योगतायावत्तु बस्त्रिष्वतिकस्यचित्ताग्रामस्य तावदाशौचं निगमिष्ये चित्तामिथादिति।
 अनोरसुद्धेययजुत्रादिविषये। याज्ञवल्क्येन विशेष उक्तः। अहोरात्रमिष्टतुष्टनो। अनो
 रसेषु पुत्रेषु नायश्चिन्त्यगता सुचेति। अत्रापि तास्त्रिंशो वसति। एतदसंनिधेयं न वि
 षयं। संनिधेयं विष्णुः। अनोरसेषु पुत्रेषु जातेषु वृष्टेषु च। परपूर्वस्मितायस्मि प्रज्ञाता
 सुमृता सुचेति। अत्र त्रिरात्रमिष्टतुष्टनो। परपूर्वस्मिति परः पूर्वं पतियसिंताः पर
 पूर्वविद्यंते। इदमाशौचं पुत्रसंबन्धेन यस्या पुत्रस्य स्यात्। नायसंबन्धेन तत्पारवो सपिंडा
 नां उसंघः शुद्धिः। तदा देहापत्तिः। अन्याश्रितेषु दारेषु परपत्नीसुनेषु च गोत्रिणः स्ना
 न्वाशुद्धासु स्त्रिरात्रेणैव तस्मिन्नेति। एष उसंनिधेयः। असंनिधेया जवल्क्यो कएवाहोरात्रः।
 मरीचिनां च विशेष उक्तः। मृतकं मृतकं च त्रिरात्रं परपूर्वयोः। एकादसु सपिंडानां त्रिरा

२०८

त्रयोऽत्रोक्तेषु रिति। राज्ञि दिने मृतं तद्देशवा सिनामसमयपर्यंतमाशौचं। रात्रि मृते मृत्यो
 हयपर्यंतं तदाहमवः। प्रातराज्ञे निमाष्यातिर्यस्य स्याद्विषये स्थितः। राज्ञः प्रज्ञापालननिमि
 त्ते शान्तिकपोष्टिकादिकर्म दासदासी शिल्पादीनां चामिष्टदकर्मोदिकर्मणि सद्यः शुद्धिः।
 नित्यनिमित्तिका कर्मसु सवसां शौचमकएवातत्र प्रचेताः कारकशिल्पिनो वेद्यादासीदासा
 सद्यैव राज्ञानो राजपुत्राश्च सद्यः शौचाः प्रकीर्तिताः। कारवो ह्यपकारां धाः। शिल्पिनाश्चि
 कारवैलनिर्णयका धाः। दासीदासविषये अगिरसा विशेष उक्तः। दासीदासश्च सवो विषय
 स्य तस्य श्रयोत्तवेता तदस्य स्य जवे जा च दास्यामासश्च मृतकं तदस्य स्य तिष्ठाम्याशौचं न
 स्य त्रिदास्यामासश्चिती प्रमृताया दास्याः कर्मधिकारस्तु मासावधारवेद्यर्थः। विष्णु
 रपिनराज्ञो राजकर्मणि तत्र त्रिनां त्रतो न च स त्रिणां स त्रनकारुणां कारु कर्मणि। आतात
 योपि मृत्यु कर्मकराः श्रृङ्गादासीदासश्चैव चान्तेनारी ससंस्कारयुदकर्मणि दृष्टिनाः।
 तथा सद्यः शुद्धौ गर्तदासो लक्तदासश्च द्वाहुक्तिः। चिकिंशको यत्तु कुरुते तदन्येन न शक्यते।

आश्विनिकसकम्पशे शुद्धो न वति अथ देशांतरजननेमरणवाशौ च सुच्यते तत्र दशरात्रम
 ध्यातिमरणवाञ्छाश्रवणसंयवावैशेषाशौचकलाकुक्षिः तदाहमवुः विगतं तत्र विदेशां
 शुणुयाधो ह्यनिर्देशाय छन्दश्चारात्रस्य तावदेवाश्रवणं विवृतं मृतं दंडननस्याप्य
 पलक्षणां दशरात्रस्य दशौचकालम् पलक्षणां अतश्च श्रवणानंतरमेवाशौचं दशरा
 त्रादिसंख्या स्याच्चाशौचात्पवित्र्योवाज्ञातीनां द्वातिमरणं श्रवणं संवासाशुद्धो न वतीत्ये
 तदपि संपिंडानां मरणवाञ्छाश्रवणानंतरं माघशुक्लं सचेलस्तानविधिपरं न चान्नाना
 वप्रतिपादनपरं मासत्रयेण एव मासपर्यंतं दिष्टं त्रिरात्राद्याशौचस्य पूर्ववत् माणवाणां प्र
 सवेवतीताशौचां संपिंडानां नास्येधातदाह देवलः नाशुद्धिः प्रसवाशौचेयतीतेषु दिने
 ष्वपि आशौचकालानंतरं मासत्रयपर्यंतं मृतवाञ्छाश्रवणकाले त्रिरात्रं माशौचं तद
 ष्वपि एव मासपर्यंतं हि एणीतनो न वभासात पूर्वमेकादः ततः संवत्सरपर्यंतं स्नानोदक
 दानात्पामेव शुद्धिः संवत्सराहं स्नानभावेण वसपिंडानां शुद्धिः तदाह देवलः २०९

वि२

मासत्रये त्रिरात्रं स्यात्तत्र एव मासपर्यंतं हि एणीतनो न वभासात पूर्वमेकादः ततः संवत्सरपर्यंतं स्नानोदक
 दानात्पामेव शुद्धिः संवत्सराहं स्नानभावेण वसपिंडानां शुद्धिः तदाह देवलः २०९
 त्रस्तानसदचरिषु देकदानं मया दियति मनुना संवत्सरानंतरं मपि स्नानमात्रस्यो
 क्त्वा तयथा संवत्सरव्यतीतपुष्टं देवापो शुद्धीति स्मृष्ट्वा स्नावेत्यर्थः इदमतीताशौचं मा
 तापिष्टवतिरिक्तसंपिंडमरणविषयं तद्विषयं वापेयीनसिराह पितृगो वृत्तौ स्यातां इरुष्टो
 पिदिष्टकः शुद्धा तद्विष्टमाशुद्धदं वृत्तकी नवेतीति दशाहमिति दशाहं पल
 क्षणां मृतकी नवेदित्यनेनात्र तत्रैतकोयस्यापि कर्तव्यमिति सूच्यते तथा चोक्तं मिताक्षरा
 यां महायुरुनिपात उत्राद्रवस्त्रोपवासिना अतीतद्वेपिकर्तव्यं प्रेतकार्यं यथाविधीति
 सापत्न्यमाह विषयं उदक्षणां क्रो पितृपत्न्यामपेतयां माह वृद्धिः त्रिमः संवत्सरम्
 तीत उत्रिरात्रमशुचिर्वैतीति स्मृयथ सारविशेष उक्ता मातापितृमरणं दशाहं देहं
 दूरदेशे पिसंवत्सराहं पुत्रः श्रवणमरणश्रवणदिनमां रक्षदशाहं दिकं यथावत् पूर्व
 माशौचं कुर्यात्तीतदकपिंडदानं च महायुरुमरणं अदृशेयतीति पार्श्वस्त्रोपवासिना तय

वि९

वाशौचं दिकं कार्यं स्त्रीषु रुषयोपरं स्पृशेवं सवर्णमिव सपत्नीषु चैवं दशां न एका
 ज्ञांतरास्वहीनवसयाः मातुः सापत्न्याः श्रुतमरणपुत्रस्य त्रिरात्रमिति अतश्च दक्षवच
 नमपि दीनवससि पुत्र्यमाह विषय एव योऽयं दशांतरं मृतवती ताशौचं ज्ञातीनां नास्ति
 तदुक्तं स्मृत्यर्थं सीतरी दशांतरं मृतं श्रुत्वा स्त्रीविवेकानां सवर्णतो मृतस्नानेन श्रुत्यंति
 गतस्त्राके व्रगोत्रिण इति तस्य क्वादिषु संनिहितेषु सद्यः शुद्धिः दशांतरं मृतं पंच
 दशमनुनाक्तं महानघं तरं यत्र गिति तदुच्यते वधस्य कः वाचोयत्र विनिर्दिष्टं तद्देशं तस्मै
 श्रुत इति हृदस्य निरपि दशांतरं तपः केषु पृथो जयै न मायतं ववारिंशदं दं न्यत्रिंश
 दं न्यत्रैव वराणत पुनरेव दशांतरं तपः केषु वस्था कल्पनीयाः योजनं ममांशं उच्यते
 सारप्रोक्तं तिर्यग्यवोदराण्यष्टादश वित्रीदशस्यः प्रमाणं मंशुमास्यां क्वचित् सिद्धि
 शां तुलां धित् सिद्धिं पुणारनिःसृतः किं कुस्मात्ताधुः धुः सदस्ये देकोशचतुः कोशं तु
 योजनमिति हृदमत्किं ताशौचं ब्राह्मणादीनामुपनयनाघनंतरं वदितव्यं तदुक्तं

२१०

स्मृत्यर्थं सांख्यं अतीताशौचं शौचकला इह ब्राह्मणादीनां वसनामुपनयनाहर्षं
 स्त्रीषु प्रोक्तं विवाहाहर्षं न वतीति हरे स वैषामपि वसनां साक्षरणां तदा हव्याप्रपदा
 उल्लेख्य सिसर्वेषामतिक्तां ते तथैव चोपनीतदु विषमेतस्मिन्नेवात्मिका लमिति अस्या
 श्रीवयो वस्था न तमाशौचं अतिक्तां तशौचं तस्मिन्नेवोपनीत एव न वतीति नाहुपनीत विषय
 यथः अतिक्तां ताशौचं राहणा वानप्रस्थस्य तदा हागिराः अतिक्तां तदशाद उपस्था ज्ञाना
 तिव हृदी त्रिरात्रं तत्कं तस्य न प्रवस्य कदि विदिति दशांतरं मृतस्या स्तिः प्रवृत्तिं ब्राह्म
 नावेपसं शरणपिष्टकेन वा प्रवृत्तियथा आचारं च दाहः कार्यः अनादितामे प्रतिहृति
 दादे त्रिरात्रमाशौचं आदितामे यथा वसं संश्रु सशौचमस्येवा तदुक्तं स्मृत्यं तारा सुपिष्ट
 जलसंमिदं यथा यथाग्निना प्रसोद्य गच्छ लोकाय स्वादयकाश्च बाधविः एवं पशुशरं
 दद्यात् त्रिरात्रमशुविजै विदिति वसिष्ठोऽपि आदितामिदं प्रवृत्तये तदुक्तं संस्कारं च ब्राह्म
 ववञ्चमिति अत्रानादितामे त्रिरात्रमिति पूर्वश्रुती ताशौचपनी विषयो अष्टदीताशौ

[illegible]

नसमागच्छेत्तदातं घृतं कुंडलितं भयजः सकर्मदि संस्कारान् कुर्यात् तदा दृढं मनुजं
वन्द्यदि समागच्छेत्तं घृतं कुंडलितं भयजः तस्य प्रवृत्तं वाचा यज्ञात् सकर्मदि कारयेत् ॥ द्वादश
हं व्रतं वं यत्रिरात्रमथ वास्यत्रा स्नात्वा द्वादशं ततो नायमिन्यां वातदनावतः ॥ अग्नीनां भयवि
धिवद्वायुशोभनं वायुजं तत्रार्थं प्राप्तेन पशुनां गिरिगवाचतत्र उद्दिष्टमायुश्मती कुर्याद्वि
श्रितांश्चक्रं चतुर्दशं इति श्रुत्वा तु गमनेन तन्निमित्ताशौचां याज्ञवल्क्येनोक्तं ब्राह्मणानां तु गं
तयानश्चक्रं नक्षत्रः क्वचित् ॥ अनुगम्यां न सिस्नीवां स्पृष्ट्वा भिंघृतं तु कृशुचिरिति ब्राह्मणेना
सपिंडेन द्विजो विप्रादिश्चक्रो वा मृतो नायुगं तयं चर्थः ॥ अत्र नोजनं पावित्र्यार्थं नट्यर्थं ॥
यं शुद्धिः समानो नष्टजातीया तु गमनविषया ॥ तथा दमनुः ॥ अनुगम्यो लयाप्रेतं ज्ञातिम
ज्ञातिमेव वा स्नात्वा सचैलं घृतं प्रात्रपविश्यातीति ॥ अत्राज्ञातयो माह सपिंडाः ॥ पितृस
पिंडा तु गमनस्य दीनवर्षविषयवैतु स्मृत्यर्थमाह विशेष उक्तः ॥ ब्राह्मणस्य च त्रियानु
गमनेनैकादशमाशौचां ॥ वैश्यस्यानुगमनेनैकदशमाशौचां ॥ शूद्रानुगमने त्रिरात्रमाशौचां ॥

समुद्रगायां नद्यां स्नात्वा प्राणायामं शतं च वा घृतं प्राश्य विष्णुं ध्यात्वा तत्र त्रियस्य वैश्याः
 नुगमने वेकादं शूद्रा नुगमने पक्षिणी विष्णुस्य शूद्रा नुगमने वेकादं रादने चैव मिति
 यन्नुवसिष्ठमिति मातुषा स्त्रियं सुष्टा त्रिरात्रमाशौचं अस्त्रियं अशौचात्तमाशौचं
 वनुगमने चैव मिति इदं मपि ब्राह्मणं सुष्टा त्रिया नुगमनविषयं शूद्रा नुगमने उपा
 राशरः प्रतीहर्तुय कृपं ब्राह्मणो हानं पूर्वतः अतुगले नीयमानं स त्रिरात्रेण सुष्टा
 ति त्रिरात्रे च तत्परस्मिन् दीगवा समुद्रगा प्राणायामं शतं च वा घृतं प्राश्य विष्णुं ध्यात्वा
 ति इदं मनुनादिसं संगा संसर्गिण एव न तत्पुत्रादीनां तदाहं गिरा आशौचं यस्य
 संसर्गादिपये हृदमेधिनः क्रियास्य ननु यं तं यद्वाणां च न तद्देवदिति असपि
 उधेत स्यात् संकरणी उशंखेन प्रायश्चित्तमुक्तं इक्षुपादिसपि उस्य प्रेता लंकरणे हते
 अज्ञाना उपवासा स्यादशक्तौ स्नानमिष्यत इति ज्ञाना नृते उधियुणा पारस्करां मु
 तस्य बांधावे साधे च वा उपरिवेदनां बर्जयेत्तदहोरात्रं दानं आदादिकं मंचि अथाशौ

२१२

यमं निपात्रं विप्रोपचयते तत्र जन्मना शौचं मध्ये शावा शौचं वा वशौचं मध्ये वा जन्मना
 शौचे तन्ममेतत् स्नानवासतिश्च शौचं शौचं वा तरापतितं मृतकं स्नानं दृष्टिः तदाह
 याज्ञवल्क्यः अंतराजन्ममरणे शौचादौ निर्विशुध्यतीति शावा शौचं मध्ये तन्ममेतत् स्नानं
 ने वा शौचांतरा सति पूर्वशौचेण शुद्धिः जन्मना शौचं मध्ये शावा शौचं सति शावा शौचं
 पूर्वशौचांतरा सति पूर्वशौचेण शुद्धिः तदुक्तं शावेन सुध्यातं मृतिर्न मृतिः शावा शौचं धनी अ
 गिरसा पक्कं मृतकं मृतकं चेष्ट्या मृतकं च ध्ये मृतकं तत्रा धिष्ठं मृतकं शौचं कुर्या
 नमृतकं श्रुत्या शौचं मध्ये अधिकं मृतकं मृतकं वा सति न पूर्वशौचेण शुद्धिः किं उच्य
 काले निवृत्तं तदाह शानाः श्रुत्या शौचं मध्ये उदीघशौचं च वेद्यदि न पूर्वशौचेण शु
 द्धिस्यात्काले निवृत्तं ध्यातीति अत्रा शौचं पदेन मृतकं मृतकं वा च्यते अत्र श्रुत्यपेक्षं
 ध्विचकालं तमेवा शौचं स्यादयं मातापित्रा शौचं सन्निपाते अगिरसा विशेष उक्तं
 मातर्यग्रे प्रमीतायां अशुद्धौ म्रियते पिता मातुः शौचेण शुद्धिः स्यान्मातुः कुर्यादुपक्षिणी

निति। मात्राशौचस्य मध्ये पित्राशौचे सति पित्राशौचं संपूर्णं कार्यं। पित्राशौचे सति पित्राशौ
 चं समाप्य मात्राशौचं पक्षिणी कुर्यादिच्छेद्यं। ज्ञातात्पेनत्र परोविशेष उक्तः। रात्रिचोषे घां
 बुद्धियमिशेषे चित्रादादिति। अस्मार्थः। पूर्वाशौचे रात्रिमात्रा विशेषे सति स्मृतकं तरेयं
 णादृष्टयेन शुद्धिः। आशौचांतरा रात्रिपश्चिमायाममात्रा विशेषे सत्यपरे स्त्रिजिरदोराशौ
 शुद्धिर्न पूर्वशेषेणेति यत्तु ब्रह्मज्ञाने क्वचन। आद्यं नागद्यययाव स्मृतकस्य उद्धृतको हि
 तीयेपति ते वाद्या स्मृतका बुद्धिरिष्यते। अत ऊर्ध्वं द्वितीयां ता स्मृतकां ता बुद्धिस्मृतः। एवम
 वविचारस्या स्मृतके स्मृतकांतरमिति। अस्मार्थः। स्मृतकसंबंधस्य चरमा दोरात्र स्पष्टदाद्यं
 नागद्ययं तच्च बुद्धावित्तके च दोरात्रे च दोरूपमन्त्रांतिर्मदने द्वितीये स्मृतके व्यतीते आ
 द्या स्मृतका बुद्धिः। अत ऊर्ध्वं मध्यमयानंतरा विरूपनागद्ये स्मृतकांतरा पाते सति द्विती
 ये स्मृतकां ता बुद्धिरिच्छा विज्ञेयः। अन्यथा ब्रह्मवाक्यविराधस्य तां अत्रैव गौतमोऽपि रा
 त्रिशौचे सति घां प्रजातविष्ट निरिति। आशौचं मध्ये आशौचांतरं सति पिंडदानं भव

२१३

धुनिः। प्रारभ्य रात्रिपिंडं मध्ये ज्ञातकं मादिकं मणि कार्याणि ज्ञातात्पेन विशेष उक्तः।
 अत एव ज्ञातकं न नातृपश्चात्प्राप्त्यनंतरं यदि प्रेतसु द्विष्टकं तथैव पिंडदानं भवंधुनिः। प्रारभ्य
 रात्रिपिंडं न मध्ये च ज्ञानं न वेत्तां तथैव आशौचं पिंडं सुशेषां दद्याद्यथा विधिरिति। प्रजापतिर
 पि। आशौचे उत संपन्नं पुत्रं जन्मयदाज वेत्तां कर्तुं आकालिकी शुद्धिः। पूर्वाशौचं न दृष्ट्यति। उ
 त आशौचं संपन्नं निपातं शुद्धिः। स्मृतिकामग्निदं विदाय ज्ञातव्या स्मृतिकामग्निदं दिवे वाद्य स्मृति
 संयतो वाता। अत्रोक्ताशौचप्रकरणेनान्याभिर्ज्ञातविषये च ल्याशौचं विधायकानि तानि स
 मानोदकादिविषयं च न च वस्थापनीयानि च आशौचविषये अधिकं शौचविधायकानि तानि
 पुणवदनापसंनिहितादिविषयं च न च वस्थापनीयानि ननु विरोध आशौकनीयः। तथा
 च स्मृत्यर्थं सारां एवं दशादृष्टाने त्रिरात्रपक्षि एकेकादसघाः शौचपराणि वाक्यानि योज्या
 नि। समानोदकविषयाश्च संकचितविकल्पापक्षि एकेकादसघाः शौचपराणि वाक्यानि योज्या
 न्यानि। समानोदकविषयाश्च संकचितविकल्पापक्षि एकेकादसघाः शौचपराणि वाक्यानि योज्या

३४ शौच

षयपरः। येन प्रतियदादिना विनापदिना न। तद्विषयात्सर्वत्रेति। अथात्रौचैयकायं
वर्जितं तदुच्यते तत्र पुल्लिङ्गसंध्यमिष्टिरुद्धोमपि इत्यज्ञसमाचारता न ग्राह्यतकेवा
पि पितृजनाखेदकोटिहति। विष्णुपुराणे। सर्वकालमुपासीत संध्योः पार्थिवस्य तो
अथ यत्र तकाष्टौ विविचित्रमाहं उस्मृतिवदिति। इति संध्योः सनमाज्ञो चेति विद्विः। अ
त्रायमलि प्रायः संध्यः प्राणायाममंत्रोच्चारपूर्वकमोपासीतति। पुल्लिङ्गः। अर्जुनस्य
उपाणायामवर्जमानसिकमंत्रोच्चारपूर्वकं संध्यमुपासीतति। न सर्वथा अज्ञेदनि प्रायः।
अमुमेवार्थं पुनः। पुल्लिङ्गं आदायथा स्मृतके स्मृतके चैव संध्यकर्म समाचारता मनसोच्चा
रयेन मंत्रप्राणायाममृते हि ज्ञेयं। अजली प्रक्षेपं सुगायत्रीमुच्चार्यैव कार्यः। तदा रूपे
हीनसि। मृतके सा विद्या प्राञ्जलिप्रक्षेपप्रदक्षिणं अथौ सूर्यध्यायेदिति स्मृत्यर्थसारं वि
शेषं कः। संध्ययोगाय त्राजलिदानं कार्यं। मार्जनं कार्यं। न वा तं प्राणानायमाः। मन
सामं च सुचारयन्तु मा ज्ञानादिस्वभावायत्रीमुच्चार्या जलिदानं दद्यादिति। इष्टिदोमा २१४

विके संध्यमंत्रोच्चारणकारयेत् तद्व्ययं न कुर्यात्। तदा दत्तात्रेयकस्य। स्मृतके उच्यते स्मार्तक
मकथं तत्तत्पिंडयज्ञं वरुद्धोमा मसगोत्रेण कारयेदिति। पिंडयज्ञः। पिंडपिंडयज्ञः। प्रावणी
कमश्च्युत्पादिकं स्मालीपाकश्च। इह स्पतिरपि। स्मृतके स्मृतके चैव अत्राज्ञो ध्यामनो जनीष
पुंसां वासादिनिमित्तं बुद्ध्या वयेन बुद्ध्या पर्येदिति। यज्ञमान उद्देश्या गं कुर्यात्। निश्चायि
दोत्रादीनि च यमेव कुर्यात्। तदा दत्तात्रेयकस्य। निश्चानि निवर्त्तेरन विज्ञानं। वर्जिता लाभो
त्तिकेन एतानि मे कुरु सिति। अस्पाथः। वितानं वर्ज्यं चिदा अन्धानि निश्चानि निवृत्तानि तवे
युः। निश्चामपि विज्ञानं न वर्ज्यं तद्वितानो नामासीमां विज्ञानं चैतानि तत्र विधीयमानानि चानि
हेमि स्मालीपाकादीनि ता अपि न निवर्त्तेरनिश्चये कुर्यात्। अतश्चातघां करणं मकरणं वा कर
णवैज्ञानान्ये असगोत्रा इत्युच्यते। यद्युच्यते सारं उपासनाभिः सायं प्रातर्दोमोपार्थि
स्मालीपाकाद्यानि चानि मित्रिकाः। श्रुतिवोदितवाक्यपितत्रां त्रापि इत्यथा गामकप्रधमं
ययमेव कुर्यात्। अथ दंगमद्येन कारयेदिति प्रायः। अतएव असंन वेयं सर्वदानदापयदिति।

प३

तानेवाक्तां असंभावनिमित्तिकान्प्रपिदशपौसमासादीनिश्चयकृतानिकायणिन
 उक्तंस्मृत्यर्थसाराज्ञाताशौचव्रताग्निबंधाग्निहोत्रपौर्णमिण्यानिमित्तिकाक्रियाःश्रय
 कृत्वाकायणिव्रतश्चनित्याग्निहोत्रव्यतिरिक्तानामपिनिमित्तिकानांश्रोतानांचसर्वथा
 नय्यागःकिंचन्येनकारयेत्कायंसर्वमपिवर्जमेव।विश्वदेवपंचमहायज्ञादीनिस्माच्च
 निनिवर्तयेदवातदाहसंवर्तः।विप्रोदशादमागौसीतावश्चदेवविवर्जितः।पंचयज्ञविधी
 नंतुनक्त्यन्मृत्तज्जन्मना।यत्पुनर्वचनादानंप्रतियद्दोमःस्त्रांध्रयश्चनिवर्ततइति
 तक्रमस्यदोमविषयांनित्यस्तानादिकंकार्यमेवातउक्तंस्मृत्यर्थसारांनित्यस्तानाशौ
 चावमननोऽनंनिवर्ततइति।नित्यमास्पृश्यस्तानंचकुर्याद्वेति।इदमाशौचंज्ञात
 मंधदोषापादनंनोज्ञातंतउक्तंब्रह्मपुराणोअपिदादृष्टदीतोश्चसूतकेमृतकेथवांच
 विज्ञातमदोषःस्यात्तथाप्यादिषुकदायनोविज्ञातमोक्षारवस्यात्प्रायश्चित्तंक्रमादि
 त्तिअत्रविज्ञातमोक्षेरिनिवदतानोऽप्युत्तदोषइत्याह।षट्त्रिंशन्मतेपिउताज्या

मध्यसंज्ञकं मपरिज्ञाते मृतकं निवन्नेषत्ता एकेनापि परिज्ञाते नोक्तुदेषिमुपावदेदि
तिदाता जनाभ्यावापरिज्ञात नोक्तुदेषिमुपावदेदिति उक्तान्यादात्तोक्तान्यामकेना
पिदातृनोक्तोरन्यतारणदात्राज्ञातमृतकान्नो जनेदोषो नोक्तुएवोदात्तमुमृतकान्न
नो जयिष्टवदोषो ह्येवान्नो जनेदोष इत्यर्थः मृतकान्नस्यानोक्त्यंयमेनोक्तं । उक्तय
त्रदशाहानि कुलस्यान्वुत्तुज्यत इति उक्तयत्रमृतकमृतकेवाकुलं तथानो जने मध्ये
मृतके सति अन्यस्याष्टदोदके नावामेन शुद्धितुं कुलं षट् त्रिंशन्मते पिबुं जाने शुद्धवि
प्रश्नवन्तरा मृतमृतको अन्यगेदोदकावाताः सर्वे तश्च यमृता इति पूर्वसंकल्पितघ
न्नादि पुनदोषाः तदादृष्टस्यति । विवाहोऽवययज्ञेऽन्तरा मृतमृतको पूर्वसंक
ल्पितान्ने पुनदापः परिकीर्त्तित इति । अत्रेव षट् त्रिंशन्मते विशेष उक्तः । विवाहोऽवययज्ञे
पुनवन्तरा मृतमृतको परेरन्नं प्रदातव्यं नोक्तव्यं च द्विज्ञातमिति । पारः मृतकरहितः । अ
तएव स्मृत्यर्थसिद्धादात्तोक्तं पुनस्युदोदिति । आशोचे ग्राह्यमरीविनो हलवणे मधुमा
रा

सेवपुष्पमूलफलेष्वची इति मृयं यद इति साम्यब्रूयात्। मृयं तु ह्लीयादित्रयार्थी पक्षा
पक्षइति पक्षे न कजाता अपक्षंतं दुलादिकं चान्नसत्रप्रवृत्ता देव्याहो ना न्यस्मा यतः पं
तदाहांगिराः अन्नसत्रप्रवृत्तानामाममन्नविगर्हितं। बुद्धापक्षान्नमेतेषां त्रिरात्रं उपयः
पिवेदिति ब्रूतादिभ्यं कश्च प्रारब्धसूतकादिपातप्रारब्धमात्रकरण आद्यौ दद्या
नावाः अथकर्मश्राद्धोचमस्यैवातदादिविद्मुः। व्रतयज्ञविवादश्चाद्येहामेवनेजपो प्रा
रब्धसूतकं न स्यात् अन्वारब्धसूतकमिति सूतकमिति सूतस्याप्यफलक्षणं ब्रूतादि
विषये प्रारंभविधिश्चांताने वाक् प्रारंभवरणं यज्ञसंकल्पो ब्रतसत्रयोः। नादीमुखं वि
वादादोश्चाद्यपाकपरिक्रियेतियज्ञवरणमिति ब्रूतानामृविज्ञां यज्ञमानस्य च तस्मिन्क
र्मणि श्राद्धोचनावाः एवं श्राद्धादिष्वपि दाट्ठोक्तो वहितयां तड्५ कं स्मृत्यर्थसारो ब्रूता
नामृविज्ञादीन्नुणीयेत्यादीहितां यज्ञियं कर्म कर्तव्यतां अन्नसत्रिणां लब्धुनां प्रायथा
दिब्रूतानां प्रायश्चित्तचेन प्रवृत्तव्रतानां वेधां यावदुपाधि सावदाशौचं नास्त्येवेति कचित्

प्रारंभः प्रावेकन्याया अधार्यवे सन्निहितलगांतरा नारातु कूष्माण्ड मंत्रे देभिर्वा विवा
हः कार्य इति तदादविष्णुः॥ अनारश्च विश्वधर्त्ये कूष्माण्डे बुद्ध्या हृतांगां दद्यात्पंचगव्या
शीततः अर्घ्यतिष्ठतकी॥ अनारश्च कर्मणि सूतक विश्वधर्त्ये यदेवा पद देडनमिद्यादिक
ष्माण्ड संज्ञा के घृतं कृत्वा विप्राय गां दत्वा पंचगव्यां प्रात्रप विश्वधर्तीति॥ आवरण के विवाहा
दि मंगलं कुर्यात्॥ इति मंगलं॥ बुधना सप्तपकाराय कलया मृदु वेतमां गोपी नारायणे न दे
तिर्मितं निसर्थाः मृतोऽंशुः॥ इति श्री सूर्यासन महेन्द्र विरचिते निसर्थाः मृतोऽंशुः
प्रकरणं समाप्तं॥ ७॥ इति श्री निसर्थाः मृतोऽंशुः समाप्तः॥ ७॥ श्रीरत्न॥ कल्याणं वृथात्॥
७॥ अथ निसर्थाः मृतोऽंशुः बंधुवृत्तक्रमणिका॥ पतिपत्रं॥ यथ सुखं प्रकरणं॥ राजप्रशस्तिः क
र्तृप्रशस्तिः॥ प्रथम प्रकरणं तिथ्यादि निसर्गः॥ द्वितीयं आरु प्रकरणं॥ तृतीयं प्रवृत्ति प्रक
रणं॥ चतुर्थं आशोच प्रकरणं॥ प्रवृत्ति के निवृत्ति के विधिलक्षणं॥ आद्यादाहरणं एक न का
दि स्रष्टृ पकालश॥ नक्त तिथि निसर्गः॥ नक्षत्र व्रत काल निसर्गः॥ अयाचित व्रत निसर्गः॥

सुगमतिथिनिर्णयः। शुक्लपक्षस्तथापक्षयुग्मानि। वृत्तारं नं प्रातारवापारं न लक्षणं। व
 ताराकोपनीपुत्रादिकानर्थापि त्रयं वाक्यं। तं प्रतिपदिशेषनिर्णयः। प्रतिपन्निरुक्तः।
 चित्रनक्षत्रप्रतिपद्यो। नाप्रशुक्लप्रतिपती कार्तिकशुक्लप्रतिपत्ता। प्रतिपत्तुद्यो। प्र
 तिपदि सिद्धविरुद्धादि। अथ द्वितीयानिर्णयः। चित्रद्वितीया। आषाढादिचतुर्मासि शुक्ल
 पक्षे शुद्धितीयायां मन्थनं न व्रतं। यमद्वितीया। तृतीया निर्णयः। चित्रतृतीया
 विशाखशुक्लतृतीयायां रक्षा व्रतं। नाप्रपदेमाघशुक्लतृतीया। चतुर्थी निर्णयः। चित्रशु
 क्लचतुर्थी। ज्येष्ठशुक्लचतुर्थी। नाप्रपदशुक्लचतुर्थी। आश्विनशुक्लचतुर्थी। माघशु
 क्लचतुर्थी। मार्गशीर्षचतुर्थी। चतुर्थी। वरचतुर्थी। व्रतं गणेशचतुर्थी। व्रतं युगचतुर्थी। सि
 द्धविरुद्धादिपंचमी निर्णयः। चंद्रपक्षी। कामारिकाषष्ठी। कपिलाषष्ठी। नाप्रपदे चंद्रप
 क्षी। आश्विनकार्तिकमाघशिशिषष्ठी। सिद्धविरुद्धादि सप्तमी निर्णयः। चित्रशुक्लसप्तमी।
 आषाढशुक्लसप्तमी। मित्रसप्तमी। अचंता सप्तमी। सिद्धविरुद्धादि अष्टमी निर्णयः। अष्टमी २१७

विशेषतश्च। चित्रविशाखज्येष्ठाषाढाष्टमी। नक्षत्रजन्माष्टमी निर्णयः। पारणं दिवैव कोयं
 इवाष्टमी व्रतनिर्णयः। नाप्रपदशुक्लाष्टमी। ज्येष्ठा व्रतं। आश्विननाप्रपदे ज्येष्ठाष्टमी। म
 हानक्षत्री व्रतं। आश्विनमासिमहाष्टमी। मदनवमी। नवरात्रनिर्णये नवरात्रं चतुर्दश
 म्यां अपराजिताष्टमं गौष्ठाष्टमी। नीष्ठाष्टमी। बुधष्टमी। लक्ष्मीसिताष्टमी। बुधष्टमी
 निर्णयः। अष्टम्याः सिद्धविरुद्धादि। नवमी निर्णयः। विशाखज्येष्ठाषाढानवमी। नंदानव
 मी। महानंदानवमी। अथ नवम्याः सिद्धविरुद्धादि दशमी निर्णयः। चित्रशुक्लदशमी।
 ज्येष्ठशुक्लदशमी। दशरथा विजयदशमी। दशम्या सिद्धविरुद्धादि को। एकादश्या नि
 चयं काश्या। एकादशी व्रतधिकारिणी। पुत्रवद्धृष्टसुभ्रमेकादशी निषेधा। नक्तं ददिषा
 नोपवाससंस्कारोपवासोपतितादिद्विनिर्णयं। उपवासवर्ज्यं। नियमविधिः। काम्यायवा
 सेनक्तचतुष्टययागा। नउनिर्णयः। एकादश्या। अष्टादश्या। तपसुकामनिष्कामयु
 दस्यतिर्न देनव्यवस्था। समतिर्लोका। सकामनिष्कामयोस्त्रयोदश्या पारणमपारणं।

६० अल्पदादशां प्रातएवंमध्यमनिकेकर्मकार्ये अत्रिविपरणं। असाः। थ्ये। पन्थादयउ
 पवासंकयुः। पितृमाउथ्ये। पुत्रादिरुपवसत्। सूतकेमृतकेएकादशपवासविधानां। श्री
 एांरजोदशानिउपवासविधिः। एकादशपांसावस्यसिआछ। संग्रहश्लोकाः। सताबूला
 दिचउर्विधमुपोषणं। विधलक्षणं। विहलवलक्षणं। विवज्जेष्टविज्जलाषादतापपदाश्चि
 नकारिकल्लुकेकादशपां। धरणीवतेष्टुमाधफाल्युननृसिद्धदादशीआमर्दकी। वाम
 नदादशीजामदश्यादशीरामदादशीवासुदेवदादशीदामीदरदादशीकक्किध
 दशी। एकादशपांसिद्धविरुद्धादि। द्वादशीनिर्णयः। अष्टादशानिर्णयः। विष्णुष्टुखल
 इन्द्रजोष्ठापनेवस्यदादशीतिलदादशी। द्वादशपांसिद्धविरुद्धादिकंजयोदशीसामा
 न्यनिर्णयः। अनगंजयोदशी। उददशीनिर्णयः। कार्तिकल्लमउददशी। यमतपणोदीय
 दानवीचित्राउददशी। पाषाणचउददशी। माघआरतवीचउददशी। शिवरात्रिनिर्णयः। पार
 णदिविच। यामंजयोदश्यामिन्या। अथसिद्धविरुद्धादि। प्रसिमानिर्णयः। वटसावित्रीवतेष्ट

२१८

सिमापूर्वविदेवयाद्या। चित्रप्रसिमादश्या। विशाप्रसिमा। ज्येष्ठाषाढआवृणप्रसिमा
 श्रुत्याउपाकमेनिर्णयः। उज्जकर्म। आवर्णपरहाबंधः। आचण्यामावित्रीवतोलोकपालप्र
 जनीआश्विनप्रसिमाकार्तिकीप्रसिमाकोजागरणवतौकार्तिकपांल्लनिका नरणीराहिलीया
 गोप्रीषीप्रसिमामाघीप्रसिमाफाल्गुनीप्रसिमाया। हालिकानिर्णयः। ज्येष्ठप्रसिमा। अथसि
 द्धविरुद्धादिकं। अमावास्यानिर्णयः। वटसावित्रीवतौकार्तिकामावास्यायांदीपोअवंलश्यामा
 धामावास्यालश्या। अर्द्धदयवतौ। अमावास्यानिर्णयः। तत्रदिनविज्जण। यवदयनिर्णयः। इन्द्र
 धमया। चित्रादिमासलश्या। अगस्यार्घ्यः। वाउमस्यवतानिउपनयनकालः। विवाहकालः।
 विवाहानंतरपिंडदाननिषेधः। पत्नीद्विरागमकालः। आहूकालः। अमावास्याशुद्धाविधावी
 तत्रश्राद्धनिर्णयः। कृतपलक्षणं। मृतादनिस्यः। आहप्रदेशः। आहकउर्निधमा। हयाहपा
 वीणकोहिष्टकल्या। अपरपुंक्षुतानांदर्वामृतानांपावणमेवोसन्धासिनांपावणमेवोत्र
 नाशगतीत्यष्टत्रात्रःपावणीमंत्ररुउर्विधः। दाउष्टएकोहिष्टपावणीमेवकृत्यात्तोरकति

षण्णाशौचं दादादिकं पुत्रेणैव कार्यं पुत्राणां द्वादशविधं। पूर्वनावेपारणां क्रियाधिका
 रः। सर्वनावपत्तिः क्रियाकार्येण क्रियाणां त्रिविधं। नायानिबन्धनं नायया। अनुपनी
 ताञ्जततुडात्रः क्रियाधिकारी आचार्यादीनां ब्रह्मचारी अर्द्धदिहिकं कुर्यात्। पापं द्याय
 नां क्रियानकायः। इदमाहुः दक्रात्। इमं रणमृतानां नारायणवलिः। वृद्धः शौचमृतं बुद्धिः स
 पदिने विशेषः। अर्द्धात्रादणविषये ब्राह्मणानुगमननिषेधः। वृद्धकृच्छ्रिणां संप्रातमर
 णा ब्राह्मणस्य कृत्रियादिसंस्कारनिषेधः। विधवा पुत्रस्य वीतिद्वेष्टविषये। सर्वेषु मति
 रज्ज्वाद्येषु पुत्रस्य वाधिकारः। क्रियासुरात्रिभूतः दशत्रिंशदाहः। दिनमृते दिवैव दाहः। वपना
 धिकारिणः। आशौचपिंडानां नियमः। रजस्रुलायाः स्मृतिकायाः स्मृतायाः शुद्धिः। ज्वरिता
 रजस्रुलाशुद्धिः। प्रवकमृतशान्तिः। आशौचानां स्युर्दशाहं मध्यं दशम्यातो पुनः संस्का
 रं दिमनं कृत्वा शुद्धिः। दशाहं दशावमाशौचं महायुगविषये। महायुगलक्षणं रात्रौ चैव
 समुत्पन्नं मृतं रजसि मृतके। आशौचस्य द्वादशप्रकाराः सद्यः शौचं दयः। सद्यः शौचमृच्छिग

शौ १

१२०

हीनां। आदितामेदहि दिनमारंभाः। मंत्रा ममृतविषये। युद्धदोतेन कालांतरमरणे। समा
 नादकानां त्रिगत्रो असंगोत्रमातामहावायमातुलेविषये। आत्मपितृवाधवेष्टापित्रोरुपरम
 ऊहानां स्त्रीत्रिगत्रो मातुलेष्टापरिणीतायाः पितृद्वेषसवेमरणे। युद्धमृतहसपिंडविषये।
 अनौरसद्वेष्टपुत्रादिविषयो राज्ञि मृतो दासदासी क्षिप्तिनां दशांतरजननेमरणे। आशौ
 चं। मासत्रये त्रिगत्रस्यात्तापितरो वन्मृतो स्यात्तां सापन्त्यामातृविषयो दशांतरलक्षणां दशांतरमृ
 तस्याः स्थितिः प्रतिज्ञाति। आदितामः। प्रोषिते जीवहानिना कर्त्तव्ये। अनुगमनाशौचं। दीनवप
 नुगमने ब्राह्मणस्य मातुल्यस्थितिः। मृष्टा। मपिंडस्य प्रताले करणे। आशौचसंनिपातो मृत
 के मृतके। मातापित्राशौचसंनिपातो। आशौचवर्ज्यं कार्यं जातशौचे कायणि। आशौचं
 जातमेव दोषापादको मृतकान् मनोऽप्योऽर्धसंकल्पितेषु नादिन दोषः। आशौचे ग्राह्यानि।
 व्रतादिके पुत्रारक्षे मृतके पाते प्रारब्धमात्रकरणे। आशौचानां वगैः प्रारंभाभावकन्यायाः
 संनिहितलमांतरतां वृत्तके पिविवादः कार्येण। निर्यामृतयथेष्टयुक्तमणिकारमादा।
 समाप्तायुः पुत्रकः। सवत् १५५७ वर्षी वशाधुसिधुगारा श्रीच्यु कठयाइकनारदन निवित्तः।

विष्णुसहस्रनामस्तोत्रम् ॥ १ ॥
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
सकलमतिप्रदं विष्णुं त्रिपुरारिं ॥ दायकं त्रयं केशवं त्रिभुवनेश्वरम् ॥
लोकांशपदं सवित्रं करिष्यामि तदा ॥ नमोऽस्तुते त्रिपुरारि ॥
दधेव स प्रदयेन्नुवासीति प्रोक्तं ॥ मां सदा तस्मै नमोऽस्तुते ॥
मां सदा तस्मै नमोऽस्तुते ॥ मां सदा तस्मै नमोऽस्तुते ॥
ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥